

বিষ্ণু বাভা এতিয়া কিমান বাতি

ভিলক দাস

চন্দ্রপ্রকাশ
পানবজাব, গুৱাহাটী-১

BISHNU RABHA ETIA KIMAN RATI : Biography and critical appreciation of Bishnu Prasad Rabha written by Tilak Das and published by Rajendra Mohan Sarma, Chandra Prakash, Panbazar, Guwahati-1, Assam.

Price : Rs. 80.00 only.

প্রকাশক :

শ্রীবাজেন্দ্ৰমোহন শৰ্মা।

চন্দ্ৰ প্রকাশ।

পানবজাৰ, গুৱাহাটী - ১

দূৰভাৰ— ২৫১১৯৪৬

প্রথম প্রকাশ : অক্টোবৰ, ১৯৭৭ চন।

২য় প্রকাশ : চেপ্তেম্বৰ, ১৯৮০ চন।

৩য় প্রকাশ : যেস্তমাৰী, ১৯৮৯ চন।

৪র্থ প্রকাশ : ডিচেম্বৰ, ১৯৯২ চন।

৫ম প্রকাশ : জুন, ১৯৯৭ চন।

ষষ্ঠ প্রকাশ : জুন, ২০০৫ চন।

বেটুগাত :

বৈলোক্য দত্ত

মূল্য :

৮০.০০ টকা

ছপা :

আৰ্ট প্ৰিণ্টাৰ্চ এণ্ড টেচনাৰ্চ।

এ.টি. বোড, গুৱাহাটী- ১

কলাতক বিকুপ্ৰসাদ বাতাদেব
যোগ্যতয়া পত্নী

ঐশ্বৰ্য্যী বোহিনীবালা বাতাব
গৌৰৱপূৰ্ণ দামত

নিখকৰ পবন জ্বা-মেহ-ভকতিৰে
অৰ্পণ কৰা হ'ল ।

কলাতক বিজ্ঞপ্ৰলাপ বাভায়েব জীৱন কালতেই ডেওঁৰ
জীৱনী লিখি উলিয়াবলৈ বন কৰিছিলো। আৰু সেই হাবিলাসডেই
ডেওঁৰ পৰা নৱয় আৰু হুৰোগ বুলি হুই-চাবি কথাৰ টোকা
কৰি লৈছিলো।। মোৰ হাবিলাসৰ প্ৰতি নৱয় হৈ ডেওঁ ৰাজে-
সৱৰে ডেওঁৰ পূৰ্বপুৰুষৰ পৰা কিয়ৎখণ্ড কৈ গৈছিল আৰু বই
অৱিস্কৃতৰ বাবে টোকা কৰি থৈছিলো।। এইদৰেই জীৱনী লিখি
উলিওৱা প্ৰচেষ্টাটো কৰিব হ'ব বৈ থাকিল।

বিচিত্রভাবে পৰিপূৰ্ণ কলাগুরুজনাৰ জীৱনমৈ সশস্ত্ৰ বিপ্লৱৰ
আখৰাৰ বিষয়কৰ অব্যাহত এটি আহি পৰিল। তেওঁ বাহু বোৰত
পৰি অজ্ঞাতবাসী হ'ল। খেবড় তেওঁ চিপাহীৰ হাতত বন্দী হৈ
কাটেকত সোৱাল। মুকলি হৈ অহাৰ পিচত তেওঁৰ জীৱনৰ
পটবোৰৰ পৰিবৰ্ত্তন হ'ল।

প্রতিভাশালী শিল্পীজনাক পুনর জগ পাইলো। আক ছই-
চাৰি কথা সংগ্ৰহ হ'ল। সংসাৰৰ ঘাট-প্রতিঘাটত নানা বিপৰ্য্যয়ে
আহাৰ চেপি-খুন্দি বহিলে—তথাপিও তাৰ হাজভেই জীৱনীখন
জিহাৰ স্বপ্ন সত্য উজ্জল হৈয়ে থাকিল।

কালব পতিত তেওঁ ছুৰাবোণ্য নবিয়াত আক্ৰান্ত হৈ পৰিল।
 ভৱাহাটী বেডিকেল কলেজ হস্পিটালত তেওঁৰ আশিৰ্বাহ পাই
 জীৱনীখন লিখি উলিয়াবলৈ ধৰিলে আৰু দৃঢ়তা আহিল। কিন্তু
 কালে তেওঁক নেবিলে। তেওঁৰ হৃদয় মৰ-মাটৰ নাথৰণি পৰিল।

কেবাঈও বছর পাব হৈ বোরাব শিচত জীৱনীখন নতুনকৈ
জিবিবনৈ আৰম্ভ কৰিলোঁ। সাধাৰুনাৰে অ'নৈ ত'নৈ দাওঁ,
লবন সংগ্ৰহ কৰোঁ আৰু জিৰোঁ। বছৰো সফলৰ মোকলৈ
চিঠি-পত্ৰও দিওঁ। বিভিন্ন ঠাইলৈ দাওঁ; অৰাণ্ড, অৱহেলিত

পাঠত সোহাগ। কোনোও নকলা কথাব দেখো একোখন
ইতিহাস ওলাই পৰে। এইদৰেই গ্ৰাম চাৰি বছৰৰ অন্তত
জীৱনীখন সম্পূৰ্ণ কৰিবলৈ সক্ষম হওঁ।

গুৱাহাটী বুক ষ্টলৰ অধ্যক্ষিকাৰী শ্ৰীমতীৰ শৰ্মাদেৱৰ মনত
ভেওঁৰ গ্ৰন্থ-তীৰ্থখনতেই দেখাযোৱা হওঁ। এই জীৱনীখন
কথা কওঁতেই ভেওঁ দেখো তৎক্ষণাত কৈ পেলালে, “কিতাপখন
মোক দিয়ক, মই প্ৰকাশ কৰিম।” কৃতজ্ঞতা আৰু আনন্দত
মোৰ অন্তৰ ভৰি পৰিল।

শিল্পী শ্ৰীকমল নাৰায়ণ চৌধুৰীয়ে হাতেলিখা অৱস্থাতে খুব
মনোযোগেৰে কিতাপখন পঢ়ি দুই-এক কথালৈ আঙুলিয়ালে,
আৰু স্ব-সাহিত্যিক বহুবৰ শ্ৰীমতীনী চৌধুৰীয়েও কিতাপখনলৈ
সুদৃষ্টি দি আৱাক অহুপ্ৰাণিত কৰিলে। দুয়োৱে আভাবিক
প্ৰশংসা থাকিল।

খ্যাতনামা সাহিত্যিক শ্ৰীবীৰেন্দ্ৰ কুমাৰ ভট্টাচাৰ্য্যয়েৰে সৰ্বজন
বিদিত বিখ্যাত কবিতা “বিহু বাতা, এতিয়া কিমান বাতি”
কবিতাটিৰ নামেৰেই আৱাৰ গ্ৰন্থখনিৰো নামাকৰণ কৰিবলৈ
পাই আমি অতি আনন্দ পাইছোঁ আৰু শ্ৰীভট্টাচাৰ্য্যয়েলৈ আৱাৰ
কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিছোঁ। সেই মনোবৰ কবিতাটিৰ এটি সত্যক
আলোচনাও আৱাৰ পুথিখনত সন্নিবেশ কৰিছোঁ।

অসমত কিতাপ প্ৰকাশ কৰা কিমান কঠিন—অনেক লিখকেই
জানে। এনে কঠিন কাম এটিৰে আত্মক উৎসাহিত কৰি অসম
কলাকায়জনাৰ জীৱন-কথা লোক-সন্মুক্ত বিবিত কৰি শ্ৰীশৰ্মাদেৱে
সকলোৰে নিশ্চয় প্ৰশংসাতাজন হৈছে। মোৰ কৃতজ্ঞতা মই
অসুস্থিত চিত্তে ভেওঁলৈ আগবঢ়াইছোঁ। ইতি—

ভিনক হাল

—ইয়াত আছে—

আবজিকা—	১১—১৫
অসমীয়া কৃষ্টি—	১৬—২৩
বিলম্ব বিতং তাত্ত্বং—	২৪—৩২
বংপুৰ বঙে বসে ভবপুৰ—	৩৩—৩৮
বংপুৰৰ গৰা বংবনলৈ—	৩৯—৪৬
মৃত্যুতি জন্মিতঃ হবিষ্ণু বনিতং—	৪৭—৫৫
জীৱনৰ মৌ-কোঁহ—	৫৬—৬৫
হৃদয়ৰ বাজআলিয়েদি—	৬৬—৭৩
আছে সভাসদ জোক—	৭৪—৮২
বাউতিমুগীয়া বনপীত অমিয়া—	৮৩—৯১
জীৱনৰ বিবিধ হক্ষেৰে—	৯২—৯৯
বৰমোজিৰ বৰবান্ধনৰ ৰূপত—	১০০—১১২
কাৰলাবীৰণবা কজলাবাবীলৈ—	১১৩—১২৮
মুক্ত বিহৱৰণৰ দৰে—	১২৯—১৩৮
অশ্লীলবৰ আঁহে-আঁহে পাহে-পাহে—	১৩৯—১৪৭
মৃত্যুতি দেউলৰ বন চোডালত—	১৪৮—১৫৭
ন-পুখিৰীৰ মজুৰ বুৰ বাগতত—	১৫৮—১৬৯
আনন্দ ৰূপং বহু বিভাতি—	১৭০—১৮০
শুনা জনতাৰ কোলাহল শুনা—	১৮১—১৯০
জনতাৰ লাকত ম'তুৰি-মাতুৰি—	১৯১—২০৬
বিকু বাতা, এতিয়া কিমান হাতি—	২০৭—২১৬
সদাৰণ-জাতিক নিগৰত—	২১৭—২২৬
যেহা-বীণৰ ঠাঁই জোকাবি—	২২৭—২৩৪
হব দেউলৰে শিকলি ৰূপেৰে—	২৩৫—২৪২
জীৱন দাউৰ ডাঙৰীয়া—	২৪৩—২৫০
কজাঙক সদানন্দ শিল্পী শিৰোবনি—	২৫১—২৫৮
বাগ কল্যাণ, তাল খবৰান—	২৫৯—২৬৮
উপসংহাৰ—	২৬৯—২৭৯

19th Nov. 1958

S. B. Gopal Ch. Road

P.O. Tezpur, Darrang.

স্বৰূপ ডিম্বক,

তোমালোকৰ তাত নিজৰ স্বৰূপ হ'ব পাৰি ব'ব ভাল আৰু
আপোন যেন লাগিল। তাৰ কলত আমাৰ লক্ষ্য বৰিষ্ঠত্ব হ'ল।
শ্ৰীমতীয়ে তাৰণৰা আহি কেৱল তোমালোকৰেই কথা কৈ থাকে,
বিশেষকৈ বাণ-বাহুইতৰ কথা। কথাৰ অন্ত নাই।...

মোৰ বিষয়ে তুমি কিছু element আৰু material বি. বিছিল।
এইবাৰৰ Tour এই আছিল প্ৰধান কাৰণ। কিছু এইবাৰও বিশেষ
একো নহল। তুমি যদি ইমান হেপাচেই কৰিছা তেন্তে তোমাক
মোৰ জীৱনৰ এটা চমু টোকা দিয়।...

মোৰ জীৱনৰ বিষয়ে লিখিবলৈ হলে, তুমি Andre Murois
"Ariel" (Shelleyৰ জীৱনী) অথবা Irning Stoneৰ লিখা
"Lust for Life"—(Vincent Gogh নামে এজন Dutch Artistৰ
জীৱনী) পঢ়িবা।...সেই ঠাট্টা লিখিলে কতাপৰ মূল্য বাঢ়িব।...
মোৰ বিষয়ে জনতাব কি বস্তু,—খেতি, বহুৱা, ছাত্ৰ, বধ্যবিস্ত
শ্ৰেণীৰ কি অতিমত,—বুদ্ধিজীবীসকল কেনে ভাব সেইকাললৈকে
লক্ষ্য ৰাখিবা।...মোৰ জীৱনৰ philosophy কি,—কি অৱস্থাত
বই শিল্পী, গায়ক, নৃত্যশিল্পী, লিখক, কবি, সাহিত্যিক, ঐতিহাসিক,
নাট্যকাৰ, চিত্ৰপৰিচালক, অভিনেতা, খেলুৱৈ আদি হলো—
সেইবিলাকে। মন ৰুবিলগীয়া।...মোৰ private জীৱনৰ বিখিনি
প্ৰকাশযোগ্য—ভাবো আভাস বাতে সমাজত ছাব নগৰাকৈ বিৰিঙে।
কিয়নো বই বাস্তৱীভিত্ত বোপ দিলো সেইকালেও মন দিবা।...

যোব গ্ৰন্থৰা ভাৰ্য্যাব কথা।...এতিয়াৰ কাহিনী...সকলো আভাল দিবা।...জীৱনত গ্ৰন্থৰ কাহিনীও আছে। সেইবিলাকো গ্ৰকাশ কৰিব পাৰা, কিন্তু বাতে সিহঁতৰ জীৱিত অৱস্থাৰ জীৱনত কলঙ্ক নপৰে এনে কোণলৈয়ে লিখিবা। বাক যই তোমাক লহায় কৰিব।...তবে বেচি খবৰৰ নকৰিবা।...

....অধৰবাহুক কৈছিলো,—উদ্দেশ্য স্বৰ্গীয়াবী, বোপেশ বড়ো, পণেশ বড়ো, বেতা বড়ো,—এই স্বৰ্গীয়াবী, পুন্সকান্ত বড়ো (বহুযাতাবী), মিক্ৰো বড়ো, এইবিলাকৰ ওপৰত warrant আছে নে নাই; যদি আছে কি কি caseত আছে, কেনেকৈ সেই warrant withdraw কৰিব পাৰি ইত্যাদি বিতংকৈ খবৰ লৈ মোলৈ চিঠি লিখিবলৈ। তেওঁ কি কবিলে জনাবা।...

....আক বেচি মেলেথোঁ। বুঢ়া-বুঢ়ীক আঘাৰ উভয়ৰে নমকাৰ জনাবা। তোমালোকে যোব গ্ৰন্থৰ ও আশীৰ্ব জনাবা। ইতি

কিছুপ্ৰসাদ বাজা

আগলিকা

কলাগুরু বিষ্ণুপ্রসাদ বাভাদেৱৰ জীৱনী লিখোঁ বুলি যুগুতাই ধোৱা কাইলবপৰা মাজে-সময়ে চিঠিখনি উলিয়াই পঢ়োঁ, একেলগে কেবাবাবো পঢ়োঁ। চকু দুটা সেমেকি আছে। দশম-কীৰ্ত্তন পাঠ কৰি সেৱা-সংকাৰেৰে সামৰি ধোৱাৰ দৰে আকৌ সামৰি থওঁ। মনলৈ বেজাৰ আছে, ভাৰোঁ, জীৱনীখন সম্পূৰ্ণ কৰিব নোৱাৰিম নেকি! ডেকাপুৰৰ ‘মেহাবছ লজ’ত থাকোঁতে, যোৰহাটবপৰা বদলি হৈ অহা ই-এ-চি এজনৰ আগত মোৰ পৰিচয় “এওঁ মোৰেই লিখি কিছু মোতকৈ বেছি লিখিলে” এনেদৰে কোৱা কথাবাবি ভেতিয়াই মনত পৰে, ভেতিয়াই মনটো ইছাট-বিছাট কৰে। মনতে ভাৰোঁ, সঁচাকৈ আধা লিখা কৰি ধোৱা বাভাদেৱৰ জীৱনীখন সম্পূৰ্ণ কৰিব লাগে; কিন্তু তেনে মহৎ, বিশাল আৰু সুন্দৰ জীৱন এটিৰ আলোচনা লিখা বা ‘চৰিত তোলা’ জানো আমাৰ পক্ষে সম্ভৱ? জানো, বৃজি পাঠ, নিজৰ ক্ষুদ্ৰ জ্ঞান, অধ্যয়ন, অভিজ্ঞতাৰ সীমাবদ্ধতাত এনে কাম সম্ভৱ নহয়। তথাপিও লিখিব লাগিব, কাৰণ সেই প্ৰতিভাশালী, গুণী পুৰুষজন জীৱাই থাকোঁতেই লিখা কাম আবশ্য কৰিছিলো আৰু তেওঁৰ পূৰ্বপুৰুষবপৰা ‘জয়মতী’ হৰি উলিওৱা সময়লৈ তেওঁৰ জীমুখবপৰাই শুনি টোকা লিখিছিলো। তাৰ বাহিৰেও, মাজে

সময়ে ছুই-চাৰি কথা স্মৃতি লৈছিলোঁ। খোবতে ছুই-চাৰি কথা কৈছিল। বাজনেতিক কাৰ্য্যসূচী, থিয়েটাৰ বা কোনো সভালৈ আহিলে লগ পালেও স্মৰণ নোলায় ; কাৰণ তেওঁৰ লগে লগে গুণগ্ৰাহী লোকসকলে সদলবলে তেওঁক আগুৰি থাকে।

কেতিয়াবা তেওঁৰ স্বাভাৱিক হাঁহিটিৰে কয় : “হব, ছয়ো একে-লগে বহিম, এই বেজিও নহ’ল।”

সময়ে বাট চাই নাথাকে। দিন যায়, মাহ যায়, বছৰ বাগবে। ইয়াৰ মাজতে কেইবাবাৰো তেওঁ আমাৰ ঘৰলৈ আহে। আমাৰ পিতৃ-মাতৃৰ লগতেই আমি সাত ভাই-ককাইৰ মাজত তেওঁ। যেন এজন, এনেভাবেই আমাৰ পিতৃ-মাতৃৰ তেওঁলৈ চেনেহ। মাজে সময়ে ছয়ো মোক তেওঁৰ খা-ধবৰৰ কথা সোধে। মাতৃ দেৱীয়ে কয় “বাপা, তেওঁক একবাৰ আহুইবা কৰি এ।”

আমাৰ ঘৰলৈ বিষ্ণুপ্ৰসাদ বাভা কয় আহে, সেয়ে যেন হ’ল এটি জগৰ, আমাৰ ঘৰলৈ পুলিচ তদন্ত আহিল। কোনোবা শত্ৰুৱে হয়তো পুলিচত লগালে যে মই বিপ্লৱী কমিউনিষ্ট পাৰ্টীলৈ বৰঙনি দিওঁ। চৰকাৰী কামত থকা মানুহ গতিকেই জগৰ।

“অসমীয়াৰ জাতীয় সমস্যা” নামৰ এখনি পুস্তিকা লিখিছিলোঁ ১৯৪৬ চনত তেজপুৰত থকা কালত। তাত চি-পি-আইৰ ভাষা নীতিৰ এটি বিৰূপ সমালোচনা আছিল। তদন্তী পুলিচলৈ সেই-খনকেই আগবঢ়োৱা হ’ল। তেওঁলোক নিভাল মাৰিলে। কিছুদিন পিচত এদিন দাদাই কলে যে বিপ্লৱী কমিউনিষ্ট পাৰ্টীৰ লগত মোৰ সহযোগ থকা বুলি পুলিচে হেনো বিপোর্ট পায়, মই সান্নিধ্য চলিব লাগে। তেতিয়া মই বজালী চাৰ্কোলাৰ স্কুল ছাব-ইন্সপেক্টৰৰ কাম কৰিছিলোঁ। এইবেজিও কোনোমতে বন্ধা পৰিলোঁ।...

তেওঁৰ অজ্ঞাতবাসৰ পিচত নবোঁ কনকলতাক লগত লৈ তেওঁ এবাৰ আমাৰ ঘৰলৈ আহিল। নবৌক মই ‘বৌদেউ’ বুলি মাতিলোঁ। হিৱা খুলি কথা-বতৰা হলোঁ, যেন আমি ভাই-ভনীহে। দাদাৰ

হোৱালী বাপু আৰু আমাৰ প্ৰথম হোৱালী বাবুইউ ডেভিলা সৰু
 সৰু। সিহঁতে বৌদেউক সন্মান কৰে জেঠীদেউ বুলি। কনকলতা
 বৌদেৱে আমাৰ আই-দেউতাক সন্মান কৰিছিল—আই-দেউতা
 বুলিয়েই, যেন আমি সকলোবিলাকেই এটি পবিত্ৰালবহে লোক।
 তেওঁলোক তিনি দিন থাকিল। চতুৰ্থ দিনা হুয়ো বিদায় ললে।
 যাবৰ সময়ত বাভাদেৱে পিছি ললে এটি মাটীয়া বঙৰ দীঘল পেট
 আৰু গৰম কাপোৰৰ প্ৰায় তেনে বঙবেই এটি বুকুচাৰ্ট। মোক কলে
 যে সেইবোৰ কাপোৰ তেওঁৰ কোনোবা এজন সামৰিক বিভাগত
 কাম কৰা বন্ধুৱে দিছে। নামটোও কৈছিল; কিন্তু এতিয়া আৰু
 মনত নাই।

হুয়ো বাহুত উঠিল। মোৰ মনটো বৰ বেয়া লাগিল। বৌদেৱে
 মোক কলে, “তুমি এবাৰ তেজপুৰক যাবা।”

এনেদৰেই আমাৰ আপোন সম্পৰ্ক গঢ়ি উঠিছিল।

এবাৰ বৰপেটা চৰকাৰী হাইস্কুলৰ ছাত্ৰসকলে ক্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱৰ
 জন্ম দিৱস উপলক্ষে স্কুলৰ চৌহদৰ ভিতৰতে এখন বস্তা সাজি উৎসৱ
 আয়োজন কৰিছিল আৰু বাভাদেৱক বক্তৃতা দিবলৈ নিয়ন্ত্ৰণ
 কৰিছিল। ছাত্ৰসকলক হেনো তেওঁ কৈ পঠিয়াইছিল যে তেওঁ আহি
 আমাৰ ঘৰতেই উঠিব আৰু ছাত্ৰসকলে তেওঁক তাতেই লগ ধৰিব।

চাওঁতে চাওঁতে সন্ধিয়া হৈ আহিল। তেওঁ আহি পোৱা নাই;
 ছাত্ৰসকল উদ্গীৰ আৰু উৎকণ্ঠিত। বস্তাভৰত চাবিওপিনে বিজুলী
 বাতি জলিছে। ঠেইজত কাপোৰ পাৰি বৰপীৰা সৰুখত দি সজাই
 তুলিছে। সেই সভা শেষ হোৱাৰ পিচতেই তেওঁক নিবলৈ বৈ আহে
 ওদালগুৰিৰ দল এটাই। বাতিয়েই ওদালগুৰীয়াসকলে ঠাক এখন
 ভাড়া কৰি তেওঁক লৈ যাবলৈ ঠিক কৰি থৈছে। স্কুলৰ সভাৰ পিচত
 আমাৰ ঘৰতেই তেওঁ ভোজন কৰিব আৰু বাতিয়েই গুচি যাব।...
 তেওঁ আহিল, মৌবৰা বক্তৃতা দিলে আৰু সভাৰ শেষত আমাৰ
 ঘৰলৈ আহিল।

আমাব খোৱা-বোৱা হৈ গ'ল। বব লবাসখিকৈয়ে খোৱা শেষ কৰা হ'ল। দুয়ো আমাব ঘৰৰ সমুখৰ কোঠাটোত বহিছোঁ। আমাব পিতৃদেৱেই সজা সেই ঘৰটো ভেতিয়া জীৰ্ণ অৱস্থা প্ৰায়। আগৰ কেইবাৰ ভেঙে আহিলে আমাব পুৰণি ঘাইঘৰ 'দৈলৈয়া'তহে আছিল। এতিয়া মোৰ পৰিয়ালটি লৈ মই এই ঘৰটোত আছোঁ।

শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱেই কথা ওলাইছে। কলা আৰু কবিত্বৰে পৰিপূৰ্ণ ভেঙেব সমুখৰ কথাবিলাক শুনি শুনি এনে লাগি গৈছে যেন মই এই পৃথিবীখন এৰি এখনি নতুন স্তম্ভৰ পৃথিবীত বিচৰণ কৰিছোঁ, চৌৰঙ্গী কলা তাত বিৰাজমান হৈ পৰিছে।

॥ বটভৱা মহাতীৰ্থত চিহ্ন-যাত্ৰা ॥

ওপৰ চোকেলীৰে আৱস্ত কৰি সৰু-ধেমালি, বৰ-ধেমালি, নাট-ধেমালি, দেৱ-ধেমালি, ঘোৰা-ধেমালিৰ বৰ বাজনাই আকাশ বজনা-জনাই উঠিছে। গীত-নাট-মুদ্ৰৰ মধুৰ শব্দত পৃথিবী যেন বৈকুণ্ঠতহে পৰিণত হৈছে।...

“বায়ু-মণ্ডলীত বাগ দিলন্ত শঙ্কৰ।

পাতিসন্ধা এক বৃক্ষ আছে ভয়ঙ্কৰ ॥

যেতিয়কৈ শঙ্কৰে বাগক তুলি দিল।

হুই চৰণ দিতে পাত সমস্তে সৰিল ॥

বহুশৈ শোষক বায়ু অসংখ্য অপাৰ।

আব হুই কাকি দিতে পাত ভৈলা তাৰ ॥”...

বাতাদেৱে কলে, “আজি আমাব সকলোৱে তানচেনকহে বিশ্বাস কৰে, কিন্তু আমাব শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ গায়নৰ সঙ্গীতৰ অসীম কমতাক বিশ্বাস কৰিবলৈ টান পায়।”

ভেঙেব কথাখিনি মন দি শুনি আছোঁ। ভেঙেব গহীন, ভয়া মুখখন আৰু গভীৰ হৈ পৰিছে।

“নজানিলা সভাসদে কিবা বাজি গিল ।
যেখি বৈকুণ্ঠক যেন পাড ডৈলা কীৰ্ত্তন ॥”...

“হাজাব দশেক লোক তৈত ছয়া আছে ।
হাড তুলি হবিলনি কবিলন্তু পাছে ॥”...

এক পোহাবীৰ কথা ।...

ডাই মাহৰ পাচীটো খে চিহ্নযাত্রা চাবলৈ বহিল । মাহৰ কথা ডাই
পাহৰিলে, বৰ-সংসারৰ কথাও ডাইৰ মনৰ মাজৰপৰা আঁতৰি গ’ল ।...
বৰ-সবাহ ভাগিল ।

ডাই মাহৰ গোল্ড পালে । চাই-টিপি দেখিলে ডাইৰ মাহখিনি
গেলি গৈছে । কিছু কাষতেই থকা বুঢ়ী লুইতলৈ ডাই মাহ ধুবলৈ গ’ল ।

আচৰিত কথা । ধোঁও বুলি পানীত মাহ নমাওঁতেই সেই মাহে
যেন সাৰ পাই পানীত সাঁতোৰ মেলিলে ।

বাতাদেৱে ক’লে “ইয়াৰ তাৎপৰ্য্য এয়েই—ঈশন্ত শঙ্কৰৰ কাব্য কলা-
সজীভ-সাহিত্য প্ৰতিভাৰ বলত গেলি যোৱা সমাজখনে প্ৰাণ পালে ।”

বাহিৰত মটৰৰ হৰ্ণ । মই কৈ উঠিলোঁ, “দাদা, ওদালগুৰিৰ
মাহুহ আহি পালে ।”

এনেতে আমাৰ পত্নী ঈশন্তী বেবাই পৰ্দাখন আঁতৰাই হৃদযন্ত্ৰে
প্ৰশ্ন কৰিলে, “মাহুহ আহিল নেকি ?”

“অ’ তুমি ?”

“হয়, আপোনালোকৰ কথাবিলাক শুনি আছিলোঁ ।”

“শুইছা বুলিহে ভাবিছিলোঁ ।” তেওঁ এটি স্বাভাৱিক হাঁহিৰে ক’লে ।

ওদালগুৰিৰ মাহুহ দুজন সোমাই আহিল ।...

“ভিলক, আৱোঁ দেই ।”

“জাক আহিব ।” আমাৰ ঈশন্তীয়ে ক’লে । দুয়ো নমকাৰ জনালোঁ ।

বজমকৰ আঁৰ-ভাগোৰহে যেন পৰিল । ঠাকখনলৈ কতক চাই
থাকি দুয়ো বিমনভাৱে ভিতৰ সোমালোঁ ।

॥ দুই ॥

অসমীয়া কৃষ্টি

“নাচোনৰ ভালে ভালে
পুষ্পিত বননি
ছেৱে ছেৱে হালে জালে
বিকশিত ফুলনি ।

আমোল মোল কৰে
গুৱনৌ ধবণী

পুষ্পিত সুবাসিত

গন্ধে... ..”—মুক্তি দেউল

চ’ত মাহ । বতাহ সোঁ-সোঁকৈ বৈ আছে । ওলালগুৰিৰ শুকান
বতাহ খাল-শিমলুৰ মাজেদি হো-হোৱাই বৈ গৈছে । সৰি পৰা শুকান
পাতবিলাকত জীৱ-জন্তুৰ খোজ পৰিলে মৰ্মমৰ্কে ভগা শৰ এটি
হয় ।

সেই শুকান সৌন্দৰ্য্যৰ মাজেদি আইলকলে গোৱা নামৰ ধ্বনি
বতাহৰ বোকোচাত বহুত দূৰলৈ উৰি গৈছে ।

নাম শেষ হ’ল । গোপালক কোলাত লৈ মাকে আঠকাটি সেৱা
কৰিলে । নামতীৰ মাজৰে বুঢ়ীজনীয়ে আশীৰ্বাদ কৰিলে ।

বতাহৰ সোঁ-সোঁ শৰ ভেতিয়াও বৈ আছে ।

“হ’ল আই, উঠা।” নামতী বুঢ়ীয়ে ক’লে। কিন্তু গোপালক কোলাত লৈ সেৱা কৰি থকা মাকৰ একো সাব-স্থব নাই। নামতী-সকলে ভাবিলে যে পুত্ৰৰ মজল কামনা কৰি মাকে ঈশ্বৰকেই ভাবি আছে।

কিন্তুকি পিচত বুঢ়ী নামতীজনীয়ে আকৌ ক’লে, “হ’ল আই, উঠা।” তথাপিও গোপালক মাক নিধন, অলব-অচৰ। তেতিয়া বুঢ়ীয়ে কাষলৈ গৈ গাত হাত দি দেখে, একেবাবে চোঁচা, জীৱ মাই।

“আইসকল, গোপালক মাক আক নাই।”

সকলোবিলাক কাঁহ পৰি জীণ গ’ল। কাবো মাত-বোল নাই, সকলোৱে নিজম পৰিল।

“উস্, এনেকৈ সেৱা কৰিয়েই বাব লাগেনে?” এজনীয়ে বৰ বেজাৰে ক’লে।

“পৰম ভাগ্যৱতী, নাম লৈ তৰি গ’ল, দুখ-কষ্ট একোৱে নাপালে।” আন কোনোবা এজনীয়ে মন্তব্য কৰিলে।

এই কোলাৰ শিশু গোপালেই হ’ল বিষ্ণুপ্ৰসাদ বাৰ্তাৰ পিতৃদেৱ। এই গোপালেই হৈ পৰিল চৰ্দাৰ বাহাদুৰ গোপাল চন্দ্ৰ বাৰ্তা। O.B.I, Aide-Camp, Governor of Bengal. গোপালক পিতৃ শনিবাম কছাৰীয়ে কামৰূপৰ বাগীচাৰীৰ ওচৰৰপৰাই গৈ ইংৰাজৰ সামৰিক বিভাগত চিপাহী হৈ কৰিদপূৰলৈ যায়। তেওঁ ভাত কিছুদিন থকাৰ পিচতেই ইংৰাজ আৰু ভূটীয়াৰ বণ লাগিল। কামৰূপ আৰু গোৱালপাৰা জিলাৰ উত্তৰফালৰ কেবামাইলো জুৰি ভূটীয়া সৈন্যই দখলৰ চেষ্টা কৰিছিল। অৱশ্যে তেতিয়াও ভূটীয়াবিলাকৰ লগত অসমৰ মানুহৰ অবাধ বেহা-বেপাৰ চলিছিল আৰু তেওঁলোকে আৱাৰ মানুহবিলাকক ‘মিতা’ সন্মোখন কৰিছিল আৰু আমাৰ মানুহেও তেওঁলোকক অসমৰ বিভিন্ন কৈদৰ এটি কৈদৰ বুলিয়েই ধৰি লৈছিল। ভূটানৰ বজাই উপহাৰ দিয়া নখলিহে বিগ্ৰহে আজিও উত্তৰ বঙ্গালীৰ কোটেপোৱাৰবীৰ নামৰকৰ য়নিফুটত সেৱা পাই আছে। সেই

মইন কিছু দক্ষিণত ভোটাঙ-মহিষবাড দেৱী মন্দিৰত ভূটীয়া
অলৱীয়াই একেলগে পূজা কৰিছিল। সেই দেৱী মন্দিৰৰ আজি চিন-
মোকাম একো নাই। মুঠতে, ভোটাঙ আৰু কামৰূপ বহুত আৰু
ভাড়াব সম্পৰ্ক সদায় বিবাজমান হৈ আহিল।

বৰ্তমান অসমৰ প্ৰাচীন গৌৰৱময় কামৰূপ মহাবাজ্যৰ এটি অতি
সজ্জিত খণ্ডহে।

বিশ্বপ্ৰসাদ বাভাদেৱে অসমৰ কৃষ্টি-সংস্কৃতি, সভ্যতাৰ জনম আৰু
ক্ৰমবৰ্ধমানৰ বিচিত্ৰ তথ্যৰ বিস্তাৰিত বিৱৰণ দিছে তেওঁৰ “অসমীয়া
কৃষ্টিত”। কেনেকৈ চামে চামে লোক আহি মনোৰম অসম গঢ়িলে,
সেই বিৱৰণ তেওঁৰ অতি সুন্দৰ।

অল্পসঙ্কিৎসু আৰু প্ৰতিভাশালী গৱেষক বাভাদেৱে লিখিছে :

“...অসমৰ আদিম, প্ৰাচীন জাতি নগা, কুকি, মিকিৰ ; মিকিৰেই
অসমৰ আদিবাসী। অসমৰ পাহাৰে পৰ্বতে, গুহাই কন্দৰ্বে, নৈয়ে
ভৈয়ামে, হাবিয়ে বননিয়ে এই মিকিৰসকলেই প্ৰথম নিচৰি ফুৰিছিল।
তেওঁলোকেই অসমৰ আৱিষ্কাৰ কৰাৰুহ। তেওঁলোক অষ্ট্ৰীক জাতীয়।
আজি প্ৰায় আঠ লাখ বছৰ হ’ল, যেতিয়া যাতা, বালী আদি পূৰ্ব-
ভাৰতীয় ৰীপপুঞ্জৰ লগত মালয়েদি দক্ষিণ-পূৰ্ব এছিয়াৰ সংযোগ
আছিল, সেই সংযুক্ত খলেদি এই অষ্ট্ৰীক জাতীয় লোকসকল
উত্তৰ-পশ্চিমমুৱা হৈ আহে।...এই প্ৰথম আদিম অসমীয়া হ’ল
মিকিৰ।...

ভাৰ পিচত আহিল আদি প্ৰস্তৰ যুগৰ শেহত আৰু নব-প্ৰস্তৰ
যুগৰ প্ৰাৰম্ভতে কুকি-লুচাই, শেহত নগা। মিকিৰৰ মতে তেওঁলোক
অৰ্থাৎ নগা, কুকি, মিচিমি, ৰুহালা, হাৰ বজাৰ বংশৰ, অৰ্থাৎ মিকিৰৰ
সন্তি-সন্ততি। তেওঁলোকেই অষ্ট্ৰীক জাতীয়, কিন্তু এওঁলোকৰ ভিতৰত
নগাই জেষ্ঠ।...

দহ হেজাৰ বছৰৰ আগতে দক্ষিণ ব্ৰহ্ম আৰু ভাৰত য়োন বা
তাৰ্জা জাতি আৰু কছোজৰ ধায়েৰ্ জাতি মিলি মনুষ্যেৰ্ এই

হুয়োৰ শত্ৰুৰ জাতি অসমলৈ আহিল। এওঁলোক খাহীয়া জাতিৰ পূৰ্বপুৰুষ।...

ভাব পিচত আহিল মলোৱীয়া জাতি, অসমৰ সোৱাৰ অঞ্চলৰ পূৰ্বপিনেদি। এই জাতিৰ মানুহৰ তিনি ভায়েক আহিল। তিনি ভায়েক বৰ প্ৰতাপী আহিল। এই তিনি ভাইৰ নাম মৌবাং, মাইবাং আৰু মোবাং।...ঘটক কিবাতৰ মৃত্যুৰ লগে লগে মহীৰাজ বা মাইৰাজৰ বংশও লোপ পালে। মৌবাং বংশৰ মানুহ এতিয়াও নেপালত আছে। আৰু সোৱাৰ অঞ্চলৰ মোবাং বজাৰ বংশ মৰাণসকল এতিয়াও জীয়াই আছে।...

জনক ঋষিৰ আশ্ৰমত পৰিপুষ্ট আৰু আৰ্য্য সংস্কৃতিৰে সংস্কৃত নবকামুৰে অসমৰ বজা হৈও অসমীয়াৰ বৰবৰ সভ্যতা ধ্বংস কৰিব নোৱাৰিলে।...সেই সময়ৰ প্ৰধান দেৱতা আহিল শিৱ বা শিৱাই।...ৰাজ্যৰ নাম হ'ল 'কামৰূ' অৰ্থাৎ ভূত-প্ৰেত, দেৱ-দেৱীৰ ৰাজ্য আৰু আত্মশক্তি গোসাঁনীৰ নাম হ'ল কামাখী বা কামলখী অৰ্থাৎ ভূত-প্ৰেত, দেৱ-দেৱীৰ গোসাঁনী।...আহল-বহল ডাঙৰ-দীঘল নৈৰ নাম হ'ল 'ডিলাও'। শেহত এই ডিলাওৱেই 'টিলাও' হ'ল।...এই নৈখনক "ভুজুং বুধুব"ও বুলিছিল। ভুজুং বুধুবৰ অৰ্থ হৈছে কল কল নানকাৰী।...

...আৰ্য্য সভ্যতা 'কামৰূ'ত চলিল, কামৰূৰ নাম সলাই কামৰূপ কৰা হ'ল। কামাখী বা কামলখী গুটি কামাখ্যা হ'ল; টিলাওৰ ঠাইত লাওটি, লুইত, লোহিত, লোহিত্য হ'ল আৰু ভুজুং বুধুৰে মোট সলাই ব্ৰহ্মপুত্ৰ হ'ল।...

...চন্দ্ৰভূতি বৰ্মাই নগাৰ্হৰে ডবাক বা ডবকাৰুৰা এজন দূতক চীনলৈ পঠিয়ালে।...

...ভাস্কৰ বৰ্মাই আৰ্য্যাবৰ্তৰ মগধ ৰজা হৰ্ষবৰ্মনৰ সৈতে বন্ধুত্ব পাতিবলৈ হংসকেন নামে দূতক মগধ ৰাজ্যলৈ নানা উপাদান লগত দি পঠিয়ালে।...ভাস্কৰ বৰ্মাৰ কালতে অসমীয়া সভ্যতাৰ চৰম উৎকৰ্ষৰ পৰিচয় পাওঁ।...

...মঙ্গোলীয়া বড়ো জাতীয় লোকসকল ভেতিয়া অসমলৈ আহি
বিয়পি পবিল, ডেৰ্জলোকৰ ভাবাত প্ৰচলন অটীক জাতিৰ ৰাজভো
হ'ল। ঠাই, নৈৰ নাম ডেৰ্জলোকৰ ভাবাতে চলিল। ডিবং, ডিহং,
দিহিং, দিৰৌ, ডিগাক, গাৱক, ফাগু-মাইয়া ইত্যাদি।...

তাৰ পিচত আহিল বড়োজাতীয় ববাহী ৰাজবংশ।...মহামানিক্য
মহামানিক্য। এওঁ ববাহী-খছাবী আছিল। এওঁৰ নিৰ্দেশ মতে
এই নগাৱঁৰ কমলী ব্ৰাহ্মণ মাধৱ কমলীয়ে পণ্ডিত বামায়াণ লিখিছিল।
এওঁৰ পণ্ড বামায়াণ অসমীয়া সাহিত্যত ডাকৰ বচনৰ পাচত প্ৰথম আৰু
শ্ৰেষ্ঠ অৱদান।...

...খেনবংশ, কোচবংশ, সোমাবড় চুচীয়া বংশ, মৰণ বংশ, ববাহী
বংশৰ আধিপত্য চলিল। ডিমাপুৰত খছাবী বংশৰ আধিপত্য প্ৰৱল
হ'ল। আহোমৰ টাই জাতীয় চুকাৰাই মূৰৰি মূণ্ডবপৰা অৰাজকতাত
দুৰ্বল অসম ৰাজ্যলৈ আহি মৰাণ আৰু ববাহী ৰাজ্যবপৰা থাকুমা
আৰু বদনছাক হকৰাই নতুন ৰাজ্য পাতি দিৰৌ-পাৰত বংপু-
শিৱসাগৰত ৰাজধানী নিৰ্মাণ কৰিলে। লাহে লাহে এই আহোম-
সকলেই অসমত ৰাজ্য বিস্তাৰ কৰি অসমখন গঢ়িলে আৰু ইয়াৰ
বাসীন্দাসকলক অসমীয়া হিচাপে এটা জাতিত পৰিণত কৰিলে।
সেয়েহে আজিৰ কামৰূপ-অসম আৰু ইয়াৰ বাসিন্দা অসমীয়া
হ'ল।"...

ৰাভামেংৰ ককাদেউতাক শনিৰাম কছাবীয়ে ডেৰ্জ পৰিবাৰ,
ডাঙৰ ল'ৰা ধনসিং আৰু সৰু ল'ৰা 'গোপালক ওদালগুৰিৰ আত্মীয়ৰ
আজ্ঞাৱত (Line & Barrack) লাইনত থৈ ভৈৰৱকুণ্ডৰ সামৰিক
শিবিৰলৈ বগুৱা বেষত যাত্ৰা কৰিলে। ভেতিয়া শনিৰাম কছাবী
সামৰিক বিভাগৰ এন-চি-ও।

অলপ দিনৰ পিচতেই সেই লাইন এওঁ বেৰাকত ভৱানকভাৱে বসন্ত
বেৰাৰে বেৰা দিলে। ভেতিয়া এই বেৰাৰে মহামানীক্যৰে দেখা
দিছিল। মৰণৰ অভাৱত মাহুহ মৰি খাটী হৈছিল আৰু মাহুহ উঠি

ষোড়শ গাওঁবোৰ ভাঙি গৈছিল। লাইন-বেলাকৰ বহুত মানুহ এই
 বেয়াৰত চুকাই আৰু সেই সময়তে নামত সেৱা কৰি থকা অৱস্থাতেই
 গোপালক মাকে আচৰিতভাৱে ইহলীলা সম্বৰণ কৰে। শোকৰ বাতৰি
 ভৈৰৱকুণ্ডৰ সামৰিক শিবিৰলৈ গ'ল। শনিবাম জামালাৰ আহি
 কেঁচুৱা গোপালক লৈ নিকপায়ত পৰিল। কি কৰিব, কি নকৰিব,
 তেওঁ ভাবি নোপোৱা হ'ল। বহুত ভাবি-চিন্তি থাকোঁতে তেওঁৰ
 মনত পৰিল তেওঁৰ এক আত্মীয়লৈ। তেওঁ পুলিচ ইন্সপেক্টৰৰ কামত
 তেজপুৰতেই আছে। তেওঁৰ নাম চান্দবৰ বাভা। এওঁৰ ঘৰ
 কামৰূপৰ তামোলপুৰৰ ওচৰতেই আছিল।

তেতিয়াৰ দুৰ্গম বাট-পথ। ডাকৰ চিঠিৰ খবৰো এমাহত আহি
 নাপায়। ইপিনে তেওঁৰ ছুটীও কম দিনৰ। গতিকেই, পাঁচজন মানুহ
 সংগ্ৰহ কৰি চান্দবৰ বাভাক খবৰ দিবলৈ তেওঁ পঠিয়াই দিলে।
 তেতিয়া ওদালগুৰিৰপৰা তেজপুৰলৈ কোনো বাট-পথ নাছিল। মাথো
 খৰালিৰ দিনত কোনোমতে হাবিৰ শুবশুবীয়া বাটেদি কেবাজনো
 মানুহ হলেহে যাব পাৰি। বাঘু-ভালুকৰ কথাই নাই, বনৰীয়া
 হাতীও জাকে সৈতে ওলায়।

এই মানুহ পাঁচজন ভূটীয়া ঘোঁৰাত উঠি তিনি দিনৰ মূৰত তেজপুৰ
 পালেহি। শনিবামৰ দুখৰ বাতৰি চান্দবৰ বাভাক বিৱৰি কোৱা
 হ'ল।

বেদনা আৰু উদ্‌গীৰ্ণতাবে চান্দবৰ ওদালগুৰি ওলাল। শনিবাম
 কছাৰীয়ে স্বস্তিৰ নিশ্বাস পেলালে, তেওঁৰ বেজ-লকলো সমস্তাৰ
 সমাধান হ'ল।

চান্দবৰ বাভা নিঃসন্তান আছিল। তেওঁ মাউৰা গোপালক
 তেজপুৰলৈ নিবলৈ আগ্ৰহ প্ৰকাশ কৰিলে। সেয়ে হ'ল, শিশু
 গোপালক শোকতপ্ত শনিবাম কছাৰীয়ে চান্দবৰ বাভাৰ হাতত অৰ্পণ
 কৰিলে।

গোপাল তেজপুৰতেই লাহে লাহে ডাঙৰ-দীঘল হৈ আহিল।

ইপিনে তেওঁৰ পালক পিতৃয়ে সন্তানৰ আশাত বিতীৰ্ণ হাব পৰিগ্ৰহণ কৰিলে। কিন্তু মাতৃহীন গোপালৰ প্ৰতি তেওঁৰ মৰম অৰ্ধশো নকমিল। সম্পূৰ্ণ পিতৃৰ দায়িত্ব আৰু মৰম-চেনেহেৰেই তেওঁ গোপালক ডাঙৰ-দীঘল কৰিলে। ঠিক সময়ত ফুললৈও পঠিয়ালে।

গোপাল সকলোবোৰাই স্বাস্থ্যবান আছিল। তেওঁ প্ৰাইমাৰী পাছ কৰি তেজপুৰৰ হাইস্কুলত নাম লিখিলে। স্বাস্থ্যৰ লগে লগেই প্ৰত্যেক শ্ৰেণীতেই প্ৰমোচন পাই নবমমান শ্ৰেণীলৈ (ভেটিয়াৰ হেকেণ্ড্ৰাহ) আগবাঢ়িল। কিন্তু সেই শ্ৰেণীৰপৰা শিক্ষা শেষ কৰি ডিব্ৰুগড়ত থকা অসম-বাইকলছত ভৰ্তি হয়।

গোপালৰ ককায়েক ধনসিং ফৰিদপুৰলৈ গৈ সামৰিক বিভাগৰ চাকৰিত সোমায়। ভায়েকৰ দৰে ককায়েকো আছিল নিখুঁত স্বাস্থ্যৰ অধিকাৰী। ধনসিংৰ এজন পুতেক আছিল—তেওঁৰ নাম জগৎসিং কছাৰী। এওঁ তেজপুৰৰপৰা মেট্ৰিক পাছ কৰি কলিকতাৰ আৰ্টছ কলেজত নাম লগায় আৰু অতি কৃতিত্বৰে পাছ কৰে। চিত্ৰকলাত তেওঁ সুনিপুণ হৈ উজ্জল প্ৰতিভাৰ পৰিচয় দিয়ে। কলিকতাৰ ছাত্ৰ কিছুমান তেওঁৰ প্ৰতিভা আৰু শক্তি দেখি বিস্ময় হৈ পৰিছিল।

তেওঁ পাছ কৰি আহি তেজপুৰ পালেহি। আকৌ চিত্ৰ অঙ্কনত মনোযোগ দিলে। এখন-দুখনকৈ ভালমান চিত্ৰ বৰ কম সময়ৰ ভিতৰতে আঁকি পেলালে। কিন্তু কালৰ কুটিল গতিত পৰি সাধাৰণ অসুখতেই তেওঁৰ পৰলোক হ'ল। হাবিৰ মাজৰ পুখুৰীত ফুল পহুম ফুলৰ দৰে কোনেও তেওঁৰ স্মৃতি নাপালে।

গোপাল সামৰিক শিবিৰত ভৰ্তি হোৱাৰ কিছুদিনৰ পিচতেই মিচিমি, আবৰ, খামতি, চিংফৌসকল ইংৰাজ চৰকাৰৰ শাসন নানান বিদ্ৰোহী হৈ উঠে। এইসকলক দমন কৰিবলৈ নোপাওঁতেই নগা পৰ্বততো একুৰা বিদ্ৰোহৰ বহিৰ্ভাৱ উঠে। তৎপৰ ইংৰাজে এই সকলোবিলাক বিদ্ৰোহ দমন কৰিবলৈ শক্তিশালী সামৰিক অভিযান চলালে। ইংৰাজৰ বন্দুক-বাকদৰ আগত বিদ্ৰোহীসকল ভিটিব

নোৱাখিলে। উত্তৰকালৰ পৰ্বতীয়া জাতিবিলাকে এই অভিযানত বাককৈয়ে ভয় খাই গ'ল। কিন্তু নগাসকল তু'হ-জুই জ্বলাদি জলি থাকিল। হলেও, কুটনীতিবিদ ইংৰাজে এই চূৰ্ণান্ত বিভিন্ন জাতি-খেলৰ নগাক লাহে লাহে হাত কৰি তুলিলে। চিৰম্বাৰীন জাতি-সমূহক অলপ দিনৰ ভিতৰতেই সাম্ৰাজ্যবাদে মৰিযুৰ কৰি পেলালে। তাৰ উপৰিও, ভৈয়ামৰ অসমীয়াৰ লগত হেজাৰ হেজাৰ বছৰে চলি থকা মিতিবালিত হেজাৰ পাতিলে—‘ইনাৰ-লাইন ৰ সৃষ্টি হ’ল।

গোপাল সামৰিক বিভাগৰ লোক হৈ পৰিল যদিও, ছাত্ৰ অৱস্থাত গঢ়ি উঠা সাহিত্য আৰু বুৰঞ্জীৰ প্ৰতি বাপ কোনোমতেই কমি নগ'ল। বয়স বঢ়াৰ লগে লগে তেওঁৰ বুৰঞ্জীৰ অম্লসন্ধিসংসাও বাঢ়ি গ'ল।

সেই সময়তে ইংৰাজ বিষয়া ই. এ. গেইট চাহাব অসমৰ কমি-ছনাৰ হৈ আহিল আৰু অসমৰ বুৰঞ্জী লিখাৰ বাবে সমল বোগাব কৰিবলৈ ধৰিলে। গোপালে এই কথা জানিব পাৰি উচ্চপদস্থ কৰ্মচাৰীৰ জৰিয়তে চাহাবৰ লগত চিনা-পৰিচয় হ’ল আৰু অ’ৰ-ত’ৰপৰা সমল বোগাব কৰি দিয়াত বিশেষ সহায় কৰিলে।

গোপাল সামৰিক বিভাগৰ কামত চুবেদাৰ মেজৰ হৈ ঢাকালৈ বদলি হৈ গ’ল। ঢাকা নগৰৰ লাইন আৰু বেৰাকতে ১৯০৯ চনৰ ৩১ জানুৱাৰী, বৃহস্পতিবাৰৰ দিনা এক শুভ মুহূৰ্ত্তৰ শুভ লগত বিজ্ঞপ্ৰসাদৰ জন্ম হয়।

প্ৰথমতে বিজ্ঞপ্ৰসাদে মিলিটাৰী প্ৰাইমাৰী স্কুলত বঙলা ভাষাৰে শিক্ষা আৰম্ভ কৰে।

সামৰিক শিবিৰৰ শিক্ষাৰ ধৰি শিশু বিজ্ঞৰ কাণত পৰে। তেওঁ বৈ যায়; সেই সূৰটো তেওঁৰ ভাল লাগে। দিনটোত কেবাবাবো বিভিন্ন সুৰত সেই শিঙা বাজে। সেই সূৰে তেওঁৰ অন্তৰতো আবুজ ভাবে এটি সূৰৰ সৃষ্টি কৰে।

॥ তিনি ॥

ধিন্‌নং খিত্‌ং তাত্‌তং

সেই তেজপুৰ নগৰ,—অতীতত গীতে-মাতে, নাচে-চিত্ৰে ভৰপুৰ শোণিতপুৰ। উষা-চিত্ৰলেখাৰ মনোৰম নীলাভূমি। হৰিহৰৰ সংঘাত আৰু মিলনৰ অপূৰ্ব তীৰ্থস্থান এই নগৰ। হেজাৰ বাহুবলৰ বান মহাবজাৰ স্নকৌশলেৰে নিৰ্মিত অজেয় অগ্নিগড়ৰ মাজৰ বাজধানী, য'ত বাহুবল, অস্ত্ৰবল, দেহবলৰ ওপৰত প্ৰেমৰ জয়চোল ঘোৰিত হয়। ইয়াতেই বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ জীৱনৰ আদিছোৱা শ্ৰাম একতালিৰেই যেন আবৃত হয়।

বঙলা প্ৰাইমাৰী চাকাতেই শেষ হৈছিল। তেজপুৰলৈ আহি চৰকাৰী হাইস্কুলত চতুৰ্থ শ্ৰেণীত ভৰ্তি হয়। ইংৰাজীৰ কিঞ্চিৎ শিক্ষা তেওঁ ঘৰতেই লয়। কিন্তু পৰীক্ষাৰ পিচত দেখা গ'ল যে তেওঁ পাছ কৰিব নোৱাৰিলে। তেওঁ হতাশ নহৈ অধিক মনোযোগেৰে পঢ়া-শুনাত লাগি পিচৰ বছৰত চতুৰ্থ হৈ প্ৰমোচন পালে। পঞ্চমমান শ্ৰেণীতো বছৰেকীয়া পৰীক্ষাত তৃতীয় স্থান অধিকাৰ কৰিলে, তান পিচৰ বছৰত দ্বিতীয় স্থান লাভ কৰি শিক্ষকসকলৰ মাজত কোঁতুলৰ সৃষ্টি কৰিলে। আকৌ যেতিয়া সপ্তমমান শ্ৰেণীৰ বছৰেকীয়া পৰীক্ষা আহিল, তেতিয়া তেওঁ আৰু বেছি মনোযোগেৰে পঢ়াত লাগি গ'ল। ক্লাছ মাষ্টৰজনে কলে—“বিষ্ণু, তুমি এইবেলি প্ৰথম হব লাগিব।”

পৰীক্ষাৰ খবৰ ওলাল। তেওঁ এইবাৰ প্ৰথম হৈ আইনমান
 জ্যেষ্ঠীলৈ প্ৰমোচন পালে। সকলো শিক্ষকৰে তেওঁৰ প্ৰতি দৃষ্টি
 আকৰ্ষিত হ'ল। ইপিনে তেওঁৰ স্কুলৰ স্বাস্থ্য, খেল-খেলালিত
 নিশুভতা, স্কুলৰ বঁটা-বিতৰণী সভা আদিত পৰিবেশন কৰা গীত-মাত,
 লগ-সমনীয়াৰ লগত সহজে মিলিব পৰা স্বভাৱ, ডাঙৰ প্ৰতি অস্বাভিক
 ব্যৱহাৰ, আদি গুণবান্ধিয়ে তেওঁক এজন লেখক হাত কৰি তুলিছিল।

সেইদৰে পিচৰ ছটা বছৰো তেওঁ জ্যেষ্ঠ প্ৰথম স্থান লাভ কৰি
 দৰ্শনমান জ্যেষ্ঠীলৈ আগবাঢ়ি গ'ল। লগে লগে ফুটবল, ক্ৰিকেট, হকি-
 খেল আৰু তাৰ লগে লগে সঙ্গীত-চৰ্চাও চলি থাকিল। ছাত্ৰ আৰু
 শিক্ষকসকলৰ মাজত তেওঁ অতি সবৰবহী হৈ উঠিছিল।

১৯২৬ চনত তেওঁ প্ৰথম বিভাগত মেট্ৰিক পাছ কৰি কলিকতাৰ
 চেণ্ট্ৰ'প'ল কলেজত আই-এছ-চি জ্যেষ্ঠীত ভৰ্তি হয়। তেতিয়া
 কলিকতা মহানগৰী সংগীত-কলা-সাহিত্যৰ এটি ডাঙৰ কেন্দ্ৰ।
 বিষ্ণুপ্ৰসাদে ইয়াত বিশেষকৈ কলা চৰ্চাত মনোবোগ দিয়ৈ। তথাপিও
 তাৰ মাজতেই তেওঁ কলেজৰ ক্ৰিকেট-কেপ্টেইন নিৰ্বাচিত হয়।
 দু বছৰীয়া আই-এছ-চি পাছ কৰি ১৯২৮ চনত কলিকতাৰ বিপন কলেজৰ
 বি-এছ-চি জ্যেষ্ঠীত নাম লগালে। ইয়াত তেওঁ সকলো ছাত্ৰৰে মাজত
 জনজাত হৈ পৰে আৰু ছাত্ৰসকলে তেওঁক কলেজৰ ফুটবল-কেপ্টেইন
 নিৰ্বাচন কৰে। অসমীয়া ছাত্ৰৰ পক্ষে কলিকতীয়া কলেজত এনে
 সন্মান এয়ে প্ৰথম।

কলিকতা মহানগৰীত বিষ্ণুপ্ৰসাদে যেন এটি নতুন জীৱন পালে।
 বাণিজ্য-ব্যৱসায়, শিক্ষা-সংস্কৃতি, সত্য-সংগীত, সমাজসেৱা, ধৰ্ম,
 সকলো বিষয়ে তাত উৎসাহ-মাত। বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ ভবিষ্যতৰ মহৎ
 জীৱনৰ অপেক্ষা সফল কলিকতাতই লাভ হয়।

বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ দেউতাকে ১৯১৩ চনতেই সাময়িক বিভাগৰ
 চাকৰিপৰা অৱসৰ পায় আৰু বৃটিছ চৰকাৰৰপৰা জুহুজাব বিধা
 খেতিৰ মাটি লাভ কৰি হাৰীভাৱে ভেজপুৰতে থাকিবলৈ লয়।

ভেটিয়া ডেওঁ বাজহুৱা পুৰিউয়াস, বাণ-বজ্জক আৰু কংগ্ৰেছ কাৰ্য্যালয় স্থাপনত বৰঙনি আৰম্ভকাৰ। বাণ বজ্জকখনক এটি দেৱমন্দিৰৰ দৰেই ডেওঁ আঁকাৰ চকুৰে চাইছিল। অৱশ্যীয়া ভাষা-সাহিত্য আৰু সংস্কৃতিৰ প্ৰতি ডেওঁৰ লগাৰ আস্থা আৰু আঁকা আছিল। সেই সময়ৰ ডেজপুৰীয়া সকলো ঞ্চীৰ লোকৰেই ডেওঁ আঁকাৰ পাত্ৰ হৈ পৰিছিল। ১৯১৭ চনত ডেওঁৰ পৰলোক হয়। মৃত্যুৰ সময়লৈকে ডেওঁৰ স্বাস্থ্য সুন্দৰ আছিল।

শিঙ-বিয়োগত বিকুপ্ৰসাদ নিখকৱা হৈ পৰিলেও, ডেওঁৰ উৎসাহ, সাহস, অধ্যয়নাত কোনো ব্যাঘাত নঘটাকৈ ডেওঁ ছাত্ৰজীৱন অতিবাহিত কৰিব পাৰিছিল। ডেওঁৰ জীৱনৰ পৰম ব্ৰত কলাৰ সাধনা ডেওঁ কোনোদিনেই যুহুৰ্ত্তৰ বাবে হলেও পাহৰি যোৱা নাছিল। ডেজপুৰ নগৰৰ অ'ত ত'ত পৰি থকা শিল্পৰ প্ৰাচীন ঐতিহ্যমণ্ডিত মূৰ্তিবিলাকে ডেওঁক সৰুকালৰপৰাই আকৰ্ষণ কৰিছিল।

১৯২৯ চনত বিপন কলেজত বি-এছ-চিৰ প্ৰথম বাৰ্ষিক পৰীক্ষা দি দ্বিতীয় বাৰ্ষিক ঞ্চীলৈ প্ৰমোচন পায়, কিন্তু ভেটিয়া কলিকতাত স্বাধীনতাৰ আন্দোলনত ছাত্ৰ-সমাজৰ মাজত এটি অস্থিৰতাই দেখা দিছিল। তাৰ উপৰিও সহস্ৰ বিপ্লৱৰ গোপন বড়বজ্জৰ বতাহ তলে তলে বৈ আহি এচাম বজ্জক উদ্ভুদ্ধ কৰি তুলিছিল। ইপিনে চোৰাং-চোৱাৰিলাকে কোন সময়ত কলেজৰ বাহিৰে-ভিতৰে পিৰাপি দি ফুৰে, কোনেও ধৰিব নোৱাৰে। আনপিনে পুলিচৰ তদন্তই ভেটিয়াই ভেটিয়াই এচাম ছাত্ৰক অতিষ্ঠ কৰি তুলিছিল। তাৰ মাজেদিয়েই সজ্জাসবাদীৰ কাৰ্য্যকলাপ ইংৰাজ বিষয়াৰ প্ৰাণৰ শঙ্কাৰ কাৰণ হৈ পৰিছিল।

বিকুপ্ৰসাদৰ এই সজ্জাসবাদীৰ লগত কোনো সংগ্ৰহ নাথাকিলেও ডেওঁৰ ওপৰত পুলিচ আৰু গোৱেষতাৰ চোকা নজৰ পৰে। এদিন হঠাতেই পুলিচ আহি ডেওঁ থকা হোটেলৰ কোঠাটো খানাডালাচ কৰিলে। ভেটিয়া ডেওঁ কলেজৰ জেনেৰেল কেণ্টেইন। খেল-

ধেমালিত ডেওঁ সদায় সকলোতে আছে। মহানগৰীৰেই যেন ডেওঁৰ ওপৰত চকু।

ডেওঁৰ ওপৰত চলা তদন্ত ক্ৰমাৎ বেছি হৈ আহিল আৰু ডেওঁ অতিষ্ঠ হ'ল। পঢ়া-শুনা কৰা ডেওঁৰ অসম্ভৱ হৈ পৰিল। শেষত সেই কলেজ এৰি ডেওঁ কোচবিহাৰৰ ডিষ্ট্ৰিক্টোৱিয়া কলেজলৈ ট্ৰেন্‌কাৰ-চাৰ্টিফিকেট লৈ যাবলৈ মনস্থ কৰিলে। ছাত্ৰসকলে এই কথা শুনি মনস্ত বৰ বেজাৰ পালে, ডেওঁলোকে বিহু বাঙাক কোনোমতে এৰি দিবলৈ নোখোজে; কিন্তু শেষত যেতিয়া বুজিব পাবিলে যে কলিকতাত থাকি লিখা-পঢ়া কৰা ডেওঁৰ পক্ষে আৰু অসম্ভৱ, তেতিয়াহে শেষত মান্তি হবলৈ বাধ্য হ'ল।

ট্ৰেন্‌কাৰ-চাৰ্টিফিকেটৰ ডেওঁ মৰ্খান্ত কৰিলে, ডেওঁক সেই চাৰ্টিফিকেট দিয়া হ'ল। খেল-ধেমালিত বাপ থকা ছজনমান অধ্যাপকে কোৱা-ফুই কৰিলে যে কলেজৰ পৈণত খেলুৱৈ এজনৰ স্থান শূন্য হৈ পৰিল।

টেচনলৈ বহুত ছাত্ৰ ডেওঁক আগবঢ়াই থবলৈ আহিল। দীঘল উকি এটি মাৰি বেলগাড়ীখনে যাত্ৰা আৰম্ভ কৰি দিলে।

কোচবিহাৰ ৰাজ্য। নবনাবায়ণ চিলাবায়ৰ সেই গৌৰৱময় কমকেন্দ্ৰ। শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ-মাধৱদেৱ, দেৱ দামোদৰ গুৰু, দহবুকুতৰ ভকত আদি অনেক গুণৱন্ত, ভক্তিমন্ত, শক্তিমন্তৰ লীলাকেন্দ্ৰ। বোল শক্তিকাৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ কেন্দ্ৰস্থল এই বেহাৰ খণ্ড।

বিকুপ্ৰসাদ এনে পবিত্ৰ স্থানত নামিয়েই গুলকিত হৈ পৰিল। কলেজৰ চৌহদৰ বা-বতাহখিনি ডেওঁৰ বৰ আপোন আপোন লাগিল। তোৰচাখনো যেন ডেওঁৰ বৰ-লুইতৰে জীৱবী, এনে হেন অদ্ভুত কৰিলে! কপিলীৰ পাবত জন্মা অসমৰ ডেকাগিৰি ৰচিত টোটাট ডেওঁৰ মনস্ত পৰিল :

“মথু দানৱ দাবণ দেৱ বৰং।

বৰ বাখিৰ লোচন চক্ৰবৰং।

ধৰ্ম্মীৰ খাৰণ ধেম পৰ ।

পৰমার্থ বিভাস্ত নাশ কৰা ॥...॥

আক মনত পৰি গ'ল সৰ্বগুণাকৰ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰৰ বেহাৰ-জীৱাৰ
সমস্ত কাহিনী । গায়ন-বায়ন, চিত্ৰকৰ মহা কলাকাকৰনালৈ তেওঁ
জনািলে প্ৰণিপাত । ভুককাত হাতী ভবোৱা মহাকবিজনালৈ যেন
তেওঁ তথা লাগিহে চাই ব'ল ।...

তোৰচা-পকাৰে বিৰোধ কোচ-বেহাৰ । সৌ অহানিৰ হাড়িয়া
কহাবী । ছই পত্নী তেওঁৰ হীৰা আক জীবা । হাড়িয়াই বিহান
পুৱাতে গৈ কপাহ খেতিৰ কাৰণে টিলা এটিত হাল মাৰে ।
ছপবীয়া কোনো এক পত্নী গৈ চকত ভাত, পোৰামাহ, লাওপানী নি
দিয়ে ।

এদিন হীৰাই পঁইতা-ভাত, পোৰামাহ, লাওপানী লৈ গৈছে
ছপবীয়া । ব'দে ডিব্বিৰাইছে, ব'দৰ তাপত স্বাস্থ্যৱতী হীৰাৰ গাল
ছখন ৰঙা পৰি উঠিছে, বুকুখনো যেন ওকলিহে উঠিছে, মেখনিৰ
ওপৰেদি কপৰ চৌবোৰ যেন উপচি পৰিছে ।

হাড়িয়া কহাবীকেই যেন দেখা পালে গহজোপাৰ ভলত । প্ৰেমত
ছয়ো উদ্‌বাউল হ'ল । পানী, পোৰামাহ, পঁইতাখিনিৰ আৰ্জি ইমান
ভূপ্তি, ইমান সোৱাদ ! বাহ-বন্ধনত ছটি দেহ এটি, ছটি ছিয়াৰ অস্তিত্ব
বিলাীন হৈ এক হৈ যায় । শেষত মোহভঙ্গ হ'ল আক ছয়ো সজ্জিয়াৰ
আগে আগে ঘৰ পায় ।

কালক্ৰমত সবগৰ শিশু এটিয়ে হীৰাদেৱীৰ কোলা শুৱনি কৰিলে ।
নাম ধলে বিহু । সি ডাঙৰ হৈ গক চাবিব পৰা হ'ল । ল'ৰাইটৰ
মাজত জনাজাত হ'ল বৰ-গৰখীয়া । হাড়িয়ালো খ্যাতি লাভ কৰিলে
হাড়িয়া মণ্ডলকপে । বৰ-গৰখীয়া বিহুই নাম পালে বিশ্ব আক লগে
লগে অনেকখন গ্ৰামৰ অধিপতি হৈ নাম পালে বিশ্বসিংহ । নবনাবায়ণ
মহাবজাৰ পূৰ্বপুৰুষ, চিলাবায় দেৱানৰ পূৰ্ব-পুৰুষ, অসমৰ হালোৱা-
হজুৱালো চিনি পোৱা গোহাঁইকমলৰ পূৰ্বপুৰুষ । পূব বৰ্গদেৱৰ লগতো

‘ৰূপ মাৰিলে’। হাবুজীয়া শূন্যই বাহুণ হবলৈ সোণালী সুযোগ পালে। বেহাৰ ৰাজ্যৰো অনেক ভীড়ী, সোণাবি, বাঁটে লোক অসম সোমাল। হুই ৰাজ্যৰ ঐতিহ্য হৈ এক হ’ল। নামদাঙতো কোচৰ মানুহ বহিল।

অভীভব এই বেহাৰ ৰাজ্যৰেই ৰাজধানীত বিকুপ্ৰসাদে অধ্যয়নৰ বাবে সাজু হ’ল। কলিকতাত তেওঁ পঢ়িছিল বিজ্ঞান। এই কলেজত বিজ্ঞান নাই, সেয়ে তেওঁ এখলুৰ পিচুৱাই আহি বি-এ শ্ৰেণীৰ প্ৰথম বাৰ্ষিকত নাম লগালে। পঢ়া আৰম্ভ হ’ল, খেল-খেলাগিতো নোঁমি পৰিল, মুক্ত চবাইব দৰে তেওঁৰ গীতৰ সুবো অনেকৰ কাণত পৰিল। স্কুলৰ শব্দৰ স্কুলৰ অসমৰ এই ছফ্ট-পুফ্ট ৰাষ্ট্ৰবান যুৱকজনক লাহে লাহে সকলোৱে চিনি পোৱা হ’ল।

১৯২১ চনৰ পিচত মহাত্মা গান্ধীৰ নেতৃত্বত গোটেই ভাৰত জুৰি ইংৰাজ ৰাজত্বৰ অৱসান ঘটোৱাৰ বাবে অহিংস অসহযোগ আন্দোলন আৰম্ভ হৈ আহিছে। চাই থাকোঁতে থাকোঁতেই সেই আন্দোলনে ভীৰু ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। ১৯৩০ চনটো ভাৰতৰ স্বাধীনতা আন্দোলনৰ দ্বিতীয় স্তৰ। মহাত্মা গান্ধীয়ে লোণ আইন উল্লংঘনৰ বাবে গ্ৰহণ কৰিছিল। তেওঁৰ বাসস্থান সবৰমতিবপৰা ছল মহল খোজ কাঢ়ি আহি আৰব সাগৰৰ পাৰৰ দাণ্ডিৰ ওচৰৰ কবাদি গাঁৱত তেওঁ সদলবলে আহি লোণ-আইন উল্লংঘন কৰি লোণ ভৈয়াৰ কৰিলে। ১৮২৭ চনৰ ৩৫ ধাৰামতে বৃটিছ চৰকাৰে চিপাহী-চম্ভৰীৰে হুসজিত হৈ আহি দোভাগ ৰাতি তেওঁক বন্দী কৰিলে।

মহাত্মাৰ গ্ৰেপ্তাৰৰ বাতৰিত সমগ্ৰ ভাৰত তলত তেলত পানী পৰাৰ দৰে যেন জলিছে উঠিল। অসহযোগ আন্দোলন আৰু ভীৰুতম হৈ হ’ল। ইংৰাজৰ তলত চাকৰি নকৰা, খাজনা নিদিয়া আহি ভাবে সৌকসমন্তক উদ্ভাটন কৰি তুলিলে। অনেককই চৰকাৰী বিৰুদ্ধ-বাৰ ইশ্বৰা দিলে, কোনো কোনো ঠাইত খাজনা বন্ধ আন্দোলন হ’ল। আত্ম-বল আৰু অহিংসৰেই আন্দোলনকাৰী

সকলক নিৰ্ভীক কবি হুগিলে। চৰকাৰী বন্ধু-বন্ধৱোনেই
আগত অনেকেই নিৰ্ভীকভাবে থিয় হৈ বহিছে খালি নমানে। বুলি
ধনি কবিলে।

স্বাধীনতাৰ কাৰণে বিজ্ঞপ্ৰসাদৰ প্ৰাণত অদৃশ্য অগনি জ্বলি
আছিল। ১৮২৬ চনৰ বৰ্ষা বজাৰ লগত হোৱা ইয়াণ্ডাবু সন্ধিত কিমান
বড়বড়ৰে ইংৰাজে স্বাধীন অসমক কবজলীয়া কৰিছিল, হাত্ৰ বিজ্ঞ-
প্ৰসাদে সেইটো আগবপবাই সজ কবিব পৰা নাছিল। তেওঁ
অকলেই বাতি গোপনে ডিট্টোবীয়া কলেজ, জেনকিন্স হাইস্কুল,
বাজপ্ৰসাদৰ সখুখত আৰু বিজ্ঞেট হাৰ্টচিনচন চাহাবৰ চৰকাৰী
বজলাৰ গেটত ত্ৰিবৰ্ণ পতাকা উলুৱাই দিলে। বাতিপুৰা কোচবিহাৰ
নগৰত হৈ-ঠে লাগি পবিল। পুলিচ মিলিটাৰী হতভম্ব হ'ল।
তেওঁলোকৰ ভীৰু পহৰাব মাজেদি কোনে তেওঁলোকৰ চকুত ধূলি
মাৰিলে ?

কলেজৰ বাহিৰে ভিতৰে চোৰাংচোৱা আৰু পুলিচ বাহিনীৰ
অভ্যুত্থান চলিল। তেওঁলোকৰ সন্মুখ হৈ আহিল—সকলোৰে চকুত
পৰা শৈগত খেলুৱৈ, সুগায়ক, স্বাস্থ্যবান, স্পৰ্দ্ধাবাদী এই স্তম্ভৰ
অসমীয়া ডেকাটিলৈ। কিন্তু খেলুৱৈৰ আদৰ এই বাজ-নগৰখনত
বৰ বেছি। বজা-প্ৰজা সকলোৱে তেওঁক ভাল পায়। সেয়ে কোনো
প্ৰমাণ নোপোৱাকৈ তেওঁক সন্দেহৰ ওপৰত প্ৰেস্তাব কৰিবলৈ পুলিচৰ
সাহস নহ'ল।

ইপিনে মহাত্মা গান্ধী প্ৰেস্তাৱ হোৱাত সমগ্ৰ ভাৰত জুৰি
বিদ্ৰোহৰ ভাবে দেখা দিলে। বিজ্ঞপ্ৰসাদে বি-এৰ বাৰ্ষিক পৰীক্ষা
দি তেজপুৰলৈ গুচি আহিল।

স্বাধীনতা আন্দোলনৰ বা' তেজিয়া তেজপুৰতো লাগিছে।
তেজপুৰৰ হাত্ৰসকলক লৈয়ে স্বাধীনতাৰ বাবে অহুপ্ৰেৰণা নোপাবলৈ
এটি সমন্বয় ব্যৱস্থা তেওঁ পৰিকল্পনা কৰিলে। মহাত্মাৰ প্ৰেস্তাবত
তেজিয়া বৰুৱা, হাত্ৰ সকলো অসন্তুষ্ট।

হাইকুলৰ ডেভিৱা খেপী আবন্ত হৈছে। শিকক হাত পঠি-
লিখনড ব্যস্ত।

বিকুপ্ৰসাদে চৰকাৰী হাইকুলৰ চুৱাবমুখত বিৱ হৈ ডেউৰ
স্বাভাৱিক গল্পগীৱা কৰ্ত্তব্যৰে ধৰ্ম্মঘট কৰি কুলবপবা ওলাই আহিবলৈ
আহ্বান দিলে। প্ৰধান শিককৰ লগতেই আন আন শিককো চমকি
উঠিল। হাত্ৰসকলে ডেউৰ আহ্বানড সহাবি দি য়াঁত্ৰা পাকীৰ
জয়, ভাবত মাতাব জয়ধ্বনি কৰি খেপীবপবা ওলাই গ'ল আৰু লগে
লগে দীঘল সময়ল যাত্ৰা আবন্ত হ'ল। হাত্ৰৰ লগতে আন যাহুহো
আহি আহি বাটে বাটে বোগ দি শাৰী দীঘলীয়া কৰি ফুলিলে।
জয়ধ্বনিত ডেউপুৰ টাউন ধ্বনিত প্ৰতিধ্বনিত হৈ উঠিল।

সময়ল স্বাভাৱিক বিকুপ্ৰসাদে নেতৃত্ব দিলে। নগৰ দুবি সকলো
লোকৰ সময়ল কাহাবীৰ যুখে আগবাঢ়িল আৰু লগে লগেই বঙা টুপী
পিন্ধা শ শ লাঠিধাৰী চিপাহী শাৰী পাতি বাধা দিবলৈ উদ্ভত হ'ল।
লগে লগেই কাণ তালমৰা ধ্বনি উঠিল—স্বাধীন অসমৰ জয়, স্বাধীন
ভাৰতৰ জয়, বন্ধে-মাতবম্।

পুলিচৰ কালবপবা মুখত চুঙা এটি লৈ চিপাহী বিৰয়া এজনে
কবলৈ ধৰিলে, “শোভাযাত্ৰা ভাঙি যাবাৰি গুচি য়াক,
নহলে হত্ৰভঙ্গ কৰিবলৈ লাঠি চলোৱা হব, এয়া চৰকাৰী
হুকুম।”

কিন্তু স্বাধীনতাৰ বাবে যুত্ৰাকো ভয় নকৰা বাইজ আৰু হাত্ৰক
সেই সাৱধান-বাণীয়ে মুঠেই টলাব নোৱাৰিলে, ডেউলোকে বন্ধে-মাতবম্
ধ্বনি কৰি আৰু আগবাঢ়ি গ'ল। বিকুপ্ৰসাদে চিঞৰি কৈ উঠিল:
“বাইজক যব নালাগে, বাইজক লাগে স্বাধীনতা—মুক্তি।” অহুপ্ৰাণিত
হৈ সময়ল আৰু আগবাঢ়িল। লগে লগেই লাঠিৰ থন্ থন্ শব্দ
উঠিল। সময়ল যাত্ৰা ছেদেলি-ডেদেলি হ'ল, বাইজ ভাগি গ'ল,
হাত্ৰসকলো দিহা-দিহি যাবলৈ ধৰিলে। নগৰত এটি আতঙ্কৰ
সৃষ্টি হৈ পৰিল। খোলা দোকান-পোহাববোৰৰ চুৱাববোৰ আপ

খাই গ'ল। কোনো কোনোৱে ভিতৰলৈকে খুঁজি চাবলৈ হ'ল
পুৰিচ মাৰ্চৰ বুট-জোতাৰ গপ্-গপ্ শব্দ শুনা গ'ল।

শেষত একাডেমী স্কুলত লাঠি চালনাৰ প্ৰতিযোগিতা বহিল
সাক ইবোজ চৰকাৰৰ পুৰিচ-নিৰ্দ্দেশক নিৰ্মা সৰ্বি প্ৰত্যেক প্ৰেছ
কৰিলে।

এসপ্তাহৰ পিচতেই খবৰ আহিল যে বিক্ৰপ্ৰসাদক কোচবেহাৰপৰা
চৰকাৰে বহিৰাৰ (Extern) কৰিছে আৰু কলেজ কৰ্তৃপক্ষকই
ডেওঁক বাধ্যতামূলক ষ্ট্ৰেলকাৰ-চাৰ্জিকিৰেট দিবলৈ থিবাৰ কৰিছে।

পিচত জানিব পৰা গ'ল যে ডেওঁ চতুৰ্থ স্থান লাভ কৰি বি-এৰ
চতুৰ্থ বাৰ্ষিক প্ৰেক্ষাগলৈ প্ৰযোচন পাইছে। ডেওঁৰ মনত আনন্দ
লাগিল, কিন্তু পিচ মুহূৰ্ততেই চিন্তা হ'ল—ডেওঁ এতিয়া কলৈ যাব, ক'ত
পঢ়িব, কাৰণ হাজ-জীৱনৰ হাবিলাস ডেওঁৰ অন্তৰত প্ৰজ্বলিত হৈ
আছিল। কোচবেহাৰৰ কথা ডেওঁৰ মনত পৰিল আৰু মনত পৰি
গ'ল কোচবেহাৰৰ বাজ-ভৱনৰ চৌহদৰ দুৱাৰমুখত ডেওঁ নিজে লিখি
আঁৰি দিয়া বিজেক্ট হাৰ্টচিনচন আৰু দেৱান খান্দনীৰ বিৰুদ্ধে চাৰি
শাৰী বাংলা কবিতা :

ৰাজ্য আহে দুইটি পাঠা,
একটি কালো একটি সাদা।
ৰাজ্যৰ যদি মজল চাও,
দুইটি পাঠাই বলি দাও ॥

বংপুৰ বঙে-বসে ভবপুৰ

এসময়ত ভাটিব বংপুৰৰ লগত অসম-কামৰূপৰ সঙ্গৰ্ক কৰ নিবিড় আছিল। কমতা ৰাজ্যৰ ৰজা নীলাক্ষৰে কৰতাপুৰৰপৰা বংপুৰ জিলাৰ ঘোঁৰাঘাটলৈ যি আজি নিৰ্মাণ কৰিছিল, সেই ৰাজপথৰে উজনী-ভাটিৰ লোকক আদান-প্ৰদানেৰে একত্ৰিত কৰিছিল। সেয়েহে বংপুৰৰ ভাষাৰ আদিও কামৰূপী ভাষাৰ লগতহে সঙ্গৰ্ক বেছি।

ৰাভাদেৱে ভাষাৰ গঠনৰ কথা কওঁতে (অসমীয়া কুটি) অসমীয়া ভাষাৰ লগত ইয়াৰ মিল দেখুৱাই কৈছিল—

“...বংপুৰ, কোচবিহাৰৰ ‘তাৰ নাক ডাংবা বেটাডা মোৰ চকু ডাংবী বেটাডাৰ মন কুচুলাই গেল হাতৰে থাক দি।’ নাইবা ‘অ’ মোৰ বাপ সুই আৰ কাম কৰিবা নাপাবংৰে’ ইত্যাদি।”

বংপুৰৰ উত্তৰ অঞ্চলত ‘নীলাক্ষৰ চক’ নামৰ ঠাই এখনি এতিয়াও আছে। মৰনাৰাধণ চিলাবান্ধৰ সন্মুখৰ বেহাৰ ৰাজ্যৰ ই এটি এবাৰ নোৱাৰা অল।

এনেহে বংপুৰলৈ গৈ তাতেই পঢ়িবলৈ বিকুপ্ৰসাদে মন ৰেখিলে। সেইমতেই ডেওঁ গৈ বংপুৰ কাৰমাইকেল কলেজত বি-এ শ্ৰেণীৰ ৪ৰ্ধ বাৰ্ষিকত নাম লগালে। বংপুৰ কলেজ কলিকতাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰই অধীনত, গতিকে পাঠ্যপুথি আদিৰ বিকল্প ডেওঁৰ একো অনুবিধা নহ’ল। আবহাৱবিপৰ্য্যয়ী ডেওঁ অধ্যয়নত মন দিলে আৰু লগে লগে

খেল-খেলাসি, স্নিড-বাড-বুডা, ছকি-জঁকা আদি কাৰ্য্যবহাৰা অলপ দিনৰ ভিতৰতে ছাত্ৰ আৰু অধ্যাপকসকলৰ মাজত জনাজাত হৈ পৰিল। অলপ দিনৰ পিচতেই ডেৰ্ড কলেজৰ ক্ৰিকেট খেলৰ কেণ্টেইন হৈ পৰিল। কলেজৰ ছাত্ৰৰ মাজত সকলো খেলৰে এটি চৌ উঠাৰ নিচিনা হ'ল। নতুন নতুন খেলুৱৈ আহিও খেলত নামি গ'ল। চাই থাকোঁতেই খ্ৰীপক্ষী উৎসৱ আহি পালে। কলেজত বীণাপাদি সবস্বতী পূজাৰ যোজনা হ'ল। শিল্পী বিষ্ণুপ্ৰসাদে অবিৱেণ্টেল ঠাচত দেৱী মূৰ্তি এখনি সাজি কলেজৰ পূজাৰ বাবে ছাত্ৰসকলৰ মাজত উলিয়াই দিলে। তেনে ঠাচৰ প্ৰতিমা সেইখনেই সৰ্বপ্ৰথম। ছাত্ৰ আৰু অধ্যাপকৰ বাহিৰেও, টাউনৰ বিশিষ্ট নাগৰিক সকলেও একষাকো সেই প্ৰতিমাখনকেই প্ৰথম স্থান দিলে। সবস্বতীৰ শাস্ত্ৰীয় বসন-ভূষণ, আ-অলঙ্কাৰ নিখুঁত হৈ পৰিল। মূৰ্তি দৰ্শনৰ বাবে লোকৰ উত্থল-মাখল লাগিল। গঁচাকৈয়ে বংগুৰ ঘেন বঙে-বসে ভৰপূৰ হ'ল।

পূজা শেষ হৈ যোৱাৰ পিচৰ দিনা সকলোৱে আলচ কৰি প্ৰতিমাখনি কলেজৰ পুখি-উঁচালৰ সৰু কোঠা এটাত বন্ধৰ ব্যৱস্থা কৰিলে।

কিন্তু পিচলৈ ইয়াতো বিষ্ণুপ্ৰসাদে শাস্তিৰে থাকিব নোৱাৰ হ'ল।

বঙ্গদেশৰ সন্তানবাৰীৰ দলে চট্টগ্ৰামত বুঢ়িছ অনাগাৰ লুণ্ঠন কৰিলে। সমগ্ৰ দেশতেই হৈ-চৈ লাগিল। চোৰাংচোৱাই বিষ্ণুপ্ৰসাদক ঠেকত পেলাবলৈ যত্ন কৰিলে। পুলিচে কেবাবাৰো তেওঁ ধৰা কলেজ বোৰ্ডিংখনো ডালাচ কৰিলে। বেড্-লেটাৰ আৰু চি-আই-ডিয়ে তেওঁক বাককৈয়ে বিবস্ত কৰি তুলিলে। তেওঁৰ মনৰ শাস্তি নোহোৱা হ'ল। পঢ়া-শুনাত বাধা পৰিল। শেষত, বংগুৰ এৰি কলিকতাৰ কোনো এখন কলেজলৈকে পুনৰ গৈ ভৰ্তি হোৱাৰ মন কৰিলে। তেওঁৰ বন্ধু-বান্ধৱৰ বাহিৰেও বহুতেই তেওঁৰ প্ৰতি সহানুভূতিশীল হৈ

পুলিচৰ কাৰ্য্যকলাপৰ নিশ্চা কৰিলে। কিন্তু চাপৰিলে মেঘ নেবাৰ।
 পুনৰ বংপুৰ কলেজ বৰ্ডিঙলৈ পুলিচৰ আগমন নিগমন হ'ল।
 বিকুপ্ৰসাদে অতিষ্ঠ হৈ ক'ব বংপুৰ এবিৰলৈকে স্থিৰ কৰিলে। ডেউৰ
 ছাত্ৰ-বন্ধু কেইজনমানে এই কথাটো জানিব পাৰি বৰ বেজাৰ কৰিলে
 আৰু ডেউৰক থাকিবলৈ অনুৰোধ কৰিবলৈ ধৰিলে। এনেটোৱে
 আৰু কেইদিনমান গ'ল।

পুনৰ এদিন পুলিচ-দাবোণা আহি চট্টগ্ৰামৰ বিষয়ে নানান প্ৰশ্ন
 কৰি ডেউৰক ব্যতিব্যস্ত কৰিলে। পুলিচবিলাকৰ কথা হ'ল যে অসমৰ
 ছাত্ৰ বিকুপ্ৰসাদ বাঙাঙ এই আইনবিৰোধী বাহুজোহী কাৰ্য্যত নিশ্চয়
 জড়িত হৈ আছে। সবল-সহজ আৰু আবেগপ্ৰৱণ অন্তৰৰ বাঙাই
 এই কথাত বৰ বিষম পালে। ডেউৰ মনটোৱে ইংৰাজ চৰকাৰৰ এনে
 পুলিচৰ অত্যাচাৰৰ স্নিকছে বিজোহ কৰি উঠিল। সাম্ৰাজ্যবাদী
 বিদেশী মুঠনকাৰী চৰকাৰক দেশবপৰা বহিষ্কাৰ কৰিব নোৱাৰিলে
 এই ভাবততৃষিত কোনেও এটি দিন শান্তিৰে কটাব নোৱাৰে।
 ব্ৰটিছৰ অত্যাচাৰ, অনীতি, শোষণ, শাসনৰ বিৰুদ্ধে বিসকল যুৱকে সশস্ত্ৰ
 বিজোহৰ আঁচনি কৰিছে, সেইসকল যুৱকে নিশ্চয় এটি কাৰ্য্যকৰী
 পহালৈছে, তাত কোনো সন্দেহ নাই বুলি বিকুপ্ৰসাদে সেই নিৰ্ভীক
 দুঃসাহসিক যুৱকসকলক অনুৰোধি অভিনন্দন জনালে।

পুলিচ বাহিনী গুচি গ'ল। বোৰ্ডিঙৰ ছুপাৰিন্টেনডেণ্ট আৰু
 আন কেবাজনো অধ্যাপক বোৰ্ডিঙলৈ আহি ছাত্ৰসকলক নানা ধৰণৰ
 পৰামৰ্শ দিবলৈ ধৰিলে। বিকুপ্ৰসাদৰ সেইকোঁৱৰ কাণত নোসোৱাল।
 ডেউৰ বংপুৰ এৰি কলিকতালৈকে গুচি যাব বুলি সকলোৰে আগত
 প্ৰকাশ কৰিলে। ডেউৰ-নিচিনা এজন দুখৰ খেলুৱৈ আৰু গায়কক
 এৰি দিবলৈ কাৰো ইচ্ছা নাই, যদিও খেবৰত সকলোৱেই নিৰাত হ'ল,
 কাৰণ ডেউৰক থাকিবলৈ বন্ধ কৰিলে হয়তো পুলিচৰ কাণত পৰিব আৰু
 অবধা পুলিচ-জুৰুৱৰ সমুখীন হব লাগিব।

সন্ধ্যা জালি জালি।

কোনো কোনো কুৰিখটৈ ওলাই গ'ল ।

কদেজৰ বোৰ্জি অলপ সমৰ্থৰ বাবে দিভাল দাৰিলে ।

হুৱ-সাতজন ছাত্ৰৰে সৈতে বিকুপ্ৰসাদ ভেৰ্তৰ কোঠাতেই বহিল ।
ছাত্ৰৰ হাঁহিৰুখ কোনো দিনেই মাৰ নাযায় । ভেৰ্তকোকে পুৰুষ হাঁহি-
খিকিলালি কৰি গান গাবলৈ ধৰিলে । যেন এখনতেই কোনোবা
এজনে ভবলা বজালে ।

বংপুৰ এবিধ লগা হোৱাত বিকুপ্ৰসাদৰ মনত পৰি গ'ল অতীতৰ
ইতিহাসৰ এটি মাৰ বোৱা বিং—কোচবেহাৰৰ ব্ৰহ্মপতি বিশ্বসিংহৰ
পুত্ৰ নবসিংহৰপৰা উদ্ভূত হোৱা পাজাৰ বংশটিলৈ । এই নবসিংহৰ
পুত্ৰ ব্যাসকেতুৱে এই বংপুৰতেই এখনি সৰু ৰাজ্য স্থাপন কৰি ৰজা
হৈছিল । কিন্তু শিচলৈ সেই ক্ষুদ্ৰ ৰাজ্যৰ অস্তিত্ব বিলোপ হ'ল আৰু
বেহাৰৰপৰা গৈ সৃষ্টি হোৱা পাজাৰ বংশৰো অস্তিত্ব জনতাৰ লগতহে
মিলি গ'ল । তেনেকৈয়ে বংপুৰ এবি ভেৰ্তও মানুহৰ মহাসমুদ্ৰত যেন
মিলি মাৰ পাবে এনে ভাব হ'ল ।

বিংখ শতিকাত সকলো দেশৰে শাসিত, শোৰিত আৰু নিৰ্যাতিত-
সকলৰ বিপ্লৱে একোটিকৈ নতুন ৰূপ লয় । পৃথিবীৰ সাম্ৰাজ্যবাদে
জীৱনৰ দিন গণিছে । ভাৰত জুৰি বৃটিছ ৰাজত্ব বিকছে যি জুই
অগিলে, তাক বে শত উৎসীড়নেও ছুৰাৰ নোৱাৰে, বৃটিছ সাম্ৰাজ্য-
বাদীয়ে বুজিও যেন ছুৰুজে । ভাৰতীয় মানুহৰ বেতিয়া গড়ে
দৈনিক আয় সাত পইচা, কিন্তু ভাৰতৰ গড়ৰ্বজনৰ মাহিলি দৰমহা
একেকোষ ছোৱাৰ টকা, অৰ্থচ ইংলণ্ডৰ প্ৰধান মন্ত্ৰীৰ দৰমহা মাহে পাঁচ
ছোৱাৰ চাৰিখ মাত্ৰ । সেই দেশখনৰ মানুহৰ গড়ে আয় দুটকা ।
মহাসাম্ৰাজ্যীয়ে ভাৰত গড়ৰ্বলৈ এইবোৰ ব্যৱস্থাৰ অৱসান বটাবলৈ
জনাই দিছিল ; কিন্তু ইয়াৰপৰা ইংৰাজ চৰকাৰে কোনো প্ৰাৰ্থনা
বাঢ়িছিল । পাতী আন্দোলনৰ ফলকথা আছিল—অহিংস
অসহযোগ ।

এটি দুৱক দলে সমস্ত বিপ্লৱবাদী অতি দোনকালেই ধাৰীন

হবলৈ কিতাপিছিল। অ'ত ত'ত ইংৰাজ বা-বিবন্ধক নিখন কৰিছিল, চট্টোমৰ চৰকাৰৰ অস্ত-উৰানত লুপ্ত চলাইছিল। কিন্তু গান্ধীৰ আন্দোলনৰ তেতিয়াৰ পদ্ধতি আছিল এটি অভিন্ন।

ভাৰতৰ পশ্চিম উত্তৰে থকা বৃহৎ দেশ কহিয়াতো কমতাৰালী অধিপতি জাবৰ খেজাচাবিতাৰ বিৰুদ্ধে গ্ৰেপল দিয়োহ হৈছিল। জাবৰ ধনতন্ত্ৰক বন্ধা কৰিবলৈ অভিজাত, বুৰ্জোৱা আৰু সুবিধাবাদীসকলক বন্ধা-কৰচ দি সেই বিদ্ৰোহ মৰিযুৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। কহিয়াৰ টলষ্টয়ৰ সাহিত্যৰপৰা গান্ধীয়ে শিক্ষা আৰু আদৰ্শ পাইছিল। সেই টলষ্টয়ক জাবৰ চৰকাৰে ঈশ্বৰ আৰু ঈৰ্জাৰ বিবোৰী বুলি ঘোষণা কৰি জনসাধাৰণক তেওঁৰপৰা আঁতৰাবলৈ বদ্ব কৰিছিল। জনতাৰ নেতা জুদিমিৰ লেনিনক দেশৰপৰাই নিৰ্বাসন কৰিছিল। এইবোৰ ঘটনা গান্ধী আন্দোলনৰ বহু পূৰ্বৰ ১৯০৫ চনৰ। ইলোও তেতিয়াৰ-পৰাই এই বিপ্লৱৰ বেঙলি বুটিছ চৰকাৰৰ লোহ গড় ভেদিও ভাবত ছুইছিল। জাবৰ অত্যাচাৰ বাঢ়িছিল কিন্তু বিপ্লৱীৰ শক্তিও হেজাৰ গুণে বৃদ্ধি পাইছিল আৰু নতুন নতুন কৌশলেৰে জন-গণৰ সমৰ্থন লভিছিল। শেষত চিপাহী-চম্ভৰী-বগুৱায়ো বিপ্লৱীসকলৰেই সজী হৈ জাব-তন্ত্ৰৰ অন্ত পেলাইছিল। ১৯২১ চনত গান্ধীৰ প্ৰথম স্বাধীনতাৰ আন্দোলন হৈছিল আৰু ১৯২২ চনৰ অক্টোবৰ মাহত কহিয়াত অত্যাচাৰী, শোষণকাৰী, শাসনকাৰী কমতাৰ দৰ্প চূৰ্ণ কৰি মহান লেনিনৰ নেতৃত্বত কহিয়াত, কাৰ্লমাৰ্স আৰু ক্ৰেডাবিক এঞ্জেলছৰ দ্বাৰা সূচিস্তিত বৈজ্ঞানিক আঁচনিৰে শ্ৰেণীবিহীন সত্য-সমতাৰ বাস্তৱ পাতনি মেলিছিল।

ভাৰতৰ বাইজোও বিচাৰিছে, বিদেশী চৰকাৰক বিতাৰণ কৰি দেশীয় চৰকাৰ স্থাপনৰ বাবে, অৰ্থাৎ ভাৰতীয় লোকে বিচাৰিছে স্বাধীনতা। সেই স্বাধীনতা লাভৰ বাবেই আবন্ত হৈছে দেশ জুৰি আন্দোলন। বংপুৰ নগৰতো সেই আন্দোলনৰ জোকৰনি আহি লগাতো স্বাভাৱিক আৰু সেয়েহে ইংৰাজৰ চিপাহী আৰু চোবাংচোৱাই

ভাঙিছে, এই বংপুৰ কলেজখনেই সেই আন্দোলনৰ আধাৰ বব।
সেয়েহে ডেউলোকৰ ইয়ালৈ ইমান নজৰ। অসমৰ জননী বুকব
এতি সেয়েহে ডেউলোকৰ বন্ধ দৃষ্টি।

হলেও, বুকব আনন্দক কোনে বাধা দিব? বংপুৰ বতীৰাজ
বুকব মাজত বহি পঢ়ি শিকাহুঁঠানৰ আশ্ৰমসদৃশ বোৰ্ডিঙত শোনিঙ-
পুৰ শিল্পী বিকুপ্ৰসাদক মাজত লৈ পাবলৈ ধৰিলে নানা গীত।
ডেউৰ শিল্পী মন মূৰবিত হৈ উঠিল। ডেউ গহীন-গভীৰ সুবত পালে,
নাচিলেও হেও দি দি স্নানৰ ভঙ্গীৰে। পাহৰি গ'ল চিপাহী চোবাং-
চোৱাৰ জুলুমবাজ আৰু উৎপীড়নৰ কথা।

সঙ্গীতৰ মজলিহ ভাঙিবৰ সময় হ'ল। গায়ক, বাদক, খোতা-
সকলৰ হাবিলাস ডেউলোকে যেন প্ৰিয় বিকুপ্ৰসাদক চিবকাল
ডেউলোকৰ মাজতেই বাধিব, কিন্তু বেতিয়াই অকৃত্য কৰিলে যে
বংপুৰত আৰু বিকুপ্ৰসাদ বব নোহাবে, তেতিয়াই এটি বেদনাৰ
কলতলুৰে ডেউলোকক যেন বলিয়া কৰি পেলালে।

এজনে ব্যথিত হৃদয়েৰে গাবলৈ ধৰিলে :

“...ৰাঙিৰে দিৱে বাও গো এবাৰ

বাৰাৰ আগে,

আপন ৰাগে,

গোপন ৰাগে,

ভৱণ হাঁসিৰ অৰুণ ৰাগে,

অজ্ঞ-জলৈৰ কৰুণ ৰাগে।

যাবাৰ আগে বাও গো আবাব

জাগিৰে দিৱে,

ৱক্কে তোমাৰ চৰণ ধোলা—

জাগিৰে দিৱে।...”

বংপুৰণবা বংঘৰলৈ

তাটন বংপুৰত কিছুপ্ৰসাদৰ শেৰ নিশা। পূবে ধলকাট দিৱাৰ আগতেই ডেওঁ সাব পালে। কিমান যে কল্পনাই ডেওঁক হেঁচি খৰিছে! সেই কল্পনাবিলাকে ডেওঁক যেন ঐকীকলারতী হৈছে দেখা দিছে। সেই আকৃষ্টিত কেশ, পদ্মসমূহ নেত্ৰ, নিপোত্তল বক, চম্পাকলীয়া আঙুলি, সুহাস্ত বদন, হৃদয়-বসন্ত ভঙ্গী, শিব-নয়ন-ঐক্য-চৰণত ডাল-সন্নব প্ৰকাশ। এগিনে উদ্ধায় গতিৰ ডাল-সন্ন-মানব বৃত্ত্য-ভঙ্গী, আনগিনে যথুৰ যুহু ডাল-সন্ন-মানব অঙ্গ পৰিচালনা। ডেওঁ চকু খাই উঠিল। কিবা পোৱাৰ দৰে ডেওঁ জাপ মাৰি শয্যাৰপৰা নাৰি পৰিল। বাহিৰত চবাই-চিৰিকতিৰ যথুৰ আবাদ, কিবা এখনি যেন মকতছে সিহঁতে ঐক্যভানব সুৰ মেলিছে।

লাহে লাহে আন আন বোৰ্জিবাসী হাজিৰো সাব পালে। যুখ-হাত খুই সকলোৱে চাহ-জলপান খোৱাৰ আয়োজন কৰিলে।

ডেওঁ নিজেই বিহুনা বান্ধিবলৈ ধৰাত কোমোৰা এজনে ডেওঁক আজবাই দি বান্ধিলে। সকলো বো-ম্মা হ'ল। বিদায়ৰ বেননাই সকলোকে ছুঁহ-ছুইব দৰে পুৰিলে। পাঁচজন হাজি ওলাল ডেওঁৰ লগত বাবলৈ। ডেউৱা কলিকতাৰ লগত বেল-গাড়ীৰেহে সংযোগ। সেই কেলতেই ডেওঁলোক বাব লাগিব। কিছুপ্ৰসাদৰ ঘনটো বেয়া

লাগিলেও, কিবা এটা যেন অল্পশয় বস্তু পোহাব আগ-জাননীয়ে ডেউক
উৎসাহিত কৰিছে।

এটি দীঘল উকি মাৰি বেল-গাড়ীৰ যাত্ৰা আবৃত্ত হ'ল।...

কলিকতা মহানগৰী। পশ্চিম জগত্তৰপৰা অহা সাহিত্য-সংস্কৃতি-
সভ্যতা প্ৰবেশৰ সিংহদ্বাৰ। ন-ভাৱ, ন-আশা, ন-প্ৰেৰণা, ন-বিজ্ঞানে
দলদোপ্ হেমদোপদোপ লগাইছে কলিকতীয়া বাইজৰ বৰষণৰ বৰ-
চোডাল। ইয়াতেই এদিন অসমীয়া সাহিত্যৰ নৱ-জাগৰণৰ ওপৰ-
চোকেলী বাজিছিল, জোনাকী-যুগৰ সূচনা হৈছিল ইয়াৰপৰাই।
সাহিত্য-সম্ৰাট লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা প্ৰমুখ্যে অমৰ সাহিত্যিকসকলক
ইয়াতেই সাহিত্যিক চেতনাৰ উন্মেষ হৈছিল।

যদিও বৰ্তমান যুগৰ অসমীয়া সাহিত্যই পশ্চিমৰ ইংৰাজী
সাহিত্যৰপৰা মূল শক্তি লাভ কৰিলে, তথাপিও তাহানিৰ বঙ্গীয়
সাহিত্যই এটি প্ৰভাৱ বিস্তাৰ নকৰাকৈ নাথাকিল। বহুদিন
চট্টোপাধ্যায়, গিৰীশচন্দ্ৰ বা দ্বিজেন্দ্ৰনাথৰ সাহিত্যই অসমীয়া পঢ়ুৱৈ-
সমাজত সমাদৰ লাভ কৰিছিল। এইবিলাক উৎকল-মাখলৰ তো
এদিন কলিকতাৰপৰা অসমলৈ বৈ গৈছিল।

উন্নত শক্তিকৰ শেষ ভাগত কলিকতাত থকা অসমীয়া ছাত্ৰৰ
উদ্যোগত (২৫ আগষ্ট, ১৮৮৮ ইং) মহানগৰত 'অসমীয়া ভাষা উন্নতি
সাধনী সভা'ৰ জন্ম হয়। লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱা, কবি চন্দ্ৰকুমাৰ
আগবঢ়ালা আৰু আন আন উৎসাহী সাহিত্যপ্ৰেমীৰ যত্নতেই
মাহেকীয়া আলোচনী "জোনাকী"ৰো জন্ম হ'ল, যি জোনাকীৰ
জৰিয়তেই অসমীয়া সাহিত্যত গৌৰৱময় জোনাকী যুগৰ সৃষ্টি। এই
আলোচনীৰ প্ৰথমতে আগবঢ়ালাদেৱেই সম্পাদক আছিল। তৃতীয়-
চতুৰ্থ বছৰত বেজবৰুৱাদেৱে সম্পাদক হয়, তাৰ পিচলৈ সম্পাদক
দায়িত্ব সালসলনি হৈ বৰ্ত্ত কৰিলে এই মহানগৰীতেই ছপা হৈ ওলায়।
বেজবৰুৱাদেৱৰ যুগান্তৰ আলোচনী 'বাঁহী'ৰো জন্ম ইয়াতেই।
লক্ষীপুৰৰ জমিদাৰ গল্প-সাহিত্যিক জনপ্ৰিয়নাথৰ চৌধুৰী প্ৰতিষ্ঠিত

আক পিচলৈ দীননাথ শৰ্মাৰ সম্পাদনাত অভি সৰবৰ্হীয়া মাহেকীয়া 'আৱাহন' আলোচনীখনেও এই ছাত্ৰতেই পোনপ্ৰথমতে পৃথিবীৰ পোহৰ দেখিছিল।

এনে হেন কলিকতা মহানগৰলৈ পুনৰবাৰ আহি বিষ্ণুপ্ৰসাদ বাৰ্তাই কি কবিব, কি নকবিব ভাবত আতুৰ হ'ল। কেবাদিনো পাব হৈ গ'ল, কিন্তু কলেজত ছাত্ৰ হৈ পঢ়া-শুনা কৰাৰ কথা তেওঁৰ মনলৈ নহা হৈ পৰিল। শুল্কমাৰ কলাৰ সাধনাৰ বাবেহে যেন তেওঁ মহানগৰীত নামিছে, এনে ভাবহে তেওঁৰ মনলৈ বেছিকৈ আহিল। বংপুৰবপৰা তেওঁৰ লগত যোৱা ছাত্ৰ পাঁচজনৰ তিনিজন বংপুৰলৈ উভতি গ'ল। বাকী দুজন কলেজত ভৰ্তি হৈ পৰিল যদিও, তেওঁৰ শুল্ক-সৰু অনবৰত নোপোৱাত তেওঁলোক দুজনেও কলিকতা এৰি বংপুৰমুৱা হ'ল। বিষ্ণুপ্ৰসাদ এতিয়া সম্পূৰ্ণ মুক্ত।

শিল্পীজনাৰ মন এতিয়া কথাছবিৰ কালেহে ঢাল খালে। কলেজত নাম লগাই ছাত্ৰ হোৱাৰ বাহা তেওঁৰ মনৰপৰা সম্পূৰ্ণ নোহোৱা হৈ পৰিল। কলাৰ সাধনাত যেন তেওঁ উৰি ফুৰিব, সেয়াই তেওঁৰ এতিয়া প্ৰাণৰ ছাবিলাষ।

১৯৩১ চন। এই চনতেই তেওঁৰ ছাত্ৰ-জীৱনৰ গঁটাকৈয়ে সামৰনি পৰিল। বংপুৰবপৰা আহোঁতে তেওঁ ভাবিছিল—তেওঁ পুনৰ কলেজৰ ছাত্ৰ হব, পঢ়িব, খেলিব, গাব, নাচিব, বজাব, অভিনয়ো কবিব আৰু দৰকাৰ হলে বক্তৃতাও দিব। কিন্তু সেইবিলাক নহ'ল, বংধবৰ বঙ্গমঞ্চত তেওঁ প্ৰবেশ কৰিলে। বিভিন্ন কলা-কল্পনাই তেওঁৰ মন-প্ৰাণ আলোড়িত কৰি তুলিলে। কলিকতাৰপৰাই তেওঁ শূৱদী অসমখন জুমি জুমি চালে। তেতিয়া অসমীয়া শিল্পী সাহিত্যিকসকলে নতুন অসম, বৃহত্তৰ অসম, সংগঠিত অসমৰ বিভিন্ন আঁচনি হাতত লৈছিল। বিষ্ণুপ্ৰসাদে মহানগৰী কলিকতাত চৌবাঠি কলাৰে পৰিপূৰ্ণ শুল্কৰ অসম এখনৰ সপোন দেখিলে। তেওঁৰ চকুৰ আগত যুঁতিমান হৈ উঠিল লুইতপৰীয়া ডেকাগিৰি মহান কলাকাৰ শ্ৰীমন্ত শৰ্মাৰ। 'শ্ৰীশ্ৰীকলাৱতী'

নায়েবে ডেৰ্ট এটি প্ৰবন্ধ লিখিলে। কিছুদিনলৈ ডেৰ্ট ঐকিকুঞ্জিয়া
বাজা ঠাকুৰীয়া হুজুৰায়েৰে লিখিবলৈ ধৰিলে।

৮মাহৰ চক্ৰ বেজবকৰাব সম্পাদনাৰ কালত 'বাঁহী' আলোচনীত
মফুনকৈ খোলা 'চিহ্নলেখা' বিভাগটো ডেৰ্ট পৰিচালনা কৰিলে।
এই বিভাগটিৰ নামকৰণো ডেৰ্টৰেই। এই সময়তেই ডেৰ্ট এটি অতি
মূল্যবান কালজয়ী প্ৰবন্ধ "সঙ্গীত আৰু ঐকিকুঞ্জিয়াৰ গায়ন" লিখি
আৱাহন'ত প্ৰকাশ কৰে। ডেৰ্ট তাত লিখিলে :

"...ভাবতীৰ সঙ্গীত শাস্ত্ৰ যে কিমান জটিল তাক সঙ্গীত শাস্ত্ৰজ
মহলে বুজা টান। বিজ্ঞান খবিয়ে এই সঙ্গীত শাস্ত্ৰত ব্যুৎপত্তি লাভ
কৰিব পাবিব, বিজ্ঞানে ত্ৰাণচৰ্য্য ব্ৰত অৱলম্বন কৰিব পাবিব, বিজ্ঞানে
নিয়মিতভাৱে সাধনা কৰিব পাবিব, সেইজন মহাপুৰুষ সঙ্গীত-বিশাৰদ
হব আৰু তেওঁৰেই সঙ্গীতৰ আদি নামকণী ত্ৰাণক লাভ কৰিব পাবিব।
এনে জটিল বিজ্ঞানত এজন মহাপুৰুষে দক্ষতা লাভ কৰিছিল। ডেৰ্ট
মহাপুৰুষ ঐকিকুঞ্জিয়াৰ গায়ন।"

কলিকতা মহানগৰীত নিজস্ব গুণ আৰু প্ৰতিভাবহাৰা অনেক কলা
আৰু সাহিত্যপ্ৰেমী লোকৰ মাজত জনাজাত হৈ ডেৰ্টলোকৰ লগত
আত্মীয়তা পঢ়ি উঠিল। উচ্চমানবিশিষ্ট সঙ্গীতত থকা ডেৰ্টৰ জ্ঞান
আৰু পাবৰ্ণিতা ভাবতীৰ শাস্ত্ৰীৰ সঙ্গীতত ডেৰ্টৰ পটুতা, বিভিন্ন
বাতৰম্বৰত ডেৰ্টৰ নিপুণতা, শাস্ত্ৰীৰ দৃঢ়তা থকা ডেৰ্টৰ বাতাবিক
ব্যুৎপত্তি আদি সীমাহীন গুণে শ-শ লোকক ডেৰ্ট হুঁত কৰি তুলিলে।
ডেৰ্টৰ গুণগ্ৰাহী লোকৰ এখন মফুন সমাজৰ সৃষ্টি হৈ পৰিল।

সেই-সময়ত কলিকতাত "সঙ্গীত শিঙা প্ৰবেশিকা" নামৰ বঙলা
ভাষাৰ আলোচনী এখন ডেৰ্টৰ হাতত পৰে। বঙ্গদেশৰ কেবাজনো
সঙ্গীতজ্ঞই তাত সঙ্গীতৰ বিষয়ে প্ৰবন্ধ-পাতি লিখিছিল। বিকুপ্ৰসাদে
নিয়মিতভাৱে সেই আলোচনীখন অধ্যয়ন কৰিবলৈ ধৰিলে। কোনো
ঠাইলৈও সঙ্গীতৰ ওস্তাদ আছিলে মহানগৰীত সঙ্গীতৰ বৈঠক বহে
আৰু সেই বৈঠকলৈ বাতাসেৰেও নিয়ন্ত্ৰণ পাইছিল।

বন্ধন চিনেমা-জগতে কলার বিকাশও বিশেষভাৱে কলার সচেতন কৰি তুলিছে। অসমীয়া চিনেমা-জগতৰ ডেভিলা ঈকাটোও নষ্ট হোৱা নাই। বিকুপ্ৰসাদ বাতাই চিনেমাৰ বাবে এটি কোম্পানী খুলি কাম হাতত লবৰ বাবে মনৰ মাজতেই আঁচনি কৰিবলৈ ধৰিছে। কিন্তু এই দুন্দবৰ ব্যৱসায়টো এটি অতি ব্যৱহুল ব্যৱসায়। তেওঁৰ হাত উৰু। ইমান টকা তেওঁ ক'ত পাব ?

এনে সময়তে মেচুৰা বজাবত ওৱাই-এম-চি-এব দাবা এখনি কেলি-ড্ৰেছ একজিবিচন' পতা হয়। এই অনুষ্ঠানত নিখিল বন্ধ মিউনিচিপাল বোৰ্ড জোকাইমেন জে-চি বনু বিশিষ্ট অতিথি হিচাপে নিমন্ত্ৰিত হৈ উপস্থিত আছিল। অনুষ্ঠানত বনুক ইংৰাজ চৰকাৰে বিলাতবন্দৰ বাৰিষ্টাৰী পাছ কৰি অহাৰ পিচত এই পদবী দাঙিছিল ; কিন্তু দেশপ্ৰেমিক বন্ধে এই পদ প্ৰত্যাখ্যান কৰিলে। পিচত জে-চি বনুক এই পদ প্ৰদান কৰা হয়।

এই প্ৰদৰ্শনীত বিকুপ্ৰসাদ বাতাই ভিক্টৰ হিউগোৰ 'Hunchback of Noterdom' চৰিত্ৰটিৰ 'সেক-আপ' কৰি যেতিয়াই মকত থিয় হ'ল, তেতিয়া ওৱাই-এম-চি-এব জুপাৰিনটেনডেণ্টৰ পৰিচালনাৰ বিৰুদ্ধে বাকুলেলে ভয়তে চিকিৰি গিৰিয়েকক সাৱট মাৰি ধৰে। দৰ্শকবৃন্দৰ মাজত হৰ্ষ আৰু ত্ৰাসৰ সৃষ্টি হৈ পৰে। হান্‌ছবেকৰ পিঠিত বায়ান্ধৰ কুঁজী বৃত্তাকৈও ডাঙৰ কুঁজ, তৰি হুখৰ বেঁকা-পেতা, চকু কেঁবা, কুংচিং, কুহুহ। এনেহেন নিখুঁত সেক-আপ দেখি উপস্থিত লোক সকলে মনত বিম্বৰ মানিলে। বিশ্ববিখ্যাত সাহিত্যিক ভিক্টৰ হিউগো সেই সভাত উপস্থিত থকা হলে, ছেৱোঁ হুৱতো অসমৰ এজন শিল্পীৰ এনে অসাধ্য সাধনত বিম্বিত আৰু অভিভূত নহৈ নাখাকিলহেঁতেন।

আবেৰিকাৰ ডেভিলাৰ বোলছবি জগতৰ সেক-আপৰ বজাৰকল যি: লংচেনিও (Mr. Longcheney) সেই প্ৰদৰ্শনীত উপস্থিত আছিল আৰু তেওঁ এটি বিশিষ্ট সেক-আপত মকত দেখা দিছিল। কিন্তু বাতাইয়েই প্ৰদৰ্শনীত দৰ্শকবৃন্দৰ মাজত যেনে আলোড়ন হৈছিল,

ভেনে আলোড়ন নহ'ল। অভিনয়ৰ শ্ৰেষ্ঠ মিং জংচেনিয়ে হাঁহি হাঁহি ভেওঁক কৰ-স্বৰ্ধন কৰিলে। সম্ভাব শ্ৰেষ্ঠ উদ্যোক্তাসকলৰ কালকণ্ঠা এজনে ঘোষণা কৰিলে—বিক্ৰমপ্ৰসাদলৈ এটি উত্তম বঁটা (Best Medal) আগবঢ়োৱা হৈছে।

বিশিষ্ট অতিথি জে-চি বসুৱে মন্তব্যত কলে যে সুবিধা পালে ক্ৰীমান বাভাই ভাবতৰ বোলছবি জগতত নিশ্চয় সুখ্যাতি লাভ কৰিব আৰু স্মৃতিষ্ঠিত হ'ব পাৰিব।

চাৰিওপিনে হাত চাপৰি বাজি উঠিল। আনন্দৰ ধ্বনিত হল-স্বৰটি বজ্জনায়ে গ'ল।

মিছেছ বাকনেলে পেটে পেটে লাজ পালেও, দূৰবপৰাই স্বাস্থ্যবান, হাঁহিত উজলি থকা বাভাৰ পিনে কেবাহিকৈ চাই নিয়াত হ'ল।

সভা ভাগিল। সকলো লোক দিহাদিহি গ'ল। বিক্ৰমপ্ৰসাদে ভেওঁ থকা হোটেললৈ আহি 'Argu picture corporation'ৰ বিজ্ঞত আঁচনি, আদৰ্শ, উদ্দেশ্য, নিয়মাবলী আদি লিখি উলিয়াই পিচদিনাই ভেওঁৰ বন্ধু মহলৰ আগত দাঙি ধৰিলে। একবাক্যে সকলোৱে ভেওঁক সমৰ্থন জনালে আৰু লগে লগেই প্ৰাথমিক কামবোৰ আৰম্ভ হ'ল। ভেওঁ বৰ আশা কৰিলে যে অসমীয়া ছবি উলিয়াই 'দাবিঙ'ৰ দ্বাৰা বঙলা আৰু হিন্দী কৰা হ'ব। অলপ দিনৰ পিচতেই পুলিচ আৰু চি-আই-ডিৰ ভেওঁৰ ওপৰত তীব্ৰ নজৰ পৰিল।

তেতিয়া কলিকতাত 'বেঙ্গল ভল্গাট্ৰাছ' ইংৰাজ চৰকাৰৰ এটি আতংকৰ অনুষ্ঠান। ১৯২৮ চনৰ নিৰ্মল ভাৰত কংগ্ৰেছ কমিটিৰ কলিকতাৰ অধিবেশনত দেশপ্ৰেমিক বিপ্লৱী স্ফূৰ্তাসম্পন্ন বন্ধুৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হৈ এই অনুষ্ঠানে স্বেচ্ছাসেৱকৰ কাম কৰিছিল। সাময়িক নিয়মাসুৰ্ভৰ্তিতাবে এই দলটোক নিয়মিতভাৱে প্ৰশিক্ষণ দিয়া হৈছিল। সিপিনে পুনৰ চৰ্তপ্ৰামত্ত সশস্ত্ৰ পুলিচ-চিপাহীৰ জগত বিপ্লৱী দলৰ

সংঘৰ্ষ হ'ল। ইয়াৰ আগতেই অল্প লুণ্ঠনৰ সময়ত নেতৃত্ব দিয়া অসীম সাহসী সূৰ্য্য সেন পলাই আত্মগোপন কৰিছিল। এই সূৰ্য্য সেনক ধৰি দিব পাৰিলে দহ হেজাৰ টকা পুৰস্কাৰ দিয়া হব বুলি ইংৰাজ চৰকাৰে ঘোষণা কৰিছিল। চি-আই-ডিয়ে সন্দেশ কৰিছিল যে বি-ভি (বেঙ্কল ভলন্টিয়াছ)ৰ লগত সেনে সংযোগ কৰিছে। আন নগৰ-চহৰবপৰাও অনেক চোৰাংচোৱা আৰি কলিকতাত সন্মুখাই দিছিল।

এদিন হঠাতে পুলিচ আৰু চি-আই-ডি আহি বাস্তাব কোঠাটো খানাতালাচ কৰিলে; কিন্তু একো নাপালে। তেওঁৰ মনটো বৰ বেয়া লাগি গ'ল। তেতিয়া তেওঁ সম্পূৰ্ণভাৱে কলাৰ সাধনাত মগ্ন। কিন্তু পুলিচৰ এনে কাৰ্য্যই তেওঁৰ সাধনাত ব্যাঘাত ঘটালে। ইপিনে কৰপোৰেচনত টকা খৰচ হৈ আছে। তেওঁ কিছু বিমোহত পৰিল।

তেতিয়া তেওঁৰ ককায়েক নন্দলাল বাস্তা ঢাকাত পুলিচ বিষয়াৰ পদত আছিল। ভায়েকক তেওঁ অতি স্নেহ কৰিছিল। ককায়েকৰ হাবিলাস যে বিষ্ণুপ্ৰসাদেও পুলিচ বা সামৰিক বিভাগৰ চাকৰিত সোমাই বংশৰ নাম ৰাখিব। সেই আশা কৰিয়েই তেওঁ জৰুৰী চিঠিৰে ভায়েকক ঢাকালৈ মাতি পঠালে। ককায়েকৰ ভেনে চিঠি পাই বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ ভাল লাগিল। ভাবিলে, জন্মস্থানবপৰা এবাৰ ঘূৰি অহা ভাল। ককায়েক বদলি হৈ গলে হয়তো সিপিনে যোৱাৰ সুযোগ নঘটিব পাৰে। সেয়ে ঢাকা নগৰলৈ যোৱাটো স্থিৰ কৰিলে। এই নগৰতেই তেওঁ পোন প্ৰথমতে পৃথিবীৰ পোহৰ দেখিছিল আৰু শিশুকালত এই নগৰৰ বেবাকৰ অভিনয়তেই উচ্ছ'ৰ্ণ নাটত তেওঁ আঠ বছৰ বয়সত (১৯১৭ চনত) অভিনয় কৰিছিল। সেই নাট অভিনয়ৰ আখৰাত শিক্ষা দিছিল 'লায়ন থিয়েটাৰ'ৰ গুস্তাৱ কালাচান্স চাহাবে। কৰলৈ গলে বাস্তাৰ অভিনয় জীৱনৰ প্ৰথম অনুপ্ৰেক্ষাদাতা এইজন কালাচান্স চাহাবেই। শ্বিডে-মাতে, নাচে-অভিনয়ে ঢাকা

নগৰ ডেভিলা উখল-মাখল। হাঁতে জুকাৰা মুঠিতে লুকোৱা চাকৰ
কাপোৰ ভাবত বিখ্যাত ; নানা ভবন, নানা কলা-কুশলতাবে তৈয়াৰী
চাকৰ সোণাবীৰ গহনা সেই সময়ৰ ইংৰাজী শিকা পোৱা লোক-
সকলৰ পৰিবাৰবিলাকৰ অতি হাবিলাসৰ বস্তু। ইয়াৰ বাহিৰেও,
সেই ঠাইৰ ঐকুকনজমাটীয়া উৎসৱ চাবলৈ কলিকতাৰপৰাও লোকৰ
আগমন হৈছিল। মুঠতে চাকা ডেভিলা কলা-সংক্ৰতিৰ এখনি স্তম্ভ
কেন্দ্ৰস্থান।

ডেউক পাই ককায়েকে বৰ আনন্দ পালে আৰু কি কবিলে
ডেউলোকৰ পৰিৱালটিৰ গোঁৱৰ অক্ষুৰ ব'ব, তাকেই ডেউক বুজালে।
বিকুপ্ৰসাধে ককায়েকৰ মৰমৰ দাবীৰ একো বান-প্ৰতিবাদ নকৰি
তিনি গ'ল ; কিন্তু লুকুমাৰ কলা-সজীভ-সাহিত্যত বুৰ গৈ থকা ডেউক
অন্তৰখনক, ঘৰ-সংসাৰ, চাকৰি আদিৰ য়াৱা-মোহে অকণো লবাব
নোৱাৰিলে। শিশুকালতে কৰা বজমকৰ অভিনয়ৰ স্মৃতিয়ে ডেউক
মনটো বংগবৰ ডিববিবাই থকা ৰূপালী ছয়াবমুখখনলৈহে টানি লৈ
গ'ল। কলাকাৰৰ সূক্ষ্ম ভাববিলাকে ডেউক ছয়মুখ-বীণাৰ তাঁতবোৰত
সা-ৰে-গা-মা-পা-ধা-নি-সা বজাই বজাই ডেউক আপোন-পাহৰা কৰি
চুলিলে।

নৃত্যতি ললিতং হবিগুণ বলিতং

“গীতং বাস্তবং তথা নৃত্যং এবং সঙ্গীতম্ উচ্যতে”—সঙ্গীতব্ অর্থ এই গীত, বাস্তব, নৃত্যব সমাবেশ। ‘নট’ ধাতুবপবা ‘নাট’ শব্দ সৃষ্টি হৈছে। এই ধাতুব অর্থ ‘নাচ’ বা ‘নৃত্য’ কবা। গ্রীচ দেশব বিশ্ব-বিখ্যাত দার্শনিক প্লেটোব মতে ‘কলা’ হৈছে প্রকৃতিব অনুকৰণ। সেয়েই এই প্রকৃতিব যি প্রত্যা, সেই প্রত্যা নিশ্চয় মহান কলাকাব।

প্রকৃতিব স্বাভাৱিক নিয়ম অনুসৰি প্রতি মুহূৰ্ত্ততে শব্দ-ভবজব ক্রম পৰিবৰ্ত্তন হলেই স্ববব চো উঠি ওপৰাল আক ওললৈ গতি কবে। মানৱ-কণ্ঠবস্ববব দ্বাৰা নাইবা কোনো বাস্তবজব্বৰ ধ্বনিব দ্বাৰা শব্দ-ভবজব ব্যতিক্রম অৱশ্যেপ্ৰিয়ত ধবা দিয়ে। কলা-বোধবপবা বিভিন্ন শব্দ-ভবজব ধ্বনি ক্ৰতিমধুব কবি সঙ্গীতব সৃষ্টি কবা হয়। ইয়াবো আকৌ বহু প্রকাবব শ্ৰেণী-বিস্তাসব দ্বাৰা বাগব বিচাৰ কবে।

কৃত্ৰিমতা অৱলম্বন কবা হয় অভিনয়ত। এই অভিনয় বা ভাণ্ড দ্বাৰা প্রদৰ্শন কবা জীৱন্ত কাহিনীয়েই হ’ল নাটক। অভিনয় কলা জীৱনব প্রতিচ্ছবি। সেয়েহে সংস্কৃত আলংকাৰিকে সকলো শ্ৰেণীব নাটকব নামকৰণ কৰিছিল ‘কলক’ বুলি।

পূৰণিবো আও-পূৰণি কালত সমস্ববে গোৱা স্তবধুব গীতি-ধ্বনিব দ্বাৰাই দেহভাব আবাধনা কবা হৈছিল। কেতিয়াবা আৱেশগণিবি,

উকাপাত, ভূমিকম্পৰ নিবৃত্তিৰ বাবে আৰু কেতিয়াবা ব'দ-বৰষুণৰ বাবে এই স্ত-সম্বন্ধৰ ব্যৱহাৰ কৰি তেওঁলোকে বৌদ্ধ-সমাজত একত্ৰিত হৈ আনন্দ কৰিছিল। মূঠতে সঙ্গীত এটি আৰ্ট, মানৱ জ্ঞানৰ গভীৰ ভাৱ ইয়াৰ উৎস। সময় আৰু সংস্কৃতিৰ অগ্ৰগতি আৰু সাধকৰ সাধনাৰ লগে লগে ইয়াৰ প্ৰগতি। বৈদিক যুগৰ আৰম্ভণিৰ বাবে মন্ত্ৰ উদ্ভাৱন, অমৃতদান্ত আৰু স্বৰিত তিনি স্বৰত আৰু ত্ৰি-সপ্তকত ইয়াৰ অনুধাৱন হৈছিল। কোনো কোনো সঙ্গীত পণ্ডিতে মত প্ৰকাশ কৰে যে বৈদিক ত্ৰি-স্বৰৰপৰাই ক্ৰমান্বয়ে সপ্তস্বৰ উদ্ভাৱিত হৈ পৰিছিল।

সঙ্গীত শাস্ত্ৰ অপাৰ, এনেহে সঙ্গীত শাস্ত্ৰকো বিষ্ণুপ্ৰসাদে চৰ্চি, মঠি, সাধনা কৰি কেনেকৈ কণ্ঠ, জ্ঞান, মন, দেহ আৰু বুদ্ধিৰ অধীন কৰি লৈছিল ভাবিলে আচৰিত হ'ব লাগে।

ঢাকাবপৰা উলটি আহি পুনৰ তেওঁ কলিকতা পালে। ককায়্যেকৰ কলে যে তেওঁৰ আধৰুৱা কামবোৰ সমাপ্ত কৰি তেওঁ আকৌ আহিব। ককায়্যেকৰ মনত আনন্দ লাগিল। তেওঁ মনতে ভাবিলে যে দেউতাকৰ বন্ধু ইংৰাজ চাহাব কৰ্ণেল ডি. শ্বিথ ইয়াত থাকোঁতেই ভায়েকক সাময়িক বিভাগত এটি উচ্চপদ নিশ্চয় দিয়াৰ পাবিব। তেতিয়া-হলে তেওঁলোকৰ গিঁতুৰ মান-যশ অক্ষুণ্ণ থাকিব।

বিষ্ণুপ্ৰসাদে ঢাকাবপৰা আহি দেখিলে যে আবণ্ড কিলিম কৰ্পোৰেচনৰ কাৰ্য্যবোৰৰ কিবা খেলিমেলি হৈ গৈছে। সহকৰ্মী জ্ঞানমানে তেওঁৰ অনুপস্থিতিৰ সুযোগ লৈ অনুষ্ঠানটোৰ কৃতকাৰ্য্যতাৰ সন্দেহ কৰি আন চাকৰিৰ অনুসন্ধানত আঁতৰি গৈছে। টোপনি ক্ষতি কৰি তৈয়াৰ কৰা চিনেমা-জগতৰ আঁচনি সিমানতেই ইতি পৰিল। কিন্তু টকা-পইচা বহুতো অঞ্চলে প'ল। যি কেইজন বহুৰে অকাতৰে এই ধন অনুষ্ঠানটিৰ বাবে উলিয়াই দিছিল, তেওঁলোকে অকণো অসন্তোষ প্ৰকাশ নকৰি মাথো এই উদ্যোগ শিল্পী গৰাকীক সঙ্গীতত লাগিবলৈহে উদগালে। সঙ্গীত তেওঁৰ জীৱনৰ ভেজ-মহুৰ, বৃত্ত তেওঁৰ জীৱন-হৃদয় ; এই স্নেহ-বৃত্ত্যৰ সমাবেশতেই তেওঁৰ জীৱনৰ সৌন্দৰ্য্য। গতিকে

মানব কালকণ্ঠ। ইয়াৰ উদগনি বিয়েই নহওক, তেওঁৰ ধ্বনিতেই ইয়াৰ উদগনি, ইয়াৰ উৎস কল্পৰ দৰেই জীৱন্ত। তেওঁ বিষৰ নহ'ল। এটি মথুৰ হাঁহিৰে তেওঁ বন্ধু-বান্ধৱৰ লগত আলোচনা হয়, কথা-বতৰা পাতে আৰু কেতিয়াবা গীতেৰে সেই আ-আলোচনাৰ সামৰণি মাৰে।

জনম পদ্ধৰ বিষপ্ৰসাদে তেতিয়া সঙ্গীততেই মনোনিবেশ কৰিলে। অ'ত-ত'ত বঁহা বিভিন্ন সঙ্গীত বৈঠকলৈ তেওঁ নিমন্ত্ৰণ পাবলৈ ধৰিলে। বিভিন্ন ওস্তাদৰ লগত তেওঁৰ চিনা-পৰিচয় আৰু আত্মীয়তাও গঢ়ি উঠিল। বঙ্গৰ বিখ্যাত ঠাকুৰ বংশৰ লগতো তেওঁৰ পৰিচয় বঢ়িল। তেওঁলোকৰ ঘৰলৈ যাতায়াত হোৱাত ববীত্ৰ-সঙ্গীতৰ প্ৰতিও তেওঁৰ খাউতি জন্মিল আৰু সেই আপাহতে চৰ্চা কৰি সেই নব্য সঙ্গীততো এজন সুগায়ক হৈ উঠিল।

এবাৰ তেওঁ নাট্যকাৰ প্ৰভাত শৰ্মা আৰু কলিকতাৰ প্ৰভাত সেনগুপ্তৰ লগত কলিকতাবপৰা তিনিও তিনিখন বাই-চাইকেলেৰে চন্দন নগৰৰ মাজেদি অ'ত-ত'ত বৈগৈ আৰু মাইল পথ অতিক্ৰম কৰি শান্তি-নিকেতনৰ বিশ্ব-ভাবতীত প্ৰবেশ কৰে। ই যেন এখনি কলা-কৃষ্টি-বিজ্ঞা-সাহিত্যৰ অপূৰ্ণ বয়সপুৰী। শিল্পী বাতাৰ দ্বন্দ্ববাজ্য ন-ন অহুপ্ৰেৰণাত উৰ্বেলিত হৈ উঠিল। 'বিশ্ব-ভাবতীৰ 'কলাভৱন' দৰ্শন কৰি অনেক শিক্ষা লাভ কৰিলে। কেবাজনো বিদ্বান আৰু পণ্ডিত লোকৰ লগত নানা বিষয়ৰ আলোচনাৰ সুযোগ পালে।

ইয়াবপৰা তিনিও বীৰভূমৰ 'চিউবী' নামৰ ঠাইলৈ বাই-চাইকেলেৰেই আগবাঢ়িল। তেওঁলোকৰ উদ্দেশ্য আছিল কলাৰ আবিষ্কাৰ। গাওঁৰ মাজেদি হাওঁতে তেওঁলোকে গাওঁলীয়া মাহুৰৰ লগত বহি তেওঁলোকৰ অৰ্বনৈতিক, সাহাজিক, সাংস্কৃতিক সকলো ধৰণৰ কথাকেই আলোচনা কৰিছিল। নিশা বৈ গাওঁলীয়া বতাহ-শিল্পীৰ লগত গান-বাজনাৰ অংশ গ্ৰহণ কৰিছিল। আৰু অৰ্বনৈতিক জৰ্যোগৰপৰা সমাজখনক বৰা কৰিবৰ বাবে সাম্ৰাজ্যবাদী শোষণ

ইংৰাজ ৰাজত্ব বিৰুদ্ধে ভেঙলোকক উচটাই দিছিল। কোনো কোনো গাঁৱত ভেঙলোকক আৰু এনিশা বৰলৈহে অহুৰোধ কৰিছিল।

এনেদৰে জনতাৰ লগত সন্ধা স্থাপন কৰি, পুনৰ বাতি হলে গাৱঁ-গাৱঁ বৈ, থাকি, থাই, ঐতি আৰু সন্মানেৰে চাইকেলত উঠিয়েই আহি আহি চুসপ্তাহৰ মূৰত কলিকতা মহানগৰীত উপস্থিত হ'ল। ভেঙলোকক পাই কল্যাণী বন্ধু-বান্ধৱসকলে পুনৰ আনন্দত কিবিলি পাবি উঠিল। নিজস্ব পৰি থকা সজীৱৰ সৰোবৰত বিকুপ্ৰসাদ পুনৰ বুৰ গ'ল।...

শান্তিনিকেতনত ফুটবল প্ৰতিযোগিতা আৰম্ভ হৈছে। পশ্চিম বঙ্গ পূৰ্ব-বঙ্গ, কোচবেহাৰ, বংপুৰ আদি বিভিন্ন স্থানৰপৰা ফুটবলৰ দলবোৰ খেলিবলৈ চাপলি মেলাছে।

কলিকতাৰ গুৱাই-এম-চি-এচ টিমত খেলিবলৈ ঐশ্বাভাক অহুৰোধ কৰিলে। ভেঙ অতি আনন্দেৰে দাবলৈ ওলাল; অৱশ্যে এইবেলি বেলগাড়ীৰে। বেলৰ ডবা দলদোপ, কৰি ডেকা খেলুৱৈ দল শান্তিনিকেতনলৈ যাত্ৰা কৰিলে। বিশ্বকবি ববীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰৰ সপোন ব'ত দিঠক হৈ পৰে, সেই শান্তিনিকেতনত গৈ দলটো নামিল। সকলোৰে ৰাজত স্কট-পুট, স্বাস্থ্যবান লুইডলবীয়া ডেকা বিকুপ্ৰসাদ জিলিকি উঠিল। দৰ্শকসকলে এই দলটো দেখি আনন্দ লভিলে।

দেখাই-বৰ্ণণে যেনে, খেলতো যেনে, কাৰণ কলিকতাৰ বহা বহা স্তম্ভৰ খেলুৱৈ। চাবিওপিনে যাহুৰ হেঁচা-ঠেলা এই দলটোক চাবলৈ।

গুৱাই-এম-চি-এচ এই দলটোৰ লগত সেই সময়ৰ বাংলা মানুহ ক্লাছিকেলৰ পৰা দি নতুন স্তম্ভৰ সৃষ্টি কৰোঁতা হিমাংগ দত্ত। এৱেঁই নিচত 'স্ব-সাগৰ' নামেৰে সজীৱ-জগতত জনাজাত হৈ পৰিছিল। সন্ধিয়া সজীৱ বৈঠক বহিল। দত্তৰ সজীৱ নতুনত যাহুৰ যুট হ'ল। যেতিয়া বিকুপ্ৰসাদে ভেঙৰ গৰ্ভ-গৰ্ভ গহীন-গহীন অৰ্থে এটাৰ নিচত আন এটা নীত পাবলৈ ধৰিলে তেতিয়া একোটি নীত

শেষত হাত-চাপবিব লগতে “আবাব একটা, আবাব একটা” ধনি উঠিবলৈ ববিলে।

অৱ অৱতেই ডেওঁ গাইছিল এটি অসমীয়া গীত—বনবীত-বিহ-
গীতৰ মিশ্ৰিত স্তব। দ্বিতীয়তে গালে ত্ৰি-স্বাক্ষক বড়ো-গীত,
তৃতীয়তে, কোঁৱা স্তব বাঙা গীত এটি। চতুৰ্থতে গালে
ববীঅনাথৰ—

একদা তুমি, প্ৰিয়ে, আমাৰি এ ডকুয়ে
বসেহ ফুলসাজে সে কথা বে গেহ ভুলে ॥

সেখা বে বহে নদী নিৰবধি

সে ভোলে নি,

ভাৰি বে স্ৰোতে আঁকা বাকা বাকা

ডব বেগী,

ভোমাৰি পদ রেখা আছে সেখা

ভাৰি কুলে।

আজি কি সবই কাঁকি—

সে কথা কি গেহ ভুলে ॥

গানটি শেষ হোৱাৰ লগে লগেই হাত চাপবিব লগে লগে
চাবিওগিনে ধনিত হৈ উঠিল: ‘সুম্বৰ,’ ‘চমংকাৰ,’ ‘আবাব
একটি।’

তাৰ পিচত বিবি, বিকিব, গাবো, নগা, মণিপুৰী, খাহী, মিজো
আদি ভাবাব গীত চলিল। সেইবিলাক ভাবাব গীত চলি থাকোঁতে
স্ৰোত-চমজদাবসকলে বন্ধিও ভাৰা বৃদ্ধি নাপালে, তথাপিও
প্ৰত্যেকটিৰে স্তবৰ বিভিন্নতাত মুগ্ধ নহৈ নাথাকিল।

অসমৰ স্তব-সাগৰৰ কৰ্ণত হিন্দী ভজন এটিও ধনিত হ’ল
বাহুওলত ৰূপনি তুলি। তাৰ পিচত ডেওঁ গালে এটি ইংৰাজী গীত।

তাৰ পিচত উৰিয়া, তুটীয়া আৰু নেপালী ভাবাব এটি খুহটীয়া
গীতৰে ডেওঁ গীতৰ সামৰণি মাৰিলে।

চাৰিওপিনে হাঙ-চাপৰি উঠিল। প্ৰশংসানুচক শব্দৰ লেখ-ছোখ নোহোৱা হ'ল।

হিমাংশু দত্তই বিষ্ণুপ্ৰসাদক সাৱট মাৰি ধৰিলে। ছয়োবো চকুৰে আনন্দৰ চকুপানী বৈ প'ল। দত্ত নিজেই এজন প্ৰসিদ্ধ সঙ্গীতজ্ঞ। তেওঁৰ আগতে বঙ্গত দিলীপকুমাৰ বায় মহাশয়ে বাগ-প্ৰধান সঙ্গীতৰ প্ৰচলনৰ যত্ন কৰিলেও, পিচলৈ এইজনা শিল্পীয়েহে আধুনিক গীত বাগ-প্ৰধান কৰি খোঁতাৰ কচিলৈ আনিছিল আৰু সময়ত সি বৰ জনপ্ৰিয় হৈ পৰিছিল।

ইতিমধ্যে চট্টগ্ৰাম অস্বাগাৰ লুঠন মামলাৰ বায়ত বাবজনৰ স্বীপাস্তব, দুজনৰ কাবাদণ্ড, ষোলজনক স্পেচিয়েল ট্ৰিবুনেলৰ দ্বাৰা মৃত্যু দি পুনৰ বেঙ্গল-অৰ্ডিনেন্স অনুসাবে গ্ৰেপ্তাৰ কৰি জাহাজত তুলি অজ্ঞাতস্থানলৈ লৈ যোৱা হ'ল। চট্টগ্ৰামৰ বাসিন্দাৰ ওপৰত আশী হেজাৰ টকাৰ পাইকাৰী জৰিমনাৰ বায় দিলে।

এই বিচাৰত বঙ্গ তথা ভাৰতীয় বিদ্ৰোহীসকল মুঠেই বিচলিত নহ'ল, বৰং এটি ৰাজনৈতিক সচেতনতাই লোক-সমাজক জগাইহে তুলিলে। বিদেশীৰ পদানত হৈ থাকিবলৈ কাবো ইচ্ছা নাই।

ব্যস্ত কলিকতাত বেহা-বেপাৰৰ লগে লগে সাহিত্য-সৃষ্টি, সঙ্গীত সৃষ্টি, কলাৰ সাধনা, দেহৰ সাধনা চলিয়েই থাকে। ইয়াৰ মাজতে ওৱাই-এম-চি-এব এখনি বিচিত্ৰানুষ্ঠান বহিছিল। ইয়ালৈ অগ্নি-কবি নজৰুল ইছলামো নিমন্ত্ৰিত হৈছিল। তেতিয়া যুৱকসকলৰ মাজত ইছলাম চাহাব বৰ প্ৰিয়পাত্ৰ।

বঙ্গীয় লেখক পৰম্বোম ৰচিত “বিৰিঞ্চি বাবা” গল্পটো নাটক কৰি তাত অভিনয় কৰা হ'ল। বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ ভাগত পৰিল ‘দাবোৱান’ৰ ভাওটো। এই ভাওটো তেওঁ এনে কৃতকাৰ্য্যতাৰে অভিনয় কৰিলে যে দৰ্শকৰ বহুতৰ লগতেই চিনা-পৰিচয় হবলৈ তেওঁৰ সুযোগ ওলাল। কবি নজৰুলে তেওঁক ‘দাবোৱান ভাই’ বুলি সম্বোধন কৰিবলৈ ললে আৰু ছয়োবো জিতবত চিনা-পৰিচয় হৈ বন্ধু হ'ল।

ডাব বিচৰণৰাই অনেক শুৰী লোকৰ লগত তেওঁৰ সৌহাৰ্দ গঢ়ি উঠিল। হিমাংশু দত্তৰ লগত হোৱা তেওঁৰ বন্ধুত্বই বহুত কেইজন কলাকাৰ, সঙ্গীতজ্ঞ, কবি, সাহিত্যিকৰ সঙ্গলৈ তেওঁক কাৰ চপাই নিলে। সেই সময়ৰ বাংলা-সঙ্গীতৰ নৱ-যুগ স্থাপনত সহায় কৰোঁতা অনিল বাগচি (মেইকী) আদিৰ লগতো সঙ্গীত-কলাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ তেওঁ সুযোগ পালে।

এইজনা হিমাংশু দত্তই পাৰ্বতীপ্ৰসাদ বৰুৱাৰ কোনো কোনো গীতত সুৰ দিছিল আৰু গীতিকাৰ কমলানন্দ ভট্টাচাৰ্য্যৰ “নাও ল সিপাবলৈ নাৱবীয়া, বা ততাতৈয়াকৈ” গীতটিতো সুৰ-সংযোজনা কৰিছিল। পিচত পাৰ্বতীপ্ৰসাদ বৰুৱা ৰচিত আৰু পৰিচালিত ‘ৰূপহী’ কথাছবিৰ সঙ্গীত পৰিচালক হৈছিল। হিমাংশু দত্ত এজন চিত্ৰকৰো আছিল। আলোচ্যৰ ধাৰা আৰু সঙ্গীতৰ ধাৰা, এই দুই বিষয়ত বাতা-দত্তৰ দীঘলীয়া আলোচনা হৈছিল। স্কন্দৰ চহমা পৰিধান কৰা দত্তৰ শুৱনী মুখখনত কলাকাৰৰ স্পষ্ট চিত্ৰ এটি যেন ফুটি উঠিছিল। ছয়োৰো সঙ্গ-সুখে সোণতহে যেন সূৰগা চৰাইছিল। সঙ্গীত শাস্ত্ৰৰ গভীৰ অধ্যয়নত ছয়ো নিমগ্ন।

শুভ দিনবোৰ মানুহে কব নোৱাৰাকৈয়ে আহে। বাতাৰ জীৱনলৈও এনেকৈয়ে এটি শুভ লগন আহি উপস্থিত হ’ল।

বাহিৰাবলৰা বিশ্ববিখ্যাত নৰ্ডকী প্ৰাইমা বেলেৰিনা আনা পাত্ৰলোভা কলিকতালৈ আহিছিল। মহানগৰীত উৰল-মাখল। বিষ্ণুপ্ৰসাদে বৰ আগ্ৰহ আৰু আঁহাৰে উক্ত শিল্পী গৰাকীৰ নৃত্য দৰ্শন কৰিবলৈ গ’ল। এটি নতুন তাল-লয়-হন্দৰ মনোহৰ সুৰে তেওঁৰ অন্তৰাস্ত্ৰ পৰনি গ’ল। “মকত এজনী-দেবীৰ আবিৰ্ভাৱ হৈ পৰিল। সুৰ-বাত-তাল-লয়ৰ ৰূপত এয়া জীৱন্তী আনা পাত্ৰলোভা দেৱী। বিষ্ণুপ্ৰসাদ যেন চমক খাই উঠিল।

এয়া বাজহংস (Sanyas) নৃত্য।

“বস-ভাবযুক্ত জীৱন্ত, তাল-লয়-হন্দৰে ভৰী ৰূপসী; বসিকা,

বড়শী, হান্ড-মাস্তমর যেন প্রাচীন যুগৰ নৃত্য গজিয়সী পদ্মিনী
পাৰ্বতীহে।

বিকুপ্ৰসাদৰ জন্মৰৰ তাঁৰ নাচৰ হৃদয়ে হৃদয়ে বাজি উঠিল। ডেওঁৰ
চকুপানীও ওলাল। নৃত্যৰ এনে জীৱন্ত ৰূপ, এনে শক্তিশালী প্ৰভাৱ
ডেওঁ আগতে উপলব্ধি কৰা নাছিল। ডেওঁ ভৱ হৈ গ'ল, কিন্তু সেই
স্বৰূপতাই আনি দিলে ডেওঁৰ এটি জীৱন-জাগৰণ, এটি নতুন মহাজীৱনৰ
পাতনি।

নৃত্য শেষ হৈ গ'ল। বাইজ অৰাধাৰি ভাগিল। নানাজনে নানা
কথা কলে। ভাৱতকেই মাথো নৃত্যৰ বাজ্য বুলি ভবা ভুল ধাৰণা
অনেকৰেই আঁতৰিল।

বাতি সপোনত বিকুপ্ৰসাদে সেই কলারতীৰ নৃত্যকেই যেন
দেখিলে। সাৰ পালে পুৱতী নিশা।

“সোণৰে সপোন ভাগি

পূৰ্ণতি নিশা

সোণালী উৰা—

তন্ত্ৰালস আৰি মেলি

উঠে জাগি

উঠে জাগি ॥”

মানৱ জাতিৰ নৃত্যৰ আঁতি-গুৰিৰ কথা ডেওঁ চিন্তা কৰিবলৈ
ধৰিলে; সভ্যতাৰ কোন শুভ-মুহূৰ্ত্তত নৃত্যৰ সৃষ্টি হৈছিল, কেনেকৈ
যুগ যুগ ধৰি নৃত্যই মানৱ মনৰ চৰম বিকাশৰ অভিব্যক্তিকৰণে প্ৰকাশ
পাই আহিছে ইত্যাদি।

পিচদিনা এটি পৰিকল্পনা লৈ ডেওঁ ছোভিয়েট দেৱী গৰাকীৰ কাৰ
পালেগৈ। ডেওঁৰ অভিনাৰ—শিল্প হোৱাৰ। প্ৰশ্ন—কেনেকৈ নৃত্য
শিকিব পাৰি।

সুহাস্তবন্দনা নৃত্য-বিশাৰদা শিল্পী গৰাকীয়ে গহীন বিঠা স্বত
কলে, “ভাৱতত নৃত্য শিকা লাভ কৰা অতি সহজ। নৃত্যৰ সকলো

বস্ত্ৰেই ইয়াও আছে । ঠায়ে ঠায়ে সিঁচবিত হৈ থকা শিলৰ মূৰ্ত্তিৰ
ভঙ্গিমাকেই গতিশীল কবি ডালত পেলাই দিলেই ভাবব্যঞ্জক নৃত্য
হব পাৰে ।”

এনে চমু কথাৰেই বিৰাট গভীৰ বিষয় এটাৰ সমিধান পাই
বিষ্ণুপ্ৰসাদ মুগ্ধ হৈ গ’ল । তেওঁৰ শিল্পী-মনৰ নতুন দিগন্তৰ সিংহাৰ
যেন মুকলি হৈ পৰিল । তেওঁৰ মন-প্ৰাণ-দেহ নাচি উঠিল ।
নৃত্যাচাৰ্য্যৰ গহীন-গভীৰ স্মৃষ্টিৰ পূৰ্বলৈ তেওঁ কপাস্তবিত হ’ল ।
ভাল, লয়, মান, গতি, বসেৰে তেওঁৰ অস্তৰ ভৰি পৰিল ।

পাভলোভাক প্ৰণিপাত জনাই তেওঁ উভতিল । মুখে মুখেই গুণ-
গুণাই বচনা কৰি গাই আহিল :

“বিশ্বৰে হুন্নে হুন্নে

মহানন্নে

আনন্নে নাচ ।”

জীৱনৰ মো-কোঁহ

মানৱ জীৱন কণস্থায়ী, কিন্তু সুন্দৰ। এই সুন্দৰৰ মো-কোঁহ হৈছে কলা—সুকুমাৰ কলা। জীৱনক কেন্দ্ৰ কৰি, বিৰাট মানৱক কেন্দ্ৰ কৰি, যুগক কেন্দ্ৰ কৰি কলাই গঢ় লয়। ইয়াৰ স্ৰষ্টা মানুহ জীৱন। এই কাৰণেই হেনো দেৱতাসকলেও এই মনুষ্য জীৱন লাভ কৰিবলৈ হাবিলাস কৰে। মহাপুৰুষ জীৱনৰ দ্বাৰা লিখিছে—

“দেৱৰো বাহুনি মনুষ্য তনু।

ইহাক বিকল নকৰা পুত্ৰ ॥”

কাঁচৰ কাৰণে মাণিক বিকি আমি দেউলীয়া হওঁ, মানৱ জীৱনক ব্যৰ্থ কৰোঁ। ব্যৰ্থ হৈ অকলে মৃত্যুবৰণ কৰোঁ। এই মানৱক প্ৰাণদান কৰে সিদ্ধ শিল্পী পুৰুষসকলে।

বিষ্ণুপ্ৰসাদ ৰাভাই গোকুল পাঠক সম্পাদিত ‘কপাস্তৱ’ আলোচনীলৈ দিয়া এটি আশীৰ বাণীত এনেদৰে লিখিছিল :

“কপ-তত্ত্বৰ সাধনাই এজনক কপ-তাত্ত্বিক সিদ্ধপুৰুষ ৰূপে গঢ়ে। কপতীৰ্থৰ যাত্ৰী কপ-তত্ত্ব সাধনাৰ গৰাকী হ’ল। সেই কপ-তাত্ত্বিক সিদ্ধ-পুৰুষেই হ’ল প্ৰকৃত শিল্পী, ৰাজ্য বিজয়ী শিল্পী। প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ গভীৰ তলিৰ শামুকৰ গৰ্ভ কালি যুকুতাৰ সৌন্দৰ্য্য সি উপভোগ কৰে, পৃথিবীৰ উচ্চতম শৃঙ্গ গোবীশঙ্কৰৰ ওপৰত আবোহি সৌন্দৰ্য্য সি ভোগ কৰে, আৰু মহাকাশত উৰি মহাশক্তিৰ মহা সৌন্দৰ্য্য

সি স্বপ্নন কৰে। কুমাৰে প্ৰতিমা গঢ়ে, কিন্তু সি তাত প্ৰাণ প্ৰতিষ্ঠা
কৰিব নোৱাৰে। প্ৰাণ প্ৰতিষ্ঠা কৰে কোনে? পুৰোহিতে।

ৰাজনৈতিক দলবোৰে এখন দেশ বা এটা জাতি গঢ়িব পাৰে,
কিন্তু তাত প্ৰাণ প্ৰতিষ্ঠা কৰিব নোৱাৰে। প্ৰাণ প্ৰতিষ্ঠা কৰে ৰূপ-
তাত্ত্বিক সিদ্ধপুৰুষ ৰাধা-বিজয়ী আত্মাৰ গৰাকী প্ৰকৃত শিল্পীয়েহে।

ৰাজনৈতিক দলবোৰে মনন-সমাজৰ ৰূপান্তৰ কৰাৰণ কৰিব পাৰে,
কিন্তু শিল্পীসকলেহে তাত প্ৰাণ প্ৰতিষ্ঠা কৰি শুল্ক কৰি তোলে।

বিষ্ণুপ্ৰসাদ ওলাল ৰূপ-তীৰ্থৰ মহাবাত্ৰী স্বৰূপে। পাতলোভা
দেবীৰ মৰ্মবাণীয়ে তেওঁৰ অন্তৰাত্মাত চিবন্তন নেপূৰ খনি বজাই দিলে।
প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ তলিৰ শামুকৰ গৰ্ভৰূপৰা যুকুতা উলিয়াবলৈও
তেওঁৰ মনে-প্ৰাণে হাবিলাস কৰি উঠিল।

মহানগৰীৰ যাত্ৰাবত থকা আওপুৰণি মূৰ্তিৰোৰ নিৰীক্ষণ
কৰিলে। সজীতৰ মূল্যবান পুথি, আনুকগীয়া তুলাপাত, গীত-বাস্ত-
নৃত্যৰ বিশিষ্ট গুণসকল তেওঁৰ সজী হৈ পৰিল। সংসাৰখন তেওঁ
যেন পাহৰি গ'ল। শূখ, ছখ, কষ্ট, অম সকলোকে নেওচি তেওঁ সজীতৰ
সাধনাত লাগিল, নৃত্য চৰ্চাত দেহৰ অন-প্ৰত্যক্ষক উৎসৰ্গ কৰিলে।
নৃত্যৰ হস্ত, মূদ্ৰা, মণ্ডল, কৰণ, দৃষ্টিভেদ, ভূমিচাৰী, আকাশচাৰী, বস-
প্ৰকৰণ আদিত তেওঁ সিদ্ধহস্ত হৈ উঠিল। অৰ্গেন, বেহেলা, চেতাৰ,
এচবাজ, তবলা আদি বিভিন্ন বাস্ত-যন্ত্ৰত তেওঁ পৈণত হৈ পৰিল।
ইয়াৰ বাহিৰেও, তেওঁৰ সবল-সহজ-নিষ্ঠাজ জীৱনে তেওঁৰ গুণমুহু-
সকলৰ মাজত তেওঁ আসন লাভ কৰিলে 'ভকদেৱ' স্বৰূপে। 'সজীত-
বৈঠকসমূহলৈ তেওঁ নিমন্ত্ৰিত হ'ল। এবাৰ এসে-এটি বৈঠকতেই
তাহানিতেই দীনেজ ঠাকুৰৰ কঠত ওলা বৰি ঠাকুৰৰ গান এটি
তেওঁ পাবলৈ ধৰিলে :

“জাতি মৰ্মৰ কনি কেন জাগিল রে !

বৰ পলবে পলবে ছিন্নোলে ছিন্নোলে

ধনধন কামন লাগিল রে ॥

কোন ভিখাৰী হাতৰে এনে আশাৰি

এ অন্ধনদ্বাৰে

বুজি সব মন খন মম মাগিল যে ।

হৃদয় বুজি তাৰে জানে,

কুসুম ফোটাৱ তালি গানে ।

আজি মম অস্তৰ মাৰে সেই পথিকৈৱই

পদধ্বনি বাজে,

তাই চকিতে চকিতে স্তম ভাঙিল যে ॥”

গানটো শেষ হোৱাৰ লগে লগেই ডাঙ খকা সজীভ-গিলাস্ব
যুৱক এজনে “আত্মবাদ কবক গুৰুদেৱ” বুলি তেওঁৰ চৰণত পবিল।
তাকে দেখি আৰু কেইজনমানে তেওঁৰ চৰণ ছুই সেৱা কবিলে।
তেওঁ হাঁহি হাঁহি ডেকাসকলক তুলি ধৰি চুমা খালে। সভাসদসকল
নিমাত-নিভাল—যেন সবগবপৰা গন্ধৰ্বৰূপে কোনোবা দেৱদূত
পৃথিবীলৈ নামি আহিছে পৃথিবীৰ প্ৰাণ প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ।

এনে সময়তে শিল্পী জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালাদেৱে ইংলণ্ড, ফ্ৰান্স,
জাৰ্মানী আদি বিভিন্ন দেশত সজীভ আৰু লগে লগে কথাছবি
বিষয়ৰ শিক্ষা লৈ অসমলৈ ঘূৰি আহিছে। কলিকতাত বিকুপ্ৰসাদে
খবৰ পালে যে কথাছবি শিল্পী ধীৰেন গাঙ্গুলী কলিকতাবপৰা
আগৰৱালাবপৰা নিমন্ত্ৰণ পাই গুৱাহাটীলৈ যাবলৈ ওলাইছে।
আগৰৱালাদেৱৰ হেনো ইচ্ছা আছিল যে কোনো কলিকতীয়া
কোম্পানীৰ দ্বাৰা তেওঁ “জয়মতী” ছবি উলিয়াব। বাতাদেৱে তেওঁৰ
চাৰি-পাঁচ বছৰীয়া অভিজ্ঞতাৰ কথা জনাই আগৰৱালাদেৱলৈ চিঠি দি
অনুবোধ কৰিলে যে কলিকতাৰ কোম্পানীক নিদি সেই কাম তেওঁ
নিজেই হাতত লব লাগে। বাতাব চিঠি পাই শিল্পীজনাই ভাবি-চিভি
এই মহৎ কাৰ্য্য নিজৰ তত্ত্বাৱধান আৰু খৰচেৰে উলিয়াবলৈ স্থি
কৰিলে আৰু বাতাদেৱকো এই মহাৰক্ষৰ হোতা হবলৈ আহ্বান
জনালে। হয়ো এক মন আৰু এক প্ৰাণ হৈ ‘জয়মতী’ত লাসি গ’ল।

ইয়াব আগে আগে আশবহালাদেহৰ নিজৰ চাই-খানিহা
তোলাজবিত পোন প্ৰথমতে 'চিত্ৰকৰ ইতিহাস' স্থাপন কৰে আৰু তাতেই
হৰিব প্ৰাথমিক কাৰ্য্যবোৰ আৰম্ভ কৰে।

ইতিমধ্যে ডেজপুৰ বঙ্গবত অসম সাহিত্য সভাৰ অধিবেশনৰ
লগতে এখনি সঙ্গীত-সন্মিলনৰ আয়োজন হ'ল। বাতাদেৱে মনে-
প্ৰাণে সঙ্গীত অধিবেশনৰ কৃতকাৰ্য্যতাৰ বাবে লাগি বান্ধ আৰু
অসমীয়া গীত-বাঁহ-বৃত্যক এটি নতুন ৰূপত সজাই তোলে। এই
সঙ্গীত অধিবেশনৰ প্ৰশংসাত তেতিয়াৰ অসমৰ বাঙালি কাকতবোৰ
মুখৰ হৈ উঠে। বিকুপ্ৰসাদৰ কলাকাৰৰ মূল্যৰ ৰূপটো বাইজৰ চকুৰ
আগত তিব্বি বাই উঠিল, জিলবিলাই উঠিল।

জ্যোতিপ্ৰসাদ আশবহালাদেহৰ ডেজপুৰৰ নিজা ঘৰত সাহিত্য-
সন্মিলন লক্ষ্যনাথ বেজবৰুৱাৰ 'জয়মতী' নাটৰ চিত্ৰকৰণৰ বাবে ভাৰবীয়াৰ
বাহনি চলিছে। ঘৰৰ আগৰ বহল দ্বৰবিৰ দলিহাত মাহুছে ডবপুৰ।

তিতবৰ এটি কোঠাত বিকুপ্ৰসাদ বহিছে। এনেতে এজনী খুনীয়া
পাট-পাতক আহি তেওঁৰ নিচেই কাষতে থিয় হ'ল।

"মোক আগুনি নাচ শিকাব লাগে।"

এনেতে জ্যোতিপ্ৰসাদো সোবাই আহিল।

"হেবা মাকৰ, এওঁ শিল্পী বিকু, তোমাক নাচ শিকাব, পানো
শিকাব।"

"এওঁ?" বিকুপ্ৰসাদে সুখিলে।

"এওঁ মাকৰ, সোলাখাটৰ। জয়মতীৰ ভালিৰীৰ ভাওটো এওঁৰ
বাবে বহা হৈছে। এতিয়া নাম দিছো—বৰ্ণজ্যোতি—বৰ্ণজ্যোতি নহু।"

বাতাদেৱে কুৱোৰে চকুৰ পিনে থৰ লাগি চালে। গাঁটকৈয়ে
জ্যোতিপ্ৰসাদে বৰ্ণৰ জ্যোতিকেই জয়মতী মহোৎসৱৰ বাবে তেওঁৰ
মাহুকাৰী শিল্পী-প্ৰতিভাৰে পৃথিবীলৈ যেন নয়াই আনিছে।...

আন এদিনৰ কথা।

"হেবা বিকু, তুমি বড়ো-কহাৰী নাচ জানা নহয়?"

“হুৱ।”

“বাক মোব আগত নাচি দেখুৱাচোন।”

বিকুপ্ৰসাদে নাচি দেখুৱালে।

“ঠিক আছে।”

“কি ঠিক আছে ককাইদেউ?”

“এই নাচ জয়মতীত দিয়। কি সাজত জানা?”

বিকুপ্ৰসাদে উত্তৰ দিবলৈ নো পাওঁতেই আগবঢ়ালাদেৱে কৈ উঠিল—“জাপি নাচ, বুলিছা?”

সিপিনকণবা স্বৰ্গজ্যোতি সোমাই আহিল। কিবাকিবি আলচ কৰাব পিচত আগবঢ়ালাদেৱে কলে, “বিকু, বড়ো-কছাৰী নাচটো নাচাচোন। মাকপ, তুমিও নাচা, যয়ো নাটো।”

তিনিওৰে নাচ আৰম্ভ হ’ল। এই বড়ো-কছাৰী নাচকেই কপৰ পূজাৰী জ্যোতিপ্ৰসাদে তেওঁৰ প্ৰতিভাৰ দ্বাৰা ন কপ দি এটি মনোবহু নৃত্যৰ সৃষ্টি কৰিলে—যাব নাম হ’ল ‘জাপি নাচ’।

ভাৰতৰ বোলহৰি জগতত ‘জয়মতী’ চতুৰ্থ পছন্দকণ। ইয়াৰ সমস্ত শ্লোক-মাত-নাচ নিৰ্ভাৰ্য্য অসমীয়া। বিকুপ্ৰসাদৰ মতে : “জয়মতী বোলহৰি জ্যোতিৰ প্ৰতিভাৰ পূৰ্ণ বিকাশ।”

এনে হেন শিল্পীৰ সজ-সুখত বিকুপ্ৰসাদে জোলোকা-জোলোকে পান কৰিলে জীৱনৰ যো-কোঁহ, কলাৰ জীৱন্ত বোৱতি সৃষ্টিত নাহিবিলে, সাতুৰিলে আৰু সপোন দেখিলে আদিকণবা অন্তলৈ “মন কোঁহৰ কোঁহ মেজি সাতো বৰীয়া বহন।

। বোৱতি সৃষ্টি।

“তুমি বহাঁ, নাৰাবা।” বুলি কৈ জ্যোতি ককাইদেউ ভিতৰ সোৱাল।

মই অকলশৰীয়া,—গুনো, মাৰোঁ, ভাবোঁ, চিন্তো।... আকোঁ কুহেলিকা! ধূঁলী-ধূঁলী।...

কুহেলিকা জানে ; আজতি বাবুতি যন-কৌহক আঁকোতানি ধৰে ।
কুহেলিকা ? হ'—সপোনৰ কুহেলিকা । ভাব জেজুজেলীয়া চাকোন ।

যন-কৌহ চাক খায়। কেউলিমে জেজুজেলীয়া হেতান, জেজুজেলি,
ভীষণ ভয়াল নিভাল নিভাল । যন-কৌহ পোতা-খাল । কল্পনা-বেলিৰ
কাৰাখাল । কুহুতি-বলিৰা লাললী পুৰব ললা-কলা, বিতত হৈ
হুইকটায় ।...

লাহী, পাতল, বাস-কৈল, জেজুজেলীয়া চাকোন কৈল ।...

বিধ বিধ ভাৱনা, বিচ বিচ বং-চতীয়া জেউতি বেলিৰ হেঙুলি
বুকুত তিব-বিভাৱ, জলমলায় ; যন-কৌহক কৌহ যেনি সাত বতীয়া
বহন চাবি ভুৰুকি মাৰি জুমি জুমি চায় ; ধোপত-ধোপে ধোপত-
ধোপে চৌ-হেতাব ডেও দি খুঁৱলী-খুঁৱলী কুহেলিকা কালি নান্ন ভকৰ
বেহ-ৰূপ লৈ বেঙায় ।...

কল্পনা আৰু সপোন । সপোনৰ সোণালী গৰ্ভত কল্পনা গুহগাব
কোমল পৰল ।...

অক-শান্ত কেবোণ লাগে । বিজ্ঞান হয় অজ্ঞান । হুৱে হুৱে
এক হয় । জোব খায় কল্পনা আৰু সপোন । এক হয় ।...

স্বপ্ননোমুখী সহবাস । স্বপ্ননানন্দ আছে । সজ্জমানন্দ পুৰব
দিগন্তৰী ডেমত নাচে । কুণ্ডলী-চাকৰ তাল পাই তলত হৈ ন-ন
স্বপ্ননৰ কল্পনা উতলি উতলি অটা কেবাহীকপা উপচি উপচি পৰি
জিৰ-জিৰকৈ বয় । কল্পনাই আত্মনা আৰে ।...

ভিনি-কৌটীয়া কঁচৰ যাজেদি চৰলনিৰ জিলিঙনিৰ ভীখা কঁচ
ভেদি বোৱাব দৰে বং-বেবঙৰ হৰি বিধ বিধ ৰূপ লৈ নন্দনগট
বিহিঙে । Prison Shot—একবাং বহুতো ভৱন্তি ।...

হৰি, চিত্ৰ, আলেখ্য, চিত্ৰ-বাত্মৰ দৰে শাৰী শাৰীকৈ জ্বল
আগেদি বুলে । চমচ্চিত্ৰৰ আঁকিৰ ৰূপ বিকশে । আঁকিৰ কুৰ আঁকিৰ
হৰি জলমলাই উঠে ।

আঁকিৰ কুৰ জহা ।...

আবির হূণ! আকিৰ উদাহৰ আভাস আৰু ডাৰ্বেই পৰবৰ্ত্তা
প্ৰাণ-বন-মোজা ইত্যদ হূণ!...

...লাহকৰ (Lachaux) ভাৱ!...

কুৰি হেৰাব বহুবীৰ্য্য বাহুবন কৈৱৰ্ত্তা কাল!...

সেই ভাৱ পাচ প্ৰাচীন চিত্ৰ জীৱন্ত, পত্ৰ জ্বল লবে, চৰে,
অগ্নিৱায়। শকতিৰ চিত্ত-পতি পতি দিষ্টকৃত কাৰ চানি চায়!...
বিব হবিন বিত্তীলতা শিখিল হয়,—শিকনি খোলে, পতিতলতাৰ
হুকুতা পতি লবে!...

হূণৰ বোৱতি হুঁতিৰ কাহিনী কালৰ লবে পুৰণি;—নতুনো।
ঠায়ে ঠায়ে প্ৰগতিৰ গতিৱেদি পতি আভাৱ, বাজে বাজে অগ্নিৱাই
আগবাঢ়ে। খেনো কণত ধৰকি বৈ জেগেলা কৰে। অলেশ
উদাহৰণ হূৰ দাতি উঠে কাপোৰত, বাঁহৰ চূড়াত, হাতী-গাহবীৰ দাঁতত,
শিলত, যুৰুতিত!...

ভাবভাৱো, অসমভাৱো, 'ললিত-ভূজ' কণত নটবাজ শিৱ—হাদ্য
শক্তিকাৰ মেৰপাকত ওলোৱা কামাইখা, হলেখন মেৰালয়ত মনহা
নাচোন ভোলা, প্ৰাণহা কাচোন ভোলা পৰবাজ গগণ। আৰু বে
কিয়ান! অলেশ উদাহৰণ, অকৃত পটন্তৰ!...

এইদৰে পতিৰ জীৱন্ত দৃষ্টই কণ-ভান্তিকসকলৰ মন আকুৰি নিৱে;
কণ-ভান্ত-সিদ্ধ শিল্পীসকলৰ হুঁৱাই হবিত বিচিত্ৰ কণ লৈ ওলায়।
কেৱল হবিয়েই নহয়; ছাৱা-হবি, পুতলা মচ, বাহুব আভাৱ
মনৰ মন ওলায়। জ্ঞান-প্ৰজ্ঞানৰ খাপনাত খাটলা-আসন সাজি
বিজ্ঞানেও ঠাই জুৰি বহে!...

পোহৰৰ আঁতি-পুৰি বঁহিৱাই চোৱা হয়, ক'ত কি ওলায়,—
পোহৰৰ জ্বল, পোহৰৰ কৰ, পোহৰৰ ঘৰ, পোহৰৰ গৱেষণা,
পোহৰৰ স্নিগ্ধতা, পোহৰৰ শকতিৰ পৰিমাণ, আৰু বে কিয়ান!...

...কেমেবা ওলায়, কটো ভোলা হয়!...হাবিব কৈৱৰ্ত্তা কাল
বেলু বেলুখীয়া, বেলুখীয়া, উঠে শক্তিকাত পৈপত!...

বোৱাৰ্ভি ছবি Motion Picture ভোলাবো আঁলৰ বিচৰা হয়, কৰায়ো। প্ৰাকপ্ৰকৃত-সুন্দৰ বৈজ্ঞানিক হৈছে অতিকায় জটিলবিলাকৰ দায়ৰ দৰে ভাবো যে কিমান নাম! জোৱেট্ৰোপ্ (Zetrop), ফেনাকিষ্টিকোপ্ (Phenakisticope), চোৱেট্টোচোপ (Chouetostope), প্ৰেক্সিনোস্কোপ (Praxinoscope), জুগাইবোস্কোপ (Zoogyroscope) নানা ভবনৰ নাম; কুকৰ বহু নামৰ দৰে বিধ বিধ।

...বোৱাৰ্ভি ছবিৰ এনে কুসলীয়া চেপাৰলীয়া সময়।...খুঁজী-কুঁজী।...

গতিৰ বিকল্পে আদিয় মানৱৰ অভিযান অৱশেষত বিজয়ত সাক্ষ্য দাঙে। ১৮৮১ চনেই গতিৰ বিকল্পে মানৱৰ অভিযানৰ বিজয়-ভাঙ।

উইলিয়াম ফ্ৰিছগ্ৰীনৰ (William Friese green) গতি-বিজয়ৰ আনন্দতেই লাহকৰ (Lascux) গুহাৰপৰা পাতনি মেলা শিল্পীৰ অভিযানৰ অপূৰ্ণ সাক্ষ্য সাক্ষৰতা মিলে; সেই চনৰে জাহ্নগাৰীৰ চৌহুই লগা জাহ্নগাৰীৰ খোজ কাঢ়ি যোৱা পুলিচ এজনৰ কেই অল্পলব বোৱাৰ্ভি-ছবি, চলচ্চিত্ৰ, Motion Picture।

এভিছন আৰু অগষ্ট লুমিয়েৰ এই দুই ছবিৰ বাহকৰী পৰমত বোৱাৰ্ভি-ছবি জখলাব কেইখোপ উঠে।...বৰঙণা এভিছনৰ যন্ত্ৰ-যন্ত্ৰত কাইনেটোস্কোপ (Kinetoscope) ওলায়। তাৰ সৰু বিজাইবি কেৱল এজনৰ ভাগ্যতহে বেই কোনো এটা দৃশ্যৰ দৰ্শন মিলে।...

আপোন-ভোলা শিল্পীয়ে তাৰ আৱিষ্কাৰৰ ভবিষ্যৎ মূল্য বুজুৱে।... সাউদৰ মনত সন্দেহ ওপজে; ধনকুব্ধৰইতৰ মন নাগুৱায়। লুমিয়েৰৰ নিজ আৱিষ্কাৰলৈ আগুৱাব দেখি ফৰাচী-ফিল্মৰ আদিয় উৱেতা জৰ্জেছ মিলিয়েৰ (Georges Melies) অপৰ চৌ-এচেটোতো মন কৌচ খায়। সমস্ত সুন্দৰ পিচত ধনতাত্ত্বিক শিল্প-বিজয়ত 'ধনকুব্ধৰইতৰ মন কিবা' এটা মনত মনত দেখিলে মনাকাৰ সোঁতত লগ-লগায়, এনে মনাকাৰকাৰী বিধ-কৰণী প্ৰজন দেখিও শিল্পীৰ মন নাগুৱায়। কাব, সন্দেহ।...

...আব, ডাব'লিউ, পল, চাৰ্লছ আৰ্থাৰ আৰু চেচিল হেল'ৱৰ্ছ
পহিলা চেটা দেখি বাইজব হেঁপাহ, কাঁউতি, উৰপৰি বাঢ়ে। প্ৰায়শ্চিন্তি
হৰি বেনেকুৱাই নহওক লাগে, বাহুহে ডাক চিকলীয়াতকৈ বিচাৰে।
ৰূপ-ভাত্ৰিক শিল্পীসকলৰ ৰূপভীৰ্ষ-ৰাজ্য বিকলে নাৰান্, বৰ
ডেউলোকে বাইজব দাবীত মৰম, চেনেহ, আদৰ আৰু সহানুভূতিহে
লভে।...

ৰূপভীৰ্ষ-ৰাজ্যসকলৰ সাধনা কঠোৰ নিষ্ঠাত বাঢ়ে।...

...অক্টোবৰ, ১৮৯৫ চন।...

বাৰ্লিন। উইণ্টাৰ-গাৰ্টেন। ফ্লাডানোভস্কী ভাড়াহাৰ পহিলা
'বায়োছকোপ' প্ৰদৰ্শন।...আচম্বিত।

২৮ ডিচেম্বৰ, ১৮৯৫ চন।...

মৰতব অলকাপুৰী প্যাৰী।...

মন-মোহা বুলিভাৰ্ড দ্য কেনিউচাইনে (Boulevard des
Copucines)।...ডাব খুৱীয়া সবববহী গ্ৰাণ্ড কাকে (grand
cafe)।

...এটি ফুল-ফুলীয়া কেঁচুৱা; গাখীৰ খায়। চাওঁতাৰ মন
আঁকুহি নিয়ে, অন্তৰত বাৎসল্য প্ৰেম জাগে।...

কাৰো চকুত পিন্ধতি নাই; সকলোৱে জীয়েকীয়া চায়।...
১৮৯৬ চন।...

বাৰ্লিন শিল্পী ৰে আৰাইন আৰু জন্ চি'বাইন ফুলী-পৰম্বৰ হৰি।
শিহবলড বোৰাক।...

...বিজুলী সকাৰে গোটেই পৃথিৱীত, এনে বাতৰি ফিলগে।...

...১৮৯৬ চন।...বিশ্বত আন্দোলন। বাইজব দাবীৰ হেঁপাহনি
নিউৱৰ্কৰপৰা চেণ্ট-পিটাৰ্ছবুৰ্গলৈ।...

লুইয়ে'ৰ ফল চিত্ৰ-শিল্পী আৰু চিত্ৰ-প্ৰদৰ্শকসকলৰ চমন-ফল
ন-উলাহত, ন-উহাহত। সিঁহত, ফোলা হৰিৰ আশাত ফোৱা
হেঁপাহত সকলোৰে মন উৰপৰণ।...

...১৮২৮ চন। যেতহ এণ্ড স্প্ৰে (Waves & Spray) :
পাবৰ বিশেষ ংলবত ংলাল সাগৰৰ চৌবোৰৰ আহাবনি ।...

বাইটনৰ জৰ্জ এল্‌বাৰ্ট শ্বিথৰ চিত্ৰাৰ্থ্য ।...

...সেই চন ।...চেচিল্‌ হেপৱৰ্থৰ চিত্ৰ-ওলগ—এক্সপ্ৰেছ ট্ৰেইনছ ।
খুনীয়া ছাবেত (Surrey)ত তিনিটা ঙাপ-কেবেলুৱাৰ গতি নিলগবপৰা
অহা তিনিখন এক্সপ্ৰেছ ট্ৰেইন । ইঞ্জিনৰ উপাক-বগা ঘোঁৱা ।...

চালে শিহবণ জাগে, উলাহত মন জকি উঠে । গতিৰ আনন্দ,
চলাৰ উলাহ ।...ঘোঁৱা-দোঁৰ, বগ-হুঁজ, পৰিভ্ৰমণ, আৰু যে কিমান !
চকু ধৰ লাগে ।...

...১৮২৯ চন । জে, উইলিয়েমছনৰ গাৱঁলীয়া খেতিয়ক জীৱনৰ
ছবছ 'ছবি' । কৃষক-জীৱনৰ কপোৱালী আবোৱানত প্ৰতিচ্ছবি,
দাপোপত যেন কৃষকৰ নিজৰ সুৰতি ।...

জীৱন্ত ।...শিল্পীৰ তপস্তাৰ ধন ধন-কুবেৰহঁতে নি সচাত ভৰাই
কাঠি খুৰাই বন্ধ কৰে । অমূল্য ধন ধনীৰ সচাত বন্ধ ।...

"ভূমিও খাবা ইয়াতে ।" জ্যোতি ককাইদেউৰ মাত । উচপ
খাই উঠে ।...

...সপোন ভাগে, কল্পনা উৰে । দিঠকত থাকে মই । জ্যোতি
ককাইদেউ আৰু মই ।...

অসমীয়া কৃষ্টি-সংস্কৃতিৰ মো-কোঁহ বুকুত লৈ 'জয়মতী' ১৯৩৫ চনৰ
১০ মাৰ্চত কলিকতাত আৰু ২০ মাৰ্চত গুৱাহাটীত বাইজৰ উলাহ-
উলাহৰ মাজত প্ৰদৰ্শিত হ'ল ।

"বোৱতি হুঁতি" নামৰ বিকু বাতাৰ এই প্ৰবন্ধটি দ্বিতীয় খণ্ড আৰু শেষ
বহুত সম্পাদিত "প্ৰবাহ" নামৰ মাহেকীয়া আলোচনীত প্ৰকাশিত হৈছিল ।
'জয়মতী'ৰ সময়তে এদিনৰ স্মৃতিৰ তপস্বত তেওঁ প্ৰবন্ধটি লেখিছিল । ইয়াক
প্ৰবন্ধ হ'বুনি "এপাহি কথা-কবিতা"ও হুঁনিৰ পাবি ।

সুন্দৰৰ ৰাজআলিয়েদি

সুন্দৰৰ আবাধনা, সুন্দৰক নিজৰ জীৱনত প্ৰতিফলিত কৰা, সুন্দৰৰ জবিলতে মানৱ-জীৱন তথা মানৱ-সমাজক সুন্দৰ কৰি তোলা, শিল্পীসকলৰ চিৰকাম্য কৰ্তব্য । সুন্দৰেই শিৱ আৰু সত্য । সুন্দৰৰ অৰূপ ৰূপৰ সাধনা কৰি শিল্পীয়ে 'ৰাছা বিজয়ী আত্মাৰ গৰাকী' হৈ সিদ্ধ-পূৰুষ হয় । এই সিদ্ধ-পূৰুষৰ য'তেই পৰম পৰে, তাতেই প্ৰাণৰ সকাৰ হয় ।

বৈৰাচাৰৰ বেদনাময় গীড়নৰ কলত সমাজ-জীৱনৰ য'তেই ৰূপনি উঠে, তাৰেই প্ৰতিফলি আহি ৰাজি উঠে শিল্পীৰ মহামানসত । তেওঁ নতুন পৃথিৱীৰ সপোন দেখে, সুন্দৰ জীৱনৰ ৰূপ আৰু বসব বাবে শিল্পীৰ মানস-মন্দিৰৰ ছাৰাৰ মুকলি হৈ পৰে । তেওঁ মহা-মানৱৰ অখণ্ড পৰিচয় আৰু মিলন প্ৰৱাহক বিকশিত কৰিবলৈ সুন্দৰৰ ৰাজ-আলিৰ ৰাজী হৈ পৰে ।

বিকুপ্ৰসাদে এনে সুন্দৰৰ ৰাজ-আলিয়েদিয়েই জীৱনৰ কোনোবা এটি শুভ মুহূৰ্তত ৰাজা আবন্ত কৰিছিল । তেওঁ হ'ল আপোনপাহৰা সুবৰ সন্ধানত, ৰূপৰ সন্ধানত, বসব সন্ধানত ।

তেওঁৰ ককায়েক নন্দলাল ৰাছা ডেউৱাও চাকাতেই পুলিচ বিহাৰাৰ পদবীত । সবলৰ ভায়েকৰ বাবে তেওঁৰ বৰ চিন্তা । এদিন

ভাবিলে, দেউতাকৰ বহু কৰ্মলৈ তি, নিখ চাহাব এতিয়াও চাকোভেই। গতিকে তেওঁ ইয়াত থাকোঁতেই ভাৱেৰে এটি বাজ পদৰ ব্যৱস্থা নহলে পিচত হুৱভো কটিন হব। তেওঁ ভাৱেৰে কৰিবী চিঠি দি মাতি পঠিৱালে। ভাৱেৰে গ'ল। ককায়েকে তেওঁক সকলো কথা বুজাই দি নিখ চাহাবৰ ওচৰলৈ লৈ গ'ল। বিকুপ্ৰসাদৰ সুন্দৰ স্বাস্থ্য, হাঁহিভৰা মুখ আৰু সুন্দৰ ইংৰাজী উচ্চাৰণত চাহাব বৰ সন্তুষ্ট হ'ল।

তেতিয়া অসমৰ T. P. M. O মি: কালাখান চাহাব। তেওঁৰ মুখ্য কাৰ্যালয়ৰ খিলঙত। তাতোঁই তেওঁ থাকে। নিখ চাহাবে তেওঁলৈ বিকুপ্ৰসাদৰ হাতত এখন চিঠি দিলে আৰু তাত স্পষ্টকৈ লিখিলে যে জীৱান বাতাক ডি-এছ-পিব পদ দিব লাগে। তেওঁ ককায়েকৰপৰা বিদায় লৈ চাকাবপৰা ট্ৰেইনত আহি (১৯৩২ চন) বৰপেটা পালেহি। সেই সময়ত তেওঁৰ তিনিহীয়েক ধাৱাবাম মেচ বৰপেটাত চৰকাৰী ডাক্তৰ।

বৰপেটা তেতিয়া গায়নে-বায়নে উখল-মাখল। সত্ৰখনক কেন্দ্ৰ কৰি সত্ৰীয়া সত্ৰীতৰ মহা পয়োভব।

ইতিমধ্যে বাৰিষা আহি পৰিল। হিম্পিটালৰ দক্ষিণ পিনে থকা খেল-পথাৰখন পানীৰে চপ্‌চপীয়া হৈছে। ভিতৰৰ জান, খটখটি, হাবিজান, কাটাহাটীৰ জান, ভকতৰ কুব আদিত নৈৰ দৰেই সোত।

এদিন খুব পূৰাভেই হিম্পিটালৰ এটি ওৱাৰ্ডত স্ত্ৰাম বাগত কোনোবাই গাইছিল :

ভেজৰে কমলাপতি পৰভাঙ নিন্দ।

তেবি চান্দ মুখ পেখো উঠবে সোৰিন্দ।

বিকুপ্ৰসাদে থৰ লাগি শীতটো শুনিলে। শেষত কোনে শীতটো গাইছে চাবলৈ গৈ দেখিলে এজন ক্ষীণ ডেকা।

“আপুনি গাইছে নহয়?”

“এ, হয় নিরক, সেই কোনো ক্ষেত্রে।” হুব খজুয়াই ডেকাখনে উত্তৰ দিয়ে।

“ইয়াত আপোনাৰ কোনোবা বোন্ধু ?”

“মোৰ একজন সম্পৰ্কীয় কাকা, ডেউৰা অলপ অনুৰ।”

“এতিয়া ভাল পাইছেনে ?”

“প্ৰায় ভাল, বোৰহুৱা আজিকালিৰ ভিত্তাবোৰে যাবা পাবো।”

“ভাল, ভাল, আপুনি আৰু দুই-চাৰিটা বাগ-সহলিত দীত পাই শুনাৰ লাগিব সেই।” হাঁহি হাঁহি বিক্ৰপ্ৰসাদে ক’লে।

“এঃ মইতো নাজানো, মোৰ সিটাইহে জানে। আৰাৰ যবোক গেলি আপু্নাক লৈ যাবা পাবো।”

“নিশ্চয় যাম।”

“আপোনাৰ পিতৃৰ নাম ?”

“হৰমোহন বায়েন।”

“মোৰ নামটো বিক্ৰপ্ৰসাদ বাভা। যেচ ডাক্তৰ মোৰ ভিনিহীয়েট। পিছে নিজৰ নামটো ?”

আকৌ সেই আভাৱিক মিঠা হাঁহি এটি ডেউৰা গোলাকাৰ মুখখনত ফুটে উঠে।

“মোৰ নামনো কি ক’ম ? শিৰীশ বায়েন।”

“বৰ সুন্দৰ, বৰ পাটৰ বৰ বায়েন।”

পিচদিনাই বাভাই নিজেই লৈ হৰমোহন বায়েনৰ ঘৰ ওলাল। চিনৰ ঘৰ হলেও বেবৰ মাটি অ’ত-ত’ত থহি পৰিছে, মজিয়া আৰু পিৰালি কেঁচা মাটিৰ।

ডেওঁক বাহিবলৈ মজিয়াতেই পাবি দিলে এখন বৰপীৰা। বুঢ়া বায়েনেও ডেওঁৰ কাৰতেই গৈবা এখন পাবি কহিল। ডেকা বায়েন শিৰীশ কাৰতেই থিয় হৈ ব’ল। দুয়ো চিনা-পৰিচয় হ’ল, প্ৰথমতে বাহিকডায়ে, তাৰ পিচত দুয়োৰে অন্তৰৰ পৰিচয় ঘটিল, প্ৰাণৰ সন্ধান প্ৰাণে পালে।...

কেলিগোপাল অকল পিত এটি হুবহোহন বারনে পাবলৈ থকিলে
নাট বাগত একডালীত :

এৱে আৱত গোবিন্দ গোপিনীক লিউ ।

সহে চলল গোপী কুলল জীউ ।

পদ । ভায় নুকতি পিত অকল লাসা ।

বলন পকল জ্যোতি ইহাত হাসা ।

অকল অকল কেনু পকল পান ।

কক কিহল এহ শকল তান ।

প্ৰথম চাবি শাবী নাট একডালীত চলৈ । পকল শাবীত ভাঙি
গোৱা হয়, বৰ্ত শাবী ভাঙনি কবি বাটা বাবি “কক কিহল এহ শকল
তান” বাবে বাবে গাই, জ্যোতিত পেলোৱা হয় ।

পিতৰ খেবত ভল্লৰ হৈ পৰা বিকুপ্ৰসাদে কৈ উঠিল : “সুন্দৰ,
সুন্দৰ শকলৰ সুন্দৰ সৃষ্টি ।”

“আমাৰ গায়েনে-বায়েনে হোতি জ্যোতি বাজে ভাঙি মাৰি
দেইখ্‌বা পাবলি, কি যে সুন্দৰ হৈ উঠে ।” বুঢ়া বারনে মনৰ ভূপিত
এটি টকালি মাৰি কৈ উঠে ।

“হয়, সুন্দৰ, তবু সুন্দৰ, অতি সুন্দৰ ।”

বারন বুঢ়াই নুব ছলিয়ার ।

বিকুপ্ৰসাদ বাতাব ছলন-বাজ্যৰ সুন্দৰৰ আন এখনি সিংহ-হুৱাব
কেন বেল খাই পল ।

তামোল ছখন সুখত ভবানে থালনৰ কথা যতেই । “বাণা,
ছনা গুলন নামত ছখন তামোল ল’, তাবাসৰে কৃপা বৰখিবো ।”

বিহাৰ লৈ ওলাই আহিল ভেঙ । ভেঙিয়া বাহিৰত ছলনৰ
জোন ওলাইহে । সেই জোনৰ পোহৰখিনি শিল্পীজনাব এখনি
অলপল ছবি কেনেহে লগিল । ওবে বাটে ভাবি আহিল । আহি
আহি তিনিহীৰেয়েকৰ চককাৰী বহা পালে । তামিলীয়েকইত
লগত গান-বাজনা কিছু কবি ভাঙ-পানী খাই শুই থাকিল ।

তেওঁ চমক খাই সাব পাই উঠিল। কোনোবা যেন মুহাস্ত,
 স্তম্ভৰ, স্তঠাম, স্তপুৰ, বৰনটুৱা, বৰবায়ন, বৰগায়ন জনা চকু
 পিবকভিভেই অস্তধীন হৈ গৈছে তেওঁৰ ক্ষমতাবীৰব মুখ্য তাঁবডালত
 এটি শিহবণ দি। এক অল্পপ্ৰেক্ষাই তেওঁক অভিভূত কৰিলে; গায়ন
 হৈ গাবলৈ, বায়ন হৈ বজাবলৈ, নটুৱা হৈ নাচিবলৈ, চিত্ৰকৰ হৈ
 আঁকিবলৈ তেওঁৰ হাবিলাস জাগি উঠিল। নিশা ডেউয়াও শেষ নৌ
 হয় এখোন। তেওঁৰ আক টোপনি নাছিল। বাকী সমস্তছোৱা
 পাটিভেই ইবাগব-সিবাগব কৰিলে।

শিল্পী বিষ্ণুপ্রসাদে সিদিনার প্রভাতী স্বকবর নতুন দৃষ্টিতে চাবল
 যবিলে ।...

অনিচ্ছাসহেও বিকুপসাদ খিলতলৈ গ'ল। শ্বিথ চাহাবক চিঠিখন
দি কালান্ধান চাহাবক দেখা কৰিলে। চিঠিত তেওঁক ডি-এছ-শি
কবাব কথাহে লিখিছিল। কিন্তু এইজনী চাহাবে কলে যে তেওঁক
পুলিচ এছ-আইব পদত ভৰ্তি কৰাই কৰাও ডি-এছ-শিলৈ নিয়া হ'ব।

ইতিমধ্যে বাহনৰ দিন ঠিক হৈ আহিল। এই বাহনি পৰীক্ষাত বিক্ৰপ্ৰসাদে প্ৰথম স্থান লাভ কৰিলে। পিচু ডি-এছ-পিব পদ এটিয়েই তেওঁৰ বাবে স্থিৰ হ'ল।

বিলম্বপৰা তেওঁ ডেজপুৰলৈ স্তুতি প'ল। তেওঁৰ মনত এটি দোষোৰ-মোষোৰ ভাব। সাম্ৰাজ্যবাদী ইংৰাজ চৰকাৰৰ পদানত হৈ তেওঁ কেনেকৈ তেওঁলোকৰ কৃপাপ্ৰাপ্তি হৈ জীৱন অভিযান্ত্ৰিক কৰিব? তেওঁৰ স্বাধীন, উন্মুক্ত মনটোৱে সেই কাৰাগাৰৰ মাজত কেনেকৈ শান্তি পাব? শিল্পী-মনে কোনো বকমৰ শাসন-শোষণ সহ্য কৰিব নোৱাৰে।

সেই সময়তেই ডেজপুৰত মহিলা সমিতিয়ে জয়মতী উৎসৱৰ আয়োজন কৰিছে। সমিতিৰ ভবকমপৰা অস্থবোধ অহাড তেওঁ গীত, নৃত্য আৰু দৃষ্টান্তিনয়ৰ বাহনি কৰিলে। এই উৎসৱতেই তেওঁ ছোৱালীৰ দ্বাৰা প্ৰথম গীত-নৃত্য-দৃষ্টব অভিনয় কৰাই দৰ্শক-শ্ৰোতাৰ আগত সঙ্গীত-নাট্যৰ পৰিচালনাৰ কোঁশল আৰু প্ৰতিভাৰ পৰিচয় দাঙি ধৰিলে। কলাকাৰ বাতাব প্ৰতি সকলোৱে অস্তবেবে অন্ধাৰিত হৈ পৰিল।

ইয়াৰ কেইদিনমানৰ পিচতেই তেওঁক বৰ জিলাৰ পুলিচ ছুপাৰিন্টেণ্ডেণ্ট চাহাব যি: বাবৰিজে মাতি পঠিয়ালে। সেইমতেই তেওঁ পুলিচ চাহাবৰ লগত দেখা কৰিলে। পুলিচ বিষয়াজনে কলে যে তেওঁৰ বাবে ডি-এছ-পিব পদবী আগবঢ়োৱা হৈছে, কিন্তু এটি চলতি নিয়ম মানি তেওঁ কোনো বাজনৈতিক আন্দোলনত লিপ্ত নাই বুলি নিশ্চিত বিবৃতি এটা দি পলেই সকলো কথাৰ সামৰণি পৰে।

যি: বাবৰিজৰ কথাবাৰ শুনি তেওঁ স্পষ্ট স্বেচ্ছা কৈ উঠিল: “কমা কৰিব যি: বাবৰিজ! এটি সাধাৰণ চৰকাৰী চাকৰিৰ কাৰণে মই মোৰ বক্তা জয়মিত আৰু কলুৰিত কৰিব নোখোজোঁ।”

বাতাদেশৰ ভেদে উত্তীৰ্ত পুলিচ বৰবিবৰা পৰাকী অলপো অসন্তুষ্ট নহৈ বৰ তেওঁৰ প্ৰতি অন্ধাৰীল আৰু আকৰ্ষিত হৈ পৰিল। সেয়েই

তেওঁ মক-ভেজপুৰত থকা কাল ভোখবত বাভাদেশ্বৰ জনত দেখাৰেখি
হলেই আগতেই অভিযান আগবঢ়াইছিল। তেওঁৰ জন্মগত থকা
দেশপ্ৰেম আৰু আত্মবলব বাবে তেওঁ চৰকাৰী পদকো নেওচি কলাৰ
সাধনাত কণ্ঠীৰ্ব-যাত্ৰী হিচাপে জীৱন-যাত্ৰা আবদ্ধ কৰি দিলে।

ইয়াৰ পিচতেই তেওঁ পুনৰ মহাপুৰুষ শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱ আৰু ভেৰাৰ
অভিন্ন জন্মগত শিক্ত-বান্ধৱ সাধনৰ ক্ষেত্ৰ বৰপেটাৰ পাট-বাউসীলৈ
ভৰ্তি আহিল। তেতিয়াও তেওঁৰ কাণত “আৱত গোবিন্দ গোপিনীক
পিউ”ৰ নাট বাগটো বাজি আছিল: “ভ্ৰাম মুক্তি গীত অম্বক
লাগা। নয়ন পঙ্কজ জ্যোতি ঈষত হাসা।” সুন্দৰ মুক্তিটো
তেওঁৰ নয়নযুগলত ভাহি আছিল।

এইবেলি আহি লগ পালে দশাৱতাৰ নৃত্যৰ নিখুঁত শিল্পী
গীতাস্বৰ ওজাক। এই নৃত্যৰ সকলো হস্ত, তাল, লয়, মান-মুদ্ৰা
আদিৰ সৌন্দৰ্য্যত তেওঁ অভিভূত হৈ পৰে। বিবিধ আঙ্গিক অভিনয়ত
তেওঁ বিম্বয় মানে।

“মুখে গীত হাতে মুদ্ৰা পাৱে ধৰে তাল।

গড়্গু সদৃশ ভ্ৰমে সেই ওজা ভাল।”

“আন্তেনালাসয়েদ্ গীত হন্তেনাৰ্থ্য প্ৰদৰ্শয়েৎ।

চক্ৰভ্যাং দৰ্শয়েদ্ ভাৱং পাদাভ্যাং তালমাদিশেৎ।”

—নন্দিকেশ্বৰ: অভিনয়-দৰ্শন।

ইয়াৰ পিচতেই তেওঁৰ বহুখ গঢ়ি উঠে ব্ৰহ্মদী সঙ্গীতৰ ওস্তাদ
স্বৰ্গেশ্বৰ দাসৰ লগত। অসংখ্য সঙ্গীত বৈঠকত ছল্লো হেঁপাহ পলুৱাই
গান গাইছিল আৰু পৰস্পৰে পৰস্পৰপৰা শিকা লাভ কৰিছিল।
দাস ওস্তাদ বঙলা গানবহে বিশেষ সেৱক আছিল যদিও হিন্দী
সঙ্গীততো তেওঁৰ ব্যুৎপত্তি অনস্বীকাৰ্য্য। অসমীয়া আধুনিক সঙ্গীতৰ
নতুন দৃষ্টিভঙ্গী ওস্তাদে বাভাদেশ্বৰপৰা হৈ পাইছিল। তেতিয়ালৈ
তেওঁ ভাবিব পৰা নাছিল যে আধুনিক অসমীয়া ভাষাত বাধ-সম্বলিত
সঙ্গীত থাকিব পাৰে।

তেওঁ আকৌ লগ পালে সুখ্যাত তবলাবাদক আৰু মাঠ-জ্যোতিৰ
বিশেষজ্ঞ দীনবন্ধু দাস (হুহু নৃত্যবধাৰ)ক। এওঁ বৰপেটা সত্ৰৰ
নৃত্যবধাৰ বংশৰ এজন পাৰ্গত বায়ন। এওঁৰ পিড় বিজিৱায় পাঠকো
সত্ৰীয়া সত্ৰীতৰ বিশেষ ওজা আছিল।

শিল্পী বিষ্ণুপ্ৰসাদে আৰু লগ পালে বমাবায় বায়ন, বলবায় বায়ন
আৰু ত্ৰীদয়াল চন্দ্ৰ নৃত্যবধাৰক। ঘোষাকীৰ্তনৰ ওজা ত্ৰীবায় কমাবৰ
লগত তেওঁ আলোচনা কৰিছিল ঘোষা-কীৰ্তনৰ বাগ, নাচ, চলনা,
হস্ত আদিৰ বিভিন্ন কথা।

বৰপেটাৰ আশে-পাশে থকা গণককুছি, পাটবাউসী, কুমাৰকুছি,
বাবাদি, সুল্লবৌদিয়া, জনীয়া আদি বিভিন্ন থান-সত্ৰলৈ গৈ ক'ত কি
সঙ্গীত-সম্পদ, চিত্ৰ, ভাস্কৰ্য্য আছে তাৰ অনুসন্ধানত তেওঁ লাগি
গ'ল। তেওঁৰ অন্তৰৰ নিভৃতত সত্ৰৰ মণিকূটত ত্ৰীমন্ত শঙ্কৰ যেন
প্ৰতিভাত হৈ উঠিল। এদিন এটি শুভ লগনত তেওঁ হাতত তুলিকা
ললে। মাধৱদেৱে বৰ্ণোৱা শুদ্ধ সুল্লব-কলাকাৰ ত্ৰীমন্ত শঙ্কৰৰ
ৰূপ-গুণ বৰ্ণাই লিখা ভটিমাটো তেওঁ সৌৱৰণ কৰিলে। তেওঁৰ
অমৰ তুলিকাত বেখাৰ পিচত বেখা উজ্জলি উঠিল। বাউসী পৰগণাৰ
মুখ্য পাটৰ নামঘৰ-মণিকূটে ৰূপ ললে। তাৰেই কাষৰ, বুকুৰ ওলত
ত্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱৰ নব-তমুৰূপ বত্ৰিশ লক্ষণেৰে জীৱন্ত হ'ল। কালজয়ী
শিল্পীৰ ওঁঠত হাঁহি বিৰিঙিল। চিত্ৰখন বাবে বাবে দৰ্শন কৰি
ভটিমাটিৰ দুই পদ ওলত দি চিত্ৰ সমাপন কৰিলে। মহা আনন্দত
শিল্পীৰ অন্তৰ ভৰি পৰিল। চিত্ৰখনি তেওঁ মূৰত তুলি লৈ নৃত্যৰ
ভঙ্গিমাৰে থিয় হ'ল। পিচত বুকুৰ মাজত লৈ তৃপ্তি অনুভৱ কৰিলে।
তাৰ পিচত মেজত আঁওজাই থৈ আগবঢ়ালে এটি শুকতিৰ সেৱা।
শিল্পীৰ সাধনা ধন্ত হ'ল।

আছে সভাসদ লোক

সৃষ্টিৰ আদি কালতেই হেনো কলাৰ উৎপত্তি হ'ল। সেই পৌৰাণিক কাহিনীবিলাক বৰ স্পষ্ট; কাৰণ বিচাৰিব জানিলে তাৰ মাজতেই সত্য আৱিষ্কাৰৰ সূত্র এডালি বিচাৰি পোৱা যায়।

আদি মানৱ ব্ৰহ্মা। তেওঁ অকলে থাকিব নোৱাৰি মাতৃহৰ সৃষ্টি কৰিলে, কিন্তু সেই জ্ঞানীসকলৰ মাজতো তেওঁ পূৰ্ণ আনন্দৰ অভাৱ অনুভৱ কৰিলে। তেওঁ সৃষ্টি কৰিলে দ্বিপ্লিপি এজনী তেজো কুটো কুটো কৰা স্তম্ভবী মাৰী। নাম সন্ধ্যা। সেই অপূৰ্ব ৰূপৱতী সন্ধ্যাৰ সৃষ্টি কৰিও তেওঁ সৃষ্টিৰ তৃপ্তি নোপোৱা যেন লাগিল। তাৰ পিচতেই তেওঁৰ মানসবপৰা কামদেৱৰ সৃষ্টি হৈ পৰিল—সৌন্দৰ্য্যৰ যেন এটি আঁকৰ। কামদেৱৰ নিখুঁত স্তম্ভৰ শৰীৰলৈ আহিল এক কৰ্মশক্তি—সৃষ্টিৰ স্পন্দন। স্নেহে স্নেহে উপজিল পৰমেশ্বৰৰূপ পক্ষ আবেশ। ব্ৰহ্মাৰ অন্তৰত উঠিল মননৰ বা-মাৰলি। কুমাৰী সন্ধ্যাবো বড়ি-কসত শৰীৰবপৰা দাম ববলৈ ধৰিলে আৰু এই সুবাসিত দামবপৰাই হেনো উৎপত্তি হ'ল চৌৰাষ্ট কলাৰ।

কবি-শিল্পী বিকুপ্ৰসাদৰ মতে প্ৰাগজ্যোতিষৰ কমতাশালী কুপত্তি নবকানুৰে বন্দী কৰি বধা বোল হেজাৰ নাবী একোজনী কলা-কতাহে আৰু সেই বোল হেজাৰ কলা-কতাই বোল হেজাৰ বাগিনীৰ স্ৰষ্টা। গতিকে বোল হেজাৰ বাগিনীৰ পোন-প্ৰথমতেই কামৰূপ-অসমতেই উৎপত্তি হৈছিল।

সেয়েহে বাগ-স্থ-শীত-মানিত্যৰ গৰাকী সায়ক পুৰুষ বিহু বাতাই উপজিয়েই যেন আৱন্ত কৰিব পাৰিছিল। তাতে আকৌ বেতিয়াই ডেওঁ ডঙাদ গান্ধকক লগ পান্ধ ডেতিয়াই ডেওঁব সেই গন্ধৰ্ব-বিজ্ঞানৰ সূৰণ হয়। ডেওঁ শীতিকাৰ হৈ বায় আৰু গায়ন হৈ উঠে।

এদিন হেনো লেহিব এক পুৰুষে মনৰ আনন্দত নৈৰ পাৰত বহি মেঘমল্লাৰ বাগ টানিলে; কিন্তু বাগ টানি ওপৰলৈ নিলে, ডেওঁব কঠঁৰব বোধ হওঁ হওঁ হৈ পৰিল, নমাব নোৱাৰে। এনেতে এগৰাকী তিবোতা নৈলৈ গৈছিল খবাহি এটাত চাউল লৈ খুবলৈ। তাই শুনিলে আৰু অলপ আঁতৰতে মাহুহজনক দেখিলে। সেই গায়কজনৰ কঠঁৰব বোধ হলেই যুত্থা যুটিব বুলি তাই জানিছিল। সেয়ে তাই চাউলৰ খবাহিটো থৈ নৈৰ গৰাৰ ওপৰত আসন কৰি বহিল আৰু আ-আ-না-না-খ-খ কৈ বাগটো ধৰি নমাই আনিলে। লাহে লাহে ওপৰলৈ উঠি বোৱা মেঘবোৰৰ এটি গতি আবন্ত হ'ল আৰু চাই থাকোঁতেই হিব-হিবকৈ বৰষুণ পৰিবলৈ ধৰিলে।

সুৰত চোঁচা পানী পৰাত মাহুহজনৰ যেন জীৱ আছিল। ডেওঁ উঠিল আৰু সেই নাৰীৰ আগত নিজৰ বস্তুতা স্বীকাৰ কৰি ধোজ ললে। তিবোতা গৰাকীও চাউলকেইটা ধুই লৈ ঘৰমুৱা হ'ল। তাইৰ অন্তৰত বৈ গ'ল ঐতি-স্বতিৰ এটি যুটিব নোৱাৰা চিহ্ন। বৰপেটাবপৰা ছয়-সাত মাইল দক্ষিণ-পশ্চিমতেই আছিল ডাক-পুৰুষৰ এই লেহি-ডঙৰা গাওঁ। এই লেহি-ডঙৰা গাওঁতেই অষ্টম শতিকাত ডাক-পুৰুষৰ জন্ম হৈছিল। এইজনা ডাকৰ বচনেই আদিম অসমীয়া ভাষাৰ নমুনা। অৱশ্যে মাহুহৰ সুখত সেই বচনবোৰ বাগৰি আহোঁতে সুগৰ চেকা পৰি পুৰণি ৰূপ বহুতখিনি হেৰাই গৈছে। এই লেহি-ডঙৰা অকলটোৱেই ডেতিয়া সঙ্গীতত এটি শ্ৰেষ্ঠ স্থান লাভ কৰি আছিল আৰু সঙ্গীতৰ সেই প্ৰৱাহ জন-জীৱনলৈ বিস্তৃতি ঘটি আছিল। এই জন-জীৱনেই সমাজ-জীৱন। এই সমাজ-জীৱনতেই সংস্কৃতিৰ নৱ-জন্ম হয়। এই নৱ-জন্মৰ লগতেই শিল্পীৰ দীৰ্ঘ দিনৰ সাধনা আৰু

অল্পশীলনব স্তম্ভনী প্রতিভাই জন-সমাজব লগত বোম্বুজ আক প্রাণব
সব্ব স্থাপন কবি বিকাশব পথলৈ আগবাঢ়ে। সমাজক শোষণ,
শাসন, উৎপীড়নবপবা মুকলি কবি পূৰ্ণ বিকাশ ঘটায় আক গণ-বিপ্লবব
জীৱন-বৰ্ণন প্রতিষ্ঠিত কবি মহানিনাদ কবি কবলৈ প্রয়াস কৰে :
আহে সামাজিক লোক....।

জীৱন-শিল্পী বিক্ষুব্ধসাদেও বেতিয়া এনেদৰেই সমাজক আহ্বান
দিলে, জন-জীৱনব আহে-আহে, পাহে-পাহে তেওঁ সোমাবলৈ ধৰিলে,
সমাজব হৃৎ-দৈন্ত আক সৌন্দৰ্য্য উপলব্ধি কবি আহিবলৈ ধৰিলে,
তেনে সময়তেই কালব ক্ৰিয়া স্বৰূপেই তেওঁক টানি নিবলৈ আগবাঢ়ি
আছিল তেওঁব আত্মীয়-স্বজনব চৰকাৰী পদবীব মোহ আক অন্ধতাই।

চাকাবপবা ককায়ক নন্দলালে চিঠি দিলে তিনিহীয়েক ডাক্তৰ
মেচমেৱলৈ যে বিক্ষুব্ধ সোনকালে পঠিয়াই দিব লাগে—চৰকাৰী
কামত যোগ দিবলৈ। তিনিহীয়েকব খং উঠিল। শিল্পীজনাই
দেখুৱালে ক্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱব ছবিখন। ছবিখন কলিকতাত হুপাই
আনিব পাৰিলে চৰকাৰী পদতকৈও তেওঁ বেছি ধন পাব।

বৰপেটা সত্ৰব তেতিয়া বুঢ়াসত্ৰীয়া ৬ত্ৰিচতুৰ্ভুজদেৱ মিশ্ৰদেৱক
ক্ৰীমন্ত গুৰু ছবিখনি দেখুৱা হ'ল। মিশ্ৰবাপে সেই অল্পপয় চিত্ৰখন
দেখি বিস্ময় মানিলে। ভালব ভটিমা ছৰ্কাৰি তেওঁ নুব লগাই পঢ়ি
প'ল :

জয় গুৰু শঙ্কৰ সৰ্ব গুণাকৰ

যাকেবি নাহিকে উপায়।

ডোহাবি চৰণক বেণু শতকোটি

বাবেক কৰোহৌ প্রণাম ॥

দৰশিত শূন্যব গৌৰ কলেৱব

বৈচন শূৰ পবকাশ ॥

সকল সভাসদ বজ্জন যাকেবি

দৰশনে পাপ বিনাশ ॥

পাল্লেদিব ৮৭লোৱাৰ পাঠক নাথব ভক্ত এজনো তেনেটি সম্বন্ধেই আহি ওলাল। ডেওঁ চিত্ৰখনিৰ প্ৰদৰ্শনত জনাই কৈ উঠিল — “মহাপুৰুষ মাধৱদেৱে শুক-ভট্টমাত কৰ্মনা কৰা সমস্ত ৰূপ-গুণ যেন ইয়াত চৰ্চচকুৰ দৃষ্টিগোচৰ হৈ পৰিছে। চিত্ৰকৰৰ শক্তি অকুত।”

ছয়োজনৰে উৎসাহ আৰু উদ্দীপনাত বিকুপ্ৰসাদে কলিকতালৈ গৈ অল্প দিনৰ ভিতৰতে চিত্ৰখনি তিনিটি বস্ত্ৰ ছপা কৰি লৈ আহিল। পোন-প্ৰথমতে বৰপেটাতেই সেইখন বাইজৰ আগত উলিয়াই দিয়া হ’ল। বাইজৰ মাজতেই নহয়, ভকতবৃন্দৰ মাজতো এটি উল্লাহ-উদ্দীপনা আৰু আনন্দই দেখা দিলে। বৰপেটাৰ বাইজৰ মাজত এই চিত্ৰই সেৱা-বস্তুৰূপে আদৰ লাভ কৰিলে আৰু অনেকেই নিজ নিজ ঘৰৰ প্ৰধান কোঠাবোৰৰ ছৱাবমুখৰ ওপৰত তাক আঁৰি ধলে, যাতে দিনে-নিশাই সেই চিত্ৰৰ ভলেদি অহা-যোৱা কৰাৰ সৌভাগ্য হয়।

তেতিয়াৰ সাতদিনীয়া বাতৰিকাকত ‘অসমীয়া’ত ৮খ্ৰীষ্টাব্দ বুঢ়াসজীয়াৰূপে সেই চিত্ৰৰ প্ৰশংসা কৰি এক বিবৃতি দিয়ে। বৰপেটাৰ বাহিৰত ছই-একে যদিও বিৰূপ সমালোচনা কৰা বুলি শুনা গৈছিল, তথাপিও বৰপেটা থানৰ ব্ৰহ্মানন্দ বুঢ়াসজীয়াৰ বাক্যৰ প্ৰতিবাদ কৰিবলৈ কোনো লোকে আগবাঢ়ি আহিবলৈ সাহ নকৰিলে।

এই চিত্ৰ প্ৰকাশ হোৱাৰ প্ৰায় পঁচিশ-ত্ৰিশ বছৰৰ পিচত কোনো কোনো লোকে মত প্ৰকাশ কৰিলে যে খ্ৰীষ্টব্দেৰেৰে এখনি উচ্চমানবিশিষ্ট চিত্ৰ উলিয়াব লাগে। সেই বিষয়ে বাতৰিকাকত-সমূহত নানা মত প্ৰকাশ হৈছিল। ছই-একে ভাৰতীয় আন আন ধৰ্মপ্ৰচাৰকৰ ডাক-টিকট উলিওৱাব দৰে শব্দবন্দেৰেৰে ডাক-টিকট উলিয়াব লাগে বুলি দাবী কৰিলে। ভকত শ্ৰেণীৰ অনেক লোকেই এই কথাটো শুনি বৰ বিষয় পালে আৰু কোনো কোনো ঠাইত মহাপুৰুষজনাৰ নামত এনে লম্বু কাৰ্য্য কৰিব নালাগে বুলি মত প্ৰকাশ

কবিলে। সেই সময়তেই এবাব বিষ্ণুপ্ৰসাদক লগ পাই এই বিষয়ে কথা উলিওৱাত ডেওঁ মত প্ৰকাশ কৰি কলে যে মহাপুৰুষজনাৰ কোনো ঠেঙাৰ্ড চিত্ৰ হ'ব নোৱাৰে। তেৰাব সৰ্বভাষাকৰ বিৰাট ব্যক্তিত্বৰ ওপৰত সহস্ৰ চিত্ৰকৰে সহস্ৰ চিত্ৰ আঁকিব পাৰে। ঐক্যকৰ কোনো ঠেঙাৰ্ড চিত্ৰ নোহোৱাব দৰে, তেৰাবো নাই। মই টাইবেল ঐমন্ত শব্দবদেৱৰ চিত্ৰ এখন আঁকিম। শিশু শব্দৰে ধৰ্ম্মজাৰ কান্ধত উঠি কুৰা কালত নিশ্চয় সুযোগ পালেই ধৰ্ম্মজাই তেওঁক বটজৱাৰ ওচৰতে থকা কছাৰী গাৱঁলৈ লৈ গৈছিল। তেনেকৈ লৈ যাওঁতে কোনো সময়ত শিশু শব্দৰ কছাৰী গাঁৱত সুৰ কাণত পৰিছিল। সেয়েহে বৰগীত ভাটিয়ালীত কছাৰী গাঁৱত সুৰ প্ৰতিধ্বনিত হয়। গতিকে সেইবিলাকৰেই কল্পনাত আঁকিব লাগিব শব্দৰ শব্দৰ চিত্ৰ।

আক দুই-চাৰি চিত্ৰকৰে ঐমন্ত শব্দবদেৱৰ কাল্পনিক চিত্ৰ আঁকিছে যদিও, শিল্পী বাস্তবদেৱৰ চিত্ৰই যুক্তিযুক্তভাৱেই শ্ৰেষ্ঠ স্থান লাভ কৰি আছে।

ইয়াৰ কিছুদিন পিচতেই বৰপেটাৰ সঙ্গীত বিশাৰদ ঐখগেন্দ্ৰ নাথ দাসৰ পিতৃ কটোগ্ৰাফাৰ গোলক চন্দ্ৰ দাসে ঐশব্দবদেৱৰ এখনি ছবি উলিয়াইছিল। কোনোবা এখন সাঁচিপাতৰ পুখিৰপৰা হেনো তেওঁ সেইখন উদ্ধাৰ কৰি পিচত ছপাই উলিয়াইছিল। কোনো কোনোৱে কৈছিল যে বুঢ়ী এজনীৰ ঘৰত থকা এখন সাঁচিপতীয়া 'দশমত' পুখি নকল কৰোঁতা কোনো অজ্ঞাত লোকে পুখিৰ আৱন্তনিত্তেই এখিলা পাতত বেধাৰে এখনি ছবি আঁকি ভালত 'ঐঐশব্দবদেৱ মহাপুৰুষ বস্তু' বুলি লিখি থৈছিল। বুঢ়ীৰ ঘৰত থকা সেই দশমখনেকেই বুঢ়ী-দশম বুলি কৈছিল। কটোগ্ৰাফাৰে কোন সাঁচিপাতৰ পুখিৰপৰা সেই ছবিখন লৈছিল একো জনা নাযায় আক পিচত ডেওঁ সেই পুখিখন ক'ত এৰিলে ডাকো কোনেও ক'ব নোৱাৰে।

বৰ্ণনাবায়ন বজাই ঐমন্ত শব্দবদেৱৰ ঐশুখবপৰা কুক কথা শুনি শুনি এবাব ডেওঁ সোণৰ কুক খুঁড়ি এটি সাজিবলৈ খনিকৰক হুকুম

দিলে। ডেভিলা সেই খনিকবজনে ঐকান্ত শব্দবন্দেৰ মুখ-মণ্ডলৰ আঁহিকে লৈ সেই কৃষ্ণ মূৰ্তি গঢ়ে। অতি মনোৰম হোৱাৰ বাবেই সেই কৃষ্ণ মূৰ্তিৰ নাম ৰখা হৈছিল—মদনমোহন। কোচবেহাৰৰ মদনমোহন মন্দিৰত এতিয়াও সেই মূৰ্তিয়ে নবনাবান্ধণ-চিৰাবান্ধব গৌৰৱ ঘোষণা কৰি আছে আৰু লগতে অসম-কামৰূপ আৰু কোচবেহাৰৰ ঐতিহ্য বহন কৰিছে।

বিষ্ণুপ্ৰসাদ বাভাৰ অঙ্কিত চিত্ৰই দশোদিশে সমানৰ লাভ কৰিলে। তিনিহীয়েক ডাঃ ধাৰাবাম মেচ ডাঙৰীয়াই ডেওঁক ৰাজ-পদ লবলৈ হোৱাৰ কথা আৰু নোকোৱা হ'ল। ডেওঁ বুজি পালে যে ডেওঁৰ খুলশালীয়েক এলাপেচা যুৱক নহয়, চৰকাৰী চাকৰিৰ পদ-মৰ্যাদা-তকৈও ডেওঁৰ স্থান আৰু বহুত উচ্চ। ডেওঁৰ দৃবদৃষ্টিত বিষ্ণুপ্ৰসাদ এজন সমুজ্জল লোক হৈ উঠিল, ৰাজ-সিংহাসনৰ ঠাইত ডেওঁ বাইজ-সিংহাসন পালে। ডেওঁৰ স্তম্ভৰ নামটি ৰজন-জনাই গ'ল।

এদিন বিয়লি পৰত। গিবীন্দ্র ৰায়নে ডেওঁক বিচাৰি গৈছে। কোঠাটোৰ দুৱাৰ-খিৰিকী মেলা 'আছিল। ডেওঁ দেখিলে যে চিত্ৰকৰ বাভাই এটি চিত্ৰ অঁকাড নিমগ্ন। সমুখত বহি আছে এটি বিশেষ ভঙ্গিত মাটিৰ কলহ এটা লৈ এজনী ন-দহ বছৰীয়া ছোৱালী। ৰায়নে দেখিয়েই বুজি পালে ডেওঁৰ ভাগিনীয়েক বুলি। ৰায়ন মনে মনে বৈ থাকিল। চিত্ৰৰ বেখাবোৰৰ খেল শেষ হ'ল, শিল্পীৰ মুখত এটি ভ্ৰুণ্ডিৰ হাঁহি বিৰিঙি উঠিল। ভাগিনীয়েকক মৰম কৰি ডেওঁ বাবলৈ দিলে।

“অ' আহক, আহক।”

“চাই আছোঁ দিয়ক, কেনেকৈনো হৰি আঁকে।”

ৰায়নক ছবিখন দেখুৱালে। সঁচাকৈয়ে ছোৱালীজনী যেন ডাঙৰীয়া হৈ উঠিছে। ৰায়ন ভক্তি হ'ল।

ছয়োবো আলচ চলিল খোল আৰু তবলাৰ ৰাজনৰ বিষয়ে।

এইদৰেই তেওঁ আৰু ল'ৰা পালে অনেকক, অনেক সঙ্গীতসেৱীক, অনেক সঙ্গীত চমজাবক।

১৯৩১ চনত মই হাইস্কুলৰ অষ্টমমান শ্ৰেণীত পঢ়োঁতে সহপাঠী বন্ধু অজয়কুমাৰ মেচৰ লগত মোৰ বিশেষ বন্ধুত্ব হয়। তেতিয়া চিভিল হস্পিটালৰ প্ৰায় ঠাতে লগা দক্ষিণপিনেদি এখন ভলী-ফিল্ড আছিল আৰু সেই ফিল্ডত ভলী খেল হৈছিল। বন্ধু অজয়ৰ জৰিয়তে তাত ময়ো প্ৰথম ভলী খেল আৰম্ভ কৰিছিলোঁ। বাতাদেৱেও কিছুদিন তাত খেলত যোগ দিছিল আৰু তেওঁ এজন নিপুণ খেলুৱৈ আছিল। তেওঁ 'নেট'ৰ পজিচনত থাকিলে আনপিনৰ খেলুৱৈসকল বৰ সঙ্কটত পৰিছিল; কাৰণ তেওঁ কাঁড় মৰাৰ দৰেই ভলী মাৰিছিল। যদি খেলুৱৈ সাৱধানে নাথাকে তেনেহ'লে নাক-মুখত পৰিবৰ ভয়।

ইয়াৰ ওচৰতে থকা মিউনিচিপাল খেল-পথাৰত তেওঁ ক্ৰিকেট আৰু ফুটবল খেলত মাজে-সময়ে যোগ দিছিল।

সেই সময়ত আমাৰ ঘৰ বৰপেটা থানৰ নিচেই কাষতেই বৰহাটীত আছিল। এই হাটখনৰ আগৰ নাম সূত্ৰধাৰহাটী আছিল। পিচত সত্ৰ-পৰিচালনাৰ নিয়ম-কানুন আদি আদালতৰ জৰিয়তে হৈ উঠাত ইয়াৰ লগতে আৰু কিছু অংশ যোগ দি বৰহাটী নামকৰণ কৰা হয়। সূত্ৰধাৰহাটীত ছটি পোনশাৰীত প্ৰায় কুৰি-পঁচিশ ঘৰ আমাৰ বংশীয় পৰিয়াল আছিল। আমাৰ ঘৰটো দক্ষিণ মূৰত আৰু আমাৰ গাভে লগাকৈ আছিল খোল-ডবলাৰ পৈণত বায়ন আৰু ওস্তাদী গানৰ গায়ক দীনবন্ধু দাসৰ ঘৰ।

এদিন এওঁলোকৰ ঘৰত সজিয়াৰ পিচত গীতৰ বৈঠক বহিছিল। তাতেই বিষ্ণুপ্ৰসাদ বাতাই গলুগলীয়া কণ্ঠস্বৰেৰে অসমীয়া গীত গোৱাত আমি কিতাপ ধৈ গীত শুনিছিলোঁ। আগতে এই 'বৈঠকী' বিলাকত বঙলা আৰু হিন্দী গানহে বিশেষকৈ চলিছিল। বাতাদেৱৰ উপস্থিতিৰ পিচৰপৰা অসমীয়া গীতৰ প্ৰচলন হয় আৰু ই সমাজমুখী হৈ পৰে।

বৰপেটাৰ গাভে জগা দক্ষিণৰ পিনে গশকুছি, উত্তৰে দুন্দুৰী-
দিয়া সত্ৰ। দক্ষিণ-পূব পিনেদি পাঁচ কিলোমিটাৰ আঁতৰত পাটবাউসী
সত্ৰ, পূবৰ পিনে বাৰাদি সত্ৰ। পশ্চিমৰ পিনেদি আছে নাৰায়ণ দাস
ঠাকুৰ আতা আৰু চতুৰ্ভুজ ঠাকুৰৰ জনীয়া সত্ৰ। তেতিয়া বাট-
পথবোৰ ইকৰা-বিবিধা আদিৰে ঢাক খোৱা আছিল। সেই
বিবিধাবোৰৰ মাজেদি বাতাদেৱে খোজ কাঢ়ি কাঢ়ি ক'ত কি সজীত
আৰু কলাৰ সম্পদ আছে, তাৰেই অল্পসন্ধানত সুবি ফুৰিছিল।

এনেদৰেই তেওঁ এদিন গৈ পালে জনীয়া। তেতিয়া বিবিধাৰ
মাজে মাজে সুৰ-সুৰীয়া বাট। সেই বাটেদি নানা চবাই-চিৰিকতিৰ
মাত শুনি শুনি তেওঁ আপোন-পাহৰা হৈ গৈ থাকিল।

মাঘৰ মাহ যদিও খোজকাঢ়ি গৈ থাকোঁতে তেওঁৰ গা অলপমান
খামিছিল। গতিকেই তেওঁৰ দেহ-মন ভালেই লাগিছিল। আওহতীয়া
ঠাই বুলি সাধাৰণতে মানুহ তালৈ নাযায়। গাৱঁলীয়া মানুহ দুই-
এজন আগবাঢ়ি আহি তেওঁৰ পৰিচয় সুধিলে। এনেদৰে কথা-বতৰা
হৈ থাকোঁতে বেছি পাটত বহিল। আগবাঢ়ি অহা মানুহ আঁতৰি
গ'ল। ইপিনে লাহে লাহে একাৰ নামিল। তেওঁৰ মনত পৰিবলৈ
খবিলে নাৰায়ণ দাস আৰু গোকুল চান্দৰ ওপৰত বজাৰ মানুহে কৰা
অত্যাচাৰ আৰু উৎপীড়নৰ কথা। নবনাৰায়ণ নৃপতিৰ ওচৰত শিলাৰ
বিজ্ঞাবাগীশ চক্ৰৱৰ্তীৰ নেতৃত্বত কোনো কোনো লোকে ত্ৰিশঙ্কৰে
অধৰ্মৰে সমাজ আৰু ৰাজ্য নষ্ট কৰিলে বুলি ঘোৰতৰ অভিযোগ
দিলে। সেই দোষৰ বাবে বজাৰ দহজন গৰমালি আহি ত্ৰিশঙ্কৰক
বন্দী কৰি নিবলৈ পাটবাউসী পালেগৈ। এই বাতৰি পালে শঙ্কৰদেৱে
আত্মগোপন কৰিলে আৰু লগে লগে আন ভকতসকলো যেনিয়ে
তেনিয়ে আঁতৰি পৰিল।

গৰমালিহঁতে ত্ৰিশঙ্কৰক নাপাই বাটতেই নাৰায়ণ দাস আৰু
গোকুল চান্দৰ লগ পাই মুখ্য ভকত বুলি জানিব পাৰি হাতে-ভৰিয়ে
বাঁন্ধি কোচবেহাৰলৈ খৰি লৈ গ'ল। কিন্তু তেওঁলোকৰ ওপৰত

অমানুষিক অভ্যুত্থান কৰিও শুকব একো সন্তোষ উলিয়াব নোৱাৰিলে।

এই দুয়োজনৰ চিত্তবোৰ তেওঁৰ চকুত স্পষ্ট হবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া বাতি হৈ আহিল। চোঁচা বতৰৰ বাবে মানুহো ঘৰত সোমাইছে। চাৰিওপিনে নিশাও-মাও। দূৰত শিয়ালৰ হোৱা। তেওঁ অল্পভৱ কৰিলে সেৱা যেন বজা-মহাবজা-পূবোহিত শোষণক নিফল আৰু বিকট আৱাৰ। শীতে শুবা আকাশৰ বুকুত জোনৰ এজোলোকা পোহৰ ওলাই আহিব লাগিছে; সেৱা যেন সংস্কৃতিৰ নতুন ৰূপ, চাৰায়ণ-গোকুলৰ আশ্ৰয়লব প্ৰতীক।

লাহে লাহে নিশাৰ নিস্তৰুতাই জগতক আৱৰি ধৰিলে। তেওঁ দেখা পালে এটি ধান খেবৰ পুঁজি। তালৈ আগবাঢ়ি গ'ল আৰু ডিঙিটো উলিয়াই তাতেই সোমাই পৰিল। শুভ্ৰ জোনাকত স্তম্ভৰ পৃথিবীখন দেখি শিল্পীজনৰ মনত আনন্দৰ ঢৌ উঠিল। তেওঁ এটি ঘূমতিও মাৰি ললে। পূবত বগা দাঁৰ দিয়াৰ লগে লগেই তেওঁ বৰপেটালৈ খোজ ললে। বেগাই খোজ পেলালে, ছমাইল পথ কেইমিনিটৰ খবচ !...

সিদিনাই চান্দমোহন গায়নৰ ঘৰত সজীৱ সন্ধিয়া। হেমবৰ্ণ দত্ত, স্বৰ্গেশ্বৰ বায়ন, দীনবন্ধু দাস (হেহু ওস্তাদ) মতিলাল দাস, প্ৰাণকৃষ্ণ বায়ন, যাদৱ চন্দ্ৰ দাস (দীঘ্ৰা যাদৱ), এইসকল লগ হৈছে। গাই গাই ভাগৰ লাগিলে বাতাদেৱে একোবাৰ উঠি একোটা নৃত্যৰ ভঙ্গী দেখুৱাই অৰ্থবোৰ কৈ যায় আৰু একোবাৰ সূত্ৰধাৰৰ ভঙ্গীৰে কৈ উঠে : 'আহে সভাসদ লোক, কোটি ৰজা-বিশাৰদ জগতশুক ক্ৰীড়ক মিলল মিলল।'

যাউতি যুগীয়া বনগীত অমিয়া

মহাপুৰুষ মহান শিল্পী, কবি, নাট্যকাৰ, গায়ন, বায়ন, অভিনেতা, নৰ্ত্তক, চিত্ৰকৰ, বয়ন-শিল্পী আৰু সংস্কৃতিৰ সমৃদ্ধিৰে নতুন সমাজ গঢ়োঁতা শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱৰ প্ৰতি বিস্ময়সাদ বাতাব কলাকাৰৰ জীৱন আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগেই শ্ৰদ্ধা আৰু ভক্তিভাৱ আকৃষ্ট হৈ পৰিছিল আৰু তেওঁৰ ৰূপতীৰ্থ-যাত্ৰাত শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱ অল্পপ্ৰেৰণাস্বৰূপ আছিল। তেওঁ নিজৰ গৱেষণাৰ দ্বাৰা এই মহাপুৰুষজনাৰ বিষয়ে অনেক ন-ন তথ্য আৱিষ্কাৰ কৰিছিল।*

প্ৰাচীন কামৰূপ আৰু অসমৰ বুৰঞ্জীত বিস্মৃতিৰ আশা পণ্ডিত আছিল। অসমৰ ভিতৰত আৰু আশে-পাশে থকা বিভিন্ন জন-জাতিৰ সম্পূৰ্ণ ইতিহাস তেওঁৰ সুখতেই আছিল। এইবিলাক কথা তেওঁ যে কেনেকৈ ক'বপৰা সংগ্ৰহ কৰি লৈছিল, তাৰিলে আচৰিত হ'ব লাগে। তেওঁৰ অসম আজিৰ ৰাজনৈতিক অসমখনেই নাছিল, তেওঁৰ সাংস্কৃতিক অসমখন আছিল এখন বহুল অসম।

তেওঁ কৈছিল যে ৰূপতীৰ্থৰ বিজয় যাত্ৰীস্বৰূপে শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱ

*বৰপেটাৰ শ্ৰীচান্দ্রমোহন গগৈয়ে যেনে আগত কৈছে যে ৰাজ্যদেৱ বৰপেটাত থাকোঁতে শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ বাউলী পূৰণশালৈ আগমনবৰণা বেহাৰ ৰাজ্যত তেওঁ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণলৈ এখনি তথ্যপূৰ্ণ কিতাপ লিখিছিল। বৰপেটা গজৰ পৰিচালনা আদি দান্য কথা তেওঁ তাত হেনো আলোচনা কৰিছিল।

বৰ-লুইতৰ পাবৰ বটজৱাৰণৰা ৰাজ্য কৰি দলে-বলে যি পথেৰে গৈ গৈ
 বৈ বৈ বিভিন্ন ভীৰ্ষ ভূমি পুনৰ বটজৱা পাইছিল আৰু তাৰ পিচৰবাবভো
 বাউসী পৰম্পৰাৰণৰা দলে-বলে জয়জ্ঞাত্ৰা কৰি যি যি পথেৰে গৈ পুনৰ
 উত্ততি আহিছিল, সেই সেই পথবোৰ অঙ্কিত কৰি গলে এখনি এনে
 শূন্যৰ, মনোহৰ, বিভোপন চিত্ৰ হৈ পৰিব বাৰ ভাংপৰ্য্য বুজিবলৈ
 আৰ্টৰ সম্যক জ্ঞান থাকিব লাগিব। শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱৰ মহাজীৱন-
 লীলা আৰ্টৰেই সমাবেশ আৰু তেওঁৰ জীৱন-যুগতেই অসমীয়া শিল্প-
 কলাৰ চৰম বিকাশ ঘটে।

বিষ্ণু ৰাভাই লিখি থৈ গৈছে : “এই পৃথিৱীতঃ বিসকল মহাপুৰুষে
 জন্মগ্ৰহণ কৰিছিল তাৰ ভিতৰত তিনিজন। মহাপুৰুষ আছিল কৃষ্ণ
 আৰু। এজন হৈছে স্বয়ং শ্ৰীকৃষ্ণ। কৃষ্ণ ৰাভা লগ কৃষ্ণ আৰু
 কাৰণে তেওঁক কৃষ্ণ বুলিছিল। তেওঁ কি নাজানিছিল? ঈশ-বান্ধ,
 বৃত্ত্য, ধৰ্ম্মবিভা, ক্ৰীড়া, ৰাজনীতি ইত্যাদি সৰ্বগুণনিধি আছিল। আৰু
 এজন আছিল ইটালিৰ লিওনাৰ্ডো ডা ভিন্সি (১৪৫২—১৫১৯)।
 তেওঁ একেলগে বৈজ্ঞানিক, চিত্ৰকৰ, ৰাজনীতিজ্ঞ পুৰুষ আছিল।
 আৰু এজন আছিল, তেওঁ হ’ল আমাৰ এই অসমৰে মহাপুৰুষ
 শ্ৰীশঙ্কৰদেৱ যাক আজি অসমে গুৰু বুলি পূজা কৰে। সঁচাকৈয়ে
 শঙ্কৰদেৱ অসমৰ গুৰু, অসমীয়াৰ প্ৰাণ। আজি শঙ্কৰদেৱৰ যি
 কোনো কৃষ্টি বা সাহিত্য বাদ দিলে অসমীয়াৰ মৃত্যু হ’ব। শঙ্কৰ
 নাথাকিলে অসমৰ একোৱেই নাই। শঙ্কৰদেৱে কি নাজানিছিল
 আৰু কিনো নিদিছিল? অসমীয়াক তেওঁই সকলো দি গৈছিল।
 তেওঁ নগাৰ্হৰে বটজৱাৰ শিলিখা গছৰ তলত বহি আমাৰ অনুভূত
 বস্তু ‘কীৰ্ত্তন’ পুথি বচনা কৰি আমাক দান কৰি থৈ গৈছে। কল-
 কাৰখানা, নস্যঘৰ তেওঁই পঁাখি দি নিৰ্মাণ কৰিছিল, কসিনীমুখৰ

• অসম ছাজ কেতাবেচনৰ মণ্ডাৰ শাখাৰ বহান্ত বহা এবৰ বাৰ্ষিক অধিবেশনৰ
 কৃষ্টি শাখা সভাৰ সভাপতিৰ ভাষণ। ১৯৪৭ চনত ১৪ ডাঙৰ বীৰেন্দ্ৰ সাহিত্যী,
 প্ৰগতি প্ৰকাশ ভৱন, গুৱাহাটীৰ দ্বাৰা “অসমীয়া কৃষ্টি” নামে প্ৰকাশিত।

মাটিৰে খোল ভৈয়াৰ কবিছিল, বৈকুণ্ঠলীলা নাট ভাঙনা
 দেখুৱাইছিল। অসমীয়াৰ গীত, বাস্তৱ, বৃত্ত, সাহিত্য, ভাঙনা, নাম-
 কীৰ্ত্তন, বৰগীত, নামঘৰ, খোল, মৃদং, ভাল, তাঁতঘৰ, দোলযাত্ৰা, হাটী,
 ধনপুঁজি (Bank), সমাজ, ধৰ্ম, বিচাৰ, নীতি, আইন, নৈতিক
 আন্দোলন, অহিংসা, ভাগ, ভোগ, বৈবাগ, সমাধি সকলো শব্দবোৰে
 অসমীয়াক দি গৈছিল। কেৱল অসমীয়াইহে সেইবিলাক ভালকৈ
 আয়ত্ত কৰি লব পৰা নাই। এই শব্দবোৰৰ আমোলতে আমি অন্ধীয়া
 নাট পাঠ, ভাঙনা পাঠ, পছতিত বচা গীত-বাগ-মূৰ-সকল পাঠ।
 আজিও অসমীয়াই ভাঙনা পাতে মুখত বং মানি সাজ-অলঙ্কাৰ গিদ্ধি।
 পাতনিতে সৰু-ধেমালি, বুৰু-ধেমালি, ঘোৰা-ধেমালি বাজে, নান্দী
 নুহাই একতালীৰ পাচত সূত্ৰধাৰ ভঙ্গিমাৰ ছেৱে ছেৱে সূত্ৰধাৰে
 নাচে, তাৰ পাচত গোঁসাই-গোঁসানী, বজা-বানী, সৈন্ত-সামন্ত আদি
 প্ৰবেশ কৰে, নাটকৰ ঘটনা নানা গীত-বাঁহেৰে অল্লি-ভল্লীৰে প্ৰকাশিত
 হয়—শেহত কল্যাণ খবমানত সমাপন হয়। মাজৰ সাম্যবাদ আৰু
 গান্ধীৰ সাম্যবাদৰ আগৈয়ে তেওঁ তেনে নীতি প্ৰচাৰ কৰিছিল।
 বহনহৰি, ভোট, গাৰো, জীৱাম কৈৱৰ্ত্ত সকলো আতা তেওঁৰ শিষ্য
 আছিল। এই ভাঙনা নাট্যশাস্ত্ৰৰ অনুসাৰে লিখা। ভাঙনাৰ
 প্ৰকাশভঙ্গীও শাস্ত্ৰসমৰ্থিত। কিন্তু তাৰ প্ৰকাশভঙ্গী, তাৰ গীত-মাত-
 ভাল-মূৰ-সকল অসমীয়া। গতিকে ভাবভব আন আন সঙ্গীতৰ লগত
 বিশেষ সামঞ্জস্য নাই।”...

সঙ্গীতজ্ঞ বিষ্ণুপ্ৰসাদ বাৰাৰ মতে সঙ্গীয়া সঙ্গীতৰ প্ৰভাৱতহে
 মণিপুৰী সঙ্গীতে গঢ় লৈ উঠিছে। তেওঁ কয় যে বাজেন্দ্ৰব সিংহ
 স্বৰ্গদেৱৰ দিনত এবাৰ মানসকলে মণিপুৰ আক্ৰমণ কৰে। তেতিয়া
 মণিপুৰৰ বজা জয়সিংহই তেওঁৰ জীয়েক কুব্জকনয়নীক লগত লৈ বহা-
 চকীলৈ পলাই আহে আৰু কীৰ্ত্তিচন্দ্ৰ বৰবৰুৱাৰ আশ্ৰয় লয়।
 বৰবৰুৱাৰ লগত ছয়ো গৈ বংপুৰত স্বৰ্গদেৱক দেখা কৰে। স্বৰ্গদেৱে
 তেওঁলোকক অতিথিস্বৰূপে পাই বৰ আনন্দিত হ’ল আৰু তেওঁলোক

হুয়োবো সন্মানৰ বাবে ভোজ আৰু লগতে 'বাৱণ বধ' ভাওনা পাতিলে। লগতে নটুৱা নাচো প্ৰদৰ্শন কৰা হ'ল। এই মণিপুৰীয়া ৰাজেশ্বৰ সিংহই অসমীয়া ভাওনাৰ প্ৰথম মণিপুৰী দৰ্শক। বজা আৰু ৰাজকুঁৱৰী হুয়োৱে এই নাট-ভাওনা চাই পৰম আনন্দ লাভ কৰিছিল।

ইয়াৰ পিচতে পৰাক্ৰমী অসমীয়া সেনাই মণিপুৰ প্ৰবেশ কৰি মানসৈন্যক বিতাৰণ কৰি দিয়ে। মণিপুৰ পুনৰ নিৰাপদ হ'ল। কুন্তজ্ঞতাৰ চিনস্বৰূপে কুঁৱৰী কুব্জনয়নীক স্বৰ্গদেউ ৰাজেশ্বৰ সিংহলৈ মহা পয়োভবেৰে বিবাহ দি অসম-মণিপুৰৰ মাজত ছিঙিৰ নোৱাৰা সম্বন্ধ স্থাপন কৰিলে। পিচত মণিপুৰৰ বজাক বিদায় দিয়াৰ সময়ত তেওঁক নানা সম্ভাৱৰ লগতে ঢুলীয়া, ধুলীয়া, গায়ন-বায়নো একোষোবাকৈ দিয়া হ'ল। সেই গায়ন-বায়নৰ প্ৰভাৱ আৰু চৰ্চাতেই মণিপুৰীয়া সঙ্গীতে গা কৰি উঠে বুলি অনুমান কৰিব পাৰি; কাৰণ বজাই নিজে ৰাজধানী বংপুৰত সেইবিলাক দেখি-শুনি আকৃষ্ট আৰু প্ৰভাৱাৱিত হৈছিল।

কলাকাৰ বাতাদেৱে কৈছে: "মণিপুৰী নৃত্য কামৰূপীয়া সঙ্গীত পদ্ধতিৰ এটা শাখাহে। মণিপুৰৰ নাম মিতেই লাইপাক অৰ্থাৎ মিশ্ৰিত জাতিৰ বাসভূমি। মানহঁতে এই দেশক "কা-ছে" বা "কা-থে" বুলিছিল; মেঘলী নদীৰপৰা মেঘলী বা মগলু বোলে। অসমীয়াই 'মগলো' বোলে। তেওঁলোকৰ আদি দেৱতা পাংখুয়া বা নাগ। তেওঁলোক তিব্বত-বৰ্মীয় আৰু অষ্ট্ৰীয় মিশ্ৰিত জাতি। গতিকে তেওঁলোক মিশ্ৰিত নগা। তেওঁলোকৰ "লাই-হাবওৱা" নৃত্যই সেই আদিম অষ্ট্ৰীয় আৰু মঙ্গোলীয় মিশ্ৰিত শিল্পৰ আভাৱ দিয়ে।"...

"যেতিয়া মানক খেদি মণিপুৰ উদ্ধাৰ কৰা হ'ল, আৰু মগলো কুঁৱৰী কুব্জনয়নীক ৰাজেশ্বৰ সিংহই বিবাহ কৰিলে, তেতিয়া মণিপুৰৰ বজাক বিদায় দিওঁতে বজালৈ আন আন দানৰ লগত অসমীয়া গায়ন-বায়ন নিশ্চয় দিয়া হৈছিল। সেই অসমীয়া গায়ন-বায়নে

মণিপুৰত নৃত্যাদি চৰ্চা কৰাইছিল। তাৰ ফলত মণিপুৰী নৃত্যত অসমীয়া নৃত্যৰ ছাপ দেখা যায়। মণিপুৰীয়া বাস-নৃত্যৰ গোপিনীৰ সাজ-সজ্জা আমাৰ অসমীয়া নটীয়াৰ সাজ-সজ্জাবে উন্নত অনুকৰণ।”...

...“মোৰ মতে ভাৰতত তিনিটা ঘাই সঙ্গীত পদ্ধতি আছে ; হিন্দুস্থানী সঙ্গীত পদ্ধতি, কৰ্ণাটকী সঙ্গীত পদ্ধতি আৰু কামৰূপীয়া সঙ্গীত পদ্ধতি। কামৰূপীয়া সঙ্গীত পদ্ধতিৰ নিজস্ব তাল আছে, বাগ আছে, নৃত্য আছে। তালৰ মাত্ৰা বিচিত্ৰ আৰু বিজ্ঞানসন্মত।”...(অসমীয়া কৃষ্টি)

দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ আগৰ কালটো সঙ্গীতত প্ৰামোদ্যনৰ যুগ এটা আছিল (১৯৩৭ চনৰ আগতে)। সেই সময়ত বঙলা সঙ্গীতৰ বেকৰ্ডে অসম খলক্ লগাইছিল। তেতিয়া আমাৰ সঙ্গীতজ্ঞসকলেও অসমীয়া গীতি-গানৰ বেকৰ্ড কৰিবলৈ মন মেলে। এই বেকৰ্ডৰ ক্ষেত্ৰত জ্যোতিপ্ৰসাদ আৰু বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ অৱদান চিৰস্মৰণীয় আৰু বিশেষত্বপূৰ্ণ। বনগীত, বিহুগীত, অহৰগীত, বৰগীত আদিৰ নিজস্ব সুৰবোৰ ছয়োজনাৰেই গীতসমূহত বজন-জনাই উঠে।

জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালা বাভাঙকৈ হয় বছৰে ডাঙৰ। আগৰৱালাদেৱৰ জন্ম হয় ১৯০৩ চনত। সেয়েহে তেওঁ বিষ্ণুপ্ৰসাদক মৰমতে ‘বিষ্ণু’ বুলি মাতিছিল। বাভাও আছিল তেওঁৰ প্ৰতি অসীম শ্ৰদ্ধাশীল আৰু তেওঁৰ উদ্দেশ্যশালিনী প্ৰতিভাত বিমূহ।

আগৰৱালাদেৱৰ গীতৰ বিষয়ে সঙ্গীতজ্ঞ বাভাদেৱে “জ্যোতিৰ জেউতি” নামৰ স্বৰচিত প্ৰৱন্ধ #এটিত এনেদৰে লিখিছে :

“বিলাতত ইমান বছৰ, অথচ সেই সুৰবোৰত, সেই গানবোৰত বিজতবীয়া হাব নাই, আছে জতুৱা ঠাচ। সাজে-ঠাঁজে, লাহে-কাহে, ঠাচে-ঠাচে নিভাঁজ অসমীয়া, চিনা চিনা, শুনা শুনা, জনা জনা। জনা

“জ্যোতিৰ জেউতি” প্ৰৱন্ধটি ক্ৰী.গোপাল দাস সম্পাদিত “বাক্য” নামৰ বাহেৰীয়া আলোচনীৰ ১ম বছৰ ১ম সংখ্যাত প্ৰকাশ হৈছিল।

গানেহে মন-কোঁহত বজনজন্য। জনা গান্ধৰে তাইব ন-বেহ-কপ
 লৈ ওলালেই তাইক বুকুত আঁকোৱালি লবলৈ মন দাং খায়। এনে
 কাৰণে জ্যোতিৰ গানে অসমীয়াৰ মন-ভুলায়, জনা সুৰ ন-ন
 সাজেবে ন-ন কাচেবে, বিধ বিধ বেহ-কপেবে ওলায়। অসমীয়াৰ
 হিয়া আমঠু বুলি শুনি শুনিয়েই জ্যোতিৰ গান সাৱটি লবলৈ অসমীয়া
 ইমান হেঁপেছৱা। সেই কাৰণে তেওঁৰ গান ইমান জনপ্ৰিয়।

হিয়াই হিয়াই নিবিড় ঘনিষ্ঠতাই জনপ্ৰিয়তাৰ ঘাই লিপা। হিয়া
 কাৰেঙৰ গুপ্ত তোলত গোপন চ'ৰাত তেওঁৰ গানবোৰে উলাহব
 হেন্দোলনি তোলে। সেয়েহে জ্যোতিৰ গান অসমীয়াই ভালপায়।...
 ...অৰ্কেষ্টাও যে নিষ্ঠাজ্ঞ অসমীয়া সুৰত বাজি উঠে, মাহুহে আগতে
 কল্পনাও কৰিব পৰা নাছিল। ই অভূতপূৰ্ব। অথচ অসমীয়াৰ
 বুকুৰ কলিজা, চিনা চিনা, জনা জনা, শুনা শুনা, বিজ্ঞতবীয়া অচিনাকি
 হিন্দুস্থানী সঙ্গীতৰ বাগ-বাগিনীৰ গং-ঐক্যতান নহয়। অসমীয়া
 হিয়া আমঠু মখি ওলোৱা অসমীয়া সুৰৰ অমৃতধাৰা হে। শুনিলে
 অসমীয়াৰ মন-প্ৰাণ নাচি উঠে।”...

সেই সময়ত বেকৰ্ড এই সংগীতৰ জাগৰণৰ লগে লগে কলিকতাত
 বেকৰ্ড কোম্পানীবিলাকৰো ব্যৱসায়ৰ এটি সুযোগ আহিছিল।
 ইতিমধ্যে এই ছয়োজনা গায়ক-শিল্পীবেই যথেষ্ট অসম আৰু বঙ্গদেশত
 বিয়পি পৰিছিল।

কলিকতাৰ চেনোলা বেকৰ্ড কোম্পানীৰ প্ৰতিনিধিৰূপে কাৰ্তিক
 চক্ৰবৰ্তী নামৰ এজন লোক তেজপুৰলৈ আহি ছয়োবোৰ লগত সাক্ষাৎ
 হয়। তেওঁৰ অনুৰোধ, চেনোলা বেকৰ্ড কোম্পানীত অসমীয়া
 গীত-মাত-নাট বেকৰ্ড কৰিব লাগে। আগবঢ়োৱাৰে অৱশ্যে
 এটি চৰ্ত দিলে যে কোম্পানীয়ে তেজপুৰত নকৈ পাতিব খোজা সঙ্গীত
 বিভাগটোলৈ লাগতিয়াল বাস্তৱ্যখিনি দানৰূপে দিব লাগিব।
 চক্ৰবৰ্তী অতি আনন্দেৰে মান্তি হ'ল আৰু ছয়োজনা শিল্পীয়েই বেকৰ্ড
 বাবে ছয়োৰে প্ৰতিশ্ৰুতি আগবঢ়ালে।

বেকৰ্ডৰ বাবে আখৰা আবন্ত হ'ল। ছয়খনীয়া বেকৰ্ডৰ নাটক লিখিবলৈ বিষ্ণুপ্ৰসাদক দায়িত্ব দিলে। অভিনেতা ৮কণী শৰ্মাবো ভাঙ ভাগ লোৱাৰ ভাব পৰে। সুব-সম্ৰাট ভূপেন-হাজৰিকা ডেতিয়া শিশু। তেওঁ গান গায়। শিল্পী বাভাই বুকুৰ মাজত লৈ তেওঁক ডেতিয়া গান শিকায় আৰু বেকৰ্ড কৰাৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰি তোলে। “শোণিত কুঁৱৰী” আৰু “জয়মতী” ছয়োজনা মহান শিল্পীৰ প্ৰতিভাৰে সৌন্দৰ্য্যমণ্ডিত হৈ চেনোলা কোম্পানীৰ জৰিয়তে প্ৰকাশ পালে। তাৰ সুব-সৰু, লয়-ভাল, বাক্য-বচনত ছোতাসকল মুগ্ধ হৈ পৰিল। অসমীয়া সঙ্গীত-জগতত এটি নতুন যুগৰ সৃষ্টি হ'ল। ন-প্ৰেৰণা লৈ আগবাঢ়ি আহিবলৈ এচাম শিল্পীয়ে অহুপ্ৰেৰণা পালে। সঙ্গীতজ্ঞ শ্ৰীপ্ৰফুল্ল বৰুৱাৰ ছই-চাৰিখন বেকৰ্ডৰ বাহিৰে অসমীয়া বেকৰ্ড বিশেষ নাছিল। বৰুৱা ডাঙৰীয়াৰ পিতৃ নাট্যকাৰ শ্ৰীপ্ৰসন্নলাল চৌধুৰীয়ে ‘শুন শুনবে সুব’ বৰগীতটো আৰু অম্বিকাগিৰী বাৰচৌধুৰী চিত ‘বল ভাই আগুৱাই অতি উচ্চ অতি উন্নত অতি সুখ ঠাই’ এই গীতটো প্ৰামোদনৰ বাবে বেকৰ্ড কৰি আহি দাঙ ধৰিছিল। বাভাদেৱে প্ৰামোদন বেকৰ্ডৰ জৰিয়তে অগমৰ সঙ্গীত জগতলৈ যি আহ্বান দিলে, সেই আহ্বান পিচলৈ সাধক হৈ পৰিল। শিল্পী, গায়ক-গায়িকা ওলাল, গালে, বালে, বেকৰ্ডো হ'ল। সেই বেকৰ্ডবোৰৰ ধ্বনিয়ে জনতাক সজাগ কৰিলে। পুৰণি বস্তু নতুন হৈ ওলাল, পুৰণি নুবে ন কপ লৈ অসমীয়াৰ মাজত ধ্বনিত প্ৰতিধ্বনিত হ'ল। বিষ্ণু বাভাৰ নিজস্ব বচনাৰে ন ন যুগৰ সৃষ্টি কৰিলে :

“বাউতি যুগীয়া ৭ গীত অমিয়া

অ' বনগীত ৭ য়ীয়া

অ' বনগীত ৭ য়ীয়া অ'

গোৱা.....”

এই সময়ত গীতিকাৰ বাভাদেৱে অজস্ৰ গীত বচনা কৰিলে। সেই মূল্যবান ছন্দ গাঁথৰিলাকৰ কিছুমান হেৰাল, নিজৰ যশস্তা

প্ৰচাৰৰ বাবে যশপ্ৰাৰ্থী হুই এক গায়কে পিচত নিজৰ কবি ললে, খুব কম সংখ্যকহে প্ৰকাশ পালে আৰু তাৰ জিভবতো তাকৰ সংখ্যক গীতহে বেকৰ্ড হ'ল।

বেকৰ্ডৰ পালা হিচাপে প্ৰকাশ পালে ৰূপ-সৌন্দৰ্য আৰু আনন্দেৰে মুৰ্তিমান হৈ। সেয়া হৈছে—১। নবকান্থৰ ২। বেউলা ৩। বিহুৱতী ৪। জন্মাস্তমী ৫। বতনী ৬। ববদৈচিলা ৭। শঙ্কৰদেৱ ৮। মাধৱদেৱ ৯। অজগৰৰ বিয়া ১০। চেনাই চেনেহী ১১। চুৰ্য্যোদনৰ উকভঙ্গ।

শেষবৰ্ণন প্ৰহসন, হাঁহোঁতে হাঁহোঁতে জোতাৰ পেটৰ নাড়ী ছিগিৰ লগা হয়। ব্যক্তিগত জীৱনতেই হওক বা জাতীয় জীৱনতেই হওক, হাঁহিয়ে সকলো ক্ষেত্ৰতেই জীৱনীশক্তি বঢ়ায়। সাহিত্য-সম্ৰাট লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাদেৱে কৃপাবৰ বৰবৰুৱাকপে আমাক এদিন ইঁহুৱাইছিল। সাহিত্যিক দণ্ডিনাথ কলিতাদেৱেও 'বহুঘৰা', 'বগব', 'বহুকপী' লিখি অসমীয়াক ইঁহুৱাইছে আৰু চন্দ্ৰধৰ বৰুৱা ডাঙৰীয়ায়ো "বঞ্জন" লিখি অসমীয়াৰ মনোবঞ্জন কৰি হাঁহিবলৈ সুযোগ দি গৈছে। নেহাঁহিলে মানুহৰ প্ৰাণ পাৰাণত পৰিণত হব। যোগীশ্বৰকপ বিষ্ণু-প্ৰসাদৰ সেয়েহে সুখে-দুখে, আনন্দে-নিবানন্দে, বিপদে-সম্পদে তেওঁৰ বহুল মুখখনত সদায় হাঁহি বিৰিঙিছিল।

কলিকতাত বেকৰ্ড কৰা সময়ত কমল বনুৱে তেওঁক যথেষ্ট সদায় কৰিছিল। গায়কদ্বয় ত্ৰীকমল চৌধুৰী আৰু ত্ৰীপুৰবোস্তম দাসে তেতিয়া সঙ্গীত-পিপাসু হৈয়ে কলিকতা ওলায়গৈ। পিচলৈ ছয়োজনেই গীতিকাৰ আৰু গায়ক হিচাপে খ্যাতি লাভ কৰে। কমল চৌধুৰী এজন অভিনেতাও। পিচলৈ তেওঁ বাতাদেৱৰ ৰচিত 'পৰ জনমৰ শুভ লগনত' আৰু 'লগন উকলি গ'ল' বেকৰ্ড কৰে।

গ্ৰামোফোনৰ বেকৰ্ডবিলাকৰ জৰিয়তে শিল্পী বাভা জনসাধাৰণৰ মাজত জনাজাত আৰু জনপ্ৰিয় হৈ উঠে। তেওঁৰ হৃদয়ৰ সুববোৰ জনসাধাৰণৰ অন্তৰৰ ঐহে-ঐহে, পাহে-পাহে সোমাই যায়।

ভেড়িয়াও আৰু এড়িয়াও অসমীয়াৰ জাতীয় সঙ্গীতৰূপে ব্যৱহৃত হোৱা সাহিত্য-ৰথী বেজবৰুৱা বচিঙ আৰু মহান সুবকাৰ জ্যোতি-প্ৰসাদৰ দ্বাৰা সুব-সংযোজিত সুৱদীসুৱীয়া অসম-সঙ্গীত ‘অ’ মোৰ আপোনাৰ দেশ” বিহু বাভাই কলিকতাত বেকৰ্ড কৰে। এই বেকৰ্ডখন ওলোৱাৰ পিচত এই মনোৱম গীতটো কুলে-কলেজে, গাৱঁ-নগৰে, সভাই-সমিতিয়ে ব্যাপকভাৱে প্ৰচাৰ হৈ পৰে।

সেই সময়ত সকলোৰে মন-প্ৰাণ শোণিতপুৰ ভেজপুৰৰ পিনে। আগবঢ়ালা-বাভাব সুব-ডান-নাচ-মাত-বোলৰ ধ্বনি প্ৰতিধ্বনিত সমগ্ৰ অসমতেই সাংস্কৃতিক জাগৰণৰ ঢৌ উঠিছে, আগবঢ়ালা-বাভাব যুগ প্ৰৱৰ্ত্তন হৈছে।

কবি বাভাই বচনা কবিলে :

ভেজ-বাঙলী শোণিতপুৰী গঢ়িলো ভেজেৰে
 হৃদয় কালি শোণিত ঢালি বঙা টোপালেৰে ॥
 কুমলীয়া দেহাৰ ভেটিত তুলি গড় অগনিৰ
 প্ৰণয়-চাকিৰ প্ৰেম-শলিতাৰ জ্বলি দীপ-দীপালিৰ
 বান্ধি কাৰেং সজালো মোৰ বঙা পোৱালেৰে ॥
 পুৱৰ ভোবণ ভাঙি আনিম ৰূপহী সোণালী উৰা
 সজাম পৰাম আলোকেৰে জ্বলিম প্ৰণয় শিখা
 চুকত বহি বজাব বীণ দেৱী পত্ৰলেখী
 কাচোন কাচি নাচোন নাচি নাচিব চিত্ৰলেখী
 হৃদয় বেইত ধুৱাম প্ৰিয়াক লোহিত-চক্ৰেৰে।

জীৱনৰ বিবিধ ছন্দেৰে

তাহানি ইংৰাজ ৰাজত্বৰ সময়ত মণিপুৰৰপৰা কীৰ্তনীয়া দল
অসম ভ্ৰমণলৈ আহিছিল আৰু সেইবোৰ দলে অসমত কীৰ্তন, নাচ-
গান আদি প্ৰদৰ্শন কৰি বহুৰূপে কালৈও গৈছিল। সেইদৰে বহুৰূপৰাও
কীৰ্তনীয়া দল অসমেদি মণিপুৰৰ কালৈ অহা-যোৱা কৰিছিল। বহুৰূপ
দলবিলাকত কোনো বৃত্ত নাছিল। তেওঁলোকে বাংলা কীৰ্তন আৰু
মহাজন পদাৱলী আদি গাইছিল আৰু লগতে ঐক্যব লীলাবাত্ৰা
কৰিছিল। তেতিয়া কথাছবি নাছিল আৰু অসমৰ মঞ্চবিলাকবো
উন্নতি হোৱা নাছিল। সেয়ে যাহুহে এনে ধৰণৰ দল আহিলে, গান-
ৰাজনা-নাচ উপভোগ কৰিবলৈ ভাল পাইছিল, নামনি অসমত
তেতিয়া অন্ধৰ-নাট প্ৰায় লোপ পাই আহিছিল, যদিও সেই নাটৰ
পূৰ্ণ পয়োভৰ উজ্জনীৰ সত্ৰ-সভা আৰু নামঘৰত চলি আছিল।
কামৰূপত অৱশ্যে তেতিয়াও পুতলা-নাচ, ওজাপালিয়ে সম্পূৰ্ণভাৱে
গাৱলীয়া বাইজক মুহি আছিল, যদিও অ'ত-ত'ত বজীয়া আৰ্হিৰ বাত্ৰা-
পাৰ্টিৰ পাতনি মেলিছিল। নলবাৰী অঞ্চলত বৰ-চুলীয়া আৰু
মজলদৈ অঞ্চলত দীঘল-চোলৰ চুলীয়াই আকাশ-বতাহ বজনজনাই
আছিল। কিছুদিনৰ ভিতৰতে দৰঙৰ দীঘল-চুলীয়া লোপ পায়;
কিন্তু নলবাৰী-কামৰূপৰ বৰ-চুলীয়া নামনাচভাৱে এতিয়াও আছে।
এইবিলাকেই অসমীয়া গ্ৰাম্য-জীৱনৰ আয়োদ-উৎসৱ স্বৰূপ।

এবাব মণিপুৰৰপৰা এটি শীত-নৃত্য দল ভেটিয়াব মণিপুৰৰ খ্যাতিমান
নৃত্যশিল্পী শান্তিকিশোৰ শৰ্মাৰ নেতৃত্বত আহি অ'ড-ড'ড ঘূৰি ভেজপুৰ
ওলায়গৈ। এই ভেজপুৰ—শোণিতপুৰৰ বান বজাব জীয়েকী উৰাব প্ৰাপ্ত
সখী কুভাগুৰ মন্ত্ৰীৰ জীয়েক চিত্ৰবিজ্ঞা আৰু নৃত্য পটিন্দ্ৰী চিত্ৰলেখা।

চিত্ৰতে লিখয় সৰে ছুতুনি নেদেখি।

এহি মহাপুৰে তাইৰ নাম চিত্ৰলেখা।

—অনন্ত কন্দলি, দশম স্কন্ধ।

এই চিত্ৰলেখাৰ সখী বাজকম্ভা উৰাও আছিল 'চতুঃষষ্ঠি' কলাৰ
অধিকাৰী। গতিকে বানাসুৰ বজাব বাজ্যতো ভেটিয়া কলাৰ
পয়োভব। এই কুভাগুৰ জীয়েকী চিত্ৰলেখাই ছাবাকাৰ যুৱতীসকলক
নৃত্য শিক্ষা দিছিল বুলি সঙ্গীত-শাস্ত্ৰত কিংবদন্তি আছে। গতিকেই
এনে হেন স্থানত নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰোঁতে মণিপুৰৰ নৰ্তক-নৰ্তকী, গায়ক-
গায়িকা সদায় সন্মত আছিল।

১৯৩১ চনৰ মাঘবিহুৰ সময়ত অহা এই দলটোৰ নেতা শান্তি-
কিশোৰ শৰ্মাই এজনী মণিপুৰী স্ত্ৰী 'লয়লাসপুৰ' যুৱতীৰ সঙ্গত 'হৰ-
পাৰ্বতী' নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰে। দৰ্শকসকল বিমুগ্ধ হৈ পৰিল। ভেঙ-
লোকে অল্পভৰ কবিলে যেন সঁচাকৈয়ে কৈলাসৰপৰা হৰ-পাৰ্বতী নামি
আহি নৃত্যৰ মাজেদি মানুহক দেখা দিছে। কোনো কোনোৱে
কোৱাকুই কবিলে যে অসমত এনে নৃত্য নাই।

কথাৰ বাতাদেৱৰ কাণত পৰিল। ভেঙ সখ কবিলে নোৱাৰিলে :
অসমত নাই? এনে কথা হব পাৰেনে? ভেঙ ভাৱি স্থিৰ কবিলে
যে তেৱোঁ শিত্ৰ-নৃত্য মকত প্ৰদৰ্শন কৰিব।

অজুষ্ঠানৰ শেষত ভেঙ শৰ্মাক লগ ৰাখি হৰ-পাৰ্বতী নৃত্যৰ
কৃতকাৰ্য্যতাৰ বাবে অশেষ গুণগ্ৰন্থ জনালে আৰু লগতে কলে যে
শিচদিনা ভেঙলোকৰ দলৰ বি কোনো এজনী নৰ্তকীৰ লগত ভেঙ
হৰ-পাৰ্বতী নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰিব খোজে। শৰ্মা তৎক্ষণাত মান্তি হ'ল।
বায়ন আৰু পাৰ্বতী ভেঙলোকৰ মতেই হ'ল।

পিচদিনা বান বজয়কৰ চোঁ-কোঠাত আখৰা হ'ল। এজনী অতি দীঘল চুলিৰে ভেজে ফুটো ফুটো কৰা ছোৱালীয়ে নটবাজ বাতাদেৱৰ লগত নাচি নাচি অভ্যাস কৰিলে। তাইবো মনত বৰ আনন্দ লাগিল।

বান বজয়কৰ দৰ্শকেৰে ভৰপূৰ, বিৰ দিও সন্ধি পাবলৈ নাই। দৃশ্যপট তোলাৰ আগতেই বাজনা আবন্ত হ'ল :

আকু খেয় খেয় তা তা

তাকু খেয় খেয় তা তা.....

দৃশ্যপট ওপৰলৈ উঠিল। ঠিক কৈলাসৰ দৃশ্য—দেৱী-দেৱী হৰ-পাৰ্বতী। নৃত্য আবন্ত হ'ল। বজয়কৰ কাঁহ পৰি জীপ গ'ল। দৰ্শক চমকুত হৈ পৰিল। কিমান সময় নৃত্য চলিল কোনেও কব নোৱাৰিলে। বায়ন সকলো বিমোহিত হৈ পৰিল।...

নৃত্য শেষ হ'ল। দৰ্শকসকলে যেন এটি স্নানৰ সপোন দেখি সাব পাই চমকু খাই উঠিল। হাত-চাপৰিৰে চৌমিশ বজনজনাই গ'ল।

ভিতৰত পাৰ্বতী ছোৱা ছোৱালীজনীয়ে বাতাদেৱৰ চকত পৰি সেৱা জনালে। শিল্পী শান্তিকিশোৰ শৰ্মাই তেওঁক হাঁহি হাঁহি আকোৱালি ধৰিলে। দলৰ সকলোৱে তেওঁক আগুৰি ধৰি কোনোৱে চৰণ স্পৰ্শ, কোনোৱে পিঠিত চুম্বন, গালত চুম্বন, কোনোৱে বা হাতৰ আঙুলি পিটিকিলে। বিষ্ণুপ্ৰসাদ অভিভূত হৈ পৰিল।

পিচদিনা সেই দলটোৱে আন ঠাইলৈ যাত্ৰা কৰিলে। দলৰ শিল্পীবৃন্দই কেইদিনমানৰ বাবে তেওঁকো লগত লৈ গ'ল। সেই দলটোৰ লগত কেবা ঠাইতো ঘূৰি তেওঁ উভতি আহি তেজপুৰ পালে। নৃত্যৰ বহুত ভুল-ত্রুটি তেওঁ আঙুলিয়াই মনিপুৰী দলটোক উপকৃত কৰিলে। মৃত্যুৰ বিষয়ে থকা সংস্কৃত বহুত শ্লোকৰ সন্ধান পাই শান্তিকিশোৰ শৰ্মাই কৃতজ্ঞতা প্ৰকাশ কৰি অন্তৰৰ আভা জনালে : ইয়াৰ পিচতেই এই দলটো অসমৰ অ'ড-ড'ড ঘূৰি মনিপুৰলৈ উভতি গ'ল।

নৃত্যক জগৎ-সৃষ্টিৰ সন্ধানত পুৰণি যুগি জ্ঞান কৰা হয়। সৃষ্টিৰ আদিতেই হেনো নটৰাজে নৃত্য কৰিছিল, জগতৰ সংসাৰ কালতো নৃত্য চলিছে। দেৱতা, গন্ধৰ্ব, অশ্বৰা, নবনাৰী সকলোৱে নৃত্য কৰে। নৃত্য দেৱতাৰ প্ৰিয়, ভগৱন্তৰ প্ৰিয় নৰযনিচৰতো কথাই নাই।

দ্বিতীয় শতিকাব আগভাগৰ জগৎবিখ্যাত ভৰত যুগি ৰচিত 'নাট্যশাস্ত্ৰ' ধনিয়েই এই মহাবিজ্ঞানৰ আদি প্ৰহ।

সপ্তম শতিকাব কামৰূপ ৰূপতি ভাস্কৰ বৰ্মাৰ ৰাজধানীত চীন পৰিব্ৰাজক হিউয়েন চাঙক দীৰ্ঘদিন ধৰি গীত-নৃত্যৰে আমৰণি জনোৱা হৈছিল। সেই সময়ৰ বিদূষী নৰ্ত্তকীসকল গীত-নৃত্যত পাৰ্গত আছিল।

নৱম শতিকাব কামৰূপৰ ৰজা বনমাল বৰ্মাৰ ৰাজত্বকালতে প্ৰাগ-জ্যোতিষপুৰ-শোণিতপুৰ আদি ঠাইত বৰজী, নটী, দহুজাজানাসকলৰ নৃত্যৰ মধুৰ ধ্বনিৰ নৃপুৰ-ধ্বনিত দশোদিশ ৰজন্তু-জনাই আছিল।

দ্বাদশ শতিকাব 'কালিকা পুৰাণ'ত নৃত্যৰ দ্বাৰা সামৰিক বাহিনীক অৰ্চনা কৰাৰ বিধান আছে।

পৰিহৰেশ্বৰ শিৱ, বিশ্বনাথ, নেৰেবাটিং, হয়গ্ৰীৱ-মাধৱ, কেদাৰনাথ আদি মন্দিৰত দেৱনটীসকলে নৃত্য কৰিছিল।

অসম-কামৰূপ নৃত্যৰেই দেশ। ভগৱন্ত ৰজাই ইন্দ্ৰপ্ৰস্থত, দ্বাৰকাত চিত্ৰলেখাই, মণিপুৰত চিত্ৰাঙ্গদাই নৃত্যৰ দ্বাৰা জন-গণ, ৰজা-ৰাণী, বিষয়া, বণুৱা-বহুৱা সকলোকে অভিভূত কৰি তুলিছিল; আৰু প্ৰাণ-গলাৰ নতুন ঢল সৃষ্টি কৰিছিল।

ঐশ্বৰ্য্য শঙ্কৰদেৱে বি চিবনতুম স্তম্ভৰ আত্মা পৰশা নৃত্যৰ প্ৰচলন কৰি থৈ গ'ল সেই নৃত্যৰ তুলনা নাই। কবি শঙ্কৰ, নাট্যকাৰ শঙ্কৰ, চিত্ৰকৰ শঙ্কৰ, অভিনেতা, গায়ন-বায়ন শঙ্কৰ এজন মহান নৰ্ত্তক। এনে হেন ঐতিহ্য বহন কৰি বাতাদেৱো হৈ উঠিছিল এজন নিখুঁত নৰ্ত্তক। মণিপুৰী দলটো উলটি বোৱাৰ পিচতে তেওঁ তেজপুৰত

বহি গীত বচিলে ; সুব বচনা কবিলে আৰু কেবাখনো ছবি আঁকিলে।

গীত বেকৰ্ড কৰাৰ বাবে তেওঁ পুনৰ কলিকতালৈ গ'ল। ডেডিয়া অসমৰ আৰু দুই-একে অসমীয়া গীত-মাত বেকৰ্ড কৰিবলৈ ধৰিছে।

ডেজপুৰৰ শ্ৰীমতী সাধনা বৰুৱা আৰু যোৰহাটৰ কুমাৰী প্ৰিয়লতা দত্ত নামৰ গায়িকা এজনীয়ে বেকৰ্ড কৰাৰ বাবে কলিকতালৈ গৈছিল। সেই সময়ত বৰপেটাৰ গীতান্বৰ দাস নামৰ ডেকা এজনে কলিকতাত হোটেল খুলিছিল আৰু গেঞ্জী তৈয়াৰ কৰা সুক কাৰখানা এটা খুলি ব্যৱসায় আৰম্ভ কৰিছিল। অসমৰপৰা কোন মানুহ ক'বপৰা কি কামত গৈছে, গীতান্বৰ দাসৰ হোটেললৈ গলেই মানুহে খবৰ পায়। ইয়াৰ উপৰিও, কলিকতা মহানগৰীৰ তলে-ওপৰে সকলো জনাৰ বাবে তেওঁ মানুহক বিভিন্ন কামত সহায়ো কৰিব পাৰে।

প্ৰিয়লতাৰ লগত বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ চিনা-পৰিচয় হ'ল। প্ৰিয়লতাৰ বয়স পোন্ধৰ-ষোল বছৰ ; মিঠা কণ্ঠস্বৰ, গহীন-গম্ভীৰ মাত-কথা, তিব্বিৰোৱা চকু, আধা ফুলা গোলাপৰ দৰে মুখত হাঁহি, কেঁচাসোণ যেন গাৰ বৰণ। শিল্পী যুৱক বাভা তেওঁৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হৈ পৰিল। এজন শিল্পীৰ শ্ৰীশ্ৰীকল্যাণতী হবলৈ যিবিলাক গুণ আৰু সৌন্দৰ্য্যৰ দৰকাৰ, সেই সকলোবিলাক গায়িকা প্ৰিয়লতাৰ গাত বিদ্যমান। বাভাদেৱৰ গুণ-গৰিমাৰ কথাও প্ৰিয়লতাই আগবপৰাই শুনি আছিল। তেনে এজন গুণী পুৰুষক পাই প্ৰিয়লতাৰ প্ৰাণৰ নিভৃত কক্কত নবজাকৈ থকা বীণাৰ তাঁৰডালত চা-ৰে-গা-মা যেন বাজি উঠিল। ছয়ো একেলগে আখৰা কবিলে, গালে, বেকৰ্ড কবিলে, নানা কথা পাতিলে, অ'ড-ড'ড কৰিলে, পিচত ছয়ো (১৯৩৫ চন) বিবাহ-বন্ধনত আবদ্ধ হৈ পৰিল ; দুটি প্ৰাণ এক হ'ল। কলাৰ সাধনাৰ ছয়ো সপোন দেখিলে, ভবিষ্যতৰ বহুত কল্পনা, বহুত হাবিলাস,

অনেক অভিনাৰ ছয়োবো অস্তবড নাচি উঠিল, কিন্তু হায় নিয়তিৰ
পৰিহাস। দেৰ মাহ পিচতেই সান্নিপাত জ্বৰত শিল্পী বাভাব প্ৰিয়-গম্ভী
প্ৰিয়লতাৰ মৃত্যু ঘটিল। গহীন-গম্ভীৰ বোঙ্গী-সদৃশ ধৈৰ্য্যশীল বাভা
প্ৰিয়া-বিবহত কাভৰ হৈ পৰিল। সহনশীল বাভা উদ্ভাউল হৈ গ'ল।
তেওঁৰ মনত সুন্দৰ সংসাৰখন অসাৰ অসাৰ লাগিল, মনলৈ বৈবাগ্য
আছিল। ভাবিলে, সন্ন্যাসী হৈ হিমালয় পৰ্বতলৈ গুচি যাব নেকি।
তেওঁৰ বন্ধু-বান্ধৱ আৰু গুণগ্ৰাহীসকলে তেওঁক বেঢ়ি ধৰিলে।
কলিকতাৰ বিশিষ্ট ওস্তাদ, গায়ক, শিল্পীসকলৰ তেওঁ থকা কোঠাটোত
সমাবেশ হ'ল। কোঠাটোৰ ইটাৰ বেৰত তেওঁ তুলিকাৰে আজৰি
সময়ত আঁকি থোৱা চিত্ৰবোৰে এটি সুন্দৰ অথচ গহীন-গম্ভীৰ
পৰিবেশৰ সৃষ্টি কৰিলে। সেয়া মূৰ-শিতানেদি—

“মকৰ কুণ্ডল মণ্ডিত গণ্ড

গলে গজমতি লোলে।

তড়িতাশ্বৰ শ্ৰাম সুন্দৰ

শিৰে শিখগুৰু ডোলে ॥”

আনপিনেদি কালীয় দমন—

“যোহি বিষহৃদ বাহু আফালি।

কবত কোঁতুক নৃত্য কালি নিকালি।”

এটি বৃন্তৰ ভিতৰত সোৱা অঘাসুৰ বধ—

“অঘ বক কেনী কংস যত আৰ।

চুই অৰিষ্টক মোড়ল দাৰ ॥”

ইয়াৰ মাজতেই ৰূপকথাৰ দৰে সুন্দৰ শ্ৰুকুমাৰ কলাৰ কথাবিলাকৰ
আলোচনা-বিলোচনা চলিল।

সেই সকলৰ ভিতৰত এজনে লাহে-ধীৰে কবলৈ ধৰিলে :
বুদ্ধদেৱে জগতৰ কল্যাণৰ হেতু যেতিয়া বোধিবৃক্ষৰ তলত উপস্তাভ
বহিল, তেতিয়া তেওঁৰ ভগবান হৈ কবিলে আছিল ৰূপবান কামদেৱ,
তেওঁৰ অস্ত নাম—স্বাৰ। লগত তিনি পুত্ৰ—বিজয়, ইৰ্ষ আৰু দৰ্প ;

ভিনি কত—আবতি, ঐতি আক তৃষ্ণা। বুদ্ধদেৱৰ শূন্যৰ শবীৰলৈ
 মাৰি পঠালে অসংখ্য বাণ ; কিন্তু সেই বাণে তথাগতৰ শবীৰ বিছিন্ন
 নোৱাৰিলে। মাৰদেৱেই উন্নতে তেওঁৰ বগুৱাসকলক মৰণ কৰিলে।
 লগে লগেই সিহঁত উপস্থিত হ'ল। কাবো মুখ বাঘৰ দৰে, কাবো
 মুখ ভালুকৰ দৰে ; কাবো চকু ছটা, কাবো তিনিটা, কাবো ভাতোকৈ
 বেছি ; কোনো কোনোৰ পেট গুল্মি পৰা কুংসিং ; কোনো
 পিৰাচৰ দৰে দীঘলনখীয়া ; কোনো কোনো তমাল গছৰ সমানেই
 ওখ। বুদ্ধদেৱক আগুৰি ধৰি সিহঁতে কি যে নকৰিলে ! কিন্তু
 তথাগত নিৰ্বিকাব, গহীন-গম্ভীৰ, অবিচলিত, এয়ে আমাৰ শিল্পীৰ
 আদৰ্শ।

শিল্পী বাভাদেৱৰ মন শাস্ত হৈ আহিল। তেওঁ মনতে ভাবিলে,
 হয়, এয়ে ঝাড়া বিজয়ী শিল্পী। পৃথিৱীৰ হৃৎ-শোক-বেদনা-বিবাহে
 তেওঁক কি কৰিব ? জনগণৰ অহুপ্ৰেৰণাতেই তেওঁ শিল্পী। জন-
 প্ৰাণীহীন হিমালয় পৰ্বতলৈ গৈ তেওঁ কি কৰিব ? জনমিলে মৰণ
 আহিবই। সুহাই একতালত আবস্ত হোৱা নাট কল্যাণ খৰমানত
 শেষ হবই ; নহলে দেখো খেলিমেলি সঙ্গীতহীন, শুবহীন, তালহীন,
 লয়হীন কিবা এখনতহে পৰিণত হব। এয়ে জীৱন-সঙ্গীত।

অভ্যাগতসকল আঁতৰি গ'ল, তেওঁৰ কোঠাটোত এটি নীৰৱতাই
 বিবাজ কৰিলে। তেওঁ গুণ-গুণাই গাই বচনা কৰি গ'ল :

পৰ জনমৰ শুভ লগনত

যদিহে আমাৰ হয় দেখা।

পূৰ্বাবানে প্ৰিয়ে এই জনমৰ

মোৰ হিয়াৰ অ-পূৰ্ণ আশা ?

এই জনমৰ কুসুম মালা

বতনে তুমি গাঁঠি ৰাখিলা

কাহানিও তুমি নি-সিদ্ধিলা

শূন্য মোৰ বুকু হ'ল যে উকা।

এই জীৱনৰ আউসী বাতি
 চকুৰে টুকি যায়নে কাটি
 কাহানিও শ্ৰুতৰ কপহী জোনাই
 হৃদয়ৰ জ্বলিকনি নিবিলায় ।
 এই জনমৰ গোপন কথা
 শুগুতে থাকি দিলে যে ব্যথা
 কাহানিও তুমি নেদেখিলা
 শোকৰে ছবিটি হিয়াতে অঁকা ॥

*খ্যাতিলাভ। গায়ক শ্ৰীকমল চৌধুৰীয়ে এই গীতটো ১৯৪৪ চনত চেমোলা
 কোম্পানীত ৰেকৰ্ড কৰে। ইয়াৰ লগতে দাম পাৰ বাতাহেৰে ৰচিত ‘লগন
 উকলি গ’ল’। ১৯৫৮ চনত শুৱাহাটীৰ শ্ৰীগোপাল দাসৰ দ্বাৰা এই দুটা
 গীতৰ লগত আৰু ২২টি গীত সংগ্ৰহকৰ কবি প্ৰকাশ কৰা হয়।

॥ বাব ॥

বৰ-খেয়ালিৰ বৰবায়নৰ ৰূপত

প্ৰিয়া পত্নীৰ বিবহত বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ মনলৈ বৈবাগ্য ভাব আহিছিল যদিও, তেওঁ নিজৰ কৰ্তব্যলৈ কোনো কালেদিয়েই আওকাণ নকৰিলে ; বৰং দৃষ্ণ উৎসাহেবেহে তেওঁ কামত লাগি যাবলৈ মনস্থ কৰিলে। সহস্ৰমিণী প্ৰিয়লতাৰ প্ৰতি থকা তেওঁৰ মৰম-চেনেহবোৰে হিয়াৰ মাজত এটি তীব্ৰ প্ৰেৰণাহে আনি দিলে। হেৰোৱা প্ৰশস্নিণীৰ অম্লপ্ৰেৰণাত তেওঁ কিছুমান নতুন গীত বচনা কৰি হেঁপাহ পলুৱাই গালে—কেতিয়াবা অকলশৰে আৰু কেতিয়াবা বন্ধু-বান্ধৱৰ আগত।

এদিন সন্ধিয়া। কলিকতা মহানগৰীৰ সন্ধিয়া। চাৰিওপিনে গাড়ী-ট্ৰাম-বাছ-বেলৰ দম্ভমনি, মাছুহৰ কোঢ়াল, কলঘৰৰ শব্দঘৰি। তেতিয়া পূববীৰ সময়। তেওঁৰ প্ৰাণত পূববীৰ শুব বাজি উঠিল। তেওঁ বচি গ'ল আৰু গুণ-গুণাই শুব সংযোজন কৰি গাবলৈ ধৰিলে :

“জগন উকলি গ'ল

তেও বে নহ'ল কোৱা

মনৰ কথাটি মোৰ

হিয়াত জপুতে খোৱা।

কিমান ছেঙ্গলী উৰা,
 কিমান জোনাকী নিশা,
 মিহাতেই গ'ল মোৰ
 কিমান গম্ভীৰ পুৱা ।
 মলয়াই কাণে কাণে
 মনৰ বাতৰি আনে
 নিখিলৰ শ্ৰবে শ্ৰবে
 হিয়ারো যে গান জোৰে ;
 শুনিছানে সেই শ্ৰব
 পৰাণত তোলা মোৰ
 হৃদয়ৰ গোৱা গান—
 ভালপোৱা ভালপোৱা ॥”

অকৃত্ৰিম হৃদয়ৰ সবল-সহজ বিক্ষুপ্তসাদৰ প্ৰেম অকল প্ৰিয়তা
 দেৱীৰ বাবেই নহয়, সমস্ত মানুহৰ প্ৰতিয়েই নিৰ্ভাজ আৰু নিৰ্মল ।
 প্ৰিয়তমাৰ বিবহত ভেঙৰ কবি-হৃদয়খনিও মুগ্ধবিত হৈ উঠিছিল ।
 সেয়েহে ভেঙৰ বচনা কবি প্ৰিয়তমাক প্ৰশ্ন কৰিলে :

“মোৰ কবিতাৰ হৃদয় লাগি
 স্পন্দন তোৰ জাগেনে ?
 কথা-মালিকাব গন্ধ লাগি
 সোণৰ সপোন ভাগেনে ?
 নাচে ডবা হন্দে হন্দে
 বিশ্বভবা মহানন্দে
 সেই উলাহত হৰ্ষ লাগি
 হিয়াত নাচোন উঠেনে ?
 বন্ধে বন্ধে তুলি শ্ৰব
 বাজে মন বাঁহী মোৰ

সেই সুবতেই শাঁত কবি লই
 পবিত্বে হিলা জুব ?
 ছেয়ে ছেয়ে কুলে কুলে
 গোকুতে আমোলমোল
 সেই ছেয়েতে পুলক জগাই
 এবাব হিয়াই নাচেনে ?”

কিন্তু কায়াহীন প্রিয়াবপবা একো সমিধান নাপালে ; পিচ
 যুহুর্ভতেই মহাপ্রকৃতিতেই তেওঁ প্রিয়াব প্রকাশ দেখা পাই যেন
 উচপ্ খাই উঠিল । সুবব লহব তুলি তেওঁব শীতি-ভবা পবাণত
 প্রতিধ্বনিত হৈ উঠিল :

“মেলি ধুমুহাই তাইব ক’লা চুলিটার
 লুকুয়াই তবা-জোন কবে যেন এক্কাব ।
 ক’ভেনো বা অককণ সেই কাবাগাব
 য’তে মোব প্রিয়া আছে মোব হিয়াত নাই ॥
 ককণ বিননি হায় ! হায় !!”

এনে বেগনাব পিচতেই কলাকাব ‘প্রেমিক-কবি’জনে দেখিলে—

“আউল জাউল খোপাটি থুলি—
 আবেশ-আকুল দেহাটি তুলি—
 যুমতি-হাবা
 নম্রব তবা
 অলপ থুলি
 অলপ মেলি
 উঠে জাগি
 উঠে জাগি ॥

তেতিয়াই বাউল-গায়কজনে গাই উঠিল—

“মহাসাগব সিঁচি আনিয়
 সাভ-মাপিকব ধন

মেঘৰ বুকু কালি ছিটিম
 বিজুলী-কুল শুৱন ;
 মাণিক কুলে হুণ্ডাৱ
 (ঘৰি) সাত-সৰীতে ডোব
 (হিয়া) কালি উলিয়াই পিছাম
 ডেজাল পোৱাল—
 মণি মোৰ ।”

আক বিশ্বৰ ছন্দে ছন্দে মহা আনন্দত নাচিবলৈ ডেওঁৰ মন গ’ল।
 কলিকতা মহানগৰী এৰি ডেওঁ ডেজপুৰ পালেহি। লিখা কাগজ-
 পত্ৰবোৰ বোৰ্ডিং আৰু বাকচতেই ভৰাই ললে। দুই-চাৰিখন
 কিবাকিবি পৰিও থাকিল। ডেওঁ আহি পোৱাৰ লগে লগে বান
 বজমঞ্চ পুনৰ সচেতন হৈ উঠিল। নাট-গীত-নাচৰ বাবে আকলুৱা
 হৈ থকা বহুতেই সন্ধিয়া পৰত তাত সন্মেলিত হবলৈ ধৰিলে। নাট
 এখন বাছনি কৰি অভিনয়ৰ বাবে আখৰা কবিত লগে বুলি কোনো
 কোনোৱে ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰিলে। বিষ্ণুপ্ৰসাদে আলোচনাত যোগ
 দিলে আৰু সুযোগ লৈ বজমঞ্চৰ চৌ-ঘৰৰ ভিতৰলৈ গৈ অৰ্গেনটি
 বজাই নিজৰ বচিত গীত গালে। হলঘৰটিৰ ভিতৰত আলচ কৰি বহি
 থকাসকলে মন্ত্ৰমুগ্ধৰ দৰে ডেওঁৰ সঙ্গীত শুনি গ’ল।

এনেতে ডেজপুৰ জেলৰপৰা এটি অলুৰোধ আহিল যে বাতাদেৱে
 কয়দীবিলাকক সঙ্গীত আৰু অভিনয়ৰ শিক্ষা দিব লাগে। ডেওঁ বৰ
 আনন্দ পালে আৰু কয়দী জীৱনৰ বিভিন্ন কথা জানিবলৈ আগ্ৰহান্বিত
 হৈ পৰিল। বামপ্ৰসাদ কাকতি তেতিয়া জেলৰ ডাক্তৰ। ডেওঁ
 নিজেই এজন গায়ক আৰু অভিনেতা। ডেওঁ সেই কাৰ্য্যত বাতাদেৱৰ
 সহযোগী হ’ল। এমাহ সঙ্গীত শিক্ষা চলিল। লগে লগে অভিনয়ৰ
 মূল কথা আৰু টেকনিকবোৰ অভিনয়-আকলুৱা কয়দীবোৰক বুজাই
 দিলে। ইয়াৰ বাহিৰেও অভিনয়ৰ সাজ-সজ্জা আৰু শ্বেত্ৰাপৰ
 কথাবোৰ থুলমূলভাবে কৈ গ’ল। এজন কণা মাহুহ উলিয়াব

লাগিলে, চকু এটাত কেনেকৈ বং সানি কৃত্ৰিম চকু কৰি পেলাব লাগে
বং সানি নিজৰ চকু এটাতেই দেখুৱাই দি কমদীসকলক আচৰিত কৰি
তুলিলে।

এই চৰকাৰী আচনি এমহীয়া আছিল। এমাহৰ পিচত জেল-
বিষয়াই তেওঁক দৰমহা লবলৈ কাৰ্য্যালয়লৈ মাতিলে। তেওঁ গ'ল।
নানা কথাৰ আলোচনা চলিল। শেষত, জেল-বিষয়াই তেওঁক
দৰমহাখিনি আগবঢ়ালে। বাভাদেৱে হাঁহি মাৰি ক'লে, “যদি কিবা
কাৰণত কেতিয়াবা এই জেলবানীৰ লগতেই থাকিব লগা হয়,
তেতিয়াহলে কেনেকৈ এওঁলোকৰ আগত মুখ দেখুৱাম?”

জেল-বিষয়াই নানাভাবে বুজায়ো তেওঁক টকা লবলৈ সন্মত কৰাব
নোৱাৰিলে। পিচত সেই টকাখিনি চৰকাৰৰ ধন-ভঁৰাললৈ তেওঁ
দুৰাই দিলে। ধন-সোণ-টকা-কড়িলৈ তেওঁৰ কোনোদিনাই লোভ
নাছিল।

ইয়াৰ অলপ দিন পিচতেই আগতীয়াতকৈ বৰ-লুইতলৈ বানপানীৰ
চল আছিল। উপনৈবোৰতো পানী সোমাই খেতি-পথাৰবোৰ বুৰাই
পেলালে। শিৱসাগৰ, দৰং, কামৰূপ জিলাতকৈ নগাওঁ জিলাত
পানীয়ে বিস্তৰ ক্ষতি কৰিলে। খেতিয়ক বাইজৰ চাৰিওপিনে
হাঁহাকাৰ লাগি পৰিল। বেচৰকাৰী অনুষ্ঠানবোৰে জুকলা বাইজক
সহায় কৰাৰ বাবে চান্দা-বৰঙনি তুলিবলৈ ধৰিলে।

বাভাদেৱে কেইজনমান বন্ধু আৰু ছাত্ৰ গোটেই বৰঙনি তোলাৰ
বাবে আগবাঢ়ি আহিল। তেওঁ এটি গীত ৰচনা কৰিলে আৰু
গামোচা এখনেৰে হাবমনিয়মটো ডিঙিত আঁৰি লৈ তেজপুৰ টাউনৰ
আলিবাটেদি দলে-বলে বাহিৰ হ'ল। তিনি দিনৰ ভিতৰত বিস্তৰ
চাউল, দাইল, নিমখ, মিঠাতেল, গামোচা, পুৰণি কাপোৰ-কানি আৰু
টকা তুলি জিলাৰ উপায়ুক্তৰ হাতত জমা দিলে। এই আৰ্হিৰেই
আন কেবাঠাইতো ডেকাসকলে সাহায্য সংগ্ৰহ কৰি নগাওঁ জিলাৰ
উপায়ুক্ত কে, ডব্লিউ, পি মাৰাৰ চাহাবলৈ পঠিয়ালে। সংগ্ৰহ আশা

কবাকৈও বহুত বেছি হৈ পবিল। সেয়ে এই কাৰ্য্যত ভাবত চৰকাৰে সেইজনী জিলা-বিষয়ালৈ ‘কাইজাব-ই-হিন্দ’ পদক প্ৰদান কৰিলে। তেতিয়াৰ ইংৰাজ চৰকাৰৰ দিনত সমাজ আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ বিশেষ সেৱাৰ বাবেহে এই পদক দিয়াৰ নিয়ম আছিল।

১৯৩৬ চনটো বিষ্ণুৰাভাই বিভিন্ন সমাজসেৱাৰ কামত ভেজপুৰতেই কটালে। প্ৰিয়া-পত্নীৰ চিৰ-বিচ্ছেদত কাতৰ হৈ থকা তেওঁৰ প্ৰাণটোৱে অলপ অলপকৈ শান্তি লাভ কৰি আহিল। এই সময়তেই তেওঁ অনেক গীত ৰচনা কৰি শ্ৰব-সংযোজনা কৰিলে আৰু ইয়াৰ লগে লগে তেওঁ নৃত্যচৰ্চা আৰম্ভ কৰিলে। কোনো কোনো শাস্ত্ৰীয় নৃত্য কোনো নৃত্যাচাৰ্য্যৰপৰা শিক্ষা লাভ নকৰাকৈয়ে তেওঁ তেনে নৃত্যত নিখুঁত জ্ঞান লাভ কৰিব পৰাটোৱে ৰাভাদেৱৰ প্ৰতিভাৰ পৰিচয় দিয়ে। কোনো গুৰুৰপৰা গীত-বাত্ত-নৃত্যৰ শিক্ষা লাভ নকৰা কবিনাট্যকাৰ-চিত্ৰকৰ জীমন্ত শৰ্ম্মৰদেৱেহে নিজৰ সৃজনী শক্তিৰ দ্বাৰা গায়ন-বায়ন-নৰ্ত্তক হৈ জনতাক শিক্ষা দি শিল্পীৰ আসনত বহুৱাইছিল। জীমন্ত শৰ্ম্মৰদেৱৰ বিৰাট প্ৰতিভাৰ কথা দোহাবিবৰ ইয়াত সকাম নাই। বিষ্ণুপ্ৰসাদো আজন্ম গুণ আৰু প্ৰতিভাৰে অসমৰ সজীৱ-জগতৰ বৰ-ধেমালিত বৰ-বায়নৰ ৰূপত বিভিন্ন মঞ্চত, বাইজ-সভাত, সত্ৰত, শিক্ষাকেন্দ্ৰত, কৃষ্টিকেন্দ্ৰত আৰু ইবাইজ সিৰাইজ তিনি বাইজত অৱতীৰ্ণ হ’ল। নাট্যশাস্ত্ৰৰ সংস্কৃত শ্লোকেৰে নৃত্যৰ ৰবণ, মণ্ডল, দৃষ্টিভেদ, আকাশচাৰী, ভূমিচাৰী, হস্ত ইত্যাদি দেখুৱাই ৰাব পৰা ক্ষমতা তেওঁৰ অদ্ভুত আছিল। বিভিন্ন স্থানৰ বিভিন্ন শিল্পীক তেওঁ বিমুগ্ধ কৰিলে। বহুতেই অতি আগ্ৰহেৰে তেওঁৰ-সঙ্গ-মুখ বিচাৰিলে, অনেক শিল্পী আৰু সাহিত্যিক তেওঁৰপৰা শিকিবলৈ, জানিবলৈ, বুজিবলৈ আগ্ৰহান্বিত হৈ পবিল।

১৯৩৭ চনত খাহীয়া পাহাৰৰ টিঙত অৱস্থিত প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য্যৰে ভৰপূৰ ঝিলং নগৰত শিল্পী জীয়েশ্বৰ গোস্বামী আৰু শ্ৰবেশ গোস্বামীৰ অসীম বহুত ‘কামৰূপী নৃত্য সংঘ’ নামৰ এটি অৱ্ৰূপানৰ পাভনি মেলা

হয়। গোলাঘাটৰ খ্যাননাথ বৃত্ত-শিল্পী শ্ৰীপ্ৰদীপ চলিহাও
ডেউলোকৰ সঙ্গী হয়। চৰকাৰী কামত থকা কেবাজনো শিল্পীয়ে
ইয়াত যোগদান কৰে আৰু ডেউলুৰ অসমৰ মুখ্যমন্ত্ৰী ৮গোপীনাথ
বৰদলৈ ডাঙৰীয়াই নানাভাৱে সহায় কৰে আৰু শিল্পীসকলক উৎসাহ
দিয়ে। এই সংঘৰ এটা বিশেষত্ব আছিল এই যে ইয়াৰ সকলো
বৰ্জকেই পুৰুষ আছিল, কাৰণ এই সংঘটো সম্পূৰ্ণভাৱে সঙ্গীয়া
আদৰ্শত গঢ় দিবলৈ বন্ধ কৰা হৈছিল। অৱশ্যে অসমৰ যক্ষলৈ
বৰনগৰৰ বিখ্যাত অভিনেতা ব্ৰজনাথ শৰ্মাদেৱেই পোন প্ৰথমতে
১৯৩৩ চনত বৃত্তী আৰু মহিলা শিল্পী আৱাহন কৰি আনে।

এইখিনিতেই এটা কথা মনত পৰে। ১৯৩২ চনৰ শেষ ভাগত
বৰনগৰৰপৰা (দক্ষিণ-গগকগাড়ী) শৰ্মাদেৱ আমাৰ দাদাৰ লগত
(শ্ৰীঅৰুণচন্দ্ৰ দাস) সন্ধিয়া পৰত এদিন আমাৰ ঘৰলৈ আহে।
চাহ-তাহ খাই উঠাৰ পিচত দেউতাই তেওঁক বাতিৰ ভাতসাজ আমাৰ
ঘৰত খোৱাত কিবা আপত্তি আছে নেকি সুধিলে। দাদাই তৎক্ষণাৎ
কলে যে তেওঁ জাতিভেদ নামানে, তেওঁৰ মতে পৃথিৱীখনেই
মক আৰু আমি সকলো ভাৱবীয়া, এই ভাৱবীয়াসকল এক জাতিৰ।

পিচদিনা হঠাতে আমাৰ ঘৰলৈ ক'বাবৰপৰা এজন জ্যোতিৰী
আছিল। আমাৰ দেউতাৰ এইবিলাকত বৰ বিশ্বাস নাছিল। তেওঁ
জ্যোতিৰীজনৰ লগত বহুৱা কথা পাতি পিচত হাতখন দেখুৱাই
সুধিলে, “চাওকচোন মই আগতে যাব নে, মোৰ পৰিবাৰ আগতে
যাব ?”

জ্যোতিৰীয়ে হাত চাই অলপ হাঁহি কলে, “আপুনি বাৰ বছৰ
আগতে যাব।”

দেউতাই তেওঁৰ স্বাভাৱিক হাঁহিটো মাৰি কৈ উঠিল, “ভেনেহ'লে
মুঠাকালত মোৰ কষ্ট নহয় ?”

“আপোনাৰ কষ্ট নাই, আপুনি পুখতেই জীৱনটো কটাব পাৰিব।”

ডেউলু শৰ্মাদেৱে নাটকীয় ধৰণে তেওঁৰ দৌ-হাতখন আগবঢ়াই

বি জ্যোতিৰীক কলে, “বোৰ এটি বৃহৎ পৰিকল্পনা আছে, ইবনে সেই পৰিকল্পনা পূৰণ ?”

জ্যোতিৰীয়ে ডেৰৰ হাত আৰু হুৰ্লে চাই কিবা সংখ্যা গণনা কৰিলে আৰু ক’লে, “আপোনাৰ পৰিকল্পনা শীঘ্ৰে পূৰণ হব আৰু আপোনাৰ যশস্তা দশোদিশে বিয়লি পৰিব।”

ডেভিৱা শৰ্মাদেৱে ‘কহিনুৰ অপেৰা পাৰ্টি’ নাবীৰ দ্বাৰা নাবীৰ ভাও দিয়াৰ কথা কলে। ডেভিৱা আমালোকৰ বয়স কম ; কিন্তু এইবোৰ কথা মনত বৈ গৈছে।

ইয়াৰ অলপ দিনৰ পিচতেই ১৯৩০ চনৰ এক শুভকৰণত ডুমডুমাৰ নাট্যমঞ্চত ডেৰ হোৱালীৰ দ্বাৰা অভিনয় শুকলি কৰায়। সেই হোৱালীকজনীৰ নাম হৈছে—গোলাপী দাস, ফুলেশ্বৰী দাস, সৰ্বেশ্বৰী দাস, শৈলবালা দাস আৰু বিনোদা গগৈ। অভিনেতা শৰ্মাদেৱে অসমৰ নাট্যমঞ্চলৈ অভিনয় অবিহনা আগবঢ়াই থৈ গৈছে। তেনেকৈয়ে, কায়কল নৃত্য সংঘৰো অসম তথা ভাৰতৰ নৃত্য জগতলৈ যথেষ্ট অবিহনা আগবঢ়াইছে আৰু এটি নৱ চেতনাবে অচেতন হৈ থকা নৰ্তকসকলৰ দেহত প্ৰাণৰ সঁকাৰ কৰাই থৈ গৈছে। মঞ্চ-জগতৰ এই খ্যাতিমায়া পুৰুষজনে ১৯১৭ চনত প্ৰথম মহাসমৰত সামৰিক বিভাগৰ (১৪৯ বেঙ্গল বেজিমেন্ট) কামত সোমাই যথেষ্ট অভিজ্ঞতা লাভ কৰিছিল আৰু সেয়েহে ডেৰ ১৯৪২ চনৰ ইংৰাজ-ৰাজত্ব বিৰুদ্ধে হোৱা গণ-বিপ্লৱত সক্ৰিয় অংশ গ্ৰহণ কৰিবলৈ সক্ষম হয়। পিচত পলাতক হিচাপে কিছুদিন ভূবি ফুৰাৰ পিচত পুলিচৰ হাতত ধৰা পৰে আৰু কাৰাদণ্ডিত হয়।

কাৰ্টেকবন্দা সৃষ্টি-লাভ কৰাৰ পিচত ডেৰে ঘৰলৈ গৈ দেখে যে ডেৰৰ গৃহস্থীখন পুলিচৰ অভিযাচাৰত নিঃশেষ হৈ গৈছে, আনকি ডেৰৰ খবৰ থকা বীৰভী পাইকেইজনীকো চিপাহীয়ে কম দামতেই বিক্ৰী কৰি দিছে। ডেৰে বি অৰ্থনৈতিক বিপৰ্যায় ঘটিল, এই বিপৰ্যায়ৰপৰা ডেৰে জীৱনৰ শেষলৈ নিজক বঁচা কৰিব নোৱাৰিলে। পিচত ডেৰে

নবীয়াত পবিল আৰু গুৱাহাটীৰ মেডিকেল কলেজ হস্পিটালত আশ্ৰয় লবলৈ বাধ্য হ'ল। কৰ্মৰূপী বেমাবীক চিকিৎসকে কিমান বয়স লব? দিনক দিনে তেওঁ দুৰ্বল হৈ আহিল। চিপাহীয়ে খেতেলাই দিয়া শৰীৰটোত তেওঁৰ অসহ্য বিষ হ'ল। পৃথিৱীৰ পৰা তেওঁৰ বিদায় লোৱাৰ সময় হৈ আহিল। মঞ্চত অভিনয় কৰাৰ দৰেই তেওঁ দুৰ্বল কঠিনৰেবে কাবোৰাক মাতিলে। কোনো তেওঁৰ কাৰলৈ নাছিল। অভিনয়ৰ স্মৃতিবোৰ চকুৰ আগত লৈ লৈ তেওঁ পৃথিৱীৰ পোহৰ শেষৰাবলৈ এবাৰ চাই ললে। ডাক্তৰে নাড়ী পৰীক্ষা কৰি দেখিলে যে তেওঁৰ অন্তিম কাল উপস্থিত হৈছে। তেওঁক তেনে অৱস্থাতে বাৰাণ্ডাত উলিয়াই ধোৱাৰ মৌখিক হুকুম হ'ল। মঞ্চ-জগতৰ খ্যাতিনামা অভিনেতা, পুৰ-সংবাদক, পৰিচালক, বিপ্লৱী ব্ৰজনাথ শৰ্মাৰ সেই হস্পিটালৰ বাৰাণ্ডাতেই ১৯৬০ চনত পৰলোক ঘটিল। এই খবৰটি বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ কাণত পৰাৰ লগে লগে তেওঁ অস্থিৰ হৈ পৰিল আৰু ততালিকে গুৱাহাটীলৈ আহি খা-খবৰ লৈ যেতিয়া বাহিৰত খবৰটো ব্যক্ত কৰিলে, তেতিয়া কোনো কোনো ক্ৰোধাধিত হ'ল। কোনোৱে পালে লাজ। স্বাধীন অসমৰ মন্ত্ৰী, ডা-ডাঙৰীয়া, বিষয়াসকল তেতিয়া অস্ত চিন্তাত নিশ্চয় ব্যস্ত হৈ আছিল।

১৯৬৮ চনত 'কামৰূপী নৃত্য-সংঘ'ই গুৱাহাটীৰ 'কুমাৰ ভাস্কৰ নাট্য মন্দিৰ'ত নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰে। তেতিয়ালৈ বিষ্ণুপ্ৰসাদক ইয়ালৈ উত্তোন্তাসকলৰ কালবপৰা কোনো আহ্বান জনোৱা নাই। সেই সময়ত জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালা ডাঙৰীয়া 'ইন্দ্ৰমালতী' ছবিখনৰ কামত ব্যস্ত। এনে সময়তে কিবাকৈ বাতাহেৱলৈ গোন্ধাৰীদয়ৰ আকুল আহ্বান গৈ পালে। তেতিয়া তেওঁ তেজপুৰত নিজ ঘৰত নৃত্য-চৰ্চাত নিবিড়ভাবে ব্যস্ত আছিল। এই আহ্বানে তেওঁক জাগ্ৰত কৰি তুলিলে। টুবিং-বেগ এখনত কিবাকিবি কাপোৰ ছুটোৱাৰ ভৰাইলৈ তেওঁ গুৱাহাটীলৈ আহিল। নৃত্য-সংঘৰ সকলোৱে তেওঁক পাই মন-প্ৰাণ আনন্দত নাচি উঠিল।

গুৱাহাটীৰপৰা শিল্পীৰ দলটো বৰপেটালৈ আহিল। মহাশিল্পী মহাপুৰুষ হুজুৰা গুৰু, ভেৰা হুজুৰাৰ শিশু-প্ৰশিশু ন-জনা আতা, চাৰিজনী ঠাকুৰ, পঁচিশ আচাৰ্য্য, বাৰকুৰি আঠৈৰ পৱিত্ৰ পদধূলিৰে বজ্জিত বৰপাট সত্ৰ বাতাদেৱৰ সদায় নমস্কৃত আৰু চিৰচেনেহৰ। এই স্থানৰ অনুপ্ৰেৰণাই তেওঁৰ শিল্পী জীৱনক যথেষ্ট মহিমামণ্ডিত কৰি ৰাখিছে। ইয়াৰ সূত্ৰধাৰ, গন্ধিয়া-গায়ন, বাছা-বায়ন, ব্যাসকীৰ্ত্তনৰ ওজা, ঘোষা-কীৰ্ত্তনৰ ধূল, পাঠক, সঙ্গীতজ্ঞ, চমজদাৰ, সকলো তেওঁৰ আপোন। বিশেষকৈ বিষ্ণুপ্ৰসাদ থকা বাবেই সংঘৰ নৃত্য প্ৰদৰ্শন চাবলৈ দৰ্শকৰ দলদোপ হেন্দোলদোপ লাগি পৰিল। বিষ্ণু বাতাই ছদিনত দশ-অৱতাৰ আৰু শিৱৰ তাণ্ডৱ নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰিলে। আন শিল্পীসকলে বুয়ুৰা, সূত্ৰধাৰী, কালী-দমন ইত্যাদি। শিৱ-নৃত্য-বিশাৰদ নৰ্ত্তক বাতাব নৃত্যত সুস্পষ্ট হৈ উঠিল—

ধিমিৰ্দ্ধিমিৰ্দ্ধিমিৰ্দ্ধন মৃদঙ্গতুঙ্গ মঙ্গল

অনিক্ৰম প্ৰৱৰ্ত্তিত প্ৰচণ্ডতাণ্ডৱ শিৱ।

বৰপেটাৰ গায়ন-বায়ন সকলোৱে তেওঁক আগুৰি ধৰি নিজৰ নিজৰ মনৰ আনন্দ আৰু তেওঁৰ প্ৰতি থকা ভক্তি-চেনেহ-প্ৰাৰ্থনা প্ৰকাশ কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই ছদিন বৰপেটা যেন এখন নতুন বৰপেটা হৈ পৰিছিল। সঙ্গীত-নৃত্য চৰ্চাৰ বাবে এটি নৱ-জাগৰণৰ সৃষ্টি হ'ল।

বৰপেটাত পীতাম্বৰ ওজাৰ শিশু গুৰুপ্ৰসাদ ওজা এই সংঘত প্ৰবেশ কৰে। এওঁৰ দশাৱতাৰ নৃত্যত বাতাদেৱ যুদ্ধ হৈ সেই নৃত্য তেওঁৰ বাবেহে আচুতীয়া কৰে। ইয়াৰ পিচত বাতাদেৱে দশ-অৱতাৰ নৃত্য মঞ্চত প্ৰদৰ্শন কৰা নাই।

গুৰুপ্ৰসাদ ওজাই ১৯৩০ চনত বেনাৰগনপৰা মেট্ৰিক পাছ কৰিছিল আৰু কলেজত কেইদিনমান পঢ়িয়েই থকাৰ বাবে জাহাজীৱনৰ সামৰণি মাৰিব লগা হয়। এওঁ কলিকতাৰ শ্ৰোৱ থিয়েটাৰৰ মঞ্চত দশাৱতাৰ নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰিছিল আৰু তেওঁৰ

নিখুঁত, সুন্দৰ নৃত্য দেখি শুকসদয় দত্ত আদি সৰীত-নৃত্য-বিশাবদসকলে তেওঁক অশেষ প্ৰশংসা কৰিছিল। এওঁৰ প্ৰায় পচনৰ বছৰ বয়সত ১৮৭২ চনৰ ৬ জুন তাৰিখে জেহাঙ্গনাম হুৱ। জীৱনৰ শেষ দিনকেইটাত তেওঁৰ অভাৱ, অনাটন আৰু সামাজিক অৱহেলাত বগলুৰ বিকৃতি হোৱাৰ নিচিনা অৱস্থা হৈছিল। জীৱনৰ শেষ দিনকেইটাত তেওঁৰ আত্ম-উপাৰ্জনৰ পথ একো নাছিল। সেই সময়ত বৰপেটাত কাৰ ক'ত নবিয়া হৈছে, কোন শৰ্যাসত হৈ আছে, সেইবোৰৰ খা-ধৰ কৰি বাতি উজাগৰে থাকি কন্নীয়াৰ আলপৈচান ধৰি আৰু নুৰাঘোৰা-কীৰ্তন-ঘোৰা সুৰ-সকল পাঠ কৰি দিন-বাতি কটাইছিল।

৮০জাই বৰপেটাব মাধৱ চৌধুৰী কলেজত কিছুদিনৰ বাবে লাইব্ৰেৰীৰ বিয়াৰাব কামত ভৰ্তি হৈছিল। সেই কাম কৰি থকা সময়ত তেওঁৰ মন কিছু সুস্থিৰ হৈছিল যদিও তেওঁৰ হুই পুত্ৰৰ সকলি টান নবিয়াৰ বাবে তেওঁ অশেষ জীয়াতু ভুগিব লগা হয়। তেওঁ কৰ্মহীন হোৱাৰ পিচতেই এটি পুত্ৰৰ মৃত্যুৱে তেওঁৰ মনত অশেষ দুখ দিয়ে। সেয়েই পিচলৈ মৃত্যুশয্যাতে পৰি থকা মানুহকহে তেওঁ বেছি ভালপোৱা হৈছিল। এনেহেন মহৎ শিল্পী এজনে সামাজিক সমাদৰ বা স্বীকৃতি কোনোদিনেই নাপালে।

এই শ্লোব ঘিয়েটাবৰ মঞ্চতেই বাতামেৱেও 'কামৰূপ-সৃষ্টি' নামৰ তাণ্ডৱ নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰি দৰ্শকক চমৎকৃত কৰি তোলে। বঙ্গদেশৰ ব্ৰতচাৰী নাচৰ প্ৰৱৰ্তক শুক সদয় দত্ত, বিশ্ব-বিখ্যাত নৰ্ডক উদয়লহৰ, খ্যাতনামা নৰ্ডকী সাধনা বোস আদি বিশিষ্ট দৰ্শক সেই অনুষ্ঠানত উপস্থিত আছিল।

তাণ্ডৱ নৃত্যৰ এখ আঠ কৰণ সুন্দৰভাৱে প্ৰদৰ্শন কৰাত শুক নৃত্য-শাস্ত্ৰ বিশাবদসকল বিমোহিত হৈ পৰে। কিন্তু বাতামেৱৰ মতে তেতিয়াও তেওঁ সেই নৃত্য সৰ্বাঙ্গ সম্পূৰ্ণ কৰি ভুগিব পৰা নাছিল যুগিহে নিজে নিজে বিশ্বাস কৰিছিল। অন্তেষ্টে পিচলৈ তেওঁ সেই শিক্ষা সম্পূৰ্ণ কৰি ভুগিব পাবিছিল।

নাচৰ শ্বেত শুক সৰৱ দস্ত মহাশয়ে বাতাক সাৱট মাৰি য়িবি প্ৰশ্ন কৰিলে : “গ্ৰহে হোৱাৰা, হোৱাৰ নৃত্যে এওঁ সম্বলতা এৰা পৰিত্ৰতা কোথা খেৰে পালে ?”

অসমী আইব সুধোগ্য সন্তান বিকুপ্ৰসাদে সৰ্গোৱাৰে ইন্দুকৈ উত্তৰ দিলে—“আমাদেৱ শঙ্কৰী ধৰ্মেৰ অমুৰ্ছান খেৰে।”

এই কথাৰাৰ শুনি দস্তই অভিশৰ আনন্দিত হৈ তেওঁক চুমা খালে। সত্ৰীয়া নৃত্যবোৰ দেখি সদায় দস্তই মত প্ৰকাশ কৰি কৈছিল যে এনেহেন স্তম্ভ নৃত্যসমূহৰ প্ৰৱৰ্তক জীশঙ্কৰদেৱে স্ত্ৰী নোহোৱাকৈ বি নৃত্যৰ সৃষ্টি কৰি থৈ গ’ল, সেইজন। দুবটীসম্পন্ন কেনে প্ৰতিভা-শালী মহাপুৰুষ আছিল তাক ভাবিব নোৱাৰি।

অভিনেতা ইশ্বেৰৰ বৰঠাকুৰৰ পুতেক জীনিবন্ধন বৰঠাকুৰে নৃত্য-শিল্পী উদয়শঙ্কৰক পিচত মিচিকীয়া হাঁহি এটা মাৰি সুধিলে : “জীবাভাব নৃত্য কেনে দেখিলে ?”

তেওঁ গহীনভাবে উত্তৰ দিলে—“There are some peculiarities in Mr. Rava's dance which I must learn.”

পিচত উদয়শঙ্কৰে হিন্দী আলোচনী “সংগীত”ৰ এটি প্ৰৱন্ধত বাতাদেৱৰ নৃত্যক প্ৰশংসা কৰিছে।

গ্ৰোৱৰ সেই কৰ্মকসকলৰ মাজত কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সংস্কৃতৰ অধ্যাপক এজন অসমৰ তীৰ্থনাথ শৰ্মা ডাঙৰীয়াৰ কাষতেই বহি আছিল। তেওঁ শৰ্মা ডাঙৰীয়াক কবলৈ ধৰিলে যে “ভাবতৰ বহুত ঠাইত প্ৰাচ্য নৃত্য দেখিছোঁ, কিন্তু নৃত্যশাস্ত্ৰৰ নিৰ্দেশানুৰূপে নৃত্য কৰা এনে নৃত্য আগতে দেখা নাই।” শৰ্মা ডাঙৰীয়াৰ স্তম্ভৰ বগা মুখখনত এটি গোঁবহময় হাঁহিব বেখা বিৰিঙি উঠিছিল।

কলিকতাৰপৰা নৃত্য সংঘ কোচবেহাৰলৈ যাত্ৰা কৰে। অসম-কায়কণৰ পুৰণি শিৱিৰৰ স্থানৰপৰা শিল্পীসকল মনৰ আনন্দত পুনৰ কলিকতাইহি ভাবতৰ বিভিন্ন স্থানত ভ্ৰমণ কৰাৰ আচনি লৈ মহাক্ৰন্দন কলিকতা পালেগৈ। শিল্পীৰ ভাও লোৱা অনিৱৰ্তী লোককো আহি

ভুলতে কেতিয়াবা শিল্পী বুলি কওঁ। তেনে লোকৰ মাজতে কিবা কথা লৈ সংঘত খবিস্থলৰ সৃষ্টি হ'ল। কোনো কোনোৱে তেতিয়াই ভাবপৰা ঘৰঘুৱা হ'ল। প্ৰকৃত সাধক শিল্পীসকল অবাক হৈ পৰিল। স্তম্ভৰ গোৰামীষয়ে মনৰ বেজাৰত কলিকতা এৰিলে। কিন্তু বিক্ষোভসাদক তেওঁৰ পুৰণি বন্ধু-বান্ধৱ আৰু গুণগ্ৰাহীয়ে ইমান সোনকালে এৰি দিব নুখুজিলে। তেওঁ নাচি থাকোঁতেই যেন মঞ্চৰ বাজনা শুকু হৈ পৰিল; তেওঁৰ নাচৰ যেন ভাল ভঙ্গ হ'ল। বৰ-ধেমালিৰ বৰ-বায়নে কপালৰ ঘাম মচি স্তম্ভ হ'ল। পৰবৰ্তী দৃশ্যৰ বাজনাৰ বোল তেওঁৰ মনৰ মাজলৈ আহিল। তেওঁ অসমৰ সমগ্ৰ থান-সত্ৰত ঘূৰি সিঁচৰতি হৈ থকা নৃত্যবোৰৰ অঙ্গুসন্ধান কৰিব, বাজনাবোৰো সংগ্ৰহ কৰিব, বাগৰ বিচাৰ কৰিব আৰু শাস্ত্ৰীয় সাজ-সজ্জা, চৌ-মুখাৰ চিত্ৰ আৰু সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা লব। তেওঁৰ হিয়াৰ মাজত বৰ-ধেমালিৰ বাজনাৰ প্লেকৰ প্ৰতিধ্বনি উঠিল :

“ঐমদ্যশোধে স্তূতপদ কমলে

নাষ্টিৰ্ভক্তিৰ্ণবানাং।

যেবাং মাভিবকশ্চেগুণিগণকথনে

নামুশক্ত বসজ্জা ॥

যেবাং ঐমংমুৰাক বাম নাম

ময় মৰৌ।

তাং ধিক্ তাং ধিক্ ধিক্ তাং

কথয়তি

নিয়তাং ইতি

মুদঙ্গ বাজত ॥’

কাৰনানীৰপৰা কয়লাবাৰীলৈ

অসমৰ শিল্পীসকলে কলিকতাৰপৰা নিজৰ নিজৰ ঘৰলৈ বেজাব মনেৰে যাত্ৰা কৰিলে। তেতিয়া আকাশী-বানৰ চলাচল নাছিল। সকলোৱে বেল-গাড়ীতেই অহা-যোৱা কৰে। আজিৰ দৰে তেতিয়া বেল-গাড়ীত যাত্ৰীৰ বৰ ভীৰ নাছিল। বন্ধু-বান্ধৱৰ লগত গল্প কৰি কৰি বেছ আৰামতেই আহিব পৰা অৱস্থা। কোনো কোনো নটুৱাৰ সপোন ভাগিল, কোনো কোনোৱে আকৌ ন-সপোন লৈহে ঘৰমুৱা হ'ল।

পুৰণি বন্ধু-বান্ধৱসকলে বিষ্ণু বাভাক তেতিয়াই কলিকতা এৰিবলৈ নিদিলে। পূৰ্বৰ টান তেওঁৰো এটি আছে। প্ৰিয়াপত্নী প্ৰিয়লতা নিমিষতে নোহোৱা হৈ যোৱা বৰনগৰখনত অশৰীৰী প্ৰিয়লতাক চাবলৈ যেন তেওঁৰ অদম্য হেঁপাহ হ'ল। সেই সঙ্কীৰ্ত্তৰ আড্ডাবোৰলৈ গৈ হিয়া খুলি একোবাৰ গাবলৈ তেওঁৰ মন গ'ল। কোনো কোনোৱে তেওঁক অস্থবোধ কৰিলে যে তেওঁ তাত কিছুদিন থাকি ল'ৰা-ছোৱালীক গীত-নাচ শিকাব লাগে। তেতিয়া মাধৱ চলিহা, হৰিবাম ডেকা, দীননাথ শৰ্মা, তৰুণ বৰুৱা আদি খ্যাতিমান লোকসকল সপৰিয়ালে কলিকতাত আছিল। এইসকলৰ বাহিৰেও অনেক বি-এ, এম-এ পঢ়িবলৈ যোৱা অসমীয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰো তাত অভাৱ নাছিল। এই সকলোৰে অস্থবোধত বাতাদেৱে তাত কিছু-

দিন থাকিবলৈকে হিৰ কবি 'কাখনান মেনচন' (ওৱাহেদ) পাৰ্ক
 চাৰ্কাহত এটি 'ফ্ৰেণ্ড' ভাড়া কৰিলে। তাতেই পোন প্ৰথমতে নাচৰ
 আখৰা চলিল। কলিকতাত থকা 'এ-এছ-এল ক্লাবে' তেওঁৰ এই
 কামত আগভাগ লৈ ল'ৰা-ছোৱালী সংগ্ৰহ কৰি আনি দিলে। এই-
 সকলৰ শিক্ষাৰ্থীৰ ভিতৰত বিখ্যাত গায়ক জীৱিনীপ শৰ্মাও এজন
 আছিল। পোন প্ৰথমতে তেওঁ এই আখৰাতেই তেওঁৰ সঙ্গীত-
 জীৱনৰ সময় সংগ্ৰহ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। বিক্ষুপ্ৰসাদে তেতিয়া
 প্ৰাচ্যসঙ্গীত আৰু নৃত্যৰ গভীৰ অধ্যয়ন কৰে, শীত বচা আৰু হৰি
 আঁকে। থকা কোঠাতো তেওঁৰ আপৰ অভ্যাসৰ দৰেই ইটাৰ পকী
 খেবত নানা চিত্ৰ আঁকি কোঠাটো তীৰ্থস্থানৰ দৰে সজাই তোলে।
 নৃত্যৰ বিষয়ে একো নজনা লোককো নৃত্য শিক্ষা দিব পাবিনে নোৱাৰি,
 তাৰ পৰীক্ষা কৰিবলৈ তেওঁ ছুজনী বিহাৰী মজ্জুৰৰ ছোৱালী লৈ
 আহি নাচ শিকালে। অলপ দিনৰ ভিতৰতে ছোৱালী ছুজনীয়ে
 সুলভকৈ নাচিব পৰা হ'ল। অলপ কেইদিনমান পিচতে এ-এছ-এল-
 ক্লাবৰ অধিবেশনত এই ছোৱালী ছুজনীয়ে নাচ দেখুৱাই দৰ্শকসকলক
 বিস্মিত কৰে।

অলপ দিনৰ পাচত ইঠাং এদিন বিক্ষুপ্ৰসাদ অসমলৈ আহিবলৈ
 ওলাল। তেতিয়াৰ ছাত্ৰ জীৱজনীকান্ত চৌধুৰী আৰু জীৱিনয়কুমাৰ
 চৌধুৰীক তেওঁৰ বহাত লগ পাই কৈ উঠিল: "হাবৰ হ'ল, বটজুৱাৰ
 সূক্যৰ মিঠা ব'দ ববকৈ গাত পৰিছে, তাত কৰিব লগা কাম বহুত।
 তেজপুৰবপৰা ওলাই ৰাম—বৰপেটা, বটজুৱা আৰু আন আন
 ঠাইলৈ।"

তেওঁলোক দুয়ো বৰ আচৰিত হ'ল। কিন্তু মুক্ত বিহঙ্গমক কোনে
 ধৰি ৰাখিব? ইপিনে তেওঁৰ ক্ষয়ৰ সুলভৰ কাৰণে ঘৰত বাজি
 উঠিছে:

কপাল উপাল ভূপাল ভৱিভ

ভূবল ধব ধব

খেলা খেলা খেলিছে
 বঁহুঁ বঁহুঁ বঁহুঁ
 খেলা খেলা খেলা
 খেলা খেলা খেলা ।

সুন্দৰ সৰল বাতালে তেজপুৰ পালেহি । পুৰ তেজপুৰ
 সুন্দৰ পূজাবীসকলৰ হাতত উৰল-মাখল লাগি পৰিল । নাট্যকাৰ
 কবী শৰ্মা, চন্দ্ৰ গোস্বামী আদি বিভিন্ন ন-পুৰণি অভিনেতা, গায়ক-
 শাবক সকলোবিলাকেই আহি বান বহুসকল লগ হ'ল । নানা কথা
 আলোচনা চলিল । সজীৱ বিভাগলগ্নন পূৰ্ণাঙ্গ কৰাব আচনিবোৰ
 বাতালেৰে বোধিকভাবে দাঙি ধৰিলে ।

এনে সময়তে ১৯৩৯ চনৰ কোনোবা এটি শুভ দিনত কাশী হিন্দু
 বিভাগলগ্নন বাতালে নিয়ন্ত্ৰণ আছিল—তেওঁ তালৈ গৈ বৃত্ত্য প্ৰদৰ্শন
 কৰিব লাগে । বৰ আনন্দেৰে তেওঁ সেই আয়তন গ্ৰহণ কৰি প্ৰস্তুতি
 চলালে । দিনে-বাতিয়ে তেওঁ আখৰা কৰিলে । কোনো কোনো
 বন্ধুৱে বহুত বাতালে তেওঁৰ আখৰা চাই বিস্মিত হ'ল । বিভিন্ন
 সুখ-সুখলাসৰ বিষয়ে থকা সংক্ৰান্ত শ্লোকবোৰ সুখৰ মাজি তেওঁ কৰণ,
 দৃষ্টিভেদ, বস-প্ৰকাশন প্ৰকাশৰ চেষ্টা কৰি যায় । তেওঁৰ বন্ধুসকলে
 মন্তব্যৰ দৰে অৰাক হৈ বৈ থাকে । তেওঁলোকে অল্পভৱ কৰে বেন
 অল্প নটবাজ শিৱ দেৱতাহে কৈলাসলগ্নন নামি আহিছে ।

এনেদৰে নাচিবলৈ গলে গায়ন-বায়নৰ দল লগত নিৰিয়াকৈয়ে যি
 কোনো ঠাইৰ গায়ন-বায়নক তেওঁ অলপ সময়ৰ ভিতৰতে নাচৰ
 বাজনাখন, কি কি বাজ-বজ ব্যৱহাৰ কৰিব, ক'ত কেনেকৈ মান দিব,
 ক'ত বাজনা জুত হ'ব, কেনেকৈ সামৰণি পৰিব, ইত্যাদি কথা
 সুন্দৰভাবে শিকাই লয় । শেৱত বাজনা আৰু নাচ এনে হৈ পৰে যে
 দুয়োটাৰে এটা হৈ এক আত্মা হয় আৰু তাতেই তেওঁৰ নাচৰ সাৰ্থকতা ।
 তেওঁ কৈছিল যে বাজনা আৰু নাচ এক হৈ থাকিলে, নৰ্ত্তকৰ কেতিয়াও
 ভাগৰ লাগিব নোৱাৰে ।

এনেদৰেই প্ৰশ্ৰুতি কৰি বিষ্ণুপ্ৰসাদ কান্ধী হিন্দু বিশ্ববিদ্যালয়ত উপস্থিত হ'লগৈ। তেওঁৰ স্মৃষ্ক-স্মৃষ্টাম স্বাস্থ্য, হাঁহি ভৰা মুখ, শিল্পীমূলভ কথা-বতৰাত সকলো মুগ্ধ হৈ পৰিল। তেওঁ মৰ্কটলৈ গ'ল। গায়ন-বায়নসকলৰ লগত কথা-বতৰা হৈ সকলো বুজাই দিলে আৰু পিচত মুখেৰে বাজনাখন কৈ গ'ল। তেওঁলোকে প্ৰথমতে এবাৰ বুজাই শুনাগৈ। দ্বিতীয়বাৰত ক'ত কি খুঁত আছিল সেইবোৰ হাতত ভাল দি দি বুজাই দিলে। পৈণত বায়নৰ সেইবোৰ সংগীতৰ শাস্ত্ৰীয় কথা বুজিবলৈ বেছি সময় নালাগিল।

সেই অভ্যুত্থানলৈ ভাবতৰ বিভিন্ন স্থানৰ গায়ন, বায়ন, নৰ্তক আহি উপচি পৰিছিল। বিভিন্নজনে বিভিন্ন নৃত্য দেখুৱাব, সকলোৱে নিজ নিজ নৃত্যৰ অভ্যাসত ব্যস্ত। বাতাদেৱে কিন্তু খুব কম সময়ৰ ভিতৰতে নিজৰ নৃত্য প্ৰশ্ৰুতি কৰি থৈ বিভিন্নজনৰ লগত তেওঁৰ স্বাভাৱিক স্মৃষ্কৰ হাঁহিটিৰে কথা-বতৰা হ'ল, চিনাকি হ'ল আৰু কোনো কোনোৰ লগত মিতিবাৰিও পাতিলে।

সাধাৰণতে শিৱৰ তাত্ত্ব নৃত্যটো এটি ঘটনাৰ আলম লৈহে নৃত্য আবন্ত কৰা হয়। যেনে, বড়িপতিৰ শিৱৰ তপস্তা ভঙ্গৰ আগমন, শিৱৰ তপস্তা ভঙ্গ, শিৱৰ কোপ আৰু লগে লগে তাত্ত্বৰ আবন্ত; নাইবা গজাসুৰ বধৰ পিচত শিৱৰ তাত্ত্ব নৃত্য, ইত্যাদি। কিন্তু নৃত্যচাৰ্য বাতাদেৱে কামৰূপী নৃত্য সংঘত ঘূৰোঁতেও তেনে ঘটনাৰ আলম লোৱা নাছিল আৰু এইবাবো এই বিশ্ব-বিখ্যাত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বক্তৃতাৰত। তেনেকৈয়ে এটি নটনৰ আৰু অভিনয়ৰে নৃত্য আবন্ত কৰি দিলে। তেওঁ শিকাই দিয়া মতেই বাজনা বাজিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ ১০৮ বিধ নৃত্যৰ কৰণ এটি-এটিকৈ নিখুঁতভাৱে দেখুৱাই গ'ল। দক্ষিণ ভাৰতৰ চিদম্বৰাম শিৱ মন্দিৰত শিৱ-তাত্ত্বৰ এই এশ আঠ বিধ কৰণ শিল্পত খোদিত হৈ আছে। নৃত্য-শিপাসু অনেকেই সেই কৰণবোৰ নটবাজ বাতাদেৱৰ নৃত্যত দেখি বিস্মিত হৈ পৰিল, তেওঁলোকৰ শবীৰ বোমাকিত হ'ল।

স্মৃতি, ধ্বংস, গতিৰ হ্ৰস্ব নৃত্যত বৃত্তিমান হৈ পৰিল আৰু বিশ্ব-বিকাশৰ ৰূপ প্ৰতীকৰূপে ব্যপ্ত হ'ল, অভয়হস্ত, ববদাহস্ত, শঙ্খ-ব্ৰহ্মাব উষক, অগনি, অগ্ৰগতি, নিৰ্ভয়, অশ্বৰ নিধন, যুক্তি, শাস্তি ইত্যাদি প্ৰকাশ হৈ উঠিবলৈ ধৰিলে। সৌ ভাহানিখন লুইতপৰীয়া ডেকাগিৰী স্তম্ভৰ ক্ৰীমন্ত শঙ্কৰৰ 'চিহ্ন-যাত্ৰা' দেখি 'নজানিলা সভাসদে কিবা বাত্ৰি দিন'ৰ নিচিনা, কালী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মঞ্চৰ দৰ্শকবৃন্দবো ডেজুৱা অৱস্থাই যেন আহি পৰিল।

নৃত্য এটি মধুৰ সপোনৰ দৰেই শেষ হৈ পৰিল। আৰু কিছু কাল যেন সেই নৃত্য দৰ্শন কৰিব পৰা হলে ভাল হ'লহেঁতেন তেনে ভাবত সকলো অভিভূত হ'ল। চাবিওপিনে মেঘ-গৰ্জনৰ দৰেই হাত-চাপৰি বাজি উঠিল। জাউবিয়ে জাউবিয়ে প্ৰশংসাৰ ধ্বনি শুনা গ'ল। সকলোৱে একবাক্যে কৈ উঠিল যে মহা-ভাবতবৰ্ষত এনে নৃত্যপট্ট লোক তেওঁৰ বাহিৰে আন কোনো নাই। শুনীসকলৰ বিচাৰত সেই অস্থানৰ তেওঁ ঞ্চেঠ নৰ্তকৰ সন্মান লাভ কৰিলে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উপাচাৰ্য্যৰ দ্বাৰা তেওঁ পুৰস্কৃত হ'ল। চাবিওপিনে দৰ্শকবৃন্দই আনন্দত কিবিলি পাৰি উঠিল।

সগোবৰে তেওঁ ডেজপুৰলৈ উভতি আহিল। তেওঁৰ বন্ধু-বান্ধৱ আৰু গুণগ্ৰাহীসকলে তেওঁক আগুৰি ধৰিলে। কিমানৰ যে কিমান প্ৰশ্ন! সকলোৰে কিন্তু চকুৱে-মুখে আনন্দ আৰু তৃপ্তিৰ ভাব। শিল্পীৰ সাৰ্থকতাত সকলোৰে হৰষিত চিন্ত।

ডেজপুৰৰ ন-পুৰণি বিভিন্ন শিল্পী, অভিনেতা, খেলুৱৈ, চমজদাব-সকলৰ এটি সমাবেশ হ'ল। সকলোৰে যেন বাতাদেৱেই কেন্দ্ৰ। বুৰঞ্জীকে আবৃত্ত কৰি স্মৃতি, বাস্তৱ, নৃত্যবপৰা ভূগোলৰ আৱৰ্জন-বিৱৰ্তনলৈকে সকলো কথাৰেই আলোচনা-আলোচনা হয়। এই সকলোৰে ভিতৰত কলী শৰ্মা আছিল অন্ততম। তেওঁৰ ঘৰুৱা নাম আছিল বলীন আৰু ডেজপুৰত বিশেষকৈ তেওঁ সকলোৰে মাজত এই নামেৰেই জনাজাত। ভৱিষ্যতলৈ অভিনেতাৰ প্ৰতিভাৰে তেওঁ বান

বঙ্গবন্ধু অভিনয় আৰম্ভ কৰে। এদিন নাট্য আন্দোলনত বাতাব্যে
এটি মন্তব্য দি কলে যে বেছিকৈ থকা কবিলেই নাটক উৎকৃষ্ট হ'ব
নোৱাৰে, বৰ বঙ্গবন্ধু দৃষ্টান্তলীভকৈ এক বঙ্গবন্ধু উৎকৃষ্ট।
ভাৰতীয় নাট্যশাস্ত্ৰত বিবিলাক বঙ্গ-শীৰ্ষ উল্লেখ পোৱা যায়, সেইমতে
সমতাপে বিভক্ত বঙ্গবন্ধু, ত্ৰিকোণাকৃতি বঙ্গবন্ধু, ঘোঁৰাৰ থুড়া অনুকূল
বঙ্গবন্ধু বৰ্তমান যুগত বেছি উপযোগী। কলী শৰ্মাই শোন-প্ৰথমতে
বিষ্ণু বাতাব্যবাই বঙ্গবন্ধু বিভিন্ন জ্ঞান, নাটক লিখাৰ বিভিন্ন টেকনিক
আৰু অভিনয়ৰ মূল কথাবোৰ জানিব পাবিছিল। বাতাই কিন্তু
ভেৰেই এটি গুৰু কথাই বহুতৰ আগত কৈছিল, সেইটো হৈছে ভেৰেই
অদ্ভুত পৰ্য্যবেক্ষণ শক্তিৰ কথা। সঁচাকৈয়ে এই কলী শৰ্মাই নিচিনা
অসমৰ বঙ্গবন্ধু এক আন্দোলনৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰিলে।

এদিন ভেৰেলোকৰ আন্দোলনত কুমাৰ ভাৰতবৰ্ষী বজাৰ কথা
জানিল। ভেৰেই দূত হুসবেসৰ নাম কিছুমানে শুনিছেহে, তালকৈ
না জানে। মগধৰ বজা হৰ্ষবৰ্ণনৰ লগত এইজনা অনুবৰ্ণনীয় বজাই যে
মিত্ৰতা স্থাপন কৰিছিল কোনো কোনোৱে অসমৰ বুৰঞ্জীত চমুকৈহে
পাইছে। কামৰূপাধিপতিয়ে মগধ অধিপতিয়ে কি কি উপচৌকন দি
পঠিয়াইছিল সেই বিৱৰণ বানভট্টৰ 'হৰ্ষচৰিত'ত বিস্তৃতভাবে থকা
মূল বাতাব্যে কোৱাত কলী শৰ্মাৰ বাহিৰে বাকীবিলাক নিমাত হ'ল।
মাথো কলী শৰ্মাইহে কৈ উঠিল : "কোৱাচোন কি কি বস্তু দিছিল ?"

বিষ্ণু বাতাই এটি স্বাভাৱিক শব্দহীন হাঁহি মাৰি কবলৈ ধিলে—
“সেয়া অসমৰ সৌৱৰ, এনে সৌৱৰৰ অধ্যায়বোৰ বুৰঞ্জীত ঠাই
থাই আছে। সেয়া অনেক বস্তু, তাত জুলীয়া শুকৰ কলহো
আছিল ; আৰু আছিল কম-অৱকৈ থকা আভোগ-হৰ এটি,
বজাৰ মুকুটত থুৱাবলৈ তিব্ৰবিবোৱা মণি, হীৰা-মুকুতা খটোৱা আ-
জলকাৰ, বেডৰ জপাৰ তিতবত বৰা কেচমী কাপোৰ, এড়ি-বুনা-পাটৰ
অতি মিহি কোমল বস্ত্ৰ, সাঁচিপতীয়া পুখি, অতি সোৱণৰ কিকিত
বাগি লগা আমৰ বস, অগ্ৰক, হুগ্ৰহি ডেল, শুক-বগা কপূৰ, মৃগনাভী-

কল্পবী, হুবি অঁকা ভুলি আক মানা বড়ব মহীচুতা, পোহালমণিবে
 ডৈয়াবী এটি বাহুত এহাল চাটক-চকোৱা, সোণৰ পানী চবোৱা মানা
 চিত্ৰ-বিচিত্ৰ বেভৰ নিৰ্জ্বাভ অমৰব মিঠা মিঠা বাত-কথা কোৱা
 ভাঠৌ আক ময়না চবাই, বগা আক ক'লা চৌৱৰ, কিছুক শখ, ডিঙিত
 সোণৰ নিকলি লগোৱা কিয়বজাতীয়া মাছহ এবোৰ, জলমাছহ
 এযোৰ, বনমাছহো এবোৰ, লংগছৰ কুল-কুমলীয়া পাত, জীইকলব
 খোপা, ইত্যাদি ইত্যাদি। এয়েই হৈছে অসমৰ সপ্তম শতিকাৰ কৃষ্টি
 আৰু সত্যতাৰ মনোৰম নিদৰ্শন।”

জ্যোতাসকল মুগ্ধ হৈ পৰিল। ইমান শক্তি-শক্তিৰে ভেঁও বিধে
 বিধে বস্ত্ৰৰ নাথ মনত বাখিছে! কেতিয়ালো কোন সময়ত ভেঁও
 এনেবোৰ সুবস্ত্ৰীৰ গভীৰ অধ্যয়ন কৰি, অঁকলো কথাৰে জিতাব
 আগত বাখিছে।

আন এদিন ভেঁও তিনিজনী শিল্পীৰ কথা কলে: ইটালিৰ
 লিওনাৰ্ডো ডা ভিন্সি, এজনী অৱং জীৱক আৰু আনজনী অসমৰ
 জীৱন্ত শব্দব্ধেৰ। অসমত সিঁচৰতি হৈ থকা কৃত্য-গীত, বাজনা-বাগ-
 চিত্ৰ অধ্যয়ন, অঙ্কনৰণ, সংগ্ৰহ আৰু শিল্পাৰ বাবে ভেঁও ওলাই
 বাবলৈ স্থিৰ কৰিছে। ভেঁও গায়নসকলক, বায়নসকলক, পাঠক-
 সকলক, নট-নটুৱাসকলক, আটৈ-ভকতসকলক লগ ধৰিব, আলচ
 কৰিব, অ'ত-ত'ত থাকিব, ব'ব, হুবিব, কুবিব আৰু বুটালিব।

কথাটোত সকলোৱে আনন্দ পালে। সকলোৱে বুজিছিল যে
 এই কাৰ্য্য ভেঁওৰ বাহিৰে বৰ্ত্তমানে আনৰ সাধ্যাতীত। কিন্তু সভা-
 সমিতিত অনববত কুবিব লগা হোৱাত ভেঁও এই মহৎ কাৰ্য্য সেই
 ভ্ৰমণবিলাকৰ মাৰ্গেদিহে কৰিব পাৰিছিল। নিকাবুল সত্ৰৰ সত্ৰাধিকাৰ
 জীৱহনচন্দ্ৰ গোস্বামীদেৱৰ লগত ভেঁও ইয়াৰ প্ৰাথমিক আলোচনা এটা
 কৰিছিল। গোস্বামীদেৱে নিজেই এজন গায়ন আৰু বায়ন। এই
 বিভা ভেঁওৱোক বংশত যবোৱানী সঙ্গীতৰ লবই জনি আছে। সেয়ে
 গোস্বামীদেৱে আশ্বকোৱা দিহা-পৰাকৰ্ণই ভেঁওক সহায় কৰিছে।

ভাৱ হুই গুৰু-তিথিকে আবন্ত কৰি বিভিন্ন কুটি, কলা, নাট-
ভাণ্ডা, থিয়েটাৰ, যাত্ৰা, কৃষক-সভা, প্ৰায়ত-মেল, বাজনীতি,
সমাজ-নীতি আদি বিভিন্ন সমাবেশত বাতাদেৱে অংশগ্ৰহণ কৰি
বক্তৃতা দি ফুৰিব লগা হৈছিল আৰু সেই সভা-সমিতিত ফুৰোঁতে
সজীৱা সংস্কৃতিৰ মূল্যবান মণি-মৰকতবোৰ তেওঁ সংগ্ৰহ কৰিবলৈ
আবন্ত কৰে।

এবাব যোৰহাটলৈ যাওঁতে সভা-সমিতি শেষ কৰি বাইজবপৰা
বিদায় লৈ কাকো নজানোৱাকৈ তেওঁ নিমাতীঘাট পালেগৈ।
মাজুলীৰ কেইজনমান উদাসীন ভকতে নাও মেলিবলৈ যো-জা
কৰিছে। তেওঁলোকক আঁতৰবপৰা দেখিয়েই বাতাই আশোৱাবী
বাগৰ “জয় জয় যাদৱ জলনিধি জা-ধৱ ধাতা। শ্ৰুতমাত্ৰখিলত্ৰাতা।”
বৰগীতটো আদত বাগত আবন্ত কৰি লাহে লাহে খোজ পেলাবলৈ
ধৰিলে। ভকত কেইজনে এনে সুন্দৰ গম্ভীৰ গলাৰ শুদ্ধ বাগত গোৱা
গীত শুনি নাও নেমেৰি বৈ থাকিল।

“ক’ব ভকতক বাম?” এজনে লাহেকৈ নিজকে নিজেই যেন
প্ৰশ্ন কৰিলে।

“বেহ সুঠাম সুন্দৰ পুৰুষ, গহীন গম্ভীৰ খোজ।”

তেওঁলোকে ভকতিৰ ভাবত তেওঁ অহাৰ পিনেই চাই থাকে।

“উস্ এনেকৈ আমাৰ ভকতেও গাব নোৱাৰে, ভকতি-বস যেন
নিজৰিহে পৰিছে!”

“হয় হয় বাম।” বাকীকেইজনে সমৰ্থন কৰি কলে।

তেওঁলোক বৈ থাকে। বৰলুইতৰ বতাহখিনিও ভকতি-বসেৰে
অভিষিক্ত হৈ বিব্-বিবকৈ গা-মন শাঁত পেলাই বৈ যায়।

বিষ্ণু বাতাই তেওঁৰ স্বাভাৱিক আপোনভোলা হাঁহিটিৰে তেওঁলোকৰ
আগত থিয় হ’ল। পৰম্পৰেৰে আশ্ব-নিবেদন হ’ল আৰু পৰিচয়
হোৱাৰ পিচত সৌহাৰ্দ্য ভাব আহিল।

সকলোৱে নাৱত উঠিল। বাতাদেৱে নাৱৰ আগ-বঠা ধৰা

ভকতজনৰ কাষতেই বহিল। মহা আনন্দত নাও এবি দিলে।
সুইত্তৰ মুকুট হেলোজনৰি মাঙত নাও আগবাঢ়িল। বতাহে
মনত পৰিত্ৰ ভাব জগালে।

বয়সীয়াল ভকতজনে বাভাদেৱৰ পিনে চাই হাতযোৰ কৰি
বিনয়ী ভাৱত কলে “বাপ, গুৰুজনাৰ লীলা-কথা শ্ৰৱণ কৰিববহে
মন, কবনে দয়ী কৰি?”

“ভেৰাব লীলা-কথা অঙ্কুড়—আশ্চৰ্য্য। কি কোৱা যাব, এই
মুখে বা কি জানে?”

“বস-ভকতিৰ উৰাল যাব হিয়া, তেনে জদয়-ভাণ্ডাবত কত সুব,
কত ভাল-মান, কত বচন-বচন উপচি আছে।”

বাভাদেৱৰ মুখত তৃপ্তিৰ হাঁহিব বেখা এটি স্তম্ভবভাৱে প্ৰকাশ
হৈ উঠিল আৰু ক্ষম্ভক বৈ লাহে লাহে গম্ভীৰ শব্দদেৰে কবলৈ ধৰিলে
—যেন এপাহি কবিতাহে ৰূপ-বস-সৌন্দৰ্য্য মেলি প্ৰকাশ পাবলৈ
ধৰিলে :

“কুম্ভকৰ নিৰোমণি ভূঞাৰ পুত্ৰ নাই, ভাৰ্য্যাত কহিছে, “ত্ৰিয়ে।
আমাৰ উপৰিপুৰুষকলে বৰভেহে কল পায়। তুমিও শিঙ্গৰীৰ
শিৱলিঙ্গত গৈ বৰ লোৱা।” এহি বুলি নিৰোমণি ভূঞাই বজ্জ-জব্বা
যুগুতি কৰি দিছে। সত্যসন্ধা আয়ে আন আন সকলোকে লগত
লৈ গৈ শিৱমূৰ্ত্তিত পূজা কৰি পুত্ৰৰ বৰ মাগিছে। শিৱই তুট হইছে।
শিৱমূৰ্ত্তিৰ মন্তকৰ মালা আইৰ মাথাত পৰিধান হৈছে। লোকে
দেখি আশ্চৰ্য্য মানিছে। ব্ৰাহ্মণসকলে লৈ—তে মা, তোমাৰ বাহা
সিদ্ধি হব। পৰে ব্ৰাহ্মণসকলক দক্ষিণা দি আই গৃহক আসি সুখে
আছে। তেনেতে মহা ভয়ঙ্কৰ ৰূপ বি গজত সুওৰ মালা, হাতত
ত্ৰিশূল, ডহক লৈ, সৰ্গৰ অলঙ্কাৰ পিন্ধি বৃষভৰ ওপৰত উঠি সদাশিৱে
নিজৰূপে দেখা দিছে। সত্যসন্ধা আয়ে ভয় খাই চকু বৃদ্ধিছে।
তাকে জানি সদাশিৱে সেহি ৰূপ সম্বৰণ কৰিছে।

পাহে কাকত স্তম্ভৰ নৱগুণ লৈ, হস্তত লাথুটি ধৰি আৰু শবীৰত

পীতবস্ত্ৰ পিন্ধি বিকুই নিজৰূপে সাক্ষাত হই আইক মাত্ৰ লগাইছে :
 “তে মাই, আমাক থাকিবৰ ধান দিয়া।” এই বাক্য শুনি আয়ে
 বুলিছে—“বাপ ! আমি দাসী, তোমাক থাকিবৰ ধান কোন ঠাইত
 দিম ? তে বাপ ! আমাৰ এই মাথাকে পাতি দেখ্ত। ইহাতেহে
 চৰণ ধৰব যোগ্য।” এই বুলি আয়ে প্ৰাৰ্থনা কৰিছে।

আইব প্ৰাৰ্থনাত সন্তুষ্ট হৈ গোসাঁই অদৃষ্ট হইছে। আইব
 শৰীৰ স্পৃশ্য হৈছে আৰু নিশা প্ৰভাতে উঠি কুসুম্বৰ বৰভূঞাত
 কহিছে। ভূঞাই শুনি নিশ্চয় কৰি সেইদিনাবেপৰা আইক নবীন
 পাক আদিব যোগান আৰু কাঁহী, কলহ, পাতিলা আদি কৰি
 প্ৰৱৰ্ত্তনৰ সম্ভাৱ পৃথকে দিছে আৰু আয়ে এনাদৰে ভোজন কাজ কৰি
 সুখে আছে। লাসে লাসে আইব শৰীৰৰ কান্তি একৰূপে অধিক
 প্ৰকাশ কৰিছে।

সেহি সময়তে পূৰ্ণব্ৰহ্মই সন্তমূৰ্ত্তিস্বৰূপে অৱতাৰ হইবাক ইচ্ছাখনি
 কৰিছে। ইদিশে আইব শৰীৰৰ কান্তি জ্যোতিয়ান হইছে। বি
 মতে দৈৱকীৰ দেহাৰ কান্তি বন্নিশালত হৈছিল ; সেইমতে ভূঞাৰ
 গৃহকো আইব শৰীৰৰ কান্তি জ্যোতি কৰিছে। পাছে পৰে সময়
 বৃদ্ধি ঈশ্বৰ-ভগৱন্ত পূৰ্ণবে শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ হৈ গুৰুস্বৰূপে আহি ছায়া
 জীৱক নিস্তাৰ কৰিবৰ কাৰণে কৃপা কৰি ১৩৭১ শকত...”

এইখিনিতেই শিল্পী বাভাদেৱে এটি সেপ চুকিছে। জ্যোতা
 ভকতসকলৰ শৰীৰ বোমাঞ্চিত হৈছে। বয়সীয়াল ভকতজনে
 ‘কৃষ্ণ’ ‘কৃষ্ণ’ নাম সোঁৱৰণ কৰিছে। আগুৱানজনে বঠাপাট বাবলৈ
 এৰিছে, গুৰিয়ালজনৰ হাতৰ বঠাপাট টিলা হৈ গৈছে। নাও
 আগুৱাই আছে।

“...মধ্যনিশা সমস্তত এহি পৃথিৱীতে বেকত হইছে। ভেড়িকণে
 কণিকা বৃষ্টি আৰু ভূমিকম্প হইছে। তিনিটা হাঁচি, তিনিটা হানি
 আৰু তিনিডাল নাৰী ঈশ্বৰে লগতে আনিছে। ডেবাৰ সূক্ষ্ম শৰীৰ
 নাৰীসকলে জোকাবি দিছে। বাজ্যত বাজ-ভাণ্ড আপুনি বাজিছে।

হুজীৰীবা। সন্মত চিহ্নি দিছে, বাজ্যৰ দেৱ-দেৱালয়ৰ বস্তু আত
কৰি লুপ্তইছে, মূৰ্ত্তিবিলাক কাটি হৈ পৰিছে, বিনা বাতাসে বাজ্যত
স্থাপন বহিছে। বৰ অন্ধত দেখি ব্ৰাহ্মণ ভট্টাচাৰ্য্যত সোবা হৈছে।
পণ্ডিতসকলে অন্ধভাৱ কহিছে—

“এহি লক্ষণে বজ্যৰ কুঁৱৰহে জন্মিব পায়।”

সন্মতলৈ গনি-পটি সকলো লক্ষণ প্ৰকাশ কৰিছে : সন্ত
মূৰ্ত্তি ধৰি ঈশ্বৰ অৱতাৰ হইছে। আৰ্য্যৰ জন্মত দেৱ-দেৱালয়ৰ
সকলো কলুষ নূৰ হব। আৰ্য্যই কেৱল শুদ্ধৰ্ম আৰু হবিনামন্ত
প্ৰকাশ কৰিব।

আৰ্য্যৰ বাশি ধনু, গণ দেৱ, নক্ষত্ৰ বোহিনী, জন্ম মাহেস্ত্ৰ যোগত
পৰিছে। গুপ্ত নাম গঙ্গাধৰ হব। আনন্দত সৱাবে থল নোহোৱা
হইছে। শিবোদ্ধি ভূঞাৰ সকলো ভূঞা ব্ৰাহ্মণ সমস্তকে ডাকুল-পান-
ভৈল দিছে আৰু হালধি বোল সিঞ্চিছে। কস্তাসকলক ভেল-
সেন্দূৰ দিছে। আৰু সন্মত দলৈক বস্ত্ৰ-অলঙ্কাৰ দি সন্মান দিছে।
এহিমতে উৎসৱ-আনন্দ কৰি সৱে ঘৰা-ঘৰি গৈছে। চাৰিদিনত
ভূঞা ব্ৰাহ্মণৰ ভাৰ্য্যাসকল আসি ত্ৰীশঙ্কৰক দৃষ্টি কৰি চাই থাকন্তে
তেবাই একৰূপ ধৰিছে। চাৰি হন্তে শঙ্খ-চক্ৰ-গদা-পদ্ম, মাধাত্ত
কিবীটি, কৰ্ণত কুণ্ডল আৰু গাৱত পীতবস্ত্ৰ লৈ স্তন্যৰ বাসকৰূপ
দৰশাইছে। বমণীসকলে দেখি মোহিত হৈছে। অসম্ভাৱ কোলাহ-
ল হাল খসি পৰিলেও...মন নাই। পাছে প্ৰভুৱে সেই ঈশ্বৰ-ৰূপ
ঢাকিছে। ধাই চন্দ্ৰবী আৰু আয়ে ভেল-সেন্দূৰ ডাকুল-পান
সৱাকে দিছে। পাছে সেই বমণীসৱে ঘৰাঘৰি গৈছে।

এহি গঙ্গাধৰে কলীয়া গোঁসায়ী বিমতে লীলা দৰশাইছিল,
সেহিমতে শিশু-লীলা, ৰাল্য-লীলা দৰশাইছে। পিছে পৰে শঙ্কৰৰ
বৰৰ অৰ্থে এওঁৰ নাম শঙ্কৰৰ বা ত্ৰীশঙ্কৰ বা ত্ৰীমন্ত শঙ্কৰ হয়,
আতপৰে বহু অপৰ নাম হয় ; যেনে—

গোমস্তা, ডেকাগিৰি, গুৰু, হৰিদেৱ, মহাপুৰুষ, বয়াকৰ,

কবিতা, আত্মজীবনী, বাগ, গৃহস্থ, সৰ্বস্বাস্থ্য, পোশাক, জীৱনশৈলী, শিৱোৎসৱ, জোনাই, কাৰী, সন্ত, মহন্ত আৰু বৰফাৰা।

এই শব্দৰে নিচিন্ত দ্ব্যৰ্থিত শব্দৰ গৌৰৱ কলমেৰে সুশোভিত। গহীন গভীৰ বীৰ্যমতি বৰ শব্দৰ আৱত কমল নৱন সুন্দৰ সহিত চান্দকহো জ্যোতি বহন ভৈল। বোৱনৰ খটখটিত ঐশ্বৰ্য্যৰ পত্ৰৰ চাব পোৱা। নানা ধান সলনি কবি বটবট বা বৰদোৱাত থাকি সৰে হৈবৰ হহিবা কীৰ্তন কবি মুখে আছে।...ভূঞা ব্ৰাহ্মণসকলে এদিন আলটি আছে, হঠাতে বামবাম শুকই 'ঐশ্বৰ্য্যদেৱত' কহিছে : “তে বাপু ডেকাগিবি। তুমি সদায় ভীৰ্ষক্ৰেত্ৰ কথো কোৱা। এই আবাসৰে বৈকুণ্ঠৰ ভীৰ্ষক্ৰেত্ৰ দেখিবৰ ইচ্ছা কৰে।”

ঐশ্বৰ্য্যৰে বোলে, “তে দেখিব পৰা যাব।” এই কথা কহি ঐশ্বৰ্য্য শব্দৰে ভাবি-চিন্তি চিহ্নযাত্ৰা ভাৱনা কবিতা উদ্‌ঘোষ কৰিছে ; ভাল, খোল, বাত সকলো কবিতা মন হইছে। তেতিয়া কাঠ-ডাল আনিছে, চানেকি কৰিছে, কপিলী-কাঁজলীমূখৰ মাটি আনি নৈক কামৰ জগন্নাথ কুমাৰ হাতে খোল গঢ়াইছে। পাছে ঐশ্বৰ্য্যৰে যোগানত বহি জদি-পদ্মত পৰম ব্ৰহ্মৰ সাধ্য কৰিছে। জদি-কমলবপৰা সন্ন্যাস দিগম্বৰৰূপে একজন পুৰুষ বাহিৰ হইছে। সেইজন পুৰুষে ভাল-খোল, সুব-সকৰ, বাগ-বাগিনী, কথা-অঙ্ক আৰু দাহিনে তিনি আঙুল আৰু বাওঁৱে দুই আঙুল জোখ দিছে। বিমতে যি মূৰ্তি কবিতা লাগে সৱাকো কহি দি পুৰুষজন হুঁই ঐশ্বৰ্য্যদেৱৰ জদি-পদ্মত বীন হইছে। সমস্তে দেখি আশ্চৰ্য্য মানিছে।”

এনেতে নাৱৰ এজন বঠা মাৰোঁতা ভকতে চিহ্নবি উঠিছে কিবা এটি আভাৱিক অল্পপ্ৰেৰণাত ভটিয়া এবাৰ পাই—

“জয় শুক শব্দৰ সৰ্বভাগ্যকৰ
যাকেবি নাহিকে উপায়।”...

পুনৰ বাতালে কবলৈ ধৰিছে :

“পাছে ডেবাই ভালৰ যোগান-পাতি জোখ দি কঁহাব হাতে ভাল

করিয়েছে।' শিল্পে শিল্পীরা নষ্ট লিখিছে, পোশাক-পোশাকি লিখিছে, বিত্তীয়-কলক বচিছে, ডাব গিছে নৃত্য, ভক্তি, কবিতা, কবিতা বচি শেষ করিছে। পট আঁকিছে, বাব বেলে স্থান, বি মত লক্ষণ, কল্পিতক উপকরণ আদি, জম্মী, সবমতী, চৌক পাখির সবারকো, আক সাত বৈকুণ্ঠন সপ্ত গোলাল সবারকো চিত্র-বাজার পটত অঙ্কন কবি থাইছে। চন্দ্রবী আরে তুল ধরিছে; ভেবাই শুকবাই পুত আঁকিছে।

জগন্নাথ গঙ্গীয়া আঁতে, ভীমা বায়ন আঁতে, চন্দ্রোমতি গায়ন আঁতে, তুঙ্গাভিত্তা নৌকা আঁতে, বামবায় শুক, সর্বজয় আঁতে প্রায়ুখ্যে সবারকো শ্রীত-বাগ-সক-অঙ্ক লিখি দিছে। সবে শিকি মুখস্থ করিছে।

অনেক অসংখ্য লোক সভা চাব আসিছে। অনেক দিব্য-বস্তু সংযোগ কবি চায়না সাজি বস্তা দিছে।

বব বায়ন হৈ শব্দে নট-ধেমালি, বব-ধেমালি, নটী খোল লৈ একেলগে বজাইছে। শূত্রধারী পাঁতামারী-জামা সুবি, সোণখাক, চাদর, চেলং, নূপুৰ গিচ্ছি শূত্রধার হৈ নিজে নানা অঙ্গ-ভঙ্গীবে বৃত্ত কবি ভাওনার শূত্র মাতিছে।"

এনেতে বগা বগা পাখি মেলি বগলী এজাক আকাশেদি উবি বাব ধরিছে। চিত্রকব বাভাদেদে কথার মাজতে এবাব সেইগিনে নৃষ্টি কবি ভবিত তুলিয়েই থাকিল।

"সেহি সভার স্থলতে এডাল পাতিসোন্দা বৃক্ষ আছে। শ্রীশঙ্কর বাগ দিছে, সেই বৃক্ষ পাতি সমুদায় সব পবিছে; বাগ ভাবত তুলিছে, বৃক্ষ পত্র অঙ্কন ধরিছে; বাগ বৃত্তিত কবি নবাইছে; বৃক্ষ ভালে-পত্রে পূর্ণ হইছে। তাকে দেখি সভার সকলোরে আশ্চর্য মানিছে। সাত দিন সাত রাত্তি রাজা মহোৎসব করা হৈছে।...

এইকপে ববদোহাতে বব আতা পুখে ধরিছে। গাছে গবে ফাটন

সাহসী কবি কখন মৌল-সাজা নিমিত্ত। “কবি-স্বৰ্গ-সম্বন্ধে কবি-স্বৰ্গ,
“তে, কখন জ্ঞান সমস্ত আছ। # এই কবি-স্বৰ্গ-সম্বন্ধে কবি-স্বৰ্গ
মৌল কবি-স্বৰ্গ।”

কবি-স্বৰ্গ কবি-স্বৰ্গ বোলে, “তে কবি-স্বৰ্গ। মৌল কবি-স্বৰ্গ-সম্বন্ধে
কি কবি-স্বৰ্গ।”

কবি-স্বৰ্গ বোলে “তে কবি, এটি, মৌল-সাজা, চাৰিডাল বাঁহ,
চাৰিডাল খোকে সমে কল, চক, চাউল, কাঁহ আৰু অনেক জন্তু বস্তু
সাজি।”

কবি-স্বৰ্গ কবি-স্বৰ্গ প্রমুখ্যে কবি-স্বৰ্গ-সম্বন্ধে বোলে, “তে কবি-স্বৰ্গ,
সমস্ত কবি।”

কবি-স্বৰ্গ গীত-স্বৰ্গ-সকল লিখি দিছে। সবে শিকিছে।

শিচদিনা থল বন্ধা লোকজন সকলো হাতে হাতে কোদাল
লৈ দলে দলে ওলাই গৈছে। যি ঠাইতে মৌল বাঁহিৰ সাজি, সেই
ঠাইতে গৈ গলাধৰ প্ৰভুৱে দেখুৱাই দিছে। সবে কোদাল লৈ মাটি
কাটি ডাঙে দ'ম খুৱাই সাতোটা থাক কবি মৌল বাঁহি লিপি-গুহি
স্বৰ্গ কবি, পাছে পৰদিব, বাঁহ, কল, চক্ৰডাপ, জাল-সৰগ সাজি
মৌলৰ ওপৰত আলে দিছে আৰু লগে লগে বন্ধা কাঁহৰ যতন
কৰিছে। ভীমা বাঘন, জগন্নাথ গন্ধীয়া, চান্দোহতি গান্ধন, কুন্ডালতিয়া,
নটুৱাসৰে ভাল, খোল ধৰি নানা বস্তু গীত, বাগেৰে মহোৎসৱ সাজি
ভাৱনা কৰিছে। দিন বাজি এক ; কব নোৱাৰি। মৌল ভগব
দিয়া মোসাইক বুজাইছে।...

“বন্ধে কাণ্ড খেলে চৈতন্য বনমালী।

হুহাতে কাণ্ডৰ গুণা নিকন্তু বুঝাৰী।”

কব নোৱাৰাকৈয়ে আপোন-পাহৰা হৈ ভকত হুহানে গীত বুঝিছে।
বাঁহাধৰে নিমাত-নিমাত মাৰি গীত। কনিছে। গীত শেষ হৈছে।
আকৌ এজন ভকতে গীত আবৃত্ত কৰিছে :

“কাণ্ড খেলে ককশাসন এ মন কুমাৰ।”

এজনে ভাল-মান বাখি মুখে মুখে বাজনাৰ কোল গাইছে :

খিন্‌নাভ্‌, তং খিতি ডাখিভ্‌ ।

খুবাব্‌, ডাভ্‌, তং খিতি ডাখি খেয় ।

বাভাদেৱে অল্পভৱ কৰিছে যেন এখন সপোনপুৰীতহেঁ ডেওঁ
নৌকা-বিলাস কৰি ফুৰিছে । কলা আৰু কবিতাৰ ভাব একেলগে
অস্তবত নিজৰি নিজৰি উঠিছে ।

নাও পাৰ পালেহি । সকলোৰে যেন সপোন ভাঙিল, বৈকুণ্ঠবপবা
যেন বাৰিষাই খুলি-চেপি যোৱা শুকান বালিৰ পৃথিৱীত ডেওঁলোকক
নমাই দিলে । তথাপিও বৈকুণ্ঠৰ যোগসূত্ৰ থকা সত্ৰখনিলৈ মনত কৰি
ডেওঁলোক আনন্দিত হ'ল । লাহে লাহে খোজ পেলালে সত্ৰ অভিমুখে ।

বাভাদেৱে মুখে মুখে বচনা কৰি গুণগুণাই গম্ভীৰ স্বৰেৰে স্তব
লগাই গাই গ'ল :

“অ’ অসমীয়া ডেকাদল !

অ’ অসমীয়া ডেকাদল !!

আজি তোৰ তেজাল বদন মলিন কিয় হ’ল ?

হুৰ্গম নদ পাহাৰ গিৰি

লজিছিলে ডেকাগিৰি

সুন্দৰ শব্দৰে লবি কৰিছিলে তল,

দেখুৱাইছিল জগত জুৰি অসীম বাহুব বল,

সিও যে তোৰ নাইকীয়া হ’ল ।

কীৰ্তন দশম নামমোৰা

হওক আমাৰ শৌৰ্য,

নটি গাঁও নাম বৰগাঁও

হওক বনৰ তুৰ্য,

আৰ্হি ডেওঁৰ এই অসমৰ

হওক অসীম বীৰ্য,

অসমীয়া ! সমনীয়া ! আগবাঢ়ি বাওঁ-ব’ল ।

আগবাঢ়ি বাওঁ ব'ল

আগবাঢ়ি বাওঁ ব'ল

আগবাঢ়ি বাওঁ ব'ল ॥

তেতিয়া সন্ধিয়া লাগি ভাগিছে। ধানত চাক্কি-বস্তি জলিছে।
ভকত গায়ন-বায়নসকলে দিনৰ কৰ্মৰ সামৰণি মাৰি স্নান কৰি গীত-
বাজ-নৃত্যৰ আখৰাৰ বাবে সমবেত হব ধৰিছে।

ছটপুষ্ট আদহীয়া বয়সৰ বববায়ন আৰু ববগায়ন মণিৰাম মুক্তিয়ার
আঁতৈয়ে গহীন-গম্ভীৰ খোজ পেলাই মঞ্চত প্ৰবেশৰ নিচিনা আগবাঢ়ি
আহিছে। তেওঁ অলপ আঁতৰতে বাস্তাদেৱক দেখি চিনি পাই মনত
আনন্দ পাই সুধিলে, “অ’ আমাৰ তেজপুৰীয়া গায়ন দেখোঁ ? কিনো
ভাগ্য আমাৰ আজি !”

লগত অহা কেইজনে তেতিয়াহে বুজিব পাবিলে যে অভ্যাগতজন
কোনো বিশেষ পুৰুষ।

“খুলি লবলৈহে অহা হৈছে, গিছে বাকনে ?”

“হুজনা গুৰুৰ কুপাত বাক বুলিয়েই কব পাৰি। আহক আহক,
বাগ-নাচৰ কথাবোৰৰ আলচৰ দৰকাৰ হৈছে। সুদিন ভয়োৰে
হামাৰি।” মণিৰাম মুক্তিয়ার বায়ন আঁতৈয়ে তেওঁক সমাদৰ কৰি কলে।

হুয়ো আগবাঢ়ি গ’ল। তেতিয়া কোনোবা এজনে বাজনাৰ চোলোক
মাতি বজাইছে :

নলিনী দলগত ঠাট্টা পতিতঃ

ত্ৰিভূৱন কমলং ত্ৰীকমলপদতঃ

তিত্‌তঃ হিত্‌তঃ অতি গতি গলিতঃ

দান্তম্ দান্তম্ দান্তম্ ॥

* বাস্তাদেৱে তোলা এই গুৰুচৰিত্ৰখিনি ৪২২ শব্দবান্ধৰ ‘বাহী’ত
‘ডেকাগিৰিৰ দান’ নামে প্ৰৱন্ধাকাৰে এবছৰ পিচত ছপা হৈ ওলাইছিল। প্ৰায়
পঁয়ত্ৰিশ বছৰৰ ব্যৱধানত অনেক পাহৰি বোৱা এই ঐতিহ্যমূলক সতীতম্বৰ
প্ৰৱন্ধটো ‘আমাৰ দেশ’ৰ সম্পাদক শ্ৰীগোবিন্দ পাঠকে ১৮২৬ শকৰ (১৯৭৫ ইং)
ফেব্ৰুৱাৰী-মে মাহত পুনৰ প্ৰকাশ কৰে।

মুক্ত বিহঙ্গমৰ দৰে

কমলাবাৰী, উত্তৰ কমলাবাৰী, ন-কমলাবাৰী, আউনিআটী, বেঙেনাআটী, দক্ষিণপাত, ভোগপুৰ সকলোতে ডেওঁ বৈ থাকি, জিৰণি লৈ সজীত শুনি, দেখি, ভাবি-চিন্তি, ভাল গণি, বোল লিখি, নাচি-গাই, ভাববীয়াব ভঙ্গী দি ভকত-গায়ন-বায়নৰ লগত এক হৈ সজীত সমুদ্ৰত নাহুৰি-সাঁহুৰি তেজপুৰলৈ উভতিল। বাট-পথ বৰ দুৰ্গম, কিন্তু দৰকাৰ হলে একুৰি-দুৰুৰি মাইল বাট খোজকাটিও ডেওঁ যাব পাৰে আৰু গৈছেও। ক'ববাত হয়তো মটৰ-গাড়ী আছে, কিন্তু ডেওঁৰ জেপ হয়তো খালী। হাঁহিমুখে খোজকাটি গৈ কোনোবা শিল্পীৰ ঘৰত মিচিকিয়া হাঁহি মাৰি উপস্থিত হৈছেগৈ। তাতে আকৌ দুই-এদিন সজীতৰ বৈঠকত গাঁত গাইছে। পুনৰ সেই ঠাই এৰি গুচি গৈছে—সবল গাৱলীয়া হোজা কৃষক-বহুৱাব ঘৰত উপস্থিত হৈছে, মুখত সেই একেই সবল-সহজ স্মলৰ হাঁহি ; যেন এটি মুক্ত আকাশৰ মুক্ত বিহঙ্গম। উৰি আহি থাকোঁতে পৰিকল্পনা কৰি আছে—‘শব্দ-মাধৱ একবস্তু’ এই ভাবৰ এখনি চিত্ৰ আঁকাৰ। ডেওঁৰ মানস-চকুত বিশ্ব-শিল্পী ছজনা, দেবাসকলৰ বিভিন্ন ৰূপ-গুণেৰে চিকমিকাই উঠে।

ডেওঁ তেজপুৰ পালেহি। পুত্ৰৰ অতীত গোবৰ-মণ্ডিত তেজপুৰ

ধানখন বজন-জনাই উঠিল। বান বজমঞ্চত গায়ক, বায়ক, শ্ৰাবক, অভিনেতা, নৰ্ত্তক, বচক, সকলোৰে উল্লসি-মুহুৰ্গি লগি পৰিল। নিজৰ পৰিকল্পনা আৰু আচনিবোৰ সাময়িকভাবে পিচলৈ থৈ তেওঁ দহজনৰ ইচ্ছামতে অভিনয়ত লগি গ'ল। তেওঁৰ লগৰ সহ-অভিনেতাসকলৰ হাবিলাসত তেওঁ হয়ভৰ দিলে। অভিনেতাইহে অভিনেতাক নিখুঁত অভিনয় কৰিবলৈ অনুপ্ৰেৰণা দিয়ে। এই ক্ষেত্ৰত খ্যাতিমায়া অভিনেতা ফণী শৰ্মাদেৱে তেওঁক তেনে স্বাভাৱিক আৰু চিত্তাকৰ্ষক অভিনয়ৰ সমল যোগালে।

১৯২২ চনত ফণী শৰ্মা ভেজপুৰ চৰকাৰী হাইস্কুলৰ তলৰ শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰ। সেই বছৰ বাৰ্ষিক বঁটা-বিভবণী সভাত শৰ্মাই লাচিত বৰমুকনৰ ভাওটো আৱৃতিত দেখুৱাব লগা হৈছিল। শিশু-শিল্পী শৰ্মাই সেই ভাওটো এনে সুন্দৰভাৱে দেখুৱালে যে অনেকেই তেওঁৰ ভৱিষ্যত বৰ উজ্জল বুলি ভৱিষ্যৎ-বাণী কৰিলে। আৰু সেই ভৱিষ্যৎ-বাণী সত্যত পৰিণত হ'ল। সেইদিনাৰ শিশু-শিল্পী ফণী শৰ্মা সমগ্ৰ অসমতে এদিন নটশূৰ্য্য ফণী শৰ্মাকপে পৰিচিত হ'ল, বিখ্যাত হ'ল।

মাজনিশালৈকে বান বজমঞ্চত আখৰা চলে। নাট-অভিনয়ৰ বাহিৰে তেওঁলোক ছজনৰ লগতেই আন বহুতৰেই যেন সংসাবত আৰু আন কথা নাই। মঞ্চৰ আলধৰা বুঢ়া শম্ভুৰামে চাহ, তামোল-পান আৰু চুবটৰ যোগান ধৰে। আখৰাত এই শম্ভুৰামেও একোবাৰ নিজৰ কামখিনিকেই ভাববীয়াক দৰে অভিনয়ৰ চঙত কৈ যায়, সকলোৱে ভেতিয়া হাঁহি মাৰি উঠে।

“জীৱনটোৱেই নাটক দেউতাসকল।”

শম্ভুৰামৰ কথাবাতত সকলোৱে সমৰ্থন কৰি “এয়ে জীৱন,” “জীৱনেই মঞ্চ”, “মঞ্চই জগত শম্ভুকাই”, এনে ধৰণৰ মন্তব্য প্ৰকাশ কৰে।

বিকু ৰাভাই অৰ্গেন বজাই যায়, গীত গায়। মাজতে কোনে কি কৰিব ভাবো আদেশ-নিৰ্দেশ দিয়ে। ফণী শৰ্মাই একেটি ভঙ্গীৰে

ইতিমধ্যে নিম্নলিখিত অৰ্থাৎসোৱা কৰে। তেওঁৰ একাগ্ৰতা আৰু ভৱিষ্যতী
মেধি বাতাসেৰে আচ্ছন্ন হৈছে।

কেতিয়াবা মাজলিঙ্গা য'ব মোহাই বাতাই চৈল তাত হুটাহান
বুজি দি পুনৰ নাচ আৰু বাজনাৰ চৰ্চাত লাহে। মনিমান
গায়ন আঁঠুতলৈ আন বাজনাখন আকৌ উত্তৰ কমলাকাবীৰ ধৰ্মেৰে
ফুৰন গায়ন আঁঠু আৰু মোহাবাৰ বায়ন আঁঠুৰ বাজনাৰ লগত
বিজাই চায়। উত্তৰ ভাবতৰ সঙ্গীতৰ লগত বৰদীত আৰু অৰু-দীতৰ
মিল আৰু অমিল কিহুত ভাবি-চিন্তি উলিয়ায়। সত্ৰীয়া সঙ্গীতত
মিল তাল পায়, উত্তৰ ভাবতীয়া সঙ্গীত-ধাৰাত তেনে তাল নাই।
একতালত চলা চালি-নাচটো তেওঁৰ চকুৰ আগত তাঁহি উঠে।

সেই সময়ত জ্যোতিপ্ৰসাদ আগবঢ়ালো তেওঁলোকৰ ভাষোজবাবী
চাহ বাগিচাকপৰা কেতিয়াবা ভেজপুৰলৈ আহিছিল। তেতিয়া
বাতাসেৰে তেওঁক লগ ধৰে আৰু ছল্লোবো মাজত নানা আলোচনা
চলে। এবাৰ ছল্লো আলচ কৰি ডেকাবগাওঁ মঞ্চলৈ গ'ল।
তেতিয়া তাত বাইজৰ বাস-ভাওনাৰ বাবে আখৰা চলিছে।
তেওঁলোক সৈ পোৱাত বাইজ বৰ উৎসাহিত হৈ পৰিল। তেওঁলোকৰ
ভাও, গীত, বাজনা আদি চাই-চিতি খুঁতবোৰ শুধৰাই দিবলৈ বাইজে
ছল্লোকো অহুৰোধ কৰিলে। সাধাৰণতে শিক্ষিত লোকসকল তেতিয়া
মূল্যবান সত্ৰীয়া সম্পদবিলাকৰ প্ৰতি আওকণীয়া। আগবঢ়ালো আৰু
বাতাব আগমনে সত্ৰীয়া গীত-ভাও-ভাও-বচনলৈ এটি আগবঢ় আনি
দিলে। ডেকাবগাওঁৰ গায়ন-বায়ন আৰু ভাৱবীয়াসকলে অতি
একাগ্ৰতা আৰু ভক্তি সহকাৰে কেলীগোপাল নাটৰ আখৰাত লাগি
গ'ল। নাচৰ অনেক খুঁটি-নাটি কথা কৃত্যচাৰ্য বাতাসেৰে বুজাই
আঁক দেখুৱাই দিলে। সাজ-সজ্জাৰ দাত্ৰীৰ অৰ্ঘ্যবোৰ এনে অৰ্ঘ্যপূৰ্ণ-
ভাবে দাঙি ধৰিলে যে পুনৰি গায়ন কেইজনেও আগতে ইয়াৰ ভাষণৰ্য
বুজিব পৰা নাছিল, মাথোঁ কিছুমান কথা গতাঃগতিকভাবে মানি
চলিছিল আৰু কিছুমান কথা অজানাতীয়াল বুলি আওকাণ

কবিছিল। সেইবোৰৰ ভাষণৰ্য্য ভেঁইলোকে এতিয়াহে বুজিব পাৰিলে।

হুই-এক বিদেশী প্ৰভাৱৰ কথা আগবঢ়ালোঁদেওঁ আত্মজিয়াই দি সেইবোৰ শুদ্ধ আৰু আদৰ্শ কৰি দুলিবলৈ পৰামৰ্শ দিলে। খেত্ৰীমাৰ্জ লাইটৰ সহায়তেই কেনেকৈ আলোকপ্ৰপাত (কোকাচি) আৰু ভাব প্ৰকাশৰ কাৰণে বসোস্তীৰ্ণ শব্দ-প্ৰয়োগৰ (Sound effect) কৌশল কিছুমান পৰিচালকসকলক ধোৱাতে শিকালে। সেইবেলিৰ বাস ভাওনা আগতকৈ বহুত উন্নত হ'ল আৰু এই শিল্পী দুজনাব আগমনৰ বাৰ্তাত পিচলৈ অসংখ্য লোকৰ সেই অহুষ্ঠানলৈ আকৰ্ষণ বাঢ়িল। পিচলৈ যেতিয়া এই শিল্পীৰ স্থানখনলৈ বিজুলী-বস্তি আহিল, তেতিয়াবপৰা বাস ভাওনাই আৰু এটি অল্পপম ৰূপ ললে।

এই কেলিগোপাল নাটৰ মঞ্চত প্ৰবেশ কৰা অন্তৰ মাৰে জনাজাত শব্দচূড়ৰ প্ৰবেশৰ দৃশ্যটোও এই দুজন শিল্পীৰ স্মৃতিশক্তিৰ পৰশ পাই আনন্দদায়ক হৈ উঠিল।

...“নানা খেলা ক্ৰীড়াগোপালে কয়ল। গোপীসৱ মনোবধ পুৰি আনন্দে মন মগ্ন হয়। সেই সময়ে কুবেৰক এক অহুচৰ বন্ধ— তনিকৰ নাম শব্দচূড়; সে পাপী কামাতুৰ হয়। গোপীক হৰি নিৰাক প্ৰতি প্ৰবেশ কয়ল।...

...সে শব্দচূড় গোপীসৱক ভয় জানি কহৌ বিভৎস বস ভাৱনা কয় তখি খিক ভয়ঙ্কৰ ৰূপ বন্ধক পেখিয়ে গোপীসৱ ভয়ে কাম্পয়ে লাগল। ত্ৰাহি কৃষ্ণ ঘন ঘন জাম্পত। তাহে পেখিয়ে ভকতক ভয়হাবী হৰি গোপীসৱক আশ্বাস আনিজন কয়ল। বিক্ৰম দৰশিয়ে বন্ধক খেদায়ল।”...(কেলিগোপাল : ক্ৰীষ্ণকবদেৱ)

নাটখনিৰ এই দৃশ্যটো সঁচাকৈয়ে বৰ উপভোগ্য। কেবাটিও বসৰ-ইয়াত সকাৰ হৈছে। এই দৃশ্যটোবন্দাই নিজস্বভাবেই এই ডেকাবগাঠনবপৰা ‘অন্তৰ বুজ্য’ এটি সৃষ্টি হৈ পৰিছে।

আগবঢ়ালোঁদেওঁ প্ৰতি শিল্পী বাতাব আহিল অসীম জ্ঞান। তেওঁ

বিভিন্ন ঠাইত আৰু বিভিন্ন লিখনিতে আগবঢ়ালোৱেৰে কুৰি কুৰি
প্ৰশংসা কৰি গৈছে। “জ্যোতিৰ জ্যোতি” নামৰ এটি প্ৰৱন্ধত তেওঁ
লিখিছিল—

“...তেওঁ কেৱল কবি, গায়ক, নাট্যকাৰ, সাহিত্যিকেই নাছিল,
আছিল নৃকৃত্তা কবি।”

এদিন বিষ্ণু বাৰ্তাই আগবঢ়ালোৱেৰে কলে, “ককাইদেউ, মন
কৰিছেনে নাই, আপোনাৰ গানৰ এটি অপকণ বৈশিষ্ট্য?”

“কি?” আগবঢ়ালোৱেৰে প্ৰশ্ন কৰিলে।

“আপোনাৰ, গানৰ শ্ৰব ব’ত শেষ হয়, তাতেই আকৌ দ্বিতীয়
শাৰীৰ শ্ৰব আৰম্ভ হয়।”

“কেনেকৈ বিষ্ণু? তুমি কথাটো আগতেও কেতিয়াবা
কৈছিল।”

“চাওকচোন” বুলি কৈ গায়ক বিষ্ণুপ্ৰসাদে অৰ্গেনৰ আগত বহিল,
গাই গ’ল আৰু বৈ বৈ কৈ গ’ল—

“বনবীৰা আমি বনৰ চৰাই,
বনে বনে কুবোঁ অনাই বনাই...”

“গান্ধাবৰপৰা পাতনি মেলি শ্ৰব বগাই পহিলা শাৰীৰ সামৰণি পৰে
ধৈৱত ‘চৰাই’ৰ ‘ই’-টোত, সেই ধৈৱতবৰপৰাই হুচৰা শাৰীৰ ‘বনে
বনে’ৰ ‘ব’-টো গান্ধাবত খোপনি পোতে। সেই গান্ধাবেদি জখলা
বগাই ‘অনাই বনাই’ৰ ‘ব’-টো পঞ্চমবৰপৰা দোপ লয়। ভিচৰা শাৰীৰ
‘অনাই বনাই’ৰ ‘অ’-টো পঞ্চমবৰপৰা খোজ লৈ মূদাবাৰ ‘সা’ত উশাহ
লয়। সেই ষড়্জবৰপৰাই ‘উ উ’ মাঠোতে ঋষভবৰপৰা মধ্যম,
মধ্যমবৰপৰা পঞ্চম, পঞ্চমবৰপৰা ধৈৱত, ধৈৱতবৰপৰা একেবাৰে দেও দি
তাবাৰ গান্ধাবলৈ জঁপ মাৰি তাৰেৰে ঋষভ, ষড়্জৈদি পিচুৱাই
একেটিপে পঞ্চমলৈ আহি পুনৰ জঁপিয়াই তাৰাৰ ষড়্জলৈ, আৰু
তাতে জিৰণি লয়।”

আগবঢ়ালোৱেৰে চকু মুদি ভগ্ন হৈ গুনি থাকে।

পাকৰ্ণ কৰ্ত্তাদেয়ে পুনৰ আন এটি স্মৃতি আবৃত্ত কৰক :

“জন্মনী পূজাবে মন্দিৰ হুন্দা

নজলোৱা কিয় বন্তি...”

‘জন্মনী’ৰ ‘জ’-বে উদাবাব বৈৱৰ্ত্তবৰণা পাতনি যেনি সাৰে পান-
ওপৰত অলপ খেলা কৰি ‘পূজাবে’ৰ ‘বে-বে’ আকৌ উদাবাব বৈৱৰ্ত্তলৈ
আহি জিৰণি লয়। সেই উদাবাব বৈৱৰ্ত্তবৰণা পুনৰ বনাই গৈ ‘হুন্দা’ৰ
‘দা’-বে হুন্দাবাব গাছাবত জিৰণি লৈ, ভাতে খোপনি পুতি আকৌ
আঙুৱাই সেই গাছাবতে ‘বন্তি’ত ‘বে’ খিটাপি পাতি আগবাঢ়ি
-পিচুৱাই উদাবাব বৈৱৰ্ত্তত জিৰায়। এইদৰে জানি নিছিগাকৈ
আঙুৱাই পিচুৱাই থাকে—যেন এধাৰি মালাহে।”...

প্ৰতিভাশালী আগবঢ়ালোৱাৰ নিমাত হৈ পৰে। কিছু সময়ৰ
পিচত তেওঁ গহীনাই কয়, “এবা হয়েতো, মইতো নাজানিছিলোঁ।”
তাৰ পিচত পুনৰ কলে, “হেবা বিকু, তুমিয়েই মোৰ গানৰ অবলিপি
কৰা, কি নাম দিবা?”

“জ্যোতিৰ গান।” বাতাই টপবাই উত্তৰ দিলে।

তাৰ কৈইদিনমান পিচতে জ্যোতিপ্ৰসাদ আগবঢ়ালো বাগিচালৈ
গুচি গ’ল।

ইয়াৰ ছদ্ম পিচতেই বাতাদেৱো হঠাৎ ভেজপুৰবৰণা অন্তৰ্ধান
হোৱাৰ নিচিনাকৈ ক’বলৈ ধাপলি মেলে। চিত্ৰকৰ পিন্নাৰীমোহন
চৌধুৰী, জীদেবেল্লনাথ চলিহা আদিয়ে তেওঁক বিচাৰি চলাথ কৰিলে।
পিচত তেওঁলোক বেজ-ষ্টেচনৰ পিনে গ’ল। তেওঁলোকক দেখি
ষ্টেচনত চাকৰি কৰা এজন ডেকাই আগবাঢ়ি থকৰ দিলে যে কালি
বাতিৰ ট্ৰেইনত বাতা ডাঙৰীয়া কলিকতালৈ গ’ল।”

১৯৪০ চনৰ কলিকতা মহানগৰী। ১৯৩৯ চনৰ তিনি ছেপ্টেম্বৰ
তাৰিখে ইংৰাজে জাৰ্মানীৰ ৰাজী ফিউৰাৰ হেৰ হিটলাৰৰ বিৰুদ্ধে
যুদ্ধ ঘোষণা কৰে আৰু দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ আৰম্ভ হয়। তাৰপৰা গভীৰ
জেনেবেলেও তাৰতৰ্বৰক জাৰ্মানীৰ বিৰুদ্ধে এখন যুদ্ধৰত দেশ বুলি

সহকাৰী প্ৰচাৰ-পত্ৰ বিতৰণ কৰিলে। ইয়াৰ প্ৰতিবাদকল্পে কোনো কোনো প্ৰদেশত থকা (অসমতো) কংগ্ৰেছী মন্ত্ৰীসভাবিলাকে ইন্দ্ৰকান্নিৰ ভাৰত চৰকাৰৰ আইনৰ ২৩ ধাৰা অনুসৰি প্ৰাদেশিক গভৰ্নৰ-সকলৰ ব্যক্তিগত শাসন প্ৰদৰ্ভন কৰে।

তাৰ কিছুদিন নিচত শোণিত কোঁৱৰ গজেন বৰুৱাই ব্ৰহ্মদেশ, জাভা, বালি নৃত্যৰে বজ্জননাই দলে-বলে আহি কলিকতা পাইছে। তেওঁ তাত বাজহান নামৰ হোটেল এটাত তিনিটা কোঠা ভাড়া কৰি নৃত্য-কেন্দ্ৰ খুলিছে। বৰুৱা আৰু তেওঁৰ দলটোৱে বিদেশত নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰি ঘূৰি অহাৰ বাতৰি পাই বিষ্ণু বাৰ্তাই হঠাতে এনেকৈ তেজপূৰ্বপৰা অন্তৰ্ধান হৈ বঙ্গদেশৰ বৰনগৰ কলিকতা ওলাইছিলগৈ। নৰ্তক-গায়ক-বাদকসকলক বিচাৰি উলিয়াবলৈ তেওঁৰ বেছি সময় নালাগিল। নৃত্যৰ বাবে সাজু হোৱাৰ পৰত বিষ্ণু বাৰ্তা তেনেকৈ গৈ গুলোৱাত সকলোৱে আনন্দত কিবিলি পাবি উঠিল।

এই দলটোৱে দুটি মঞ্চত নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰে—‘ষ্টাৰ থিয়েটাৰ’ আৰু ‘নিউ এম্পায়াৰ’ত। তেওঁলোকে তালৈ কলিকতাস্থ খবৰৰ কাকতৰ সম্পাদক, সহকাৰী সম্পাদক আৰু সঙ্গীতানুবাদী বিশেষ লোক কিছুমানকো নিমন্ত্ৰণ দিছিল। এদিন একমাত্ৰ প্ৰেছৰ বাবেই নৃত্য প্ৰদৰ্শন পাতিলে। বাতাক আগত বাধি নৃত্য-শিল্পীসকলে আখৰা কৰিলে। খ্যাতিনামা পুৰুষ বেণীমাধৱ বৰুৱাক সভাপতি হবৰ বাবে অনুৰোধ কৰা হ’ল। তেতিয়াৰ কলিকতা কৰ্পোৰেচনৰ মেয়ৰ সন্তোষ বসুকে নিমন্ত্ৰণ জনালে।

ষ্টাৰ থিয়েটাৰৰ মঞ্চত নৃত্য প্ৰদৰ্শন হ’ল। গজেন বৰুৱাৰ পৌৰাণিক আৰু সঙ্গীয়া নৃত্যত সকলোৱে সন্তোষ পালে। নৃত্যৰ শেষত বিশ্ববিখ্যাত নৰ্তক উদয়শঙ্কৰ নৃত্যৰ ‘ইম্প্ৰোচাবিঙ’ হৰ্ষে ঘোৰে এটি চমু বক্তৃতা দি টান কথাৰ লগতে কৈ পেলালে: “আসামেও আজকাল নৃত্য এবং সঙ্গীতৰ চৰ্চা চলিছে। বৰুৱা অনেকদিন কলিকাতা, বোম্বাই আদি শহৰে খেকে নৃত্য-বিজ্ঞান ব্যুৎপত্তি লাভ কৰেছেন।”

অসমৰ নৃত্যৰ বিষয়ে তেওঁ বিশেষ একো কৰিলে। এই কথাটো নটৰাজ বাতাদেৱে খঙত গোবগোবাই সৈ হেঁজত থিয় হৈ শুনাব বঙলা ভাষাত নৃত্যৰ বিষয়ে বক্তৃতা আৰম্ভ কৰি দিলে। তেওঁৰ প্ৰকাশ-ভঙ্গী, সুন্দৰ ভাষা আৰু নৃত্যৰ গভীৰ জ্ঞানত শ্ৰোতাসকল স্তম্ভ হৈ গ'ল। অসমীয়া মানুহ এজনৰ সৰ্বসাধাৰণ নৃত্যত এনে গভীৰ জ্ঞান থাকিব পাৰে বুলি কোনেও ভবা নাছিল। তাৰ বাহিৰেও চিত্ৰলেখাৰ দিনবপৰা ডুবি, নেঘেৰিটিং আদিকে ধৰি শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ-দেৱলৈ তেওঁ অসমৰ নৃত্যৰ গোবৰময় বুৰঞ্জী দাঙি ধৰিলে।

হৰেণ বোৰে মনে মনে বৰ লাজ পালে আৰু বিষ্ণু বাতাক ধন্তবাদ জনাই কবমৰ্দন কৰিলে।

ইয়াৰ পিচতেই বিষ্ণু বাতাক কলিকতাৰ দুখন কলেজ আৰু কেবাটাও সাংস্কৃতিক অনুষ্ঠানে নৃত্যৰ বিষয়ে বক্তৃতা দিবলৈ নিমন্ত্ৰণ জনালে। সেই মতেই তেওঁ জ্ঞানগৰ্ভ বক্তৃতা দি শ্ৰোতা আৰু নৃত্য-শিক্ষাৰ্থীসকলক উপকৃত কৰিলে। তেওঁৰ নাম সকলোপিনে প্ৰচাৰ হৈ গ'ল।

এনেতে ত্ৰিপুৰাৰ মহাবজাৰ ৰাজ-ভৱনত সঙ্গীত অধিবেশনৰ দিন স্থিৰ হৈছিল। ইয়াৰ বাবে, বিষ্ণুপ্ৰসাদ আৰু গজেন বৰুৱা দুয়োবোৰ ৰাজ-নিমন্ত্ৰণ আহিল। পাহাড়ী সাঙাল, তিমিৰ বৰণ, পঙ্কজ মল্লিক, বীণাপাণি মুখাৰ্জী, নবদ্বীপ হালদাৰ আদি বিখিষ্ট সঙ্গীতজ্ঞ-সকলকো তালৈ নিমন্ত্ৰণ জনালে।

গজেন বৰুৱা যাত্ৰাৰ বাবে প্ৰস্তুত। কিন্তু বিষ্ণু বাতাই হঠাতে নোযোৱা হৈ বৰুৱাক চিঞৰি চিঞৰি কবলৈ ধৰিলে—“গজেন, মূই নাযাওঁ, কেতিয়াও নাযাওঁ, তুমিও যাব নোৱাৰা। মহাবজাইঁতে আমাক বান্ধবতাকৈ আৰু বেছি নাভাবে। আমাৰ সংস্কৃতি বা জনগণৰ সংস্কৃতি আৰু শক্তিৰ সিহঁতে কি মূল্য বুজে! কৃষ্টি-সংস্কৃতি সিহঁতৰ মজ্জা অৱসৰ বিনোদনহে।”...

ৰাজস্থান হোটেলত খাই-বৈ থাকোঁতে তিনি মানুহ ভিতৰত

সাক্ষ্য টকা হ'ল। হোটেলৰ মালিকে টকাৰ বাবে খুব ভাগিদা দিবলৈ ধৰিলে। ভেটিয়া বাতাই মনতে ভাবিলে যে ছুজনীমান বঙালী হোৱালীক গান শিকাই চেনোলাত বেকৰ্ড কৰিব আৰু সেই পৰিকল্পনামতেই ইলা বন্ধু আৰু কোনো কোনো "ভগব ফুলে হুণ্ডৱান নাহৰ ফুলে শুৱাব" গীতটো শিকোৱা আবশ্য কৰিলে; কিন্তু পিচত কি খং উঠিল জানো, গান শিকোৱা হঠাৎ বন্ধ কৰি দিলে। ইমিনে হোটেলৰ মালিকৰ ভাগিদাত ছয়ো দুদিন ভাতকে নাখালে।

তৃতীয় দিনা বিষ্ণুপ্ৰসাদে গাব কানি-কাপোৰ খুলি গামোচা এখন কোপিবৰ দৰে পিদ্ধি লৈ, গাত পাউদাৰ সানি পছাসন কৰি বহি শিৱ-স্তোত্ৰ এটি গাবলৈ ধৰিলে। এনেতে হোটেলৰ মালিক খবৰ পিদ্ধি খটখটকৈ ওপৰলৈ উঠি আহিল, হাতত তেওঁৰ ভাঙৰ চিলিমটো। তেওঁ আহি বাতাদেৱক তেনে কপত দেখি এটা কোঁড়কৰ হাঁহি মাৰি "পিজিয়ে শিউজী পিজিয়ে" বুলি চিলিমটো আগবঢ়াই দিলে।

"তুমি গাও, হুম বজায়েজা" বুলি কৈ কাৰতেই থকা ভবলামোৰললে।

বিষ্ণু বাতাই এটি ক্ৰপদ গোৱাৰ পিচত হোটেলৰ মালিকজনেও ক্ৰপদ গাবলৈ ধৰিলে। এনেদৰেই ছয়োবো বন্ধুৰ আবশ্য হ'ল। পিচত বাতাদেৱে জানিব পাবিলে যে আগতে মানুহজন ভাল সঙ্গীতজ্ঞ আছিল; পিছে অৱস্থাৰ পাকত পৰি হোটেল খুলিলে। আৰু সঙ্গীত প্ৰায় বাদেই দিলে। আন এদিন হোটেলৰ মালিকে তেওঁৰ জীৱনৰ এটি ককণ অধ্যায় বাতাব আগত কোৱাত ছয়োবো চকুপানী বৈ আহিল আৰু ছয়ো ছয়োকো নাৱট মাৰি ধৰিলে।

এনেদৰে থাকোঁতে শোণিত কোঁৱৰ গঞ্জন বৰুৱাই এদিন 'অভিনয় দৰ্পণ'ৰ কিবা এটা কথা লৈ তেওঁৰ লগত তৰ্কৰ পাতনি মেলাত "তুমি মোৰ ক্লাছ ফ্ৰেণ্ডৰ ভায়েক, মোতকৈ কিমান সৰু, তোমাৰ ইমান সাহস!" বুলি কৈ আলনাত থকা চোলা এটা ফালি তললৈ পেলাই দিলে।

"অ' মোৰ চোলাটোকেই আপুনি ফালি পেলালে?" গঞ্জন বৰুৱাই ক'লে।

“অ’ এইটো ভোমাবেহে নেকি? ভেস্তে মোব এটাকে কালো।” বুলি পুনৰ বিটো চোলা হাতত ললে, সেইটোও বকৰাবেই আছিল। তেতিয়া তেওঁ ভৱিত ধৰি ককা খুজি ক’লে, “সেইটোও মোবেই ককাইদেউ! নাকালিব, সেইটো কালিলে যই উদ্ধ গাবেই থাকিব লাগিব।”

বাতাব খং শাম কাটিলে। পিচ মুহূৰ্ত্ততে তেওঁ গজেন বকৰাক সান্ধট মাৰি ধৰি স্নেহ কৰিবলৈ ধৰিলে।

তেওঁলোক তাত থকা সময়ত প্ৰফুল্ল দত্ত গোস্বামী, ধৰ্মেশ্বৰ বকৰা, পাৰ্ৱতী শৰ্মা, হুলাল বৰঠাকুৰ, দিলীপ শৰ্মা আদিয়ে সেই হোটেলত তেওঁলোক ছয়োকো মাজে-সময়ে লগ ধৰিবলৈ আহিছিল। এদিন ‘আৱাহন’ৰ সম্পাদক জীৱীন শৰ্মাৰ ভৱানীপুৰ ঘৰলৈ ছয়োয়ো ছপৰীয়াৰ ভোজনৰ বাবে নিমন্ত্ৰণ হ’ল। লগতে প্ৰফুল্ল দত্ত গোস্বামী, হুলাল বৰঠাকুৰকো নিমন্ত্ৰণ কৰিলে। আটাইকেইজন লগ হোৱাত দিলীপ শৰ্মা আৰু তেওঁৰ ভনীয়েক আৰতিয়ে গান গাই শুনালে। এটা গান বাভায়ো গালে। তেনেতে খোৱাৰ সময় হ’ল বুলি খবৰ আহিল। তেওঁলোক সকলোৱে খোৱা-কোঠালৈ উঠি গ’ল। তেতিয়া শৰ্মা আহিয়ে পোৱা নাছিল, প্ৰেছত কিবা কামৰ পৰিচালনাত আছিল।

তেওঁলোকে খোৱা আৰম্ভ কৰাৰ পিচত শৰ্মা আহি ওলাল। তেওঁ বাভাদেৱৰ পিনে চাই কলে যে খুব গান-বাজনা চলিল, কিন্তু তেওঁহে বাভাৰ গান শুনিবলৈ নাপালে।

তেতিয়া সকলোকেইজন আলহীয়ে খোৱাত লাগিছে। বাভাই গিলাচটো হাতত লৈ ভাতৰ ওপৰত পানী ঢালি তৎক্ষণাত তললৈ নামি গ’ল। গৃহস্থ আৰু অতিথিসকল হতভম্ব হৈ পৰিল। দিলীপ শৰ্মাই তেওঁক খুৱাই নিবলৈ দৌবাৰদৌৰিকৈ নামি আহিল যদিও, তেওঁক লগ ধৰিব নোৱাৰিলে। ইতিমধ্যে তেওঁ ট্ৰামত উঠিলেই।

পিচদিনা তেওঁ গজেন বকৰাক ক’লে, “বুজিছা গজেন, মোব এটা গানৰ বিনিময়তহে যেন লোকে মোক এসাজ খুৱাব। আজিৰ বাতিৰ ট্ৰেইনতেই তেজপুৰ। নতুন গান আৰু বেকৰ্ড কৰা নহ’ল।”

জন-জীৱনৰ আহে-আহে পাহে-পাহে

আকৌ ডেকাপুৰ সংস্কৃতিৰ বিখ্যাতায়কৰূপে বজ্জনাই উঠিল। তাৰেই কাৰ্য্যালয়ৰ দাঁতিৰ লৈ বান বজ্জকই অতীতৰ ইতিহাস বঢ়িবলৈ বিভিন্ন গুণীজনক আকৰ্ষণ কৰি লৈ আহে। ডেকাগাওঁ, মাজগাওঁ, কেডেকীবাৰী, নিকাকুলকপবাও লোকজনৰ আগমন হ'ল। নতুন প্ৰতিভাৰে ফলী শৰ্মা আৰু আন কেবাজনেও আখৰৰ পাভনি যোগিলে। বিষ্ণু বাৰাই কেতিয়াবা "সঙ্গীত দামোদৰ", "নাট্যশাস্ত্ৰ", শাবন-দেৱৰ "সঙ্গীত বটাকৰ" আৰু "অন্তিনয় দৰ্পণ"ৰ নানা কথাৰ আলোচনাৰে সকলোৰে মন মুহি পেলালে। এই শাস্ত্ৰসমূহত বাস্তব গভীৰ জ্ঞানৰ উমান পাই সকলো আচৰিত হ'ল। কোন সময়ত, কেতিয়ানো তেওঁ এই সঙ্গীতৰ সাগৰ মৰিবলৈ সময় পায়, তাকেই ভাবি সকলো স্তম্ভিত হৈ পৰে।

এনে সময়তে স্বাধীনতা আন্দোলনৰ কুৰুং-কাবাং আৰম্ভ হৈছে। কি পদ্ধতিৰে কেনেকৈ পুনৰ ১৯২১ চনৰ নিচিনাকৈ সমগ্ৰ ভাৰত ব্যাপি আন্দোলন চলাব পৰা বাৰ নেতাসকলৰ মাজত তাৰেই আলোচনা আৰম্ভ হৈছে। তেতিয়া কংগ্ৰেছেই স্বাধীনতা আন্দোলনৰ অগ্ৰণী অহুষ্ঠান। গান্ধীজী তেতিয়া অধিষ্ঠিত নেতা। স্বাধীনতা আন্দোলনৰ বাবে চৰমপত্ৰী, নবমপত্ৰী, মধ্যমপত্ৰী আদি বিভিন্ন উপদল দেশত আছিল। গান্ধীবাদী নীতিৰ অহিংস অসহযোগত অনেকৰ বিশ্বাস

নাথাকিলেও, ডেভিয়ার্টে কিন্তু শ্রায় সমস্ত জনগণেই মহাত্মা গান্ধীকেই নেতৃত্বৰূপে মানি লৈছিল। তেওঁ এইবেলি গাইবটীয়া সভ্যাগ্ৰেহৰ পদ্ধতি এটি উলিয়াই ধনে-অনে বুদ্ধত বৃষ্টিহক সহায় কৰিব বালাগৈ বুলি ধনি দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰিলে। এনে ধনিত চৰকাৰৰ কালবপৰা গ্ৰেপ্তাৰ চলিবলৈ ধৰিলে। ইংৰাজ চৰকাৰক বুদ্ধৰ সুযোগ লৈ শ'লঠেকত পেলোৱাটো গান্ধীৰ অহিংস নীতিৰ পৰিপৰ্ণী বুলি আন্দোলন ব্যাপক কৰিবলৈ মহাত্মাই ইচ্ছা নকৰিলে। কলত জাগৰণমুখী জনতাৰ শক্তিৰ পূৰ্ণ প্ৰয়োগ হৈ উঠিল। চাই থাকোঁতে থাকোঁতেই মহাবুদ্ধ ব্যাপক হৈ পৰিল আৰু পৃথিবী জুৰি বুদ্ধৰ বন্দুক-বাকদ, টেক-বৰটোপৰ প্ৰলয় গৰ্জনত বিশ্ব কঁপি উঠিল।

যদিও ছাত্ৰ অৱস্থাতেই বাঙালীদেৱে দেশৰ স্বাধীনতাৰ স্পৃহাৰ বাবে পুলিচ আৰু চোৰাংচোৱাৰ হাতত বাৰে বাৰে ব্যতিব্যস্ত হব লগা হৈছিল, দুৰ্ভোগ ভুগিছিল আৰু শেষত ছাত্ৰ-জীৱনৰেই দুখজনক পৰিসমাপ্তি ঘটাৰ লগা হৈছিল, তথাপিও তেওঁ কংগ্ৰেছৰ সভ্য হোৱা নাছিল। ইয়াৰ প্ৰধান কাৰণ হ'ল আদৰ্শগত পাৰ্থক্য। কিন্তু অস্ততম শিল্পী জ্যোতিপ্ৰসাদ আগবঢ়ালোৱা কংগ্ৰেছৰ এজন বিশিষ্ট সভ্য আছিল। মহাত্মা গান্ধীৰ আদৰ্শৰ প্ৰতি তেওঁ অমূল্য আছিল; কংগ্ৰেছ কমিটীৰ স্বেচ্ছাসেৱকসকলক প্ৰশিক্ষণ দি আন্দোলনৰ বাবে প্ৰস্তুতি চলাইছিল আৰু ইয়াৰ বাবে বৃষ্টি চৰকাৰৰ কাৰাগাৰতো সোমাব লগা হৈছিল।

বুদ্ধ আৰু আন্দোলনৰ পৰিস্থিতিৰ বাবেই বান বজমত লাহে লাহে নিভাল মাৰি আছিল। ইপিনে টাউন-চহৰবিলাকত পোহৰৰ নিয়ন্ত্ৰণ (Black out) চলিছে। মাতুহৰ ঘৰৰ পোহৰো বাহিৰলৈ আহিব নোৱাৰে, বান-বাহনবিলাকতো উজ্জল পোহৰবোৰ জোনাকী পকৱাৰ দৰে হৈ পৰিল। খাঞ্চ-বস্ত্ৰ, দৈনন্দিন লাগজীৱাল উপকৰণ, ঘৰুৱা সা-সঁজুলি আদিৰ ওপৰতো এটি চৰকাৰী নিয়ন্ত্ৰণ আৰম্ভ হৈছিল। সাহিত্য-সৃষ্টিৰ বৰ-চোতালৰূপ কাকতৰ বাককৈয়ে মহাৰ্ঘ্য হ'ল:

ন-হুতিৰ ন-সাহিত্যই মাতৃ-পৰ্বতেই আৱদ্ধ হৈ সৰিল। গীত-বাত-
কৃত্যৰ যেন আৰু উলহ-মাগল নাই। যুদ্ধৰ বিতীৰিকাই সকলো
কেজতে বাইজক পেশুৱা লগালে। ভাষাণিও বিদেশী শাসনৰ বিৰুদ্ধে
যুঁজিবলৈ সকলো বেগ লক্ষপৰিকৰ।

বিহু বাতাব বিয়ৱী মনটো যুদ্ধভিৰ বাবে আগি উঠিল। কিন্তু
যুদ্ধভিৰ পৰা ক'ত, কোনটো, কোন বাটেদি গলে ছালোৱা, হুজুৱা,
বহুৱা, হুঁৱা বাইজে যুদ্ধভিৰ পোহৰ দেখিব? খোৰখহীৰ সাম্যৰ
শাস্তিৰ ৰাজ্যত নিবাস কৰিব পাৰিব? ইবোজ শুচি গলেই ক্লিষ্ট-
পিষ্টই যুদ্ধভিৰ পাবনে?

তেওঁ মনৰ মাজতেই বঢ়িলে :

“.....বণ.....

মহাৰণ ।...

দিনে দিনে

দেশে দেশে

অমিল অগনি, মহাৰণ দাবানল ;

হুঁৱৰ হাই হ'ল,

হ'ল ধৰা হাবখাব

চুৰ্চুৰ্চে চুৰমাৰ ;

উঠিল পৃথিৱী জুৰি বোল, হাঁহাকাৰ

বুকু-ভৰা হিৱা-হিৱা 'হাৱ' হতাশাব...

এই বণ অতি ভয়ঙ্কৰ,

ভীষণ কৰালময় দ্বিতীয় সমৰ।”...

ইটালিৰ চিত্ৰকৰ আইকেল এভেন্সোৰ দৰে তেওঁ নিৰানন্দৰ
নিদ্রী মাছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল আনন্দময়, শাস্তিৰ সাহায্য
সমাজৰ অৰ্থ তত্ত্বিত্তৰ আগমনত। কিন্তু এই কাহাৰ সমাজখন
আগোন-আগুণী নাহে। তাৰ বাবে দাসিৰ ডেউকা আৰু
প্ৰেৰণা। লগতে হ'ব দাসিৰ এটি বিৰাট সংবাদ—বিয়ৱ। কিন্তু

এই সাত্ত্বিকাবলী মুক্তবিন্যাসকে ধনিক, পুষ্টিশক্তি আৰু সন্তোষকলকহে
 উপকৃত কৰিব পাৰে। অৱশ্যে পৰাবীৰ নিৰীড়িত ভাৱ আৰু
 দৈববিন্যাসকে মুক্তৰ জ্বৰোণ লৈ বিজ্ঞোহ কৰিব পাৰে। কিন্তু খণ্ড-বিজ্ঞোহ
 বা অসংগঠিত বিয়ৱে একো মুক্তল আনিব নোৱাৰে। বৰ্তমানৰ কৰ্মব্যতা
 আৰু দুৰ্বলতাবশৰা স্তম্ভ, স্তম্ভ, সাম্য, মুখৰ মানৱীয় সলনি এখনলৈ
 সেতু সাজি লৰিহী সীতাক উদ্ধাৰ কৰাৰ উপায়ো নিশ্চয় নাই।
 আদৰ্শবাদী দৰ্শনিক বিকল্পমানে ভেটিয়াই বিচিয়াই পাবলৈ যাবলৈ :

“ভাঙ্ ভাঙ্ ভাঙ্ ভাঙ্

লোহাৰ শিকলি ভাঙ্।

ছিঙ্ ছিঙ্ ছিঙ্ ছিঙ্

দাসৰ বান্ধোন ছিঙ্।.....

শুন সোৱা শুন শুন

ঘোৰিছে বণ-বিৰাণ,

মুক্ত আকাশে উবে

দীপ্ত বঙা নিচান,

বক্ৰেবে বণ্জিত

শূৰ উদীয়মান

শুন মুক্তিৰ শূৰষৰ আহ্বান।

হালোৱা-হজুৱা হেব’ মজুৰ কিৰাণ

‘মুক্তিমান ! মুক্তিমান !! মুক্তিমান !!!

হেব’ বিপ্লৱী বিজ্ঞোহী বীৰ

ভোল ভোৰ অৱনত লিখ।

অভৱিত কিয় তাই আহিলি জ্বলন্ত

লব পদানত

নিষ্ঠাতিত, নিৰীড়িত,

দলিত, পতিত হ’.....

জনসাম্বন্ধৰ শক্তিৰ বিৰাট ক্ষমতা বিকৃতিৰ ফলত এখন দেখিব
 যাবলৈ নহয়, সমগ্ৰ মানৱ জাতিয়েই এই মহাবুদ্ধিৰ বাবে বিপন্ন হৈ
 পৰিল। অৱশ্যে সাম্ৰাজ্যবাদী আৰু পুঁজিপতিয়ে সদায় প্ৰচাৰ
 কৰে যে পৃথিৱীত যুদ্ধ নিপাত কৰি শান্তি প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈকে
 তেওঁলোকে যুদ্ধত অৱতীৰ্ণ হয়। এইবেলিও তাকেই চাক-চোল
 বজাই কোৱা হ'ল; কিন্তু পৃথিৱীয়ে আজি যুদ্ধ নোপোৱাকৈ থকা
 নাই যে পুঁজিবাদ আৰু সাম্ৰাজ্যবাদৰ পৰিত্ৰাণৰহে পথ। বিমানদিন
 পুঁজিবাদ থাকিব, সিমান দিনলৈ সাম্ৰাজ্যবাদ থাকিব; বিমান
 দিনলৈ সাম্ৰাজ্যবাদ থাকিব, সিমান দিনলৈ তন্মামুয়া যুদ্ধৰ আশঙ্কাও
 থাকিব। এই কাৰণেই শোষিত, নিৰ্ধ্যাতিত, হালোৱা, হজুৱা,
 বজুৱাৰ যুক্তিকাৰী আৰু মানৱতাবাদী সকলোৱেই এই যুদ্ধৰ অৱসানৰ
 বাবেহে মাতিছে, লিখিছে, গাইছে।

শাসক-শোষক আৰু অভিজাতসকলৰ ভূৱা দৰ্শনবিলাকৰ প্ৰতি
 তেওঁৰ একো আস্থা নাছিল। জনসাধাৰণে দৰ্শনৰ গভীৰ অন্ধকাৰৰ
 মাজলৈ সোমাই গৈ পোহৰ আৱিষ্কাৰ কৰিব নোৱাৰে। জনসাধাৰণক
 লাগে জীৱনধাৰাৰ বাস্তৱ পদ্ধতি। সামাজিক বাস্তৱতা আৰু
 বৈশ্বনৃতিক সংগ্ৰামৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ প্ৰতি তেওঁ আহিল সত্যনিষ্ঠ।
 সেই কাৰণেই সৰ্বপল্লী বাধাকুকন আদিৰ নিচিনা বিখ্যাত
 দাৰ্শনিকলৈও পুঁজিবাদী দাৰ্শনিক ভাবি তেওঁ বিশেষ আস্থা প্ৰকাশ
 কৰিব পৰা নাছিল। বাস্তৱে আৰু বিশ্বাস কৰিছিল যে বিমান
 দিনলৈ বজা-জমিদাৰ, ধনী-পুঁজিপতিৰ কবতলত সমাজ-ব্যৱস্থা আৰু
 বাষ্ট্ৰ থাকিব, সিমান দিনলৈ যুদ্ধৰ সংস্কৃতিও বিকশিত হৈ উঠিব
 নোৱাৰিব। এই তথ্যটো তেওঁ এনে ধৰণে ব্যাখ্যা কৰিছে :

“...বিবিলাক ধনী, জমিদাৰ, হাকিম, পুঁজিপতি, চাহ বাগিচাৰ
 মালিক, তেওঁলোকে এই বাপতি সাহোনীয়া সম্পত্তি অসমৰ কৃষ্টি-
 সংস্কৃতি, উপহাস আৰু আয়োজন উপকৰণ বুলি ইতিকিং কৰি নিৰ্ভূৰ
 আকৰ্ষণ কৰে। কিন্তু তেওঁলোক জানো অসমীয়া? তেওঁলোক

জানো ভাবভব নাগৰিক? তেওঁলোক অসমীয়া নহয়, ভাবভব নাগৰিকো নহয়। পৃথিৱীক জয় আন দেশৰ সেই একে শোৰক সম্প্ৰদায়ৰ তেওঁলোক, যাব জাতি নাই, দেশ নাই, কেৱল সুবিধাবাদী যুনাফাখোৰ, চোৰাং-ৰাজাৰী। তেওঁলোকৰ বচনা, তেওঁলোকৰ বক্তৃতা, তেওঁলোকৰ সৃষ্টি কেৱল ভুৱা আৰু কীৰ্তি। তেওঁলোকৰ টকা আছে, ছপাখানা কিনিছে, ৰজিতা খুৱাই গুণিছে, গাঁধিছে, লিখিছে, বচিছে, আঁকিছে আৰু তাকে ছপাই জনগণত প্ৰকাশ কৰিছে, বিলাইছে। আজি যাব অন্তৰত জেতুকা পাতৰ দৰে বঙা বোল সোমাই আছে, যাব হৃদয়ৰ অন্তৰ্ভূত ধেমুৰাব কলীয়া বেণু লুকাই আছে, যাব হিৱাৰ আমঠু সদায় নিষ্পেষিত, নিপীড়িত, নিৰ্যাতিত হৈ চিৰকাল পুৰি ছাই-হৈ গৈছে, সেই কৃষক-বহুৱা অসমীয়া দলৰ গল্প, উপাশাস, নাটক, ছবি, মূৰ্তি, নাম, গীত, বোলছবি, বেথা প্ৰকাশ কৰিবৰ অৰ্থ নাই, সামৰ্থ্য নাই, সমল নাই। তেতিয়াহে প্ৰকৃত শিৱৰ উৎকৰ্ষ সাধন হ'ব যেতিয়া এই অত্যাচাৰিত দলৰ প্ৰকৃত স্বৰূপ উদ্ঘাটিত হ'ব, অৱনত হুৱহুৱা উন্নীত হ'ব আৰু তেওঁলোক এই আহল-বহল পৃথিৱীৰ বুকুত চিৰমুক্ত, চিৰাধীন হৈ উমলি ফুৰিব পাবিব।”...

বাভাদেশ্বৰ প্ৰাণটো আছিল সদায় জন-জীৱনৰ লগত। সকলো হোম-যোগ-যজ্ঞ, পূজা-পাঠলৰ আগতেই যে গণপতিৰ পূজা এভাগ দিয়াৰ ব্যৱস্থা আছে, এই গণপতি বা গণেশ তেওঁৰ বিচাৰ মতে জন-গণৰ বাহিৰে আন একো নহয়; জনগণৰ সেৱা আনিতে নকৰাকৈ কোনো দেশ-দেশতাৰ পূজা হ'ব নোৱাৰে। জনগণেই সকলো ধৰ্ম-কৰ্মৰ আদি। এই গণেশৰ দাঁত এটা, ইয়াৰ ভাংপৰ্য্য তেওঁৰ মতে জন-গণৰ একতা শক্তিৰ প্ৰতীক।

তেওঁৰ ‘সোণপাহি’ গল্পৰ কিতাপৰ পাতনিত এই গণেশৰ বিষয়ে তেওঁ এনেদৰে লিখিছে :

“গণপতি গণেশ। মানৱ-সমাজত গণপতি আন একোৱেই নহয়—স্বয়ং জনগণ, আৰু সেই জনগণেই গণপতি। গতিকে গণেশ,—কামৰূ

স্বয়ং জনগণেই ঈশ বা ঈশ্বৰ,—গণেশ গণেশ্বৰ। তেওঁৰ অথবা একতাবদ্ধ জনতাৰ সিদ্ধি সৰ্বত্ৰ। সেই কাৰণে তেওঁ সিদ্ধিদাতা সিদ্ধেশ্বৰ। এই সিদ্ধিদাতা এগুটীয়া বাইজেই সমাজৰ মহাৰ্থ, প্ৰগতিৰ অবাৰ্ধ বাহন। এই গণেশ যেই সেই গণেশ নহয়, এগুটীয়া গণেশ,—একতাৰ ডোলেৰে শুখা এগুটীয়া গণেশ,—গণ-দেৱতা।

এগুটীয়া বাইজৰ শক্তি অলৌকিক। কছিয়া-চীনৰ ঐতিহাসিক বিপ্লৱেই ইয়াৰ সাক্ষী। অত্যাধুনিক প্ৰতিক্ৰিয়ানীল নিষ্পেষণতো ইয়াৰ মৰণ নাই।”...

যুদ্ধৰ বিভীষিকাত বেতিয়া মঞ্চজগত নিভাল মাৰিব লগা হ’ল, তেতিয়া তেওঁ এই জনগণৰ জীৱনৰ আঁহে-আঁহে, পাহে-পাহে সোমাই গণ-দেৱতাৰ লগত মিলি যাবলৈ হাবিলাস কৰিলে। সেই জীৱন-সমুদ্ৰত নাটুৰি-সাঁতুৰি জীৱনৰ মৌ-কোঁহ লভিবলৈ তেওঁ সেই অপাৰ বিশাল সমুদ্ৰত সাঁতোৰ মেলে।

এদিন ত্ৰিদেবেশ্বৰ নাথ চলিহা তেওঁৰ ঘৰলৈ গৈছিল। তেওঁ ভাবি গৈছিল যে বান বঙ্গমঞ্চ এনেকৈ নিমাত-নিভালকৈ বাধিলে পূৰ্বপুৰুষসকলে নিশ্চয় অশান্তি পাব, গতিকে এখনি নাট মেলাতো উচিহ হব। সেই কথাকেই তেওঁ বাতাদেৱৰ লগত আলচ কৰিবলৈ গ’ল। তেওঁ মান্তি হ’লে কশী শৰ্মা আদি সকলো অভিনেত্ৰয়ে মত দিব। কিন্তু চলিহাই গৈ জানিব পাবিলে যে বাতা ঘৰত নথকা ছদিন হৈ গ’ল। তেওঁ হেনো গাৱঁলৈ গ’ল, কোন গাৱঁলৈ গ’ল কোনেও নাজানে।

তেওঁৰ তিনিফুৰি চাৰি মহীয়া জীৱনত অসম আৰু অসমৰ বাহিৰৰ শ-শ গাৱঁত তেওঁ নিশা কটাইছে আৰু শ-শ গাৱঁত গাৱঁলীয়া হালোৱা-হজুৱা-বহুৱা লোকৰ লগত এক হৈ তেওঁলোকৰ জীৱনৰ বিভিন্ন দিশৰ লগত হিয়াৰ আত্মীয়তা স্থাপন কৰিছে। সাধাৰণ চুখীয়া শান্তিকামী কৃষক-মজুৰক এক শ্ৰেণীৰ ক্ষমতাশালী আৰু ধনী লোকে কেনেকৈ অস্তায়ভাবে শোষণ কৰি সেইসকলক বক্তব্যসংগীন কৰি পেলাইছে,

তেওঁলোকৰ ধৰ্মীয় ভাৱ আৰু কু-সংস্কাৰৰ সুযোগ লৈ কেনেকৈ
 বাৰ্খায়েৰী, ধনৰ থকুৱা, মাটিৰ থকুৱাসকলে তেওঁলোকক ককি ককি
 খাইছে, যুবৰ ঘাম মাটিত পেলাই কলোৱা শস্তৰ গুটিধানখিনি কেনেকৈ
 তেওঁলোকৰ মুখৰপৰা কাঢ়ি আনিছে, ধনৰ অভাৱত, ঔষধৰ অভাৱত
 সেইসকলৰ গাৱঁলীয়া গৰীবসকলৰ বুকুৰ কলিজা হিয়াৰ মাণিক
 পো-নাভিসকল যমৰ ভক্ষণ হৈছে, জীৱন্ত কাশোৰৰ অভাৱত কেনেকৈ
 তেওঁলোক থকুথকুৈ কঁপিছে, বাৰিষাৰ বৰষুণত সবগ দেখা চালেৰে
 কেনেকৈ পানী পৰিছে, ইত্যাদি নিকৰণ দৃশ্যই তেওঁৰ প্ৰাণত
 বাককৈয়ে হেন্দোলনি তুলিলে। তেনে সমাজ-বাদ্যৰ বিৰুদ্ধে তেওঁৰ
 মনটো বিজ্ঞোহী হৈ উঠিল, আৰু সেইসকলৰ দুখ-বেদনাই তেওঁৰ
 অন্তৰ যেন ভাঙি চুবমাৰ কবিলে। দৰদী শিল্পীজনাৰ প্ৰাণটোৱে
 কান্দি উঠিল আৰু ইয়াৰ প্ৰতিকাৰৰ বাবে তেওঁ ব্যাকুল হ'ল। ইখন
 গাৱঁৰপৰা সিখন গাৱঁলৈ তেওঁ গুচি যায়।

সেই গাৱঁলীয়াসকলৰ নিষ্পেষণৰ মাজতে থকা তেওঁলোকৰ
 সাংস্কৃতিক জীৱনৰ লগতো তেওঁ জড়িত হয়। ক'ববাত স্নীত গালে,
 ক'ববাত ঢোল-মাদল বজালে, ক'ববাত চিকুঙৰ ছেৱে-ছেৱে নাচিলে,
 ক'ববাত হয়তো সেই সবল হোজাসকলক বুজাই বক্তৃতা দিলে।
 কোনো কোনো ঠাইত জুইশালৰ কাষত বহি ডেকা-বুঢ়া-ল'ৰাক
 বুজালে। বুঢ়ীসকলৰ মাজত বহিও তামোল চোবাই চোবাই নানা
 কথা পাতিলে। বহুতকৈ তেওঁ ককাই, দাদা, জেঠা, আকা, আতা,
 পিতা হৈ পৰিল। সকলোৱে আপোন ভাৰত তেওঁক যেন বাঙিছে
 বাখিব। নানাজনে নানা সত্ৰ পাতিলে। তেওঁ মৰ্মে মৰ্মে অনুভৱ
 কৰিলে যে অসমীয়া কৃষ্টি-সংস্কৃতি-সভ্যতাক এই অনাদৃত, শোষিত,
 নিষ্পেষিতসকলেহে জীৱাই ৰাখিছে; এইসকলেইহে পূৰ্বসংস্কৃতিৰ
 বাহক। এওঁলোকক মাহুহৰ দৰে জীৱাই ৰাখিব লাগিব—
 আৰু যুগৰ চেতনা-প্ৰেৰণাবে এওঁলোকক সজীৱিত কৰি তুলিব
 লাগিব। শোষণ-শাসন-অত্যাচাৰকৰণ এওঁলোকক বৃত্ত নকৰিলে

অসবীয়া জাতিৰ স্বত্বাৰাণ এওঁলোকৰ হাততেই। তেওঁ বচনা
কৰিলে :

“হুখীয়াৰ কলিজা নিজৰি লৱ,
টুপি টুপি তেজ নুহি নুহি পিৱ,
ককি ককি মঙহ চোবাই গাৱ,
কুকহি হাড় কেইদালো চোবাৱ,

হুচিয়াৰ ! হুচিয়াৰ !!

ধনী ! মহাজন !! জমিদাৰ !!!

হুচিয়াৰ ! হুচিয়াৰ !!

বিগ্নৱ পথৰে যাত্ৰী আমি
সব্‌বহাৰে মুক্তিকামী
দৰ্প ধনীৰ আমি সংগ্ৰামী

চূৰ্ণ কৰিম—পথ আমাৰ ।

হুচিয়াৰ ! হুচিয়াৰ !!

ধনী ! মহাজন !! জমিদাৰ !!!

হুচিয়াৰ ! হুচিয়াৰ !!

শেষ যুদ্ধৰ আমি বহুৱা,
পৃথিৱীৰ হালোৱা বহুৱা,
হ’ম বিজয়ী আমি হুখীয়া ।

ক’ত বৰি ধনী এইবাৰ ?

হুচিয়াৰ ! হুচিয়াৰ !!

ধনী ! মহাজন !! জমিদাৰ !!!

হুচিয়াৰ ! হুচিয়াৰ !!

॥ স্কোল ॥

যুকুতি-দেউলৰ বৰ-চোতালত

জন-জীৱনৰ লগত একান্ত হৈ জীৱন অভিবাহিত কৰিছিল
বিকুপ্ৰসাদে। তেওঁৰ শিল্পী-জীৱনৰ অন্ত্ৰপ্ৰেৰণাৰ প্ৰধান উৎসও
আছিল এই বাইজৰ মহতী-জীৱন, হালোৱা-হজুৱা-বজুৱাৰ নিপীড়িত
জীৱনৰ প্ৰাণস্পৰ্শী সঁচা কথাবোৰ—যিবিলাকৰ লগত তেওঁৰ প্ৰাণৰ
সম্পৰ্ক গঢ়ি উঠিছিল গভীৰভাৱে। বাইজৰ মৰম আৰু আশীৰ্বাদতেই
তেওঁৰ শিল্পী-জীৱনৰ সংঘাতময় সময়বোৰতো নিৰ্ভীকভাবে
কৰ্তব্য সমাপন কৰিবলৈ তেওঁক উদগাইছিল আৰু শক্তি প্ৰদান
কৰিছিল। তেওঁ ৰচনা কৰি গাইছিল :

“বাইজে বজা মোৰ

প্ৰজায়েই বজা মোৰ

সুখৰে পকায়ত বাজ ॥

সাজ যুক্তি সেনা সাজ !

হওঁ সমদল আজি বাজ

সুখৰে পকায়ত বাজ ॥

নাই ভয়, নাই ডৰ

নাই একো ভিন্ পৰ

হ'ল শেষ বস্ত কাকি বাজ ।

সুখৰে পকায়ত বাজ ॥

জৰ্জৰ কঁঠৰ
 জৰ্জৰ বৰ্ষৰ
 শত বেদনাৰ সোঁত বন !
 শত বা-বন্ধৰ
 বন্ধাবে বন্ধৰ
 বস্ত্ৰ কলিজাৰ চল ।
 নূৰ হ'ল হৃদয়ৰ দুখ
 আজি হ'ল শোষিতৰ দুখ
 কত শত যুগৰ
 কত কোটি স্বহীদৰ
 মৃত্যুৰ স্মৃতি এই তাজ ।
 সুখে পঞ্চায়ত বাজ ॥
 উলিছে নবীন সূৰ্য্য
 বাজিছে বিজয় তুৰ্য্য
 জাগে দীন-হীন শৌৰ্য্য
 উজ্জীৱিত নৱ বীৰ্য্য
 শাসে নৱ জন-গণ-বাজ
 সুখে পঞ্চায়ত বাজ ॥”

বিষ্ণুপ্ৰসাদে বিশ্বাস কৰিছিল যে যিমানদিনলৈ শোষণকাৰী ৰাষ্ট্ৰ
 থাকিব, সিমানদিনলৈ হৃদয় ক্লেশ-বহুৱাৰ দুখ-বেদনাৰ অন্ত নপৰিব ।
 যিদিনা পঞ্চায়তৰ পাতনি মেলিব, সিদিনাবপৰাহে এই গবীৰ নিপীড়িত
 বাইজৰ নিৰ্য্যাতিত জীৱনৰ কলীয়া ইতিহাসৰ সামৰণি নতুন অধ্যায়
 আৰম্ভ হব । জন-জীৱনক এক নতুন আলোকে দীপ্তিমান কৰি
 তুলিব । পুঞ্জিপতি, ধনিক, বৰলোক, বৰমানুহ, বৰহাকিম,
 এইসকলৰ প্ৰতি তেওঁৰ কোনো আস্থা নাছিল । এইসকলৰ নীতিৰ
 বক্তৃতাসমূহকো তেওঁ ভুৱা আৰু ‘ফাকিবাজ’ বুলিহে কৈছিল ।

জন-জীৱনৰ মহাখিলী জীমন্ত শব্দবদেৱে কোচবেহাৰ ৰাজ্যৰ নৃপতি

নবনাবায়ণক তেওঁৰ ধৰ্ম-কৰ্মন নিদিলে। ইয়াৰ প্ৰধান কাৰণ আছিল
ডেবাই যি নতুন সমাজৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল, সেই নতুন-প্ৰতিষ্ঠিত
সমাজ জন-গণবহে সমাজ, বাইজবহে সমাজ, বজাব সমাজ
নহয়।

ঈশ্বৰ শব্দৰ অভিন্ন জ্ঞানৰ শিশু মাধৱদেৱ, শুকজনাৰ জোৱাই
হৰি কান্ধৱ লগতে চুহুং মিহিৰীয়া আহোম বজাব হাতত বন্দী
হৈছিল। বিচাৰত নামডাং নৈৰ পাৰত হৰিৰ শিৰচ্ছেদ কৰা হৈছিল
আৰু মাধৱদেৱে বজাব আদেশ নোপোৱা পৰ্য্যন্ত মোচাঘৰৰ পুখুৰীৰ
পাৰত জুপুৰী এটাত আশ্ৰয় লৈ বজাঘৰীয়া সিংহ গ্ৰেহণ নকৰি প্ৰজাব
ঘৰৰপৰা চাউল-খৰি আনি জীৱন বন্ধা কৰিছিল। পিচত যেতিয়া
স্বৰ্গদেৱে তেওঁক সোণ-ৰূপৰ চক আগবঢ়াই বিদায় দিয়াৰ হুকুম দিলে,
তেতিয়া ডেবাই সোণ-ৰূপৰ চক গ্ৰেহণ নকৰি লোণৰ টুপলি এটি
মাত্ৰ লৈ ধোঁৱাহাটা-বেলগুৰিলৈ গুচি আহিছিল। বাজ-অল্পগ্ৰহ
কামনা নকৰা এয়েই জন-জীৱনৰ শিল্পী, এই জনতাক লৈয়ে
তেওঁলোকৰ গীত-বাণ-নৃত্যৰ সমাবেশ, ভাওনাৰ বচন, মুখা-টো,
কীৰ্তনৰ জন-সম্মেলন, গীত-পদৰ জাঁউবিয়ে জাঁউবিয়ে উঠা জন-সমলয়,
তাল-সুৰ-সঞ্চ। বাজ অল্পগ্ৰহত শিল্পীৰ জীৱনলৈ দৈহিক সুখ-বিলাস
আহিব পাৰে সঁচা, কিন্তু সেই শিল্পীৰ সৃষ্টিয়ে জন-জীৱনক
সুন্দৰ আৰু সংস্কৃত কৰিব নোৱাৰে। শিল্পী-সাহিত্যিক
আৰু কলাকাৰসকলৰ এনে সংসাহসৰ পটভূমি পৃথিবীত বৰ
বিৰল।

বাভাদেৱৰ স্নেহৰ শিল্পী ৮গজেন বৰুৱা দৰং কমিউনিটি প্ৰজেক্টৰ
'সাংস্কৃতিক বিবয়' হৈ চৰকাৰী কামত লোৱাল। কথাটো গম পাই
তেওঁ মনত বৰ দুখ পালে; কিন্তু কাকো একো নকৈ মনে মনে ব'ল।
অলপ দিনৰ পিচতেই ওদালগুৰিত চৰকাৰী 'কিৰাণ-মেলা' পতাৰ
যোজনা চলিল। সাংস্কৃতিক বিবয় হিচাপে বৰুৱাই সমাবোহৰ
বহুত কামেই কৰিব লগা হ'ল। তেওঁ মনতে ভাবিলে যে বাভাদেৱৰ

বাবা সাংস্কৃতি-সভাখন উদ্বোধন কৰিব পাবিলে অঞ্চলটিৰ কৃষক-বহুত্ব
সকলো বাইজেই যোগ দিব।

বকরাই তেওঁক লগ ধৰিবলৈ ভেজপুবলৈ গ'ল। ভেতিয়া বাভা
এখন চিত্ৰ ঐকাত ব্যস্ত আছিল। বকরাক দেখিয়েই তেওঁ ভুলিডাল
ধৈ অদ্ভুতভাবে 'গুড মৰ্নিং ছাৰ' বুলি কৈ উঠিল। বকরা হতভম্ব
হ'ল। তেওঁবপৰা এনে ব্যৱহাৰ বকরাৰ সপোনৰো অগোচৰ আছিল।

“চৰকাৰে গৰু কিনাদি তোমাক কিনি পেলালে। তুমি মৰিলা
কিয়? লাজ নাই?”

বকরা নিমাত হৈ পৰিল। ক্ষম্ভেৰ পিচতে এটি স্বাভাৱিক হাঁহি
মাৰি তেওঁ পুনৰ কলে, “অ' বহাঁ, বহাঁ, তুমি চৰকাৰী গৰালত সোমালো,
বাইজৰ প্ৰকৃত সেৱা কেনেকৈ কৰিবা?”

“মোৰ কাম বাইজৰ লগতেই। বাইজেই মোৰ বজা।”

বাভাদেৱে হঠাতেই হৰ্ষাৰিত হৈ কলে, “খন্ত গজেন, বাইজক
নেপাহৰিবা, বাইজৰ বাবেহে আমাৰ গীত-নাচ-অভিনয়-চিত্ৰ। বাইজৰ
বাবে আমি গুৰু-শিষ্য সকলো এক হৈ যাব লাগিব। চোৱাঁ, এয়া
শব্দৰ-মাধৱ কেনেকৈ এক হৈ পৰিছে!”

আঁকি থকা প্ৰায়সমাপ্ত চিত্ৰখন তেওঁ গজেন বকরাক দেখুৱালে।
বিস্ময়ত নৃত্য-শিল্পী আৰু চিত্ৰকৰ বকরাৰ চকু ধৰ হৈ গ'ল। বাক্
যেন কহু হৈ গ'ল।

কিছু সময় ছয়ো নিমাত।...তাৰ পিচত গজেন বকরাই কৈ
উঠিল—“অদ্ভুত...শুনৰ...অনুপম।”

বাভাদেৱৰ মুখত শুনৰ হাঁহিৰ বেখা এটি বিৰিঙি উঠিল।

কাপ-কাকত, বং-তুলি সামৰি তেওঁ বকরাৰ লগত নানা গল্প
পতাত লাগিল। বকরাই সেই ছেগতে কিবাণ-সভাৰ সাংস্কৃতিক
পয়োভবৰ কথা কলে আৰু লগতে সেই সভাখন তেওঁ উদ্বোধন কৰিব
লাগে বুলি অনুৰোধ কৰিলে। প্ৰথমতে আপত্তি কৰিছিল যদিও
শেহান্তৰত বাভা মান্তি হ'ল।

সভাব হুদিনমান আগতে আহি তেওঁ গুলজী নদীৰ পাৰৰ কছাৰী গাওঁত সোমাল আৰু বৰুৱালৈ তেওঁ অহাৰ খবৰ দি পঠালে। তালৈ জীপ নাযায় বুলি জানিব পাৰি চাইকেলেবে বৰুৱাই আৰু এজন সঙ্গী লৈ তেওঁক বিচাৰি গ'ল। মানুহক সুধি সুধি গৈ ভিতৰুৱা গাওঁখন পোৱাত জানিব পাৰিলে যে পক্ষীবাৰ ডেকাই তেওঁক শেখাৰ-পটলাৰ পিনে লৈ গ'ল। তেওঁলোকে চাইকেল চলাই গৈ গৈ বাটতে খবৰ পালে যে তেওঁ জবাবাৰীৰ বাজা গাওঁলৈ খোজ-কাঢ়ি গৈছে। বৰুৱা ক্লান্ত হৈ পৰিল। তথাপিও মৰোঁ-জীওঁ-সোঁ-আধিকৈ চাইকেল চলাই গৈ তেওঁক কেইজনমান বাজা খেতিয়কৰ লগত পথাৰতেই লগ পালে।

“মোক বিচাৰি তোমালোকে বৰ কষ্ট খালে ?” সাত্তাৰিক হাঁহি এটা মাৰি বাজাই ক'লে।

“একো কষ্ট নহয়, এতিয়া আমাৰ লগত ওলাবহে লাগে।”

কথাষাৰ কৈ বৰুৱাই সেই খেতিয়ক কেইজনৰ পিনে চাই সুধিলে.
“ইয়াত গৰুগাড়ী বা ম'হৰ গাড়ী পোৱা যাবনে ?”

“গৰু গাড়ীয়েই পাব।” কোনোবা এজনে কলে।

“ইয়াৰপৰা ওদালগুৰিলৈ প্ৰায় ছয়-সাত মাইল হ'ব ; চাইকেল হ'ল দুখন।” বৰুৱাই ক'লে।

“আমাৰ চাইকেলহে নাই ; গাড়ী লাগে যদি এতিয়াই যোগাব হৈ যাব।”

মানুহ কেইজনৰ দৌবাৰ্দৌৰি লাগিল।

“আজি ওদালগুৰি ব্ৰহ্মত গীত-বান্ধ-নৃত্য হ'ব। আপোনালোকে চাবলৈ যাব। এখেতেই আমাৰ উদ্বোধনৰ মহান অতিথি।” বৰুৱাই ক'লে।

“তেওঁ গলে চব মানুহ যাব। তেওঁ আমাৰ সকলোৰে গুৰু, পূজনীয়।”

এনেদৰে কিছুপৰ কথা-বতৰা পাতি থাকোঁতেই গৰুগাড়ী এখন

আহি পালেহি। বক্ৰাব লগবজন চাইকেনেবে আগবাঢ়ি গুচি গ'ল। বক্ৰাই চাইকেনখন গাড়ীতেই তুলি দিলে। বাভাব লগত তেওঁ গাড়ীত বহিল। উদং গাবে গাবুৰটাং ডেকা এজন গাড়ীখনৰ চালক হৈ বহিল। পাচে পাচে এজন-দুজনকৈ প্ৰায় একুৰি মানুহ আহিল। বাটে বাটে তেওঁ বড়োগীত, বাভাগীত গাই গাই আহিল।

সন্ধিয়া পৰত বাভাই সভা উদ্বোধন কৰিলে, কিন্তু বেছি কথা নকৈ তেওঁ বড়ো ফকৰা-যোজনা কিছুমান গাই গাই বক্তৃতা শেষ কৰিলে। পিচত কেনি গুচি গ'ল উদ্বোধনসকলে কোনেও গমেই ধৰিব নোৱাৰিলে। জনতাৰ সাগৰত সঁাতোৰ মৰা বাভাদেৱক আক কোনে বিচাৰি পাব? গজেন বক্ৰাব মনটো বৰ বেয়া লাগিল।

মহৰ্ষি কাৰ্লমাক্সৰ সহযোগী বিশ্ব-বিখ্যাত পুৰুষ ফ্ৰেডাৰিক এঞ্জেলছে কুৰিটা ভাষা পঢ়িব পাৰিছিল। গৱেষক বাভাদেৱে শান্তিনিকেতনৰ বিশ্ব-ভাৰতীত গোৱা ষোলটা গীতৰ ষোলটা ভাষা নিশ্চয়কৈ জানিছিল। ইয়াৰ বাহিৰেও সংস্কৃত ভাষাত তেওঁৰ ব্যুৎপত্তি আছিল অসীম। বিশেষকৈ নৃত্য আৰু নঙ্গীত শাস্ত্ৰৰ সংস্কৃত শ্লোকবোৰৰ সবহভাগেই তেওঁৰ মুখত থাইছিল আৰু সেই-বিলাকৰ অসমীয়া অৰ্থ তেওঁ সুন্দৰকৈ বুজি পাইছিল। দেউৰী-সকলৰ ভাষা আৰু গাবো পাহাৰৰ হাজংসকলৰ মাত-কথাও তেওঁ সুন্দৰকৈ কব পাৰিছিল। পিচলৈ তেওঁ অসমৰ উত্তৰ-সীমাৰ হেজাৰ হেজাৰ বছৰৰ অসমীয়াৰ মিতিৰ মনুপা, আদি, চাৰহুকুপান আদি বিভিন্ন জাতি-উপজাতিৰ ভাষাও শিকি গৈ লাইছিল। জনগণৰ প্ৰতি অৱহেলিত, অনাহাৰী-অৰ্ধাহাৰীৰ প্ৰতি তেওঁৰ প্ৰাণবো প্ৰাণত, হিয়াবো হিয়াত যেনে দৰদ আছিল, * ধৰ্মীৰ নিভিন্ন মানুহৰ বিভিন্ন ভাষাৰ প্ৰতিও তেওঁৰ তেনে ভালপোৱাই হৃদয়ত বিৰাজ কৰিছিল, অৱহেলিতসকলৰ ভাষা বা দোৱানসমূহৰ প্ৰতি তেওঁৰ টান আছিল তীব্ৰ। অতি নিকটজনৰ প্ৰতিও তেওঁৰ স্নেহ আছিল অপৰিসীম।

বামনাথ হাটলৈ বিহাৰৰ লোক। এমুঠি ভাভৰ বাবে অসম

পালেছি। বেচেবা অকলশবীয়া, বব গবীৱ, কিন্তু গবীৱ জনগণক তেওঁ ভাল পায়। কেইদিনমান অ'ত-ত'ত বহুৱাব কাম কৰি মন মেলিলে এখন চাহৰ দোকান খুলিবলৈ। দৈনিক মজুৰীৰ কিকিভকৈ দিনে সঞ্চয় কৰি আঠগাহঁত এখন চাহৰ দোকান খুলিলে। নাম দিলে 'গবীৱ-খানা'। কাষৰ কল-কাৰখানাৰ বহুৱা, কামৰ অভাৱত অ'ত-ত'ত ঘূৰি ফুৰি সুযোগ পালে মাল কঢ়িওৱা, নিবহুৱা, অতি নিম্ন উপাৰ্জনৰ অৰ্ধাহাৰী লোক, এইসকলেই বামনাথ হাটৰ নিয়মীয়া গ্ৰাহক হৈ পৰিছিল। তেওঁৰ বস্তুৰ দামো কম।

সমাজৰ এই নিম্নশ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ 'গবীৱ-খানা' অকল হোটেল বা চাহ দোকানেই নহয়, সি এটা ক্লাবো। তাত তেওঁলোকে নানা কথা পাতে।

১৯৪১ চনৰ কথা। বিষ্ণু বাভা এদিন সেইদিনেদি যাওঁতে সেই ছাইনবোৰ্ডখন চকুত পৰিল। তেওঁ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। সুন্দৰ ফুট-পুট ধুতি-পাঞ্জাবী পিন্ধা লোকজনক দেখি বামনাথে হাঁহি মাৰি নমস্কাৰ জনাই বহিবলৈ কলে। তেওঁ ভাবিলে, অভ্যাগতজন কিবা অইন কামতহে তাত সোমাইছে।

“খুব সুন্দৰ নাম—গবীৱ-খানা। আমাৰ দেশত যুষ্টিমেয় এযুষ্টিহে ধনী মানুহ।”

বামনাথে মূৰ ছুপিয়ালে। মনটো তেওঁৰ বব ভাল লাগিল। লবালবিকৈ তেওঁ মাটিৰ কাপ এটাত চাহ আনি দি তেওঁক খাবলৈ অনুৰোধ কৰিলে।

ছয়োবো ভিতৰত কথা-বতৰা হ'ল। এনে ধৰণে কাপোৰ পিন্ধা ভদ্ৰ, শিক্ষিত লোকৰ লগত বামনাথে এনেদৰে কেতিয়াও কথা পতা নাছিল। তেওঁৰ ধাৰণা আছিল যে এনে চাফা কাপোৰ পিন্ধা লোকসকল বিহাবৰ সেই মাটিৰ মালিকসকলৰ দৰেই নিষ্ঠুৰ। কিন্তু নহয়, তেওঁৰ এটি ডাঙৰ ভুল ভাগি গ'ল।

“বহুৱা-মজুৰক জগাই তুলিব লাগে। সেই কলখবৰ ঘিৰ-

বিবিবিলাকে বহুত-বহুতক মিহি মিহি ধন উলিয়ায়, মালিক
ধনী হৈ উঠে আক মিহত হয় অৰ্ণাধাৰী, পৰীত, সমাজৰ অনাদৃত।”

বামনাথে সুখ হুপিয়াই কৰাবোৰ শুনে। পৰীতৰ প্ৰতি তাৰ মন
অন্তৰ। বহুত-বহুতক লৈ অস্তা-অনীতি-শোকৰ বিকটে জাগি
যাবলৈ মনত প্ৰেৰণা আগে।...

ইয়াৰ পিচতো বামনাথ হালৈৰ লগত বাতালেহে দেখাযেখি
হৈছিল।

অলপ দিন পিচতেই হালৈয়ে বিয়া কৰালে। কিন্তু তেওঁলোকৰ
সন্তি-সন্ততি নহ'ল। পিচত বৈপ্লৱকজনী নবিয়াত পবিল। আনৰ
সেৱাত সুবি কুৰ্বোতে বৈপ্লৱকৰ ভাল চিকিৎসা তেওঁ কবিল
নোৱাৰিলে। দোকানতো কিছু উঠনা পবিল। এইদৰে হুয়াহুয়ান
মোৱাৰ পিচত তেওঁৰ পৰিবাৰৰ দুখ্য হ'ল।

১৯৪২ চনৰ স্বাধীনতাৰ আন্দোলনত সৰ্ব্ব ভাবত জিকাব খাই
উঠিল। বামনাথে কল-কাৰখানাৰ বহুতাবিলাকৰ দ্বাৰা এদিন
ধৰ্ম্মট আৰম্ভ কৰিলে। মালিকৰ আস্থানত চিপাহী আহি হঠাতেই
পৰীত-খানা তছিলং কৰি পেলালে। বামনাথে পুলিচৰ চকুত খুঁজি
যাবি কেনিবা পলাই গ'ল।

অলপ দিনৰ পিচত বাতালেহে জানিব পাবিলে যে বামনাথে
বিয়াল্লিহৰ আন্দোলনৰ পলাতক হৈ চৰকাৰ নিধনৰ কাম কৰি
সুবি কুৰিছে। বামনাথক তেওঁ অন্তৰেদি ধন্যবাদ জনালেও,
মনতে প্ৰশ্ন কৰিলে : বিপ্লৱৰ পথ কেনি, সৰ্বস্বাৰাৰ মুক্তিৰ পথ
কোনপিনে ?

তেওঁ তেজপুৰলৈ উভতি গ'ল। অসম তথা ভাৰত সুবি স্বাধীনতাৰ
বাৰে বাইজৰ দাজত জাগি উঠা উলাহ-উলীপনাৰ সীমা নোহোৱা
হৈছে। আঠ আগষ্টত কংগ্ৰেছ মহাসভাই ইংৰাজক 'ভাৰত ড্যাগ'
কৰিবলৈ দাবী জনাইছে। পিচদিনাই মহাত্মা গান্ধী আৰু আন আন
বিশিষ্ট নেতাসকলক চৰকাৰে বন্দীশালত আৱদ্ধ কৰিছে। শুধু

নেতৃত্ব অজ্ঞাত প্রজাসকলৰ মাজত বিশ্বাসভাৱে দেখা দিছে।
 তাৰ মাজেদিয়েই তেওঁলোকৰ স্বাধীনতা স্পৰ্হাৰ বিৰাট ৰূপ বিকোঁতত
 পৰিণত হৈ পৰিছে। আনপিনে, চিপাহী-চক্ৰবৰ্তীৰ অত্যাচাৰ আৰু
 নিষ্পেষণেও চৰম সীমা পাইছিলগৈ।

বাতাৱেৰে তেজপুৰ এৰি চতিয়া, জামুগুৰি, গহপুৰেদি ঘূৰি গৈ
 গৈ বেলচিৰি, ছত্ৰোজুলি, বাতাবাবিয়েদি ওদালগুৰি ওলাল। এই
 ওদালগুৰি তেওঁৰ অতি পুৰণি সম্পৰ্কৰ ঠাই। এই ওদালগুৰিৰ
 মিলিটাৰী-বেৰাকতে এদিন তেওঁৰ কেঁচুৱা গিড়ক কোলাত লৈ
 তেওঁৰ আইতাকে নামত সেৱা কৰিয়েই নম্বৰ দেহ ত্যাগ কৰিছিল।
 প্ৰকৃত বিপ্লৱৰ পথ কি, বিপ্লৱৰ হাতিয়াৰ কি, প্ৰতি-বিপ্লৱেৰে ধনিক,
 পুঁজিপতি আৰু সাম্ৰাজ্যবাদীৰ বহুসকলে কেনেকৈ বিপ্লৱ ব্যৰ্থ
 কৰিবলৈ যত্ন কৰে, বিপ্লৱৰ উদ্দেশ্য কি, ইত্যাদি তত্ব তেওঁ বাইজক
 বুজায়। কছৰ অজৈকপাহ, অহিৱ্ৰণ, বিকপাক, সুৰেশ্বৰ, জয়ন্ত,
 বহুৰূপ, ত্ৰাহক, অপৰাজিত, সৱিত্ৰ, হৰ, শিৱ এই এঘাৰটা ৰূপৰ বৈপ্লৱিক
 তত্বৰ তাৎপৰ্য্য ব্যাখ্যা কৰি গাৱঁলীয়া বাইজক অনুপ্ৰাণিত কৰি তোলে।

ওদালগুৰিৰপৰা তেওঁ খেৰখেৰিয়া, ভূটীয়াচাং, ওবাংজুলি,
 গোড়েশ্বৰ, তামোলপুৰ, কুম্বীকাটা, খাগ্ৰাবাবী, চৈবাবী, আবৰবা,
 চকাদল, শিমলা, হজুৱা, ককলাবাবী, বঙাপানী, খুঁটামাবী আদি গাওঁ-
 ভূঁই পাব হৈ গোৱালপাৰা জিলাত প্ৰবেশ কৰে। ক্ৰমে তেওঁ
 দতমালৈ আগবাঢ়ি তাৰপৰা উভতি গোসাঁইগাৱঁত ট্ৰেইনত উঠি
 নলবাৰীত নামিলহি।

এনেদৰে অঘৰীৰ দৰে, ঘূৰি ফুৰোঁতে ক'ববাত গীত বচিছে,
 কবিতাৰ সৃষ্টি কৰিছে, চুটি গল্পও লিখিছে, গৱেষণাৰ টোকা ৰাখিছে,
 নাটকৰ আঁচনিও কৰিছে। লিখাপাত ছুই-এখিলা ক'ববাত কেতিয়াবা
 বৈ গৈছে, তাকেই আকৌ তেওঁৰ গুণমুগ্ধ কোনোবাই পাই ওভোতাই
 দিবলৈ সাঁচি থৈছে, সাঁচি ধোৱা সাঁচি-পাত আকৌ ক'ববাত ছেদাই
 গৈছে।

ঠায়ে ঠায়ে থিয়েটাৰ দল, বাজাৰ দল, চুলীদাৰ দল, ভজাৰ দলক লগ পাইছে। উদগাইছে, বুজাইছে, অল্পপ্ৰেৰণা দিছে। বাইজৰ ঠেলা-হেঁচা, উক্ৰুকনিৰ মাজত লুকাই থকা নানাজন শিল্পী-লাধক, কবি-সাহিত্যিক, নৰ্ত্তক-অভিনেতাক পথৰ সন্ধান দি অল্পপ্ৰাণিত কৰিছে।

নলবাৰীৰপৰা ট্ৰেইনেৰে গৈ জলদায়ক মাজত দীন-হুৰী বাইজ আৰু সংস্কৃতিক বুকুত বাঁহি দৰিদ্ৰতাত ভিল-ভিলকৈ কয় হোৱা সাধকবৃন্দ, হুৰুৰ ঘাম মাটিত পেলাই কঠোৰ শ্ৰম কৰি অৰ্ধাহাৰী-অনাহাৰী হৈ থকা হালোৱা-হজুৱাৰ কৃষ-হুৰ্গতি ইত্যাদি ইতিহাসৰ অভিজ্ঞতা লৈ তেওঁ তেজপূৰ্বলৈ উলটিল।

তেওঁ গৈ পোৱাৰ লগে লগেই তেওঁৰ সঙ্গী, সহচৰ, বন্ধু-বান্ধৱ, সঙ্গীত-অভিনয়ৰ আমোদী লোক, সকলোৰে পুনৰ যেন মিলন-সভা আবহু হ'ল। কষ্টকৰলৈ হলেও তেওঁলোক মহাযুদ্ধৰ প্ৰেহেলিকা যেন পাহৰি গ'ল। বান বজ্জমকত নানা কথাৰ আলোচনা চলিল। কিন্তু ইবেলিৰ আলোচনাবোৰ আৰু বাতাদেৱৰ তাত্ত্বিক ব্যাখ্যাবোৰ প্ৰায় বাজনীতিৰ গিনে চাল খোৱা। অনেকেই এই পৰিবৰ্ত্তনখিনি ধৰিব নোৱাৰিলে। কিন্তু তেওঁৰ মনৰ গোপন ছৰাবোদি সোমাব পৰা অভিনেতা কলী শৰ্মাই ইয়াৰ উমান পাই এদিন সন্ধিয়াৰ পিচত কেবাজনো লোক বহি থাকোঁতে কৈ উঠিল যে আমি ভাৱবীয়া, আমি ভাও দিম, এই মঞ্চখনেই মঞ্চ নহয়, পৃথিবীখনেই মঞ্চ, বাইজেই ভাৱবীয়া। যুদ্ধত পৃথিবী বলিয়া হলেও আমি বলিয়া নহওঁ, আমি গাই বাই, নাচি-বাগি অভিনয় কৰিম। আমাক কোনে কৰিব, কোনে বাঁহিব?...

বাতাদেৱে কৈ উঠিল—“আমি বাঁহিব লাগিব যুদ্ধত যি দেউল আৰু সেই যুদ্ধত দেউলৰ বৰচোতালত ৰখিব, কাৰেংঘৰ সাজিব নিশীড়িত জনতাই, অৰ্ধাহাৰী, অনাহাৰী, শিল্পী-লাধক বাইজে।”

ন-পৃথিবীৰ নতুন যুগ আগতম্

বিক্ৰ বাতাই পৃথিবীৰ বিভিন্ন নিখ্যাতিত, নিপীড়িত, শোষিত জাতিৰ ইতিহাস অধ্যয়ন কৰিছিল আৰু ইতিহাসৰ নানা ধাৰা ভেঁৰে চিন্তা-চৰ্চা কৰিছিল। মহাত্মাবতৰ গুৰুবাঈ, হুশাসন, হুৰ্যোখন, শকুনী আদি চৰিত্ৰৰ ভেঁৰে নিজস্ব অৰ্থকৰণ আছিল। হাগৰব এই দৈত্য-মানৱবিলাককৈও কলিৰ গুৰুবাঈ, হুশাসনসকল যে বেছি বাবাহক আৰু সংহাৰকাৰী ডাক ভেঁৰে ভালকৈয়ে উপলব্ধি কৰিছিল। ভেঁৰে যিবিধে :

• “হুই একাতিৰ পুতেক হুজন, হুৰ্যোখন আৰু হুশাসন, হুয়ো যিদি বাইজব ওপৰত কিমান যে পাশৱিক দমন, পীড়ন, উৎপীড়ন, অত্যাচাৰ কৰি কুবে, গুৰুবাঈ জানো দেখে? নেদেখে। সেয়েহে সি অজ্ঞ।...বাইজব ককণ আটল-আখানি হোৱা বুকু ভগা, হিয়া-হিগা দৃষ্ট সি নেদেখে। সেই দমন, পীড়ন, উৎপীড়নৰ ফলত অৰ্জবিত হোৱা স্ৰিষ্ট, নিষ্ট, দলিত, হুৰীয়া বাইজব ইননি-খিনি, হা-হুনিয়াহ সি জানো জনে?—হুতনে। কাৰণ সি কল্যাণ। গুৰুবাঈ এই (অজ্ঞতা আৰু বৰিবতাব) হুয়োম লৈ সেই হুৰ্যোখন, সেই পুৰিখতি

• বাতাইয়ে “দোশখি”ৰ প্ৰতিভাৰ কথা। এই কবিতা পুথিখন ১৯৬০ চনত ‘বাপি একাশ বন্ধিবে’ একাশ কৰিছে।

কুৰেবহঁত, বিবিলাকে নিজৰ পুঁজিৰ দুলাকাৰ কাৰণে কু-ভাবেৰে জবজীৱি ৰাইজৰ মাজত বুঁজ-বাগৰ লগায়; সেই হুশাসন, সেই ধনপতি ধনীৰ দালালহঁত—বিবিলাকে ধনিক জ্ঞেপীৰ বাৰ্ষ পুৰণৰ বাবে অবাধে শোষণ চলাবলৈ প্ৰয়াস কৰে;—ইয়াৰ জানো কোনো প্ৰতিকাৰ নহব? ৰাইজবগৰা পাঁচ পাণ্ডৱ ওলাই তেনে চুৰ্যোধনৰ জানো উক নাভাঙিব,—হুশাসনৰ বুকু ফালি বক্ত পান নকৰিব?”...

১৭৮৯ চনৰ ক্ৰান্তিৰ প্ৰজা-বিপ্লৱত শোষণ আৰু কুশাসনৰ বিৰুদ্ধে মুক্তিকামী জনগণে বাবে বাবে বিক্ৰোভ, আন্দোলন, বিদ্ৰোহ কৰিলে; কিন্তু ধনলোভী, ক্ষমতালোভী ধনিক-বুৰ্জোৱাসকলে জনগণৰ আশা-আকাঙ্ক্ষা আৰু আদৰ্শক মৰিযুৰ কৰি পেলালে। কছো, ভল্টেয়াৰ, মণ্টেক্স, আডাম স্মিথ আদিৰ তীক্ষ্ণ লিখনিবো পিচলৈ একো প্ৰতিক্ৰিয়া নোহোৱা হ’ল। পৰবৰ্তী লেখক-শিল্পীসকল নিৰাশ হ’ল আৰু ৰাস্তৱতাক উপেক্ষা কৰি নেদেখা সত্যৰ অন্বেষণতহে জীৱনবোৰ ক্ষয় কৰিবলৈ ধৰিলে।

আমেৰিকাতো ১৭৭৫ চনৰপৰাই স্বাধীনতাৰ যুদ্ধ চলিল। ১৭৭৭ চনত চেবাটোগবে যুদ্ধত বৃটিছ জেনেৰেল (Burgoyne) বাৰগোনে আত্মসমৰ্পণ কৰিলে; শেষত ১৭৮১ চনত ইয়ৰ্কটাউনত বৃটিছ সৈন্যই সম্পূৰ্ণভাবে অস্ত্ৰ ত্যাগ কৰিলে আৰু ১৭৮৩ চনত ভাৰ্চাইল-সন্ধিত আমেৰিকাৰ স্বাধীনতা ঘোষণা হলেও, জনগণৰ অৱস্থা, সেই নিগ্ৰোসকলৰ অৱস্থা, প্ৰপীড়িত আৰু লাঞ্চিত হৈয়েই থাকিল।

অষ্টাদশ শতিকাৰ শেষভাগত হোৱা ইংলণ্ডৰ শিল্প-বিপ্লৱৰ প্ৰতিক্ৰিয়াৰূপে কৃষিজীৱি ইংলণ্ড শিল্প-জীৱি হৈ উঠিল মচা, কিন্তু ফলত বহুৱাৰ অৱস্থা কাহিল হৈ আহিল আৰু ধনিকৰ স্থিতি হ’ল।

এইবিলাকৰ বাহিৰেও, পৃথিবীত ডাঙৰ-সৰু আৰু বহুত বিপ্লৱ সংঘটিত হৈছিল। কিন্তু সেই বিপ্লৱসমূহ নৃদ্ব্যপ্ৰসাবী হৈ নুঠিল। ইয়াৰ প্ৰধান কাৰণ আছিল এইটোৱেই যে এক জ্ঞেপীৰ শোষণক-

শাসকৰ ঠাইত অলপ এক জেপীৰ শোৰক-শাসকৰ অধিগত্যহে এইবোৰে
 প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। জনসাধাৰণেও বুজি পাইছিল, এইবোৰ বিপ্লৱ
 কঢ়িয়াই অন্য সাম্য-মৈত্ৰী-স্বাধীনতা ধনিক আৰু কুৰীয়াৰ জেপী-
 শাসনৰ 'চুৱা-ৰাজ'ৰ বাহিৰে আৰু একোৱেই নহয়।

কিন্তু ১৯১৭ চনৰ ৭ নবেম্বৰত আবন্ত হোৱা 'জাৰ'ৰ শাসনৰ নিৰ্মম
 অত্যাচাৰ, উৎপীড়ন, শোষণ, নিৰ্যাতনত অৰ্জবিত হোৱা বিশাল
 কছ দেশৰ জনগণে যি বিপ্লৱৰ সৃষ্টি কৰিলে, তাৰ ডাংপৰ্থ্য কিন্তু
 স্পষ্টপ্ৰসাৰী। এই বিপ্লৱ ন-পৃথিবীৰ এটি নতুন যুগৰ কেঁহজালি,
 নতুন সংস্কৃতিৰে জনোৱা এটি পূৰ্ণ জীৱনৰ স্বাগতম। পুৰণি পৃথিবীৰ
 যুগ যুগ ধৰি চলি থকা পুঁজিবাদ আৰু সাম্ৰাজ্যবাদে জনগণক চেপি,
 ধুন্দি, পিহি যি নিৰ্মমতাৰ দীঘলীয়া ইতিহাস ৰচনা কৰিছিল, সেই
 নিৰ্মমতা, শোষণ, উৎপীড়ন, অত্যাচাৰৰ বিৰুদ্ধে সৰ্বসাধাৰণ জনগণৰ এটি
 ভীষণ প্ৰত্যাহ্বান। এই কছ বিপ্লৱে বিশাল বিশ্বৰ দৰ্শন, সাহিত্য,
 বিজ্ঞান, ৰাজনীতি, অৰ্থনীতি, সমাজ-নীতি, কলা, সংস্কৃতি সকলো
 ক্ষেত্ৰৰে নতুন নতুন সিংহাৰ মুকলি কৰে। পৃথিবীৰ আন কোনো
 বিপ্লৱেই মানুহৰ বাস্তৱ জীৱনলৈ এনে ধৰণৰ শক্তিশালী প্ৰভাৱ
 কঢ়িয়াই আনিব পৰা নাই। এই সত্য আজি কোনেও অস্বীকাৰ
 কৰিব নোৱাৰে। আনকি ভাৰতৰ ধনিক উদাৰতাবাদ আৰু গান্ধী-
 আন্দোলনৰ প্ৰথম আৰু প্ৰধান নেতা জৱাহৰলাল নেহৰুৰ নিচিনা
 পুৰুষেও তেওঁৰ "ডিস্‌কণ্টাৰী অব্‌ ইণ্ডিয়া" নামৰ বৃহৎ ইংৰাজী গ্ৰন্থত
 (২৯ পৃঃ) এনেদৰে মন্তব্য দিছে :

"ছোভিয়েট বিপ্লৱে মানৱ-সমাজক যে বহুত দূৰ আগবঢ়াই লৈ
 গ'ল, সেই বিষয়ে মোৰ মনত অকণো সন্দেহ নাই। এই বিপ্লৱে
 এনে এটি অনিৰ্বাণিত উজ্জল শিখা জ্বলাই তুলিছে আৰু ই এনে
 এক সত্যতাৰ তেতি সৃষ্টি কৰিছে, যাৰ অস্তিত্বৰে সমগ্ৰ বিশ্ব আগবাঢ়ি
 যাবলৈ বাধ্য।"

১৯১৭ চনৰ প্ৰথম মহাসমৰৰ পিচত ছোভিয়েট জনগণে

সাম্রাজ্যবাদী চক্ৰান্ত আৰু জুৰা প্ৰচাৰক সম্বোধন ব্যৰ্থ কৰি বিশ্ব নিপীড়িত জনতাক বিপ্লৱৰ প্ৰেৰণা দিবলৈ ধৰে। সেইবৰে ১৯৩৯-৪৫ চনৰ দ্বিতীয় মহাসমৰ বাৰ্জেদিও জাৰ্মান কিউবাৰ হেৰ হিটলাৰক জুৰুল আক্ৰমণ ব্যৰ্থ কৰি সমাজতন্ত্ৰ বন্ধা কৰে আৰু বিশ্ব যুক্তি, সমাজতন্ত্ৰ, শাস্তি আৰু প্ৰগতিৰ সংগ্ৰামক বেছি শক্তিশালী কৰি তোলে।

১৯১৪ চনৰ আগলৈ সমগ্ৰ পৃথিবীৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ শতকৰা সম্ভৱজন লোক আছিল বৃটেইন, আমেৰিকা, ফ্ৰান্স, প্ৰুচিয়া আদি সাম্ৰাজ্যবাদী জাতিসমূহৰ উপনিবেশ ৰাজ্যৰ তলতীয়া। দ্বিতীয় মহাসমৰ বা বিশ্বযুদ্ধৰ পিচলৈ 'ৰাষ্ট্ৰসংঘ'ত পৃথিবীৰ প্ৰায় পঞ্চাশটা জাতিকে স্বাধীন বুলি স্বীকৃতি দিছিল; কিন্তু এতিয়া হয় কুবিবো অধিক জাতিয়ে স্বাধীন জাতি আৰু স্বাধীন ৰাষ্ট্ৰৰূপে সন্মিলিত ৰাষ্ট্ৰসংঘত আসন লাভ কৰিছে। সাম্ৰাজ্যবাদী আৰু পুঁজিবাদী ৰাষ্ট্ৰতো আজি নিপীড়িত শ্ৰমিক-কৃষকৰ আন্দোলন ক্ৰমাৎ তীব্ৰ হৈ আহিছে। আজিৰ সমাজতান্ত্ৰিক শিবিৰবোৰ আন্তৰ্জাতিক হালোৱা-হজুৱা-বহুৱাৰ বন্ধুৰূপে থিয় হৈছে, শাসন আৰু শোষকৰ প্ৰকৃত চোৰোৰ আজি সুলভ পৰিছে। নিপীড়িত, নিৰ্যাতিত জনসাধাৰণক গ্ৰাস কৰি পেলোৱা মতান্বেষণ স্বৰূপ উদ্‌ঘাতিত হৈছে। সংস্কাৰবাদ আৰু নিৰ্বাচনী নীতিয়ে যে পীড়িত, দলিত, শোষিতৰ প্ৰকৃত মজল সাধন কৰিব নোৱাৰে তাৰ বিচাৰ বুজীয়ে নিৰ্ণয় কৰিছে।

ৰাতাঘেৰে সদা-সৰ্বদা তেওঁৰ অন্তৰৰাজ্যত বহন কৰি লৈ আছিল হেজাৰ হেজাৰ নিপীড়িত, পদদলিত, অৰ্থাহাৰী জনগণৰ দুখ-বেদনা, আশা-আনন্দ, কষ্ট-সংক্ৰতি আৰু অনাগত অন্ধ ভৱিষ্যতৰ আশঙ্কা আকাজকা। তেওঁৰ পৰিকল্পনা, চিন্তা, কাৰ্য্যক্ৰম, দৰ্শন, বিজ্ঞান সকলো আছিল এই বিৰাট নব-নাবান্ধণক চেতনা-প্ৰেৰণা-সমৰ্থিত্বে বৃত্তিৰ ফেটললৈ আগবঢ়াই নিয়া। বিপ্লৱৰ নামত ক'ব বিশ্বজনতাই

প্ৰকৃত বিপ্লৱ নহ'ল, বৰং সেই বিশৃঙ্খলতাই নিৰ্ধাৰিত জনতাক মুক্তি-
 নক্ষিত প্ৰক্ষেপ কৰোৱাৰ আগতে নতুন দাসত্বৰ মৌহ-কাৰাগাৰৰ
 নিৰ্মম অন্ধকাৰৰ মাজতহে পোট খোৱাই পেলাব পাৰে। ভাৰতৰ
 বিপ্লৱশিহ্নৰ আগষ্টত যি বিপ্লৱ হ'ল, সেই বিপ্লৱৰ আলমত শক্তি হাত
 কৰিবলৈ ভাৰতীয় ধনিক বণিক বুৰ্জোৱাসকলে সুযোগ বিচাৰিহে
 আছিল। জনগণৰ দৰদী বাভাদেৱে তাৰ আগ-জাননীৰ ইজিত
 বাককৈয়ে পাব পাবিছিল।

দ্বিতীয় বিশ্ব-যুদ্ধত ইংৰাজসকলৰ সাম্ৰাজ্যবাদ ভাগি পৰিল।
 ভাৰতীয় নৌ-বিপ্লৱত ডেউলোকৰ শিলাই চমকি গ'ল। নেতাজী
 সুভাষচন্দ্ৰ বসুৰ ভাৰত মুক্তিৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা 'আজাদ হিন্দ কোঁজ'ৰ
 বিশ্বয়জনক যুদ্ধ প্ৰস্তুতিত ডেউলোক ধবহৰি কম্পমান হৈ পৰিল।
 ইয়াৰ বাহিৰেও, দয়দয়-বছিবহাটকে ধৰি নানা ঠাইত হোৱা ভাৰতীয়
 বিপ্লৱীৰ সশস্ত্ৰ বিপ্লৱ প্ৰত্যক্ষভাৱে দেখা পাই বাঙালীভিত্তি ইংৰাজ
 পুৰুষসকলৰ আক বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল যে ভাৰতত ডেউলোকৰ
 শাসনৰ কলীয়া অধ্যায় আক শেষ হ'ল।

ইতিমধ্যে বিপ্লৱশিহ্নৰ আন্দোলনৰ সুযোগ লৈ চৰকাৰে
 মহাত্মা গান্ধী, জৱাহৰলাল নেহৰু, আবুল কালাম আজাদ আদি
 সৰ্বভাৰতীয় নেতাসকলক কাৰাগাৰত নিক্ষেপ কৰে। ইগিনে
 কংগ্ৰেছৰ 'ভাৰত ভাগ' প্ৰস্তাৱৰ বিৰাট প্ৰতিক্ৰিয়া দেখাব ইমূৰবপৰা
 সিমূৰলৈ চলি থাকিল। এই প্ৰস্তাৱযোগে কংগ্ৰেছ কমিটীয়ে
 ইংৰাজসকলক ভাৰত ভাগ কৰিবলৈ প্ৰস্তাৱযোগে জনায়। কিন্তু
 এটি প্ৰস্তাৱতেই ধনে-বস্বে ভৰা সাম্ৰাজ্য এখন কোনোবাই এৰি থৈ
 যাবনে? তাৰ পৰিবৰ্তে ইংৰাজ চৰকাৰে নিৰ্মম নিষ্পেষণহে আৰম্ভ
 কৰি দিলে। চৰকাৰী হিচাপমতে পাঁচ মাহৰ ভিতৰতে তিনি কুৰি
 হেজাৰ লোকক গ্ৰেপ্তাৰ কৰি জেলত খোৱা হয়। চিপাহী-চম্ভাৰী
 গুলিত ১৪০ জন নিহত হয় আৰু ১৬৩০ জন আহত হয়।

এই সময়ছোৱাতেই বেঙ্গ-লাইন উঠোৱাৰ জনমত খুন্দা কোঁৱৰ

কীৰ্তী হয় ; সেই বাহিনীয়া কৰ্মজসকলই গছপুল-বাগানত ত্ৰিৰ্ষণ-খতাকা
উকঠাবলৈ বাহিনীত-অস্থিত-ভনীত-প্রাণ হেৰুৱায়। ইয়াৰ বাহিৰেও
আক কেবাজনো পুৰুষ-মহিলাৰ চিপাহীৰ বন্ধুক-বেয়োনটে জীৱন
নাশ কৰে। আক লাহে লাহে পৰ-বিগ্ৰহৰ সন্নিবিধি পৰে।

ইতিমধ্যে ভাৰতৰ বিচক্ষণ মুখ্য সেনাধ্যক্ষ লৰ্ড হাভেল ১৯৪৩ চনৰ
অক্টোবৰত ভাৰতৰ পতৰ্ভব জেনেৰেল পদত অধিষ্ঠিত হয়।
মহাত্মা গান্ধী প্রমুখ্যে ভাৰতীয় বন্দী নেতাসকলকো একজন-কজনকৈ
কাৰাগাৰবৰণা মুকলি কৰি দিয়ে। বৃটিছে নানা উপায়েৰে ভাৰতীয়
নেতাসকলৰ লগত আলাপ-আলোচনাৰে নানা জোৰা-জাপৰি দি
সাম্ৰাজ্য বন্ধাব বহু কৰিলে। প্রতিজ্ঞাশীল ধনিক জেণীৰ
নেতাসকলক হাত কৰি ইংৰাজে আও-প্রকাৰে ডেউলোকৰ সাম্ৰাজ্য
গলেও সমৃদ্ধি বাখিবলৈ যত্নপৰ হ'ল। আপোচ-আলোচনাৰে লাভ
কৰিব খোজা মুক্তিৰ কি যে বিষয়ৰ ফল হব পাবে, তাক বাতান্ধকৈ
প্রমুখ্য কৰি ছই-চাৰিজন বিগ্ৰহী শিল্পী-সৈনিকেহে উপলব্ধি কৰিব
পাবিলে। দেশপ্ৰেমিক বিষ্ণু বাতাই বচনা কৰি গালে :

আই মোৰ ভাৰতী জননী,—

অধিগী ছপুনী ;

ভাৰতবাসীৰ হৃদয়ৰে বাসী,

মোৰ পৰাণ

মোৰ জীৱনৰ

চেনেহী মোগিনী।

সোণামুৱা গঁকুৰা হৃদয়ে কোলাত তোৰ

উমলি পাঠ সৰগৰ অধিগী বেন মোৰ

ডেউ কিয় বগৰে শত শত হৃদয় গুণ ?

—পৰাণৰ আই

জীৱনৰ আই

কিয়নো অধিগী ?

নিচল! অ'ই অ' মেহী-বন্ধনিনী!

চেমেহী চিকুনী দেহী! অ'মহী-অ'মহী

লখিমী হুখুনী নোব চেমেহী পোলানী।

শিখাচে নি হুহি

বকুত পিয়েহি ;—

হিয়া ভোব বান্ন জহি

ওবে নিখা দিন ;

সউ ধনবে খকুয়া

জননীবে ভেজ পিয়া

বকুডেবে বঙচুয়া

কবে ভোক আই কীণ।

পাবিনো মুকুতি অসমী। কাহানি ?”

আকৌ কলে—“ক'ত মুকুতি? ক'ত মুকুতি?? মুকুতিব
বাট ক'ত??? মুকুতিব বাট ক'ত???..

চিঞবি চিঞবি বাইজে হাবাখুবি খাই মুকুতিব বাট বিচাবি বিচাবি
সেই এছাবত খেপিয়াই কুবে। বাট নাপায়। সেই চিঞব মুখব
নহয়,—অন্তবব। শুনোতাই বুজে, বুজোতাই শুনে।

মুকুতিব হেঁপাহত কোনোবাই বেলেগ ধর্ম লয়, কোনোবাই ভিন্
বাজনৈতিক দলত সোমায়, কোনোবাই সেই হাবিলাসত উধাই-মুধাই
কুবে, ঠেলা-হেঁচাত উশাই নাপাই যবে ; কতই আপোনঘাতী, স্বজন-
বধী হয় ; মুক্তি আক নাপায়। সেই একেই অনুখ, একেই
অশান্তি, একেই অকল্যাণ। জীৱন বিঘত বিঘয়র হৈ উঠে।...

এটা চাকি।...তাব পোহবেই দেখুৱাই দিলে বাট। খেপিয়াই
কুবিব নালাগে। আঁতসীৰ ঘোষণা এছাব শুটি বান্ন।

আদৰ্শ চাকি। কহিউনিজ্জকৰ পোহব, বাইজব অন্তবব
অজ্ঞানতাব তিনিব অন্ধকাৰ আঁতসাই দিলে। পোহবত মুকুতিব
বাট মুকলি হয় ; বিঘয়ব বাট। আদি অশান্ত সেই আবিকারিব

ভুই—ভুইটি। সেই বাট, সেই গাট, সেই গবেদি আঙাই
বাৰলৈ বন বান্ধ জনকান।

সেই পথ কটকমৰ, সেই বাট কাঁইটীয়া। বাড-প্ৰতিবাড
আছেই। চেতনা লামে, প্ৰেৰণা জামে, বৈপ্লৱিক গবেদি বাৰলৈ
সংঘাডন শ্ৰেণী-সংঘাডন প্ৰস্তুতিৰ প্ৰয়োজন হয়। তেনে প্ৰস্তুতিৰ
বাধা-বিধিনি ওপজে।

চাই থাকোঁতেই বিয়াল্লিছ-ত্ৰিয়াল্লিছ চন পাব হৈ গ'ল।
সাম্প্ৰদায়িকতা, ধনতান্ত্ৰিকতাবে বান্ধসহঁতে জনতাক গিলিবলৈ
আছে। চৌৱাল্লিছ চনো আহি যায়। ন-পৃথিবীৰ নতুন বুনৰ
কেঁহজালিৰ মাজে মাজে কলীয়া ডাৱৰে আগুৰি আছে। আপোচ-
মীমাংসাৰ বাবে বন্দীনেতা আৰু আন আন লোকক চৰকাৰে এৰি
দিয়ে। ছাব জন ক'মিউনিক অস্থায়ীভাবে ভাৰতৰ গভৰ্ণৰ-জেনেৰেলৰ
পদত বহুৱাই লৰ্ড ৱাভেলে ভেৰ্ডেৰ দেশীয় চৰকাৰৰ লগত আলোচনা
কৰিবলৈ লগলগৈ যায়। ইংলণ্ডৰ সাধাৰণ নিৰ্বাচন আছে। ক্লিমেণ্ট
এটলিৰ নেতৃত্বত (Labour party) বহুৱা লগে চৰকাৰ গঠন
কৰে। ভাৰতলৈও নিৰ্বাচন আহিল। অমুল্লমান অকলৰ আসনবোৰ
প্ৰায় কংগ্ৰেছে আৰু মুছলমান অকলবোৰৰ বিধান সভাৰ আসনবোৰ
মুছলিম লীগে দখল কৰিলে। ইংলণ্ডৰ শাসকৰ প্ৰতিনিধিত্বৰূপে
লৰ্ড পেথিক লৰেল নেতৃত্বত তিনিজনীয়া মন্ত্ৰী-মিছন আপোচৰ
বাবে ভাৰতলৈ আহিল। কিন্তু তেতিয়াৰ ৰাজনীতিৰ বিশিষ্ট দল
কংগ্ৰেছ আৰু মুছলীম-লীগ এক মতলৈ নাছিল। লীগে
সাম্প্ৰদায়িকতাৰ ফটোৱা ব্যাপক কৰিহে তুলিলে। তথাপিও
ইয়াৰ মাজতেই ১৯৪৬ চনত বয়েল ইণ্ডিয়ান নেতীব (R. I. N.)
কৰ্মসকলে যুটীহৰ বিৰুদ্ধে বিদ্ৰোহ কৰিলে আৰু ভেৰ্ডেলোকে
জাহাজৰ ওপৰত ভাৰতীয় জিবৰ্ণ পতাকা, কমিউনিষ্ট পাৰ্টিৰ পতাকা
আৰু মুছলীম পতাকা উত্তোলন কৰি ইংৰাজ শাসকক চমক পুৱাই
দিলে। লগে লগে যুটীহ সৈন্তই যম্মুক বেয়োনেন্ট লৈ বিদ্ৰোহীৰ

কুৰ্মবুধি হ'ল। ডেউলোকৰ বন্ধুত্বৰ ভাৱে কিমানজনৰে বে কুৰ্ম হ'ল, কিমানজন পহু হ'ল, কোনেও ধৰম নাপালে। মানুহকল্লাও বিদ্বেষীৰ কিচাৰ হ'ল মিল ; কিন্তু ইংৰাজ চৰকাৰৰ আক-বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল যে ভাৰত সাম্ৰাজ্য বৰা কৰা ডেউলোকৰ আক সত্তা নহয়। গতিকে সময় থাকোঁতেই এটি মীমালোৰ বাবে ইংৰাজ-সকল আগ্ৰহাৰিত হৈ পৰিল। ইয়াৰ পৰিণতি স্বৰূপে ২১৯৪৬ তাৰিখে অস্থায়ী অন্তৰ্ভৰ্তী চৰকাৰ গঠন হ'ল, যদিও ইংৰাজৰ সাম্ৰাজ্যবাদী কুট-কৌশল, ধৰ্মিক নেতাসকলৰ কথতাব মোহ, সাম্ৰাজ্যিকতাবাদী নেতাৰ প্ৰতিক্ৰিয়াশীলতা আদি কাৰণত স্থায়ী চৰকাৰ গঠনৰ কোনো আপোচ-সূত্ৰ নোলাল।

কিন্তু বৃটিছ-সাম্ৰাজ্যৰ বৰ খুটাৰোৰ লবক-কবক হৈ উঠিছে বেতিয়া, ডেউলোকেই বা সাম্ৰাজ্য বাখে কেনেকৈ ? বৃটিছ প্ৰধান মন্ত্ৰী ক্লিমেণ্ট এটলিয়ে ১৯৪৭ চনৰ ২০ ফেব্ৰুৱাৰীৰ দিনা ইংলণ্ডৰ কমন্স সভাৰ (House of Commons) ঘোষণা কৰিলে যে ১৯৪৮ চনৰ জুন মাহৰ ভিতৰত বৃটিছ চৰকাৰে ভাৰতীয়ৰ হাতত চৰকাৰ হস্তান্তৰ কৰিব। লগে লগে কুট-বাজনীতিবিদ লৰ্ড মাউণ্টবেটেনক ভাৰতৰ গভৰ্ণৰ জেনেৰেলৰ পদত অধিষ্ঠিত কৰিলে। দেশলৈ স্বাধীনতা আহিল বুজিয়েই মধ্যম শ্ৰেণীৰ নেতা কিছুমানে জনসাধাৰণৰ মাজত প্ৰচাৰ কৰি দিলে। বাইজৰ বিপ্লৱী অহুভুতি, তাৰ আক চেতনাবোৰ লাহে লাহে ভিন্নিত হৈ আহিল। ডেউলোকৰ বহুতেই ভাবিলে, ডেউলোকৰ দুখ-নিৰ্যাভনৰ অন্ত পৰিল। নেতাসকলৰ হাতত ডেউলোক নিৰাপদ। ঘোষণাকাৰী ইংৰাজইত বেতিয়া ঘাবই, ডেউ-লোকৰ ওপৰত চলা ঘোষণাবো আক অন্ত হ'ল ; ডেউলোকৰ দুখ-শান্তিৰ দিন আহিল।

কিন্তু চিন্তাশীল বিপ্লৱী বাতামেৰে ভাবিলে অন্ত প্ৰকাৰেহে। ডেউল মতে মাহুৰৰ জীৱনটো এটা স্পষ্ট আবেষ্টনীৰ মাজত পাকি-পাৰ্টিকৈ থকা সুবদা ভবা পদাৰ্থ নহয়, ই অনিৰ্দিষ্ট, জীৱন্ত ব্যপক

অস্বিনিধাৰ দ্ৰবে জলন্ত । বিপ্লৱৰ পথহে জীৱনৰ পথ। ধৃতিকৈ, ভাৰতীয়
ৰাজনীতিৰ আপোচ-সীৰ্ষাঙ্গ-আলোচনাৰ বি পাখাখেল আবন্ত
হ'ল, সেইবোৰৰ প্ৰতি শিল্পীজনাৰ অকণো বিশ্বাসৰ উল্লেখ নহ'ল।

আলোচনা চলি থকাৰ সময়ত লৰ্ড মাউণ্টবেটেনে মহাত্মা গান্ধীক
চুৱাবৈ দেখা-সাক্ষাৎ কৰিলেও, আচল কথাবোৰ ভাৰতীয় ধনিক
শ্ৰেণীৰ প্ৰতিভূসকলৰ আগতহে বুলি কৰে। ক্ৰমে ডেৰ্ডলোক
ৰাজকীয় ক্ষমতা পাবলৈ উদ্ভাউল হৈ পৰিল। ইংৰাজৰ কুট-
কৌশলবোৰ সজাই-পৰাই মাউণ্টবেটেনে দাঙি ধৰিলে। ধৰ্মাত্ম
সাম্প্ৰদায়িকতাবাদীসকলেও আচুতীয়া বাহু পোৱাৰ আশাত ব্যাকুল
হৈ পৰিল। দেশ খণ্ড-বিখণ্ড হোৱাৰ আগলি-ইজিত পায়ো মহাত্মা
গান্ধী নিঃসহায় যেন হৈ পৰিল। ক্ষমতাৰ মোহত কংগ্ৰেছৰ বিশিষ্ট
নেতা কেইজনেও তেওঁক অৱহেলা কৰিলে। শোকে-দুখে গান্ধী
জৰ্জৰিত হৈ পৰিল। কিন্তু ডেৰ্ডৰ বিৰাট ব্যক্তিত্বৰ প্ৰভাৱৰ দ্বাৰা
জনগণক অন্ততম বিপ্লৱৰ আহ্বান দিবলৈ তেওঁ আগুৱাবাঢ়িল। এয়ে
মহাত্মাৰ জীৱন-ইতিহাসৰ ডাঙৰ দ্ৰোণেী।

১৯৪৭ চনৰ ১৮ জুলাইত 'ভাৰত স্বাধীনতা বিল'খন আইনত
পৰিণত হ'ল। ভাৰত দ্বিখণ্ডিত হৈ পৰিল—ভাৰতৰ ভিতৰতেই
পাকিস্তানৰ জন্ম হ'ল। ভাৰতী আই প্ৰেচৰ-বেদনাত জৰ্জৰিত হৈ
পৰিল। ১৫ আগষ্টৰ দিনা বিপুল আনন্দ-উৎসৱৰ মাজেদি অৱাহৰলাল
নেহৰুৱে অন্তৰ্বৰ্তী চৰকাৰ গঠন কৰিলে। সিপিনে জোনাব জিন্না
চাহাব পাকিস্তানৰ হৰ্ভাকৰ্তা বিধাতা হৈ পৰিল। ১৯০ বছৰীয়া
ইংৰাজ ৰাজত্ব সমাপ্ত হ'ল। অসমৰ এই ৰাজ্য এশ-অৰ্দ্ধকশ বছৰীয়া।
যি ইংৰাজে সাধাৰণ যুদ্ধ এখন কৰি ছল মাছুহো বধ নকৰাকৈ
বিধিনি সাদ্ৰাজ্য স্থাপন কৰিছিল, ভাৰতীয় ধনিক পুঁজিপতি আমিব
ভূপাল জমিদাৰসকলৰ লগত আলোচ-আলোচনা কৰি ভাৰতক
স্বাধীনতা দি সাদ্ৰাজ্যৰ ধন-দৌলত সামৰি-মুতৰি প্ৰজাসকলক ধৰ্মৰ
উদ্ভাৱনাত অন্ধ কৰি ছল লাখবো অধিক নিৰীহ নিৰ্দোষী লোকৰ

জীৱনৰ অৱসান ঘটালে। বাতাব দৰেই বিসকল বিপ্লৱী মানৱতাবাদী
লোক, তেওঁলোকে প্ৰমাদ গণিলে। এই পথ প্ৰকৃত পথ নহয়, এই
পথ সত্যৰ পথ নহয়; ই লোক ক্ষয়কাৰী বেদনাদায়ক পথ, এই
পথেদি মানুহৰ মুক্তি আহিব নোৱাৰে।

ভাৰতত তেজিয়া সকলৰ অনেক দেশীয় বজাৰ বাজা আছিল।
সেইবিলাকে লাহে লাহে ভাৰত-ভূমিনিয়নত প্ৰবেশ কৰিলে।
ভাৰতৰ মাজ-মজিয়াত থকা জুনাগড়ৰ নবাবে পাকিস্তানৰ লগত
সমিল-মিল হৈ দাবলৈ বিচৰাত ভাৰত চৰকাৰে সশস্ত্ৰ-বাহিনী তালৈ
পঠিয়াই দিলে আৰু সেই বাজা ভাৰতৰ লগত চামিল হৈ পৰিল।
অহিংস আৰু শিৱস্ত্ৰ আন্দোলনৰ সমৰ্থনকাৰীসকলে পোন-প্ৰথমবাৰ
চমক খাই উঠিল। তেওঁলোকৰ পূৰ্বৰ গান্ধীবাদী বিশ্বাসত এটা
মুকুণ্ডা ওলাল। ইণ্ডিয়েন, কাছিম বাজীৱৰ দ্বাৰা সংগঠিত হোৱা
হাইদৰাবাদৰ 'বাজাক'ৰ নামৰ ধৰ্মাঙ্কতা আৰু সাম্প্ৰদায়িক ভাৰত
পঠিত দলটোৱে ভাৰতৰ সীমাত সত্ৰাসৰ সৃষ্টি কৰাত ১৯৪৮ চনৰ
১৩ ছেপ্টেম্বৰত ভাৰতীয় সশস্ত্ৰ বাহিনীয়ে হাইদৰাবাদ আক্ৰমণ
কৰিলে। নিজাম বাহাদুৰৰ ক্ষুদ্ৰ সৈন্য দল ভিটিব নোৱাৰি পাঁচ
দিনৰ ভিতৰতে আত্ম-সমৰ্পণ কৰিবলৈ বাধ্য হ'ল। বাজাকবিলাক
ভেৰহন কৰি পলাল, কোনো কোনোৱে তাতেই আত্ম-গোপন কৰিলে।

কাশ্মীৰৰ মহাবজাই ভাৰতত যোগদান কৰিলে যদিও পাঠান-
সকলৰ আক্ৰমণত কাশ্মীৰৰ একাংশ পাকিস্তানৰ অন্তৰ্ভুক্ত হ'ল।
এইবেলিও জনতাই উপলব্ধি কৰিলে যে বাস্তৱ-জীৱনত সশস্ত্ৰ বগুৱাই
কি কাৰ্য সাধন কৰিব লগা হয়।

এনে অস্থিৰতা, অনিশ্চয়তাৰ মাজতো বিষ্ণু বাতাই নতুন যুগ
এটুক স্বাগতম জনালে। সংস্কৃতিৰ বাহক জনগণৰ, নিশীড়িত
হালোৱা-হজুৱা-বহুৱাৰ মুক্তি বিচাৰি তেওঁ গালে :

“ভাঙ, ভাঙ, ভাঙ, ভাঙ,

মোহাৰ শিকলি ছিঙ,

-ছিঙ্-ছিঙ্-ছিঙ্-ছিঙ্
 দাসৰ বন্ধন ছিঙ্
 খোল্ খোল্ খোল্ খোল্
 কাৰাব কাটক খোল্
 ভাঙ্ ভাঙ্
 ছৰাবৰ দাঁড়্ ।...
 শুন্ সোৱা শুন্ শুন্
 দেখিছে বণ-বিৰাণ
 মুকুত আকাশে উবে
 দিশ্ ত বঙা নিচান
 শূকৰ উদ্ভিন্নমান
 শুন্ মুকুতিৰ শূকৰৰ আহ্বান,
 হালোৱা হজুৱা হেৰো মজুৰ-কিৰাণ
 মুক্তিমান—মুক্তিমান—মুক্তিমান ।

। ৩৪ ॥

আনন্দ ৰূপং যদ্ বিভাতি

সবল-সহজ শাস্তিপ্রিয় জনগণে স্বাধীনতাৰ উছৰত সঁচাকৈয়ে গা
ঢালি আনন্দ কবিলে। বাজনীতিৰ মেৰপাক, অৰ্থনীতিৰ কুট-
কৌশল, ধনিক নেতাৰ মিঠা বক্তৃতাৰ কুটিলতাৰ ভেঙলোকে একো
ভু নাপায়। ‘বাইজেই বজা’ বুলি যেতিয়া সেই পুঁজিবাদীসকলে
গাৰ্হে-নগৰে বক্তৃতা দিলে, বাইজ সম্বোধিত হ’ল আৰু শাসনৰ জিজিবি
ভেঙলোকৰ হাততে অৰ্পণ কৰি যেন নিশ্চিন্তহে হৈ পৰিল।

সাম্যৰ শাস্তিৰ সপোন দেখোতা শিল্পী বিষ্ণু বাতাৰ মনৰ গতি
আনপিনেহে চাল খালে। ন-কৈ প্ৰতিষ্ঠিত হোৱা ভাৰতীয় বাজতন্ত্ৰৰ
ওপৰত ভেঙৰ সন্মেল উপজিল। অৰ্ধাহাৰী-অনাহাৰী, পৰিভ্ৰমী,
নিৰ্ভাজ, সবল, হোজা জনগণক এই বাজ-তন্ত্ৰই প্ৰকৃত মুকুতি
দিবনে? ভেঙ বামুণীপাহাৰৰ পুৰণি কুষ্টি-কলা-ইতিহাসৰ স্বাক্ষৰ
বুকুৰ মাজত লৈ ধ্যানমগ্ন হৈ থকা পছমৰ চকাৰ ৰূপসনা শিল
এহঁতাত বহি দূৰৰ পিনে লক্ষ্য কৰিছিল। মনৰ মাজলৈ আহিছিল
অলেখ গীতৰ শাবী, নাচনৰ ভঙ্গী, আলোচ্যৰ বেখা, নাটকৰ ৰচন।
সন্ধিয়া লাগি ভাগি যোৱাৰ পিচত ভেঙ স্বৰলৈ উভতিছিল।

পিচদিনাও ভেঙ তালৈ গৈছিল। ববলুইতৰ বুকুৰপৰা এহাটি

বিব্ৰিকৈ বোৱা বতাহ বৈ আহিছিল। তেওঁ দুবলৈ দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰিছিল। চকুৰ আগত যেন তাহি উঠিছিল এটি সৌন্দৰ্য্য, এটি অপকণ যেন আনন্দৰ মহা অকণ কণ। তেওঁ আশ্চৰ্য্যভাৱে হৈ পৰিছিল।

বান বন্দয়কৰ অৰ্গেনটোৰ বীডবিলাকত আজি কেবাদিনো কোনোৱে হাত বুলোৱা নাই। কোনো কোনোৱে ভাবিছিল নকৈ নাটক এখন অভিনয় কৰিব লাগে। দেবেশ্বৰ নাথ চলিহা, কলী শৰ্মা আদিয়ে তাত বহি আলচ কৰিছিল।

“বিকু কলৈ গৈছে?” কলী শৰ্মাই প্ৰশ্ন কৰে।

চলিহাই হাঁহি মাৰি উত্তৰ দিয়ে—“তেওঁ নাচৰ পৰিকল্পনা কৰিছে। বোম্বহু এইবেলি ডাঙৰ নাচিব, বৰচোল বাজিব, বৰতাল সুৰিব, বৰকাঁহে কাণ-মাৰলি ফুটাব।”

পিচদিনাই কলী শৰ্মাই ছপবীয়া পৰত বাতাদেৱক মাত লগালেগৈ। তেওঁ নীলা কাপোৰ এখন গিছি হেলনীয়া চকী এখনত বহি কিবা যেন ধ্যান কৰি আছিল।

কলী শৰ্মাক দেখি বাতাই কলে, “তুমি আহি বৰ ভাল কৰিলা বলীন! ব’লা, আমি আজি নাৱেৰে বাবেচহবীয়া ভাঙনাৰ শিল্পী গজেনৰ খেতি চাবলৈ যাওঁ।”

“ক’জনো সি খেতি কৰিছে? সি নাচিবলৈ, আঁকিবলৈ এবিলে নেকি?”

“কিয় এৰিব? কিন্তু সি এতিয়া জীৱিকাৰ কথা ভাবিছে। তাৰ খেতি-পান অতি স্নানৰ ঠাইত।”

“ক’ত?”

“শিলঘাটৰ উত্তৰ পাৰে বৰবাৰি পুহৰি-ডাপু চাপৰিত।”

যেনে আলোচনা তেনে কাম। ছয়ো গৈ ভৈৰৱী দেৱীৰ মন্দিৰৰ সমুখেনি নৈৰ পাৰলৈ গ’ল। তাত মাহ মৰা সৰু সৰু নাও দেখাব আছিল। কোনো কোনোৱে তাত মাহো মাৰিছিল। তেওঁলোকক

দেখি এজন ডেকান'ৰা আগবাঢ়ি আহি নুব খুজুৱাই ছয়োবো সন্মুখত
বিহু হ'ল।

“নৌকা-বিহাব কবিল খুজিহে। বুজিহা ভাইটি।” শৰ্মাই চকুৰে
হাঁহি কলে।

“নাও আছে ককাইদেউ, যি কোনো এখন নিব পাৰে। কিন্তু মূৰি
আহি আমাক লগ নাপালে?”

“আমি বান্ধি থৈ যাম।” বিহু বাতাই ক'লে। ছয়ো নাৱত
উঠিল।

“এতিয়া উজাই নে ভটিয়াই?” শৰ্মাই প্ৰশ্ন কৰিলে।

“আনন্দ কণা বহু বিভাতি।”

“এবা, সেয়ে জীৱন-নৌকাৰ উদ্দেশ্য।” বাতাব কথাৰ উত্তৰত
নটমূৰ্খাই ক'লে।

পাৰে পাৰে ছয়ো উজাবলৈ ধৰিলে।

“এয়া আমাৰ লুইড, বহু বহু-পুত্ৰ, আমাৰ পূৰ্বপুৰুষসকলে কৈছিল
জুয়া-বুখ, লুইড লুইজিছিল, বুজিছিল টিলাও আৰু সেৱা ভবনী।
বুজিছিল ভনী। আৰু কামৰূপ নকৈছিল, কৈছিল কামৰূ।
নীলাচলৰ কাম-কা কাম-কী—খাৰাইখাক কালিকানুবাণ আৰু
বোণিনীতল্লই নামকৰণ কৰিলে কামাখ্যা। বাৰোঁৱাই হৈ পৰিল
বুঢ়া গোঁসাই। আমাৰ দেশৰ অপাৰ মহিমা।”

“এবা, এবা” বুজি শৰ্মাই সমৰ্থন কৰি গ'ল।

“আমাৰ লুইড, পশ্চিমৰ গঙ্গা-বনুনা। সেই লুই নৈবো অপাৰ
মহিমা।...বনুনা পাব হওঁতে পৰাশৰ মূৰিৰ দৰ্শনত ধীৰৰ কুমাৰী
মৎসগন্ধা হৈ উঠে পদ্মগন্ধা আৰু পৰিৰ পৰাশৰত হয় অনন্ত বৌদ্ধনৰ
অধিকাৰী সত্যৱতী। তেনে সত্যৱতীৰ গৰ্ভত জনমে বেদ সম্পাদন
কৰা মহাশক্তিমান ব্যাসদেৱ। প্ৰেমৰ অপাৰ মহিমা।”...

কথা কওঁতে কলাঙকৰ নিপোটল মুখখন কঢ়ুৱা হৈ পৰিছিল।

“বেদ! হঁ।” শৰ্মাই নুব হুনিয়াইছিল।

...ব্রহ্মাবলম্বা বেদব উপপত্তি, বেদবলম্বা বজ্জ, বজ্জবলম্বা বোঁরা,
আক সেই বোঁরাবলম্বা হ'ল কুট্টি; সেই কুট্টিবলম্বাই নৃষ্টি শত্ৰু আক
শত্ৰুবলম্বাই জীৱন—এয়া কুট্টি-সংস্কৃতি আক প্ৰগতিৰ চক্ৰ।”...

বগলী এজাক পানীত লাগেঁ লাগেঁ হৈ উৰি গৈছিল।

“ঠিকেই, এই প্ৰগতিৰ চক্ৰব ওপৰতেই আমি কৰোঁ অভিনয়,
নহয়নে?”

“হয়, অভিনয় কলা। ইয়াৰ সুপ্ৰাচীন প্ৰব্ধ বচনা কৰে ভবত
মুনিয়ে—‘নাট্যশাস্ত্ৰ’; আক নন্দিকেশ্বৰ মুনিয়ে ‘অভিনয় দৰ্পণ’।
অভিনয়-কলাৰ মূল ধাৰা তিনিটা—ভবত, নন্দিকেশ্বৰ আক যাতক
মুনিৰ কোহল-মাতক।”...

“বৰ্তমান বৃগত বিকু-বলীন।” বগব কবি শৰ্মাদেৱে গলগলীয়া
মাতেৰে কৈছিল।

এনেদৰে কথা পাতি নাও বাই বাই ছুৱো গুহু-ভাগুৰ গজেন
বকৱাৰ কুৰি-পামত হাজিৰ হ'লগৈ।

“সুন্দৰ নৃষ্টি, গজেন! শিল্পীৰ তীৰ্থ পাতিছা এইখন।” বাতাই
ক'লে।

সন্ধিয়া পৰত ছুৱো নেপালী গাৰ্ভলৈ গ'ল। গজেন বকৱাৰ
বাছনি ল'বাতোৱে ভাত-পানী বান্ধি বাতিৰ তোজনৰ বো-জা কৰিলে।

নয়ান বজাত ছুৱো উপস্থিত। লগত ছয়-সাতজনমান নেপালী
মাহুহ।

“এয়া হাগলীৰ মত্ৰহ। বান্ধিবলৈ দিয়া।”

শৰ্মাৰ হাতবলম্বা বকৱাই মত্ৰহৰ টোপোলাটো নি বন্ধা-বঢ়া কৰা
ল'বাতোৰ হাতত দিলেগৈ।

বিকু বাতাই নেপালী বাউবীয়া শীত গাবলৈ আবৃত্ত কৰি দিলে।
নেপালী কেইজনৰ মনত বহা আনন্দ। তেওঁলোকৰো ছুই-এজনে
নেপালী গান গালে।

বাতি এঘাবমান বজাত নেপালী কেইজনে বিদায় ললে।

পিচৰিনা বাতিপুৱা শুকান কটি আৰু চাহ খাই ছয়ো গজেন
বকৱাক মাজত লৈ শিৱাঁজ খেতি কৰিমান লাভ হয় কাগজ-কলম লৈ
হিচাপ কৰিবলৈ ধৰিলে।...

...মাটি খ্ৰিশ বিয়া।

বিষাত দহ মোনকৈ

ভিনিশ মোন।

মোনত দহ টকাটকৈ

ভিনি হেজাব টকা।

খবচ বাদ ভিনিশ।

বাকী থাকিব—সাতাইশ শ।

খিয়েটাব পাৰ্টি খোলাব বাবে

দুহেজাব টকা।

এখন ডেল্-ড্ৰামা—

খবচ দুশ।

বাকী পাঁচ শ সমানে

ভিনি ভাগ।...

ছয়ো হাঁহি-ধেমালি কৰি গজেন বকৱাক সাৱটি ধৰিলে।

সন্ধিয়া নেপালী মানুহ বহুত আহিল। নেপালী ভাষাতে
কথোপকথন হ'ল। বাতাদেৱে নেপালী ভাষা ক'তো অকণো
খোকোজা নলগাকৈ ক'ব পাৰিছিল। গতিকে নিষ্ঠাৰ নেপালী
গীতো তেওঁৰ কণ্ঠত স্তম্ভবকৈ নিনাদিত হৈ উঠিছিল।

এনেদৰে এসপ্তাহ থাকি ছয়ো পুনৰ নাও মাৰি যাবলৈ ওলাল।
লগতে ওলাল কেবাজনো নেপালী মানুহ। কিন্তু তেওঁলোকে লৈ
অহা নাওখন সক আহিল বাবে ছজন নেপালীয়ে নাও বাই
তেওঁলোকক তেজপুৰত থবলৈ গ'ল।

ডাব ছদিন পিচবপৰাই ধাৰাসাবে বৰষুণ আৰম্ভ হ'ল। ব্ৰহ্মপুত্ৰত
বানপানী উঠিল আৰু চাহ খোকোতেই শিৱাঁজৰ খেতি কৰা গজেন

বকরাৰ কবি-সপোন চুহুৰৈ কবি জাতি-হিটি উঠুৱাই লৈ গ'ল, বানপানীৰ প্ৰবাহত সকলো বিলীন হৈ পৰিল। বকরা চুখে-বেজাৰে জামুগুৰিলৈ উলটি যাবলৈ বাধ্য হ'ল। ডেওঁৰ কৃষক-জীৱন বিঘানতেই অন্ত পৰিল।...

ৰাভাঘেৰে আকৌ ডেওঁৰ সেই ডেজপুৰৰ ঘৰত বহি বহি ছবি আঁকে, শীত লিখে আৰু নানা কল্পনাত উঠি-বুৰি ফুৰে। বিশেষকৈ, ভাবত তথা অসমৰ কোটি কোটি নিপীড়িত জনতাক, হালোৱা-হুৱা-বহুৱাক কেনেকৈ প্ৰকৃত মাজুহৰ আসনত প্ৰতিষ্ঠিত কৰিব পাৰি তাৰ চিন্তাতে তেওঁ অতিবৃত্ত হ'ল। সাংস্কৃতিৰ মহান বাহক এই লোকসমূহক উদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰিলে সংস্কৃতিবো উদ্ধাৰ হ'ব নোৱাৰে।

মহান শিল্পীজনৰ মতে—“তেতিয়াহে প্ৰকৃত শিৱৰ উৎকৰ্ষ সাধন হ'ব যেতিয়া এই অভ্যাচাৰিত দলৰ প্ৰকৃত স্বৰূপ উদ্ঘাটিত হ'ব, অৱনতৰ ছবিসমূহ উন্নীত হ'ব আৰু তেওঁলোক এই আহল-বহল পৃথিৱীৰ বুকুত চিৰমুক্ত, চিৰ-স্বাধীন হৈ উমলি ফুৰিব পাৰিব।”...

ডেজপুৰৰ চৌহদৰ ভিতৰত ডেওঁৰ মন নবহা হৈ আহিল। পুৰনি সোৱৰণীবিলাকে তেওঁৰ মনত হৃৎ দিবলৈ ধৰিলে। ডেওঁৰ বোৱনৰ প্ৰথমা প্ৰিয় প্ৰিয়লতালৈ মনত পৰি মন ইচাট-বিচাট লাগে।

ভাবত তেতিয়া বিভিন্ন ৰাজনৈতিক দলসমূহ নিজ প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে বহুবান। খণ্ডিত ভাৱতৰ বাবে কিন্তু আকৌ অনেকেই মূছমান। এক মানৱতাক অনেকেই আকৌ পাহৰি গৈছিল।

সিদিনা প্ৰকৃতি মহাচঞ্চল, বতাহ-বৰষুণ, বিজুলী-চেৰেকনি, ভূমিকম্পও। ভাৰতীয়ৰ জীৱন-আকাশত আকৌ বিনায়েৰে বজ্জলাত। ১৯৪৮ চনৰ ৩০ জানুৱাৰী তাৰিখটো, বুধবাৰ এটি কলীয়া দিন—নাথুৰাম গডছে নামৰ এজন সুৱকৰ গুলীত মহাত্মা গান্ধীৰ হত্যা। সুৱকজনৰ বিবেচনাত ভাৰতৰ বিভিন্ন সমস্যাৰ বাবে সুন্দৰ শাস্তি বহন কৰোঁতা মহাত্মা গান্ধীয়েই যেন অপৰীয়া আচাৰী।

বিকুপ্ৰসাদো বিবৰ্ধ হৈ পৰিছিল। ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক আকাশত

কেনে সম্বন্ধে যে বাজি উঠিব, তেওঁ মনে মনে কল্পনা কৰিলে। পৰাধীন ভাৰতৰ জনগণক একত্ৰিত কৰি যুটিহ সাত্ৰাজ্যবাদৰ বিৰুদ্ধে তেওঁ যি অবিচলিত আন্দোলন চলাই জনতাৰ আত্মবল আৰু বাজনৈতিক চেতনা জগাই তুলিছিল, তাক কোনেও অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰে। স্বাধীন ভাৰতে এতিয়া কি আঁচনি লব, বাজনৈতিক, সামাজিক, সাংস্কৃতিক, বৈদেশিক নীতি বা আদৰ্শ কি হ'ব, এতিয়া থিৰাংকৈ নিৰ্ণয় কৰিবৰ সময়; কিন্তু এই কাৰ্য্য গান্ধী-হত্যাব দ্বাৰা হ'ব নোৱাৰে বুলিয়েই তেওঁৰ বিশ্বাস আছিল। মুষ্টিমেয় ধনী আৰু বুৰ্জোৱা শ্ৰেণীৰ নেতাসকলৰ ইচ্ছাই দেশৰ আইন হ'ব নোৱাৰে। অৱশ্যে তেওঁলোকৰ কোনো কোনোৱে স্বাধীনতাৰ আন্দোলনত ভাগ স্বীকাৰ কৰিছিল গঁচা, কিন্তু এইটো কথা পাহৰিলে নহ'ব যে ভাৰতৰ নবৈজ্ঞান লোকেই ছখীয়া। এই বহুজনৰ কল্যাণৰ বাবেহে দেশক প্ৰস্তুত কৰিব লাগিব। নিপীড়িত হালোৱা-বহুৱাক মুক্তি দিব লাগিব, তেওঁলোকক মানুহৰ আসনত প্ৰতিষ্ঠিত কৰিব লাগিব। যুগ যুগ ধৰি তেওঁলোক অমানুহ হৈ আছে; মানুহ হোৱাৰ সুযোগেই তেওঁলোকে পোৱা নাই, সেই সুযোগ তেওঁলোকক দিব লাগিব। স্থিতিশীল, বন্ধনশীল, শোষণশীল এই ভাৰতীয় সমাজখনত অতি প্ৰয়োজন বাস্তৱ-ধৰ্মী নতুন নতুন চিন্তাৰ প্লাৱনেৰে সমাজক ধৌত-বিধৌত কৰা, তেহে এই সৰ্বহাৰাসকলৰ হুখ-হুগতি, অভাৱ-অভিযোগ, অন্ধবিশ্বাস আদি নিৰ্মূল হ'ব। তেতিয়াহে দেখা দিব বিশাল-সমাজত এটি আনন্দময় ৰূপ।

তেওঁ গৃহ-কুপৰপৰা ওলাই আহিল। সাংসাৰিক বা পাৰ্থিৱ মায়া তেওঁৰ একো নাই। প্ৰিয়া পৰ্ণী ঢুকাবৰো বাৰ বছৰ হৈ গ'ল। তেজপুৰপৰা বঙাপাৰাইদি ট্ৰেইন যাত্ৰা আৰম্ভ কৰিলে। মাজবাট, ওলালগুৰি, হৰিশিঙা, টংলা, খৈবাবাবী, বড়িয়া, নলবাৰীয়েদি আহি বৰপেটা পালেহি। যি সময়ত তেওঁ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱৰ চিত্ৰ আঁকি আনন্দত আত্ম-বিত্তোৰ হৈছিল, সেই স্থানৰ ৰূপ কি কিংভাৱে হলেও

যেন পৰিৱৰ্ত্তনৰ কালে আহিছে। জ্ঞান অৰ্জাতকৈ ধন অৰ্জাতেই
সবহুভাগে মনোনিবেশ কৰিছে, সংগীতৰ আসবত বহাতকৈ কোনো
ক্ষমতাশীল নেতাৰ চ'বাত বহি তেওঁৰ স্মৃতি-গীত গাই ভাঙা গঢ়িবলৈহে
অনেকে মন মেৰিছে। বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ মনটো যে কেনে লাগিল !
জাবিলে—কিয় এনে হ'ল বাক ?

ক্ৰমাৎ পশ্চিম অসমৰ সবভোগ, বিজ্ঞানী, কোক্‌বাৰাব, গোসাঁইগাওঁ,
দত্তমা, গৌৰীপুৰেদি গৈ কোচবেহাৰ সোমাল। গৌৰীপুৰ
কোচবেহাৰত তেওঁৰ কেবাজনো বন্ধু আছিল। সকলো কেইজনেই
একোজন কলাবিদ। সেইসকলৰ লগত তেওঁ সঙ্গীত-কলাৰ বিষয়ে
নানা কথা আলোচনা কৰিলে। তেওঁৰ কলেজীয়া জীৱনৰ পুৰণি
স্মৃতিবিলাকে তেওঁৰ মনত অপাৰ আনন্দৰ ঢৌ তুলিলে। কি সাহস
আৰু অহুপ্ৰেৰণাবে তাহানি স্বাধীনতাৰ আন্দোলনত নিজৰ জীৱন
বিপন্ন কৰি ৰাজপ্ৰাসাদৰ তোৰণত, জেনকিন্স হাইস্কুলত আৰু ৰিজেন্ট
হাটছিনছন চাহাবৰ চৰকাৰী বঙলাৰ নঙলাত ত্ৰিৰঙ্গ পতাকা উৰুৱাই
ধৈ আহিছিল।

বেহাৰ ৰাজ্যৰ ৰাজধানীৰপৰা তেওঁ মধুপুৰধাম আৰু ভোলাধামলৈ
গৈছিল। মধুপুৰত ৬লক্ষীকান্ত আঠৈ বুঢ়াভকতৰ লগত তেওঁ
খাই-বৈ উঠি গোটেই নিশা গুৰু-চৰিত চৰ্চনা কৰিছিল। ৰাতি যে
কেতিয়া শেষ হৈ গ'ল ছয়ো কবই নোৱাৰিলে। বুঢ়াভকতৰ
অহুৰোধত তেওঁ ভাত আৰু ছটা নিশা কটালে। তেওঁৰ
গুৰুলীলাৰ অসীম জ্ঞান, গুৰু-সঙ্গীতৰ নিপুণতা, কলা-আলেখ্যৰ
অদ্ভুত অভিজ্ঞতাৰ প্ৰমাণ পাই লক্ষীকান্ত আঠৈ অতিৰূত হৈ
পৰিল। জীৱনত তেওঁ এনে লোকৰ সঙ্গলত আগতে কৰা
নাছিল। তীৰ্থ-ভ্ৰমণৰ বাবে অসমৰ ৰাজীৱ ইয়াত অখণ্ড সৌভ এটি
বৈ আছে, হলেও এনে পুৰুষ ক'ত ?

বিদ্যায়ৰ সময়ত 'গুৰুগৃহ' ছয়াবয়ুখত সেৱা জনাই ৰাভাদেৱে
তেওঁৰ জোলোঙাবপৰা কলম এডাল উলিয়াই বুঢ়া-ভকতক এখিলা

কাকত খুজিলে। বুঢ়াভকতে ভাবিলে, তেওঁ বোধহয় তেওঁৰ ঠিকনাটোহে দি যাব খুজিছে। বহাব ভিতৰবপৰা তেওঁ তৎক্ষণাত্ এখিলা কাগজ আনি দিলে।

বাতা যেন ধ্যানস্থ হ'ল, তেওঁ কাগজখন পাবি' লৈ কেইটামান বেখা টানিলে। বুঢ়াভকত উৎকণ্ঠাবে থিয় হৈ ব'ল। ক্ষত্ৰকৰ ভিতৰতে তেওঁ সূক্ষ্মৰ ছবি এখন আঁকি পেলালে। বুঢ়াভকত আচৰিত হৈ প'ল। তাকে দেখি বাতাই স্বাভাৱিক হাঁহিটোবে কলে, “আঁঠে, এয়া গুৰুজনাৰ জীৱন্ত, এয়া কাপ, মহি, মৈলাৰ। এয়া অল্পময় গুণমালা হাতীটোবে সৈতে ঢুককাত ভৰাইছে। গুৰুজনাৰ অপাৰ মহিমা।”

বুঢ়াভকত স্তব্ধ হ'ল। তেওঁ ছবিখন চাই চাই যেন পৃথিবীখন পাহৰি পেলালে। তেওঁ ভাতেই থৰ হৈ থাকিল। কিছু সময়ৰ পিচত তেওঁৰ যেন সপোন ভাগিল; কিন্তু তাৰ পূৰ্বেই বিষ্ণুপ্ৰসাদ ধানৰ চৌহদ এৰি নেদেখা হৈ পৰিছে। বুঢ়াভকতৰ চকুপানী ওলাল। সপোনত পোৱা সপ্ত-নিধি তেওঁ যেন পায়ো হেৰুৱালে। লুপ্ত-বিবৰ্ত্ত তেওঁৰ অন্তৰখন দক্‌দকালে। ছবিখন লৈ তেওঁ বহাঘৰ সোমাল আৰু তেওঁৰ কীৰ্ত্তন-দশম আদি পুথিৰ লগতেই চিত্ৰখন থৈ দিলে। চিত্ৰকৰজনাৰ বাবে বাবে নমস্কাৰ জনাই তেওঁ বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। পুনৰ তেওঁ গুৰু-গৃহৰ পিৰালিৰ কাষ পালে। মনতে ভাবিলে, আজহীজনক তিনিদিন বাখিও তেওঁৰ পৰিচয়টো ভালকৈ লোৱা নহ'ল। কি যে মন্দ ভাগ্য!

বিকু বাতা মধুপুৰবপৰা আলিপুৰহুৱাবলৈকে ট্ৰেইনত আহি নামি পৰিল। তাৰপৰা তেওঁৰ খোজকাঢ়ি প্ৰায় ছমাইল আঁতৰত থকা মাধৱদেৱৰ পদবজৰে বজ্জিত মৰিচবাৰীলৈ গ'ল। এতিয়া তাত ধান-সত্ৰ অতি জবাৰ্জীৰ্ণ; বস্ত্ৰিগহিও দৈনিক নজলে। মনতে ভাবিলে, এয়া জনতাৰ জীৰ্ণ সমাজ। ধনভদ্ৰবাৰী, পুঁজিবাৰী, সমাজ-ব্যৱস্থাই এয়া কুবৰ-বহুৱাব আনন্দময় সমাজক নিশ্চিহ্ন কৰিছে। এই জনতাৰ

হুখ মোচনৰ বাবে তেওঁ নিজৰ জীৱন আহুতি দি আনন্দ লাভ কৰিব। যেতিয়া এই হালোৱা-হজুৱাসকলে প্ৰকৃত জীৱন লাভ কৰিব, তেতিয়াহে সেই সবল-সহজ অকৃত্ৰিম স্বৰূপ জনগণৰ মাজত আনন্দ-ৰূপ বিৰাজমান হৈ উঠিব। স্থিতিশীল সমাজখনে এটি জীৱন্ত ৰূপ লভি সংস্কৃতি, প্ৰগতি, উন্নতি, জেউতিৰ পথেৰে সংগ্ৰামৰ জৱ-যাত্ৰা কৰিব।...

জীৰ্ণ জনতাৰ মাজে মাজে তেওঁ খোজ পেলালে। তেওঁৰ হিয়াৰ একাল কোমল কলিছাৰ স্নেহময় নিষ্পেৰিত মানৱৰ সান্নিধ্যত তেওঁ অল্পপ্ৰাণিত হৈ উঠিল। আহি আহি পালে জীনকাটা, বেহাৰ— অসমৰ সীমা। তাতে তেওঁ ভোৰ-ভালৰ শব্দ শুনি স্তব্ধ হৈ গ'ল। সকলোবিলাকেই হোজা, সবল মানুহ। তেওঁ তেজপুৰৰ বুলি কোৱাত তেওঁলোক বৰ আচৰিত হ'ল। আক তেওঁলোকে বেছি আশ্চৰ্য্য বোধ কৰিলে যেতিয়া বাতাই স্থানীয় ৰাজবংশী ভাষা সৰ্বস্বতৈ কবলৈ ধৰিলে। নিমিষতে তেওঁ সেইসকলৰ আপোন হৈ পৰিল। কীৰ্তনঘৰত গায়ন-বায়নৰ উখল-মাখল লাগিল। তেওঁলোকে গালে, বজালে, নাচিলে। বাতাই ৰাজবংশী ভাষাৰে শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱ বৰগায়নৰ গীত-বাঙ-নৃত্যৰ এটি দীঘল বক্তৃতা দিলে। বাইজ কাঁহ পৰি জীপ গ'ল। পিচত তেওঁ নাচৰ ভঙ্গী, ৰাজনাৰ ভাল-মান, বাগৰ স্বৰ আদি নিজে প্ৰদৰ্শন কৰি কথা কবলৈ ধৰিলে। বাইজ বিমুগ্ধ হ'ল।

মানুহৰ মাজবপৰা এজন বুঢ়ালোকে মন্তব্য দিলে : “উনি মানুহ না বে বা’, গছৰেৰে অবতাব।”

বাইজৰ হিয়াৰ মাজত তেওঁ সোমাই পৰে। আহিব খুজিলেও তেওঁক আক এটি দিন তেওঁলোকে আদৰ-সাদৰকৈ ৰাখে। কলাকাৰ বাভায়েৱে উপলব্ধি কৰে—এয়েই সংস্কৃতিৰ বাহক বাইজ ; হালোৱা-হজুৱা, অমজীৱি বাইজ ; কিমান কষ্ট কৰি তেওঁলোকে দুমুঠি ভাত মোকোলায়, তেওঁলোকৰ মূৰৰ ঘামবোৰ মাটিত পৰি বসুমতী জকুমকাই

উঠে, শব্দেৰে নন্দন-বন্দন হয়। প্ৰাকৃতিক ছৰ্ষোণ আহে তেওঁলোকক
 বহিমূৰ কবিবলৈ, শোৰক-শাসক আহে তেওঁলোকক চুহি খাবলৈ;
 কিন্তু তাৰ মাজতেই তেওঁলোক জীৱাই থাকে, কৃষ্টি-সংস্কৃতিক বুকুত
 বান্ধি তেওঁলোক জীৱাই থাকে। কৃষ্টি-সংস্কৃতিৰ বাহক এই জনতাক
 জীৱাই ৰাখিব লাগিব, এইসকলৰ গধুৰ হৃৎ-দৈন্তৰ বোজাবোৰ আঁতৰ
 কৰিব লাগিব, এওঁলোকক প্ৰকৃত শ্ৰান্তুহৰ আসনত প্ৰতিষ্ঠিত কৰিব
 লাগিব।

জীনকাটাৰপৰা নিপীড়িত জনতাৰ দয়াদী-বন্ধ বিকুপ্ৰসাদ হুদিন
 খোজকাঢ়ি আহি বামবায়ৰ ভিঠাত উপস্থিত হ'ল। জানিব পাৰিলে
 যে তালৈ কোনোবা মন্ত্ৰী আৰু বৰলোক কেইজনমান আহিব।
 গাৱঁলীৱা 'বো-হকুম' নেতা কেইজনে তেওঁলোকৰ অভ্যৰ্থনাৰ বাবে
 খেতিয়ক বাইজক বাট চচা, বস্তা সজা আদি কামত লগাই দিছে।
 তেওঁ গোলোকগজলৈ খোজ ললে আৰু বাতিৰ ট্ৰেইনত গুৱাহাটীমুৱা
 হ'ল।.....

শুনা, জনতাৰ কোলাহল শুনা

বিক্ৰমসাদ বাতাৰ চিন্তাধাৰা সদায় সূৰ্য্যৰ পোহৰৰ দৰেই স্পষ্ট আছিল। তেওঁ আছিল সদায় জনতাৰ শিল্পী : জনতাৰ লেখক, বক্তা, বাজনীতিজ্ঞ, ঐতিহাসিক, নাট্যকাৰ, গায়ক, চিত্ৰকৰ, কবি, চিত্ৰ পৰিচালক, মঞ্চ পৰিচালক, অভিনেতা আদি বিভিন্ন গুণৰ গৰাকী। তেওঁ গভীৰভাৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে শ্ৰেণী-বিভক্ত সমাজত শ্ৰেণী-সংগ্ৰাম থাকিবই আৰু এই শ্ৰেণী-সংগ্ৰামেই তীব্ৰপৰা তীব্ৰতম হৈ উঠিলেই বিপ্লৱৰ ৰূপ লব আৰু এই বিপ্লৱৰ কৃতকাৰ্য্যতাৰ অন্তত এক নতুন শোষণহীন, শ্ৰেণীহীন সমাজৰ সৃষ্টি হব। ইয়াৰ অস্তিত্ব হব নোৱাৰে।

জনগণৰ হৃৎ-দৈৱতই বাতাদেৱক কান্ধ কৰি তুলিছিল। তেওঁলোকৰ অঙ্গ-বস্ত্ৰৰ কোলাহল তেওঁৰ কাণত ক'লা মেঘৰ গৰ্জনৰ দৰে পৰিছিল।

তেওঁ নাটমন্ত্ৰাৰ বাগত গীত বচি গাবলৈ ধৰিলে :

শুনা জনতাৰ কোলাহল শুনা

শত জৰ্জৰ কণ্ঠৰ

দূৰ্বাৰ মৰ্মৰ

নয়নত কোপানল শুনা।

জনতাৰ বন্ধ ভেদি

বোৱা শোণিতৰ চল

গড়ে মহাসাগৰ টলমল
 আগবাঢ়ে জলমল
 বোৱা শোণিতৰ চল ।
 কৃষকে বিনায়
 শ্ৰমিকে কান্দে
 অস্পৃশ্য অসহায় ;
 সেই অসহায়ভাৱ
 সৃষ্টি আজি
 বিজোহ মহানল
 বোৱা শোণিতৰ চল
 জলমল জলমল শুনা ।

ভেড়িয়া দেশত শ্ৰমিক সংগঠন, কৃষক সংগঠন আদি আবহ
 হৈছে। ঠায়ে ঠায়ে এইসকলৰ সমাবেশো পাতি কোনো কোনো
 নেতাই বাইজৰ চকুত চমকু লগাইছে। কিন্তু বাস্তৱ প্ৰাণটো আছিল
 সদায় এই নিপীড়িতসকলৰ লগত অকৃত্ৰিমভাবে—বন্ধুতা দি
 শ্ৰোতাঁসকলক চমকু লগোৱাত নহয়। তেওঁলোকৰ কুলাই-পাচিয়ে
 নধৰা হৃদয় বোজাবোৰৰ মেটমৰা ভাব নাইকিয়া কৰি সংস্কৃতিৰ
 সম্ভাৱন হিচাপে তেওঁলোকক প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈহে শিল্পীজনাই বাঞ্ছা
 কৰিছিল। তেওঁ এনেদৰে প্ৰশ্ন কৰিছিল :

“আমি ধুৱাওঁ বিশ্ববাসীক
 মাটি ফালি ধান,—
 আমি যোগাওঁ ধনী শ্ৰেণীক
 অস্ত্ৰ শক্তিমান,—
 কাৰখানা-কল আমাৰ সৃজন
 পথাৰ সুবহল ।...
 তেওঁনো কিয় আমাৰ এনে—
 আটল বিলৈ হ’ল ?”...

ডেওঁ মৰ্হে মৰ্হে বুজি পালে যে স্বাধীনতাৰ আন্দোলনৰ সৃষ্টি
 মন্থন কৰি গুপ-কীৰ্তন কৰি থাকিলেই দেশৰ সন্মুখি বাঢ়িব নোৱাৰে।
 নটবাণী এনাপাতলোতাৰ সাক্ষাৎ আৰু ডেওঁৰ লগত হোৱা কথোপ-
 কথনৰ পিচতেই বাতাদেৱে সেই দেৱী গবাকীৰ দেশৰ বুৰঞ্জী
 পুথানুপুথকপে অধ্যয়ন কৰিছিল। মাক্স এঙ্গেলছৰ ব্যক্তিত্ব, জ্ঞান-
 গৰিষাৰ বিস্তৃত অধ্যয়নে শিল্পী গবাকীক বাককৈয়ে অনুপ্রাণিত কৰি
 তুলিছিল। লেনিনৰ কঠোৰ জ্ঞান, প্ৰতিভা আৰু দেশ সংগঠনৰ
 বহুসুখী জ্ঞান-বিজ্ঞান-অভিজ্ঞতাৰ কৰ্ম-মুখবতাত ডেওঁ স্বাভাৱিকভেই
 আগ্ৰহ হৈছিল। সেয়েহে ডেওঁ এদিন শিল্পী-সাহিত্যিক ঐহেমাক
 বিশ্বাসৰ আগত আলোচনা প্ৰসঙ্গত কৈছিল: “মাক্সবাদ,
 লেনিনবাদে মোৰ চকল অস্থিৰ শিল্পী-জীৱনলৈ আনি দিছে সাগৰ
 সঙ্গমৰ পূৰ্ণতা আৰু গভীৰতা।” সঁচাকৈয়ে গণবিপ্লৱৰ জীৱন-
 দৰ্শনক পদাঘাত কৰি কোনো প্ৰকৃত শিল্পী জীয়াই থাকিব
 নোৱাৰে।

১৮৮৩ চনত মহৰ্ষি মাক্সৰ পৰলোকে প্ৰকৃততে ডেওঁক অমৰ
 কৰিহে পৃথিৱীত প্ৰতিষ্ঠিত কৰিলে। ইয়াৰ বাৰ বছৰ পিচত ডেওঁৰ
 বন্ধুসঙ্গী ফ্ৰেডাৰিক এঙ্গেলছৰ ১৮৯৫ চনৰ মৃত্যুৰ দিনটোৱে সাম্যবাদী
 মহাভাবৰ প্ৰবাহক অনুপ্রাণিতহে কৰিলে। ছয়োজনা পৃথিৱীকপৰা
 আঁতৰি গলেও ডেওঁলোকৰ দৰ্শন আৰু বিজ্ঞানে নতুন শক্তি আৰু
 নতুন প্ৰভাৱেৰে ভূগাভিমিৰ লেনিনৰ দ্বাৰা ছোভিয়েট কছিয়াত
 ৰূপান্তৰিত হবলৈ ধৰিলে। ফ্ৰেডাৰিক এঙ্গেলছৰ ১৮৪৮ চনৰ
 ছুইজাৰলেণ্ডলৈ কৰা পদযাত্ৰা আৰু তাৰ পিচত জাৰ্মানীলৈ সুবি
 আহি কৰা বিশ্বব্ৰিখাত ঘোষণা “চূড়ান্ত বিচাৰত সমস্ত
 বিপ্লৱৰ বাহিৰে আন প্ৰত্যক্ষৰ নাই” কিছু দিনলৈ হলেও তল
 পৰিল।

১৯০০ চনত সংশোধনবাদী চেক পজিটিভিষ্ট দাৰ্শনিক গেৰিগ
 ম্যেচৰিকে “The Philosophical & Sociological foundation

of Marxism" নামৰ গ্ৰন্থত এঞ্জেলছক মার্ক্সবাদ ভালদৰে বুজুজা
 বুলি দোষাবোধ কৰি মার্ক্সবাদক আওপাকে বুজাবলৈ যত্ন কৰিলে।
 আকৌ ১৯১২ চনত বোডলকোৰ "Historical Materialism
 in Angels" নামৰ গ্ৰন্থতো এঞ্জেলছে একত মার্ক্সবাদৰ স্তৰভেদ
 কৰিব নোৱাৰা বুলিহে প্ৰকাশ কৰে। ১৯৪০ চনত এই গ্ৰন্থৰ নতুন
 ভাঙৰণ উলিয়ালে যদিও পৃথিবীৰ সাম্যবাদী চিন্তাধাৰাৰ কিত্ত
 গতিবোধ কৰিব নোৱাৰিলে।

নটমূৰ্খ্য ফণী শৰ্মাৰ লগত "ছিৰাজ" বোলছবিৰ কাম কলিকতাত
 কৰি থকা সময়তে ১৯৪৬ চনত কবি ববীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰৰ পৰিয়ালৰ
 সৌমেন্দ্ৰ নাথ ঠাকুৰৰ লগত বাতাব বন্ধুত্ব হয়। তেতিয়া ঠাকুৰ
 'বিপ্লৱী কমিউনিষ্ট পাৰ্টি'ৰ এজন সক্ৰিয় সভ্য। এই পাৰ্টিৰ আদৰ্শ,
 কাৰ্য্যসূচী আৰু দৰ্শনে শিল্পী বাতাক বৰকৈ আকৰ্ষণ কৰে আৰু তেওঁ
 এই পাৰ্টিটোত নিজকে জড়িত কৰি নিপীড়িত, নিৰ্যাতিত জনতাৰ
 মুকুতিৰ বাবে জীৱন উছৰ্গি দিবলৈ দৃঢ় সংকল্প লয়।

তেওঁ বচিলে আৰু স্মৰ সংযোজনা কৰিলে :

আহ অ' ন-জিলিকনি

জিলিকনি

আহ অ' ন-জিলিকনি

পোহৰাই তোলা এই ধৰণী

শান্ত কৰ হুখৰ অগনি ॥

নহ'লে যে যে ছাই

হাঁয় ! হাঁয় !! হাঁয় !!!

পৃথিবী শুৱনী

চিৰ নৱ জিলিকনি !!

উকল্লাই মক মবতলৈ

শান্তিৰ কপোত-কপোতী

দে মেলি ডেউকাৰ ছাঁত

শাস্তি
মুক্তি
প্ৰগতি জিলিকনি
অ' ন-জিলিকনি ॥

মানৱ জীৱনৰ আবেগ, অনুভূতি, সুখ-দুখ, হাঁহি-কান্দোন, আনন্দ-
উছৰ সকলো সাৰ্বজনীন। কোনো ধৰণৰ ভাষা বা ভূগোলৰ ব্যৱধানে
এই সাৰ্বজনীনতাক বোধ কৰিব নোৱাৰে। পৃথিবীৰ সকলো
হৃদয়াবেই সেই একেই দুখ, একেই অভাৱ, একেই অনাটন, একেই
লাঞ্ছনা। এই সকলোবোৰ দৈত্য-দানৱক বধ কৰি সেই অনাহাৰী-
অৰ্ণাহাৰীসকলক মুক্তি দিয়াৰ পথো সেই একেই।

বাভাদেৱে নটৰাজৰ চিত্ৰ এখন তেওঁ অঙ্কন কৰা আন আন চিত্ৰৰ
লগতে স্তমাই ধলে। এনেতে পিয়নে তেওঁক এখন চিঠি দি গ'ল।
নিমন্ত্ৰণী চিঠি : কৃষ্টি সভাৰ, কৃষক সভাৰ, খিয়েটাৰৰ। ক'লৌকো
তেওঁৰ যোৱা নহ'ল। যোৱাৰ বাট-খবচ! তথাপিও তেওঁ কোনোদিন
নিকংসাহ হোৱা নাই, মনটো অৱনমিত হোৱা নাই, ক্ষমতাশালীৰ
ওচৰত আত্ম-সমৰ্পণ কৰা নাই।

কিন্তু ঘৰৰ স্নেহ-বন্ধনে তেওঁক আয়ুৰ্হীছিল। জনতাৰ কোলাহলে
তেওঁক যেন চাৰিওপিনৰপৰা আহ্বান কৰিবলৈ ধৰিছিল। সত্য-
সুন্দৰৰ অনুগামী আৰু মহৎ সাম্যবাদৰ উপাসক বিষ্ণুপ্ৰসাদ ঘৰত
আৱদ্ধ হৈ থাকিব নোৱাৰিলে। তেওঁ গাহিবলৈ ওলাল। উন্মুক্ত
পৃথিবীৰ বুকুত জনতাৰ কোলাহলৰ মাজত প্ৰবেশ কৰিবলৈ আগবাঢ়ি
আহিল। অ'ত-ত'ত তেতিয়া কৃষক-বহুৱাৰ সভা-সমিতি হবলৈ
ধৰিছে। তেওঁলৈ স্নেহবোৰৰপৰা সত্যৰ আহ্বান আহিছিল।

গুৱাহাটীৰপৰা বেলতলা, বেলতলাৰপৰা পলাশবাৰী, মাজিৰ-
গাওঁ, ভাঙুৰীপাৰা আদি গাঁৱলৈ গৈ কৃষক-বহুৱাসকলৰ সমাবেশত
বক্তৃতা দিলে। সেই বক্তৃতাৰে তেওঁ যেন জুইহে বৰবিলে। কোনো
কোনো সভাত গীতো গালে, নিজেই বচি নিজেই স্তব দি গালে,

ক'ৰবাত সেই গীত ল'ৰা-ছোৱালী আৰু ডেকা-পান্ধকক শিকাই দিলে। সভা-সমিতিবোৰত সঙ্গীতৰ উত্থল-মাখল লাগিল। ৰাজনীতিৰ লগত সংস্কৃতিৰ সুনন্দৰ সংমিশ্ৰণে এটি দোলনি তুলিলে। নতুন সমাজৰ বেঙনি জনতাৰ চকুৰ আগত চিকিমিক্কে জ্বলি উঠিল।

সাম্ৰাজ্যবাদী শাসনৰ অন্তত যেতিয়া সেই শাসন-যন্ত্ৰই বুৰ্জোৱা গণতন্ত্ৰৰ অলুকাবণত গঢ় লবলৈ ধৰিলে, দেশৰ পুঞ্জিপতিসকলে তাত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰিলে আৰু ধনীক শ্ৰেণীৰ প্ৰতিভু-সকলে শাসন-যন্ত্ৰৰ বাঘ-জাঁৰ হাতত ললে, তেতিয়া স্বাভাৱিকতেই বহু বহু ধৰি, বহু যুগ ধৰি নিপীড়িত, নিৰ্ধ্যাতিত, শোষিত জনগণৰ মূল স্বাৰ্থত আঁচোৰ পৰাটো স্বাভাৱিক। সাম্যবাদী মানৱ-প্ৰেমিক বিমুখপ্ৰসাদৰ বা তেওঁৰ দৰে তেতিয়াৰ যুৱক-যুৱতী-সকলৰ স্বপ্নত প্ৰতিভাত হৈ উঠা সাম্যবাদী সমাজবাদক অনেক নেতৃস্থানীয় লোকে সন্তোষৰ ভয়ানক ৰূপতহে যেন দেখা পালে। মহাত্মা গান্ধীৰ হত্যাৰ পিচত সেইজনা ক্ষণ-জ্ঞান পুৰুষৰ সাম্যবাদী আদৰ্শকো তেওঁলোকে বুঢ়ীআইৰ সাধু বুলিহে গণ্য কৰিবলৈ ধৰিলে। জনতাৰ শিল্পী বিমুখপ্ৰসাদে বক্তৃতা দি দি এখন গাৱঁৰপৰা আন এখন গাৱঁলৈ গুচি যায়। ক'ৰবাত থিয়েটাৰ, ক'ৰবাত সভা, ক'ৰবাত বা গোপন বৈঠক। ছয়গাওঁ, বকো, ধূপধবাইদি গৈ গৈ বহুতিৰে বৰ-লুইত পাৰ হৈ বাঘবৰ ওলায়। তাৰপৰা বৰপেটাইদি হাউলিৰ মাজেদি হেলনাৰ-পাম। ক্ৰীউমেশ বড়ো নামৰ খেতিয়কজনৰ ঘৰত আলহী হয়। তেওঁৰ গুণ-গৰিমাত সৰল-সহজ বড়ো মুখ হৈ পৰে। বড়োসকলৰ বুৰঞ্জী আদিৰেপৰা তেওঁক কৈ যায়। বড়ো জাতিৰ উৎপত্তি, বিস্তাৰ, বিকাশ আৰু শেষত অৱনতিৰ কাৰণবোৰো পুথাহুপুথাকপে কৈ কৈ যেন তেওঁৰ ভাগৰ নালাগে। অলিখিত গোঁৱৰময় ইতিহাসৰ পাতবোৰ লুটিয়াই-বগবাই বিৰবি কয়। কিছুদিন তেওঁলোকৰ বুকুৰ মাজত সোমাই থাকি পুনৰ সেই মৰমৰ বান্ধু ছিঙি আন ঠাইলৈ তেওঁ গুচি যায়। এটি যেন ভ্ৰাম্যমান

জীৱন। পূৰ্ব গাৱঁ গাৱঁ সুৰ-সুৰি নন্দন পায়। বহুদূৰ ছব-
 দুৰ্গতিৰ ভাগ লৈ বচনা কৰে :

“কাৰখানাবে চিটিব ছবুনিয়া,—

কলৰ বব্ৰবণি বুকু কঁপোৱা,

তুনি তুনি কাঁহৰ মাত কঠুৱা ;

—কান্দে ছবীয়া বহুৱা ।...

তুলা মজিয়াত অকলশৰীয়া

বিনায় কোলাত হিয়া-লগৰীয়া,

পুৱায় লঘোণ, ভাত নাইকিয়া ;—

হাঁয় ! হাঁয় !! হাঁয় !!! ছব-কপলীয়া !

—কান্দে ছবীয়া বহুৱা ।

অসহ জীৱন উটি তাঁহি যোৱা

ভগা-ছিগা মানৱী আমঠু হিয়া

অম কবিও খাবলৈ নোহোৱা

আলই বিলই হোৱা হজুৱা,—

—কান্দে ছবীয়া বহুৱা ।”

চলিত সমাজ-ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে তেওঁ বিজ্ঞোহ কবি উঠিল। এখনি
 ন-যুগৰ নতুন পৃথিৱীৰ পৰিকল্পনা কৰি তেওঁ অনেক ঠাইত বক্তৃতা
 দিলে, অনেক গীত লিখিলে, সৰু নাটকো বচনা কৰিলে, চুটি-গল্পবো
 প্ৰট উলিয়ালে, ছবি-চাবিটা প্ৰবন্ধও সম্পূৰ্ণ-অসম্পূৰ্ণ কৈ লিখিলে, ছবি
 আঁকিও ক’বাত পেলাই ধলে, স্নযোগ বুজি অভিনয়তো ভাও
 দিলে।

এনেদৰেই সুৰি ফুৰোঁতে এক সুন্দৰী নাৰীৰ লগত তেওঁৰ সাক্ষাৎ
 হ’ল। তেওঁৰ অস্তবত যেন এটি শিহৰণ জাগিল, শৰীৰৰ অবয়ব কিঞ্চিৎ
 যেন সৌ তাহানিৰ প্ৰিয়া-পত্নী প্ৰিয়লতাৰ লেখিয়া। নিকপমা নাৰী-
 গৰাকীয়ে তেওঁৰ হাঁহিভৰা মুখখনিলৈ চাই ব’ল। ছয়ো কথা-বতৰা
 হ’ল। মানৱ-মৰদী বাতাত তেওঁৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত হ’ল ; কিন্তু পিচ

বহুৰ্জতে অক্লান্ত কৰিলে যে তেওঁৰ প্ৰিয়লতা কোন কাহানিতেই
পৃথিবী এৰি গৈছে, তেওঁকো এৰি গৈছে অকলশৰীয়া কৰি ; কিন্তু
তেওঁক বুবাই ধৈ গৈছে জনতাৰ সাগৰত, জনতাৰ কলাশিল্পৰ
অক্ষুণ্ণ বৰ-ভঁৰালত । সেই অক্ষুণ্ণ বৰ-ভঁৰালতহে তেওঁ বিধে বিধে
বিচাৰি উলিয়াব লাগিব স্মৰণৰ মহিমায়ন্তিত ৰূপ ।

তেওঁ সময় নষ্ট নকৰিলে । পুনৰ-ওলাল বাজআলিলৈ । জেপত
পাই-পইচা একো নাই । ঘনৰ কথা তেওঁ ভাবিবই নোৱাৰে । কিন্তু
ঘনৰ হাবিলাস, একাগ্ৰতা আৰু উদাৰতাই তেওঁৰ পথৰ পাথেয় ।
পুনৰ যাত্ৰা আবৃত্ত হ'ল । বিপ্লৱী কমিউনিষ্ট পাৰ্টিৰ এজন সক্ৰিয়
কৰ্মী হৈ তেওঁ গাওঁলীয়া লোকসকলৰ মাজত সোমাই পৰিল ।
কামৰূপ আৰু গোৱালপাৰা জিলা—এই দুখন ঠায়ে হৈ পৰে তেওঁৰ
কৰ্মক্ষেত্ৰ । ইয়াৰ মাজতেই তেওঁ স্তম্ভালকুছি হাইস্কুলৰ বঁটা-বিভবনী
সভাত সভাপতি হৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ উপযোগীকৈ এটি স্মৰণ বক্তৃতা
দিয়ে । ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল উৎসাহিত হৈ উঠে ; অভিভাৱকসকলেও
অসীম প্ৰেৰণা লাভ কৰে আৰু শিক্ষকসকলৰ আগত স্পষ্ট হৈ উঠে
এটি পোহৰৰ বাট । কোনো কোনোৱে মত প্ৰকাশ কৰিছিল :
বিষ্ণু বাভা অকল শিল্পীয়েই নহয়, এজন শিক্ষাবিদো ।

পুনৰ নানা ঠাই ঘূৰি তেওঁ নলবাৰী পালেগৈ । জনতাৰ
কোলাহলত তাত যেন এটি তীব্ৰ সুবত বাজি উঠিছিল । চৰকাৰ
অসন্তুষ্ট হৈ পৰিল । জীৱিকুবাম মেধি তেতিয়া অসমৰ মুখ্যমন্ত্ৰী ।
মন্ত্ৰীসকলৰ মাজত আলচ হ'ল । ইপিনে বিষ্ণু বাভা অসমৰ এজন
অতি জনপ্ৰিয় লোক । অকল ৰাজনীতিয়েই নহয়, সমাজ-নীতি,
সাহিত্য, সঙ্গীত-সংস্কৃতি, আনকি কোনো কোনো উদাৰ, ধৰ্ম্মীয় সত্ৰ-
সভাতো তেওঁৰ ভূমিকা প্ৰকাশমান । জীৱন্ত শব্দবোৰৰ বিষয়ে
যেতিয়া তেওঁ কলান্ধলত ভাষা আৰু ভঙ্গীৰে মধুৰ বক্তৃতা দিবলৈ
থবে, জনতাই অল্পপম কাহিনী শুনাৰ দৰে নিবিষ্ট চিন্তে শুনি যায় ।
একান্ত ভকত এজনেও নিৰ্বাক হৈ ভকতিত মগ্ন-মগ্ন হৈ শিল্পীজনালৈ

জন্ম নিবেদন কৰে। 'ভাষানিষ্ঠ, শাসকৰ তপ্ত তেওঁ-কাৰ্য্যালী
বে-আইনী হুনি বিকল্পিত হৈছিল।

বিপ্লৱী কবিত্বনিষ্ঠ পাঠ্যে জনতাৰ মাজত তোলা বৰ-জানক
মহী, তা-ভাৰতীয়াসকলৈ সন্দেহ চকুৰে চালে, সন্ধানবাদৰ
কিৰ্দ্ধিত মেধি কেন তেওঁলোক উচু খাই উঠিল। জীৱন্ত শব্দ বৰ-পায়নৰ চিত্ৰ
আঁকি, সাহিত্য-সম্ৰাট লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাৰ চিত্ৰ মিছোসনৰ
খাপনাত থৈ জীৱন্ত কবি তোলা অসমৰ বাব জাতি-ঔপজাতিক
বোহিত কৰা বিপ্লৱসাদৰ বাজনৈতিক কাৰ্য্যালীয়ে তেওঁক বাজ-বোবত
পেলাই দিলে।

সেই সময়ৰ নলবাৰীত হোৱা বাজহুৱা সত্যৰ বিষয়ে তেওঁ নিজৰ
ভাষাতঃ এনেদৰে জীৱন্ত কবি হুনিছে :

“...নলবাৰী চহৰত।

সিদিনা আবেলি। বাজহুৱা সত্য। বৰ ওজালি গোৱাব
ভাও মোৰ।

জুমে জুমে বাইজ আহি জুৰি পাতে। খদম-কম
লাগে। হেজাৰ-
বিজাৰ।

বজিয়া হাতী !...এবা, নগৰত কোনোবা মহাজনৰ
পগলা হাতী !
গিন্নীয়ে তাং বুৱাই ‘বালক দাস’ নামৰ হাতীটোক
কেন বাইজৰ মাজত এৰিছে দিছে। উৱাদিহ নাই।

ভৱত বাইজৰ গিলাই কোচ খায়, বাইজ
গিয়ালি দিয়ে। ক’ব
বাইজ যে ক’লৈ যায়, তাৰ
ঠিকনা নাই। বাজহুৱা
বাইজৰ জুজিত
আউল
লাগে।...

লজিয়া লাগে। -কতা চকা বুৰ
যাবে। নিশাব
একাৰে হাটি যবে।
সত্য
ভাঙে।...

এসপ্তাহৰ
পিছত। আকৌ
নলবাৰীত বাজহুৱা
সত্য। পুনৰ
সেই
একেই
ভাঙ-বৰ
ওজাব।

• কল্যাণক বৰিত্ত ‘দোপপাহি’ পুথিৰ পাতনি।

বাজহুৱা সত্ৰা, অমুটাম-টোকাৱিকৈ পতা,—পিছে এইবেলি সন্মপ
পাতল, সেবেঙা, জিলজিলিয়া ।

পিচদিনা দোক-মোকালি, ছৱামুৱা, ঝকা-চকা । বিয়লি নিশাব
কৈছজালিৰ চিন-চকোব নাই ।...

কৃষক-বহুৱা-পকাৱত । তাৰেই অকিচ-ঘব ।

ঘুমটিত লাল-কাল ; কমবেড় লোকনাথ বকুৱা আক মই ।

টুক্-টুক্-টুক্ । ছৱাবত টুকুৰিয়াই তোলা মাত ।

“কোন ?”—সাৰ পাওঁ,—ছৱাব মেলোঁ ।

“কমবেড় ! যেনে আছে তেনেকৈয়ে ওলাওক । আপোনাৰ
নামত ‘ওৱাবেণ্ট’—পৰৱানা ।”

“মোৰ নামত ?” মোৰ মুখবপৰা ধক্-বককৈ আথেবেথেকৈ মাত
ওলাল ।

কমবেড় বকুৱা আক মই সেইদৰেই ওলাওঁ ।...

নিজম, নিমাত, নিশিৰ্শিৰ । জোনাক নিশা ; বাহিৰত
জোনোৱালী একাৰ । আকাশত ডায়বৰ চিন-চাব নাই । কটুকটীয়া
জোনাক ; ভাবাবোৰেও ভিৰ্‌বিবাই জক্‌মকায় ।...

বিপ্লৱৰ প্ৰতিমূৰ্তিৰ দৰে বাজ হৈ ওলাওঁ ।...উত্তৰমুৱা ।

জোনোৱালী পোহৰ পিওঁ ।

জুমে জুমে ৰাইজ আহি গোট খায় । চিকুং-খাঁহী ইনাই-বিনাই
চিঞৰি উঠে,—খামমাদল গুম্‌গুমায় । চাবে চাবে, ছেয়ে ছেয়ে, ডালে
ডালে হালি-জালি নাচে । কপোৱালী জোনাকী বহন সানি যেন একোটা
একোটা কপোৱালী মূৰতিহে,—জীৱন্ত । উলাহৰ মূৰ্তি বিলাহৰ মৌ
বোৱায় । সেই বিলাহ ওপৰ-চকুৱাৰ নিজৰি নহয়,—অন্তৰৰ বন্ত ।...

...পিচদিনা খাই-বৈ ছৱো ওলাওঁ ; সৰ্বহাৰাৰ মুক্তিকাৰী,
বিপ্লৱ পথৰ যাত্ৰী । বিদায়পত ৰাইজৰ ডেজী হেঁদাহ শেঁতা পৰে ।

এৱেই ৰাইজৰ মৰম-চেনেহৰ পহিলা চিনাকি ।”...

জনতাৰ সাগৰত সাঁতুৰি-নাচুৰি

“গাদান্ যুগ্‌নি গৌদান্ ভাব্‌নি বৌননি যুজিগাবা,

থু চিগাং থু থু চিগাং থু হুখীয়া ফোবা ॥

নতুন যুগৰ, নতুন ভাবৰ, নতুন বণৰ মাল !

আগুৱাই যা আগবাঢ়ি ব'ল আগবাঢ় হুখীয়া ॥”

১৯৪৭ চনৰ ভাৰতৰ ৰাজনৈতিক স্বাধীনতাৰ পিচত, স্বাধীনতাৰ আলোখ যোদ্ধাই ৰাজ-শাসনৰ ভাগ লোৱাত লাহে লাহে জন-সাধাৰণৰপৰা আঁতৰি পৰিল। মহাত্মা গান্ধীৰ অনুসৰণকাৰী ছই-একে নিজৰ নিজৰ সৰু-সুৰা গৃহস্থী চলাই সক্ৰিয় জীৱন যাপন কৰিয়েই দিন কটালে। কোনো কোনোৱে সেৱা-সদন খুলি প্ৰথমতে গান্ধীৰ আদৰ্শ প্ৰচাৰত লাগিল যদিও পিচলৈ তেনে সদনৰ কাৰ্য্য অৰ্ধসমাপ্ত কৰি আন ব্যৱসায়লৈ গুচি গ'ল। কোনো কোনোৱে চৰকাৰে চৰকাৰী ব'ৰ্ড, কৰ্পোৰেচন, কমিটী, সমিতিৰ সভ্য-সভাপতি পাতি দিয়াত তাকেই ব্যৱসায়স্বৰূপে লৈ দিন অতিবাহিত কৰিবলৈ ধৰিলে। নিজৰ ৰাজনৈতিক দলত অৰ্থকৰী সন্যোগ নাপাই কোনো কোনোৱে আন ৰাজনৈতিক দললৈ গুচি গ'ল। ছই-এক শক্তিশালী নেতাই একোটি দল গঠনৰো প্ৰচেষ্টা চলালে। দেশ স্বাধীন হ'ল যেতিয়া, কবিৰ লগা দেশৰ কাম আৰু একো নাই বুলি অনেকেই স্বাধীনতাৰ

আন্দোলনৰ কেতবোৰ শ্লোগানৰ সৌন্দৰ্য্য মন্থন কৰিয়ে আন্দোলন জটিলে। নেতাসকলৰ হাতত দেশ নিৰাপন্ন হুজি ভাবিও আগৰ অনেক স্বাধীনতাৰ বোকা নিৰ্মিত হৈ ফল। কিন্তু পুঁজিবাদী সংকটৰ নিৰ্মম নিষ্পেষণে কেনেকৈ জনসাধাৰণক চেপি-খুন্দি লৈ গৈছিল তালৈ তেওঁলোকৰ লক্ষ্য নোহোৱা হ'ল। কৌৰৱৰ বাজ-সভাত ক্ৰোপদীৰ বিবস্ত্ৰীকৰণত পিতামহ ভীষ্মৰ ভাও লৈ অনেকেই নিজকে বন্ধা কৰাতহে মনোনিবেশ কৰিলে।

ক্ৰমবৰ্ধমান দুখ-দৰিদ্ৰতা, অভাৱ-আভযোগ, অনৈক্য, বুৰ্জোৱাৰ সংস্কাৰবাদৰ তাড়না, ধনিকৰ চক্ৰাস্তত বৃটিছৰ দিনবেপৰাই পীড়িত হৈ থকা জনসাধাৰণৰ দুখ-দুৰ্গতি যে কুলাই-পাচিয়ে নধৰা হৈ আহিছে, সেই নিৰ্মম চিত্ৰখন দেখিও অনেকেই নেদেখাৰ ভাও জুৰিলে। দিনে-ৰাতিয়ে ছায়া-নিছলাৰ মাজত ঘূৰি ফুৰি বিক্ষুব্ধতাৰ অন্তৰত যি বেদনাৰ সৃষ্টি হ'ল, সেই বেদনাই তেওঁক টানি লৈ আহিল এটি সংঘাতৰ পথলৈ—বিপ্লৱৰ পথলৈ। শিল্পী বাতাই কৈ উঠিল যে বিপ্লৱ এটা কলা, এটা আৰ্টছে; ইয়াৰ মাজেদিয়ে তেওঁ শিল্পৰ সাধনা কৰিব, কলাৰ সাধনা কৰিব; আৰু তেওঁ বহুদিন আগতেই কোৱামতে তেওঁ হ'ব বন্ধা বিজয়ী শিল্পী, ৰূপৰ সেৱক সিদ্ধপুৰুষ, মহাসাগৰৰ গভীৰ ডালিৰপৰা শামুক বুটলি আনি সেই শামুকৰ গৰ্ভৰপৰা উলিয়াব মুকুতাৰ সাতমণি। এনেদৰেই তেওঁ দেখিলে এটি বমক-জমক সপোন, কোনোদিনা ভাবিব নোৱাৰা, কোনোদিনা কল্পনা কৰিব নোৱাৰা এটি বিপদ-সঙ্কল জীৱনৰ পাতনি যেনি তেওঁ অনুপ্রাণিত হৈ উঠিল। চিপাহী-চম্ভৰী, চোবাংচোৱাৰ চকুত ধূলি মাৰি তেওঁ জনতাৰ সাগৰত চিলনী-সাঁতোৰ, ভেলা-সাঁতোৰ, বাখ-সাঁতোৰ, দিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

গাৱঁ-পথাৰে আহি তেওঁ বৰমা পায়হি। তাতে বাইজৰ মাজত লুকাই থাকি মহখলীলৈ আহে। সেই ঠাইৰ কৃষক বাইজৰ মাজত গোপন বেল পাতে আৰু দেশৰ প্ৰকৃত পৰিস্থিতিৰ কথা তেওঁলোকক

ডল-ডলকৈ বুজাই দিয়ে। হুঁহুৱা কৃষকসকলৰ চকু মেল খায়, আত্মা
জাগ্ৰি উঠে।

পীড়িতকৈ ডেউ পীড়িত বঢ়ে, শূন্যকৈ ডেউ শূন্য সংযোজন কৰে ;
নিজেও পায় আৰু আনকো শিকাই দিয়ে :

“...ধনী! মহাজন !! জমিদাৰ !!!

—হুচিয়াৰ ! হুচিয়াৰ !!

শেষ যুদ্ধৰ আমি বগুৱা,
পৃথিবীৰ হালোৱা বহুৱা
হ’ম বিজয়ী আমি হুঁহুৱা।
ক’ত বৰি ধনী-এইবাৰ ?

—হুচিয়াৰ ! হুচিয়াৰ !!

ধনী! মহাজন !! জমিদাৰ !!!

—হুচিয়াৰ ! হুচিয়াৰ !!”

এনেকৈ উপভাসৰ নায়কৰ দৰে ডেউ মেলে-খেলে বৈ বৈ
আতি পায় দীঘেলী গাওঁখন। বৰমা পুলিচ থানাৰ অন্তৰ্গত
ই এখনি বড়ো-কছাৰী গাওঁ। বাইজে ডেউক বুকুৰ মাজত
আঁকোৱালি ললে। ডেউৰ ওপৰত পুলিচৰ হাবেষ্ট থকা সত্ত্বেও,
কৃষক-বাইজে ডেউক অতি গোপনে ডেউলোকৰ মাজত লুকাই
বাখে। অনাহাৰী হালোৱা-হজুৱাসকলৰ আগত দেশৰ পৰিস্থিতিৰ
ৰূপটো কথা আৰু কৰ্মেৰে দাঙি ধৰে। ৰাজনীতিৰ ছু নোপোৱা
গঞা বাইজ অহুপ্ৰাণিত হয়, উদ্বেজিত হৈ উঠে আৰু হুৰ্গম বিপ্লৱ পথৰ
যাত্ৰী হবলৈ আগবাঢ়ি আহে। তাৰ ভিতৰতে সতীশ ৰামচিয়াৰী
ওকে চটো গাওঁখুঁচা ডেউৰ বিশেষভাবে অন্তৰল হৈ উঠে।

অসমৰ বিভিন্ন ঠাইত বিপ্লৱী সমাজ-তন্ত্ৰীৰ আহ্বানৰ বঙা
পতাকাই শূন্য দাঙি উঠে। শিৱসাগৰ জিলাত বিপ্লৱী শ্ৰীখগেন্দ্ৰনাথ
বৰফকুৱা আৰু আন কেবাজনো নিৰ্ভীক বিপ্লৱীৰ নেতৃত্বত গাওঁ
অঞ্চলত গুলক লাগি যায়। চিপাহী-চম্ভৱীয়ে সেই সংঘাত মন

কবিবলৈ বন্ধুক-বেয়োনেট লৈ আগবাঢ়ে। তথাপিও বনপোকা জুইব দৰে এই ৰূপ ক্ৰমে প্ৰচণ্ড হৈ পৰে। তেনেদৰেই পশ্চিমবঙ্গৰ দমদম-বৰ্চিহাট আদি ঠাইত বিপ্লৱৰ জুই জ্বলিল। ভাৰতৰ বিভিন্ন ৰাজ্যতো ‘ইয়াতে মাৰিলে টিপা, গড়গাওঁ পালেগৈ শিপাৰ’ নিচিনাকৈ সমাজ-তাত্ত্বিক আন্দোলনে বিপ্লৱৰ ৰূপ ললে। তেলেঙ্গানাৰ পৰিস্থিতি আৰু ভয়াবহ হৈ পৰিল। ভাৰতীয় কমিউনিষ্ট পাৰ্টিয়ে মান্নাবাদী-লেনিনবাদী পদ্ধতিৰে এই বিদ্ৰোহ পৰিচালনা কৰিবলৈ ধৰিলে। চৰকাৰ অধিক সচেতন, অধিক সক্ৰিয় হৈ উঠিল।

চোবাংচোৱাৰ তীব্ৰ সতৰ্কতাৰ মাজতো সবল-সহজ খেতিয়ক বাইজে বাভাদেৱক বুকুৰ মাজতেই যেন লুকাই ৰাখিলে। তেওঁলোকে দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে আত্মগোপনকাৰী বাভাদেৱ তেওঁলোকৰ প্ৰকৃত বন্ধু।

দেশত কি হৈছে, কি নহৈছে সেই বিষয়ে তেওঁ সদায় সচেতন। আগদিনাৰ খবৰৰ কাকতখন তেওঁ যেনেতেনেই পিচদিনা পঢ়ে। গাওঁ অঞ্চলত দিনৰ বাতৰিকাকত দিনে পোৱা টান। কিন্তু প্ৰতিখনেই তেওঁ পঢ়ে। কেতিয়াবাহে ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম হয়।

এদিন সন্ধিয়া। দীঘেলী গাৱঁৰ এজন দীঘল বুঢ়া। খেতি-পথাৰবপৰা আহি বাভাদেৱৰ কাষ পালে। যদিও তেওঁৰ বয়স তিনি কুৰিবো ওপৰ, তথাপিও গাওঁখনত নতুন জীৱনৰ সঞ্চাৰ কৰি তোলা বিষ্ণুপ্ৰসাদক “আতা” বুলি সম্বোধন কৰি স্মিলিলে, “আতা, এতিয়ানো কি হবো? মান্নুহৰিলাক কোন কালে যাবো?”

শিল্পী-বিপ্লৱীজনাই এটি মনখোলা হাঁহি মাৰি কলে, এতিয়া “সময় সলনি হৈ আহিছে। অভ্যাচাৰী, শোষণকাৰীৰ বিৰুদ্ধে গণ-দেৱতা গণেশৰ ক্ৰোধৰ অগনি আমাৰ অসম বা ভাৰততেই নহয়, সমগ্ৰ পৃথিৱীতেই জ্বলি উঠিছে, যুকুতিৰ সংগ্ৰামে গতি লাভ কৰিছে, গুপ্ত-বিপ্লৱী শক্তিশালী হৈ উঠিছে। মান্নুহৰ ঘাৰা মান্নুহৰ শোষণ বন্ধ কৰিবলৈ প্ৰহাজীৱী, হালোৱা, হজুৱা আগবাঢ়ি যাবলৈ দৃঢ়প্ৰতিজ্ঞা হৈ প্ৰস্তুত হৈছে।”

বুঢ়া থমকি ব'ল। শিল্পীজনাই তেওঁৰ মুখলৈ চাই থাকে। তেওঁৰ মুখৰ ভাব-মণ্ডলৰ প্ৰকাশ যেন তুলিকা এডাল লৈ প্ৰকাশ কৰিব, এনে ভাব হ'ল।

“আতা, আমিও আহোঁ, আমিও লাগিম।”

এনেতে এটি কৃত্ৰিম বিং শুনা গ'ল। কোনোবাই ম'হৰ শিঙৰ শিঙাৰে তেনে শব্দ তুলিছে। বিপ্লৱীৰ গুৰু নিমিষতেই অন্তৰ্ধান হ'ল। বিপ্লৱক জীয়াই বাখিবলৈ, নিপীড়িত, নিৰ্যাতিতক মুকুতিৰ প্ৰকৃত পথ দেখুৱাবলৈ তেওঁ সেইসকলৰ মাজতেই লুকাই পৰিল। চিপাহী-চম্ভৰীয়ে তেওঁক বিচাৰি গাওঁ চলাথ কৰিলে। বিপ্লৱৰ দীক্ষা লোৱা গঞাই তেওঁৰ কোনো শুং-সুত্ৰ নিিলে। হয়তো তেওঁলোকৰ অনেকেই কবও নোৱাৰিলে তেওঁ কেনি গ'ল।

বাতিৰ এন্ধাৰে জগতক গিলি আনিছে। চাৰিওপিনে নিমাওমাও। বিষ্ণু বাভা বেগাই খোজকাঢ়ি উত্তৰমুৱা হৈছে, কমেও সাত মাইলমান বাট গৈ তেওঁ কোনো আওঁহতীয়া গাঁৱত আশ্ৰয় লব। পথাৰৰ মাজে মাজে তেওঁ পোনাই গৈছিল। দূৰত এজাক শিয়ালে হোৱা দিছিল।

অসমৰ গাওঁসমূহৰ কোনো এখন গাৱঁই যেন তেওঁ অচিনাকি নহয়। সকলো মানুহেই তেওঁৰ আপোন; ল'ৰা-বুঢ়া, ডেকা-গাভৰু, কোনেও যেন তেওঁক চিনি নোপোৱা নহয়। তেওঁৰ নামটোতেই যেম কিবা এটি সন্মোহিনী আছে।

ৰাজনৈতিক কাৰণত আত্মগোপন কৰা তেওঁৰ জীৱনৰ সেই অলৌকিক, ছন্দোহাসিক, বিন্ময়কৰ অধ্যায়টিক তেওঁ নামকৰণ কৰিছিল অজ্ঞাতবাস। তেওঁ কৈছিল, এই অজ্ঞাতবাস নহলে তেওঁৰ শিল্পী-জীৱন অসম্পূৰ্ণ হৈ থাকিলহেঁতেন। তেওঁৰ কষ্টসহিষ্ণুতা, স্বাৰ্থহীনতা, ত্যাগ, কথা আৰু কাৰ্য্যৰ একত্ব, অবিচল বিপ্লৱ-বিশ্বাস, উদাৰতা, দয়া, মৰম, অন্ধা, গুণগ্ৰাহিতা আদি গুণে সঁচাকৈয়ে জনতাৰ সাগৰত বাহুবি-গাঁতুৰি ফুৰিবলৈ সহজ কৰি ছুটিছিল। এখন গাঁৱৰপৰা আন

এখন গাঁৱলৈ, এখন পথাৰবপৰা আন এখন পথাৰলৈ, এটি পৰিয়ালবপৰা আন এটি পৰিয়াললৈ, এখন মেলৰ সামৰণিৰ পিচত আন এখন মেলৰ আবন্তণি কৰিবলৈ যাওঁতে, এবি ঘোৱাসকলে তেওঁৰ বিবহত ত্ৰিয়মান নোহোৱাকৈ থাকিব পৰা নাছিল। তেওঁৰ গৰ্ভহীন আচাৰ-আচৰণ, মিষ্টভাষিতাই সকলোকে আকৰ্ষণ কৰিছিল।

এই অজ্ঞাতবাসৰ সময়ত অনাদৃত, অৱহেলিত গাওঁ অঞ্চলত তেওঁ জঙ্গী-বিপ্লৱীৰূপ লৈ তিনিটি অলুষ্ঠানৰ সংগঠনৰ যত্ন কৰিছিল— (১) মুক্তি-ফৌজ (২) নাৰী মুক্তি-সংঘ আৰু (৩) কৃষক-বহুৱা পঞ্চায়ত। সাধাৰণতে কৰ্মীসকলৰ আলোচনা-চক্ৰবোৰ তেওঁ বাতিপুৱা আৰু সন্ধিয়া পাতিছিল। পুৱনি বাতৰিকাকত অতি যত্নেৰে কৰ্মীসকলৰ দ্বাৰা অ'ব-ত'বপৰা অনাই পঢ়ি চাইহে তেওঁ শাস্তি পাইছিল। মুক্তি-ফৌজৰ বাবে তেওঁ এখনি “বৰ্ণনীতি আৰু বণ-কৌশল” নামৰ সৰু পুস্তিকা লিখিছিল আৰু বন্দুক-বেয়োনেট ব্যৱহাৰৰ বাবে নিজেই চিত্ৰ আঁকিছিল। পিচত সৰ্বভাৰতত চলাবৰ বাবে এই পুস্তিকাখনি কিছু বহলাই “Tactics & Strategy of Revolution” নাম দি ইংৰাজীত লিখি উলিয়াইছিল। তেওঁৰ অনেক লিখনি হেৰাই যোৱাৰ নিচিনাকৈ এই দুখন মূল্যবান পুথিও হেৰাই গ'ল।

উত্তৰ কামৰূপৰ স্মৰনখাটা অঞ্চলৰ বিভিন্ন গাঁৱত প্ৰায় তিনিমাহ কটোৱাৰ পিচত তেওঁ দৰঙৰ পিনে গুচি যায়। গোৰেশ্বৰ, খৈৰাবাৰী, টংলা, পানেবী, বেংবাৰী, ভূটীয়াচাং, ভকতপাৰা, হৰিশিঙা, ওদালগুৰি, বোঁটা, মাজবাট, মাজগাওঁ, সোনাপুৰ, হুগ্ৰোজুলি, মিহামাৰী, দিক্‌বাই, বৰগাং, চাৰিআলি, বুৰৈ, পান্ডৈ, গহপুৰ, কলাবাৰী, চবাইদলনি আদিত বৈ বৈ গৈ পশ্চিম বৰ্মাৰ সীমান্তৰ গাঁৱত সোমায়। তাৰ পিচত নগা পৰ্বতৰ দাঁতিয়েদি শ্বিৱসাগৰ জিলাত সোমায়।

তেতিয়া শ্বিৱসাগৰ জিলাত জীখগেন বৰবৰুৱাৰ নেতৃত্বত বিপ্লৱী

কমিউনিষ্ট পাৰ্টিৰ প্ৰবল সংগ্ৰাম চলিছে। ভিতৰুৱা আহোম গাঁও বৰবৰুৱাৰ জগত সঙ্গী হৈ তেওঁ কিছুদিন ঘূৰি যুবে। অনেক ডেকা-গাভৰুৱে বাতাদেশৰ আবেগময়ী, অগ্নিবৰ্ষী স্বকৃতা গুনি অনুপ্রাণিত হৈ সংগ্ৰামী জীৱন-যাত্ৰাত জঁপিয়াই পৰে।

শিৱসাগৰ জিলা এৰি তেওঁ মিকিৰ পাহাৰত সোমায়। আহোম যুৱক এজন তেওঁৰ সঙ্গী হৈ গৈছিল। হাওবাঘাট, বৰলীয়াঘাট, লাংহিন আদি ঠাইত গোপনভাবে ঘূৰি ফুৰোঁতে ডেকাজন নবীয়াত পৰে, তেতিয়া তেওঁৰ চিকিৎসাৰ ব্যৱস্থা কৰাই ভাল হোৱাৰ পিচত শিৱসাগৰলৈ ঘূৰি যায়।

তাৰ পিচত নগাওঁ জিলা পাব হৈ কামৰূপৰ দক্ষিণপিনেদি লোহাৰ-ঘাটত কেইদিনমান থাকি দক্ষিণ শালমাবাইদি গোৱালপাৰা জিলা সোমায়। এই লোহাৰঘাটতেই তেওঁ কছাৰীসকলৰ “হানামোৰা” বুতাব আঁত-গুৰি বিচাৰি উলিয়ায়। তাৰ পিচতো উত্তৰ পাবলৈ গৈ গৌৰীপুৰ, বাঁশবাৰী, বামফলবিল, দিগ্দিঙী, বাইমনা, দত্তমা আদি অভিক্ষেপ কৰি পুনৰ উত্তৰ কামৰূপ জিলাত সোমায়; কাৰণ উত্তৰ কামৰূপ জিলাই তেওঁৰ বৈপ্লৱিক কাৰ্য্যপ্ৰচাৰ কেন্দ্ৰীয় ঠাই আছিল। এইবেলি বৰপেটা আৰু নলবাৰী মহকুমাৰ মাজ ঠাই কাৰেমুৰা-চৌধুৰী টুপত সংগ্ৰামৰ আখৰা কৰিবলৈ ধৰে। দক্ষিণ-বান্ধা মৌজাৰ ভিতৰৰ মৰা টিহু নদীৰ পাৰৰ এখন টাবীত তেওঁলোকে বৈপ্লৱিক আচনি কেনেকৈ কপালিত কৰিব লাগিব, তাৰেই প্ৰশিক্ষণ আৰম্ভ কৰে। বভা বামচিলাৰি নামৰ এজন যুৱক কুৰু তেতিয়া সেই পৰিচালনা আৰু প্ৰশিক্ষণৰ প্ৰধান কৰ্মী। এইজনেই অকলে পশ্চিমবঙ্গৰ বিপ্লৱীসকলৰ জগত বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ আঁত বিখ্যাসী চোৰাংচোৱাকপে যোগাযোগ স্থাপন কৰি কেবাবাৰো কলিকতালৈ অহা-যোৱা কৰে আৰু পশ্চিমবঙ্গৰ বিপ্লৱী জীপান্নালাল দাসগুপ্তৰ লগতো বিপ্লৱী কমিউনিষ্ট পাৰ্টিৰ গোপন চিঠি-পত্ৰ অনা-নিয়া কৰে।

পুনৰ নলবাৰীত উপস্থিত হৈ আঁত গোপনভাবে হুই-তিনিটি নিশা

কটাই বেজবলৈ খোজ লয় আৰু এজনৰ মাজে মাজে গৈ জীৱনী
চক্ৰ মেধিৰ দৰত আঁহ লয়। মেধি ডেভিয়া বিপ্লৱী কমিউনিষ্ট পাৰ্টিৰ
এজন সক্ৰিয় সভ্য। বাতাদেৱক পাই ডেঙৰ আনখিত হ'ল আৰু
সকলো বকমৰ গোপন সংগঠনৰ সম্বন্ধ দি আৰু খবৰ লৈ তৃপ্তি লাভ
কৰিলে। ডেঙৰ আলপৈচান খবিলে মেধিৰ কস্তা কুমাৰী কনকলতাই।
গা-পাতলকৈ মিঠা বৰীয়া ছোৱালীজনী। বয়স পোন্ধৰ-ষোল।

এদিন-দুদিনকৈ দহ-বাৰ দিন পাৰ হ'ল। মেধিয়ে ভাবিলে যে
ডেঙৰক আৰু বেছদিন থাকিবলৈ দিলে হয়তো চোবাংচোৱাই সম্বন্ধ
পাই যাব আৰু ডেভিয়াই বিপ্লৱৰ সকলো আচনি ব্যৰ্থ হৈ যাব।

এদিন বাতি নৌ-পুৱাওঁতেই বিজু বাভা বাটলৈ ওলাল। তৰাই
জিলমিলাই থকা আকাশখনৰ কালে ডেঙৰ চালে। এটি নতুন
অল্পপ্ৰেৰণাত অস্তবখন মুগ্ধবিত হৈ উঠিল। ডেঙৰ আকৌ অনিশ্চিত
পথত যাত্ৰা আৰম্ভ কৰি দিলে।

ককলাবাৰী-চাপাগুৰি মৌজা। বাট-ঘাট একো নাই, অতি দুৰ্গম
অঞ্চল। উনৈশ শ বিয়াল্লিছ চনৰ ছাত্ৰ-আন্দোলনকাৰী জীৱনকান্ত
বড়োক কিবাটো ডেঙৰ লগ পাই যায়। জীৱনী বহুসভাৰীও সঙ্গী
হৈ পৰে। আন মাহুহে চিনি নাপায়, কিন্তু দৰ্শকৰ চকু জুৰ পৰি
যায় ডেঙৰ ব্যৱহাৰ আৰু অমায়িকতাত। কোনো কোনোৱে প্ৰশ্ন
কৰে ডেঙৰ কোন? ডেঙৰ সঙ্গীয়ে ক'লে যে ভোগলুঘাটৰ পৰাৰত
ফুটবল খেলিবলৈ ডেঙৰক মাতি অনা হৈছে। সেইমতেই এদিন ফুটবল
খেল হ'ল। বাভাই সন্মুখত খেলিলে। তেনে ধৰণৰ আদৰ-কাৱদাৰ
খেল সেই অঞ্চলৰ ল'ৰাহঁতে দেখাই নাছিল। খেলত বাপ থকা খেলুৱৈ
বহুতেই সেই কিটিপবোৰ আৱন্ত কৰিবলৈ যত্ন কৰিলে। সিহঁনা
নিশা শিলবাৰীত থাকি শিলবাৰীৰ বিষয়ে এটি স্মৃতি বচনা কৰি গাই
গুনালে।* লগে লগে বাইজে শুনিবলৈ পালে কমিউনিজমৰ ৰাণী।

* নীলবাৰী শিলবাৰী আয়াৰ নিজৰ গাওঁ।

ইয়াতেই থাকি ইয়াতেই মিলি সবগৰ হৃৎ পাৰ্শ্ব ॥...

তেওঁ বচিলে, গালে আক আনব দ্বাৰাও গোৱালে :

“ব’ল ব’ল ব’ল

কৃষক শক্তি দল ।

অ’ বহুৱা সমনীয়া

আগবাঢ়ি যাওঁ ব’ল ।

জাগ্ জাগ্ জাগ্ জাগ্

মজতুব ন-জোৱান

নিৰ্ব্যাতিত নিপীড়িত

কৃষক শক্তিমান ।

তোৰ বাহুতে আছে লুকাই

অসীম শক্তি বল ।

অসীম শক্তি বল ।

কিহবনো ভয় আছে অভয়

বাণী দেৱতাৰ,

শত্ৰুক সউ চৌপাশে বয়

ধনী জমিদাৰ,

শোহে কলিজাৰ বঙা তেজ

প্ৰজা হুণীয়াৰ ।

ধ্বংস কৰ ধ্বংস কৰ

ধনীৰ অহঙ্কাৰ,

দয়া মায়া নকৰিবি

ক্ষমাৰ দিন যে গ’ল ।

হাল, কোৰ, দা, হাতুৰি লই

বৰ্ণলৈ যাওঁ ব’ল ॥

সমগ্ৰ অঞ্চলটি বজন-জনাই উঠিল । অনেক ডেকা-গাভৰু, চেংবা-
চিখলা, আদা-আগৈ (ভাই-ভনী) তেওঁৰ চাবিওপিনে সমবেত হ’ল ।
আলোচনা-বিলোচনা চলিল । মান্ন-এন্ডেলছৰ বুৰঞ্জী, বড়ো-

কহাবীৰ অতীত ইতিহাস, প্ৰাচীন কালৰ কপিল মূৰ্তিৰ সাংখ্যৰ
তাৎপৰ্য্য, মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱৰ মাধুৰ্য্যময় ৰূপকথা, ছাত্ৰৰ
মুজা, চকুৰ ঠাৰ, বচনৰ উঠা-নমা, ডাল-বাগৰ কাকজি তেওঁ এনেভাৱে
কৈ যায় যে শ্ৰোতা-দৰ্শক ভৱ্নয় হৈ পৰে।

বজাৰৰ চোবাংচোৱানো ক'ত নাথাকে ? তাৰ মাজতেই
বিপ্লৱবাদীসকলৰ মাজতো ডাঁবে ডাবে খবৰ দিয়া উগ্ৰ সাহসী লোকৰ
অভাৱ নহ'ল। গতিকে বিক্ষুব্ধসাদ সেই অঞ্চলৰপৰা পলাই গৈ
ভোটান পৰ্বতত উঠিলগৈ।

ইপিনে বন্ধুক-বেয়োনেটধাৰী চিপাহী-চম্ভৰী বাঘমৰা বজাৰত
নামি খুঁটামাৰী, বৰগাওঁ, বাঘমৰা, বৈষ্ণৱপাৰা, হাঁহচৰা, ৰূপহী আদি
গাৱঁৰ মাজেদি ধুমুহাৰ দৰে তহলিয়াই গ'ল। বহুত ডেকা-গাভৰু,
বুঢ়া-বুঢ়ীক খেতেলাই টঙনিয়াই আতঙ্কৰ সৃষ্টি কৰিলে। স্বৰ্গদেৱৰ
চাওদাঙে জয়মতীক প্ৰশ্ন কৰাৰ দৰে বিষ্ণু বাভাৰ বিষয়ে প্ৰশ্ন কৰিলে ;
কিন্তু সকলো নীৰৱ, নিমাত। গোয়েণ্ডা বিভাগৰ বিষয়ায়ো তেওঁৰ
একো অনুসন্ধান নাপাই নিৰাশ হৈ পৰিল।

ভোটান ৰাজ্য। কত হেজাৰ বছৰ আগৰেই অসমীয়াৰ মিতা
ভূটীয়া। কামৰূপৰ হাজো তেওঁলোকৰ মহাতীৰ্থ। অসম তেওঁলোকৰ
আপোন, বুকুৰ কুটুম।

অসমৰ সীমাৰপৰা পাঁচ-ছয় মাইল সোমাই লুইতপৰীয়া
ৰাভাদেৱে সৰু দলটিৰ সৈতে থাইচুংজোৰা নামৰ গাৱঁত প্ৰবেশ কৰে।
লগত গৈছিল সোঁ-হাতস্বৰূপ তেওঁৰ অতি বিশ্বাসী পূৰ্ণানন্দ খেৰকটাৰী
আৰু ছজন। এই ছজনৰ তিনিজন ছদিন থাকি ঘূৰি আহিল, কাৰণ
বিপ্লৱী ৰাভাই কলে যে অজ্ঞাতবাসত পঞ্চ-পাণ্ডৱহে, গতিকে তিনিজন
ঘূৰি গলেই আমি পঞ্চ-পাণ্ডৱ হৈ পৰিলোঁ। পূৰ্ণানন্দ মোৰ বৰফুকন,
তেওঁক এৰিব নোৱাৰে, বাকীবিলাকে গাৱঁলৈ গৈ নিজৰ নিজৰ
সংগঠন কৰাটোহে উচিত।

ভূটীয়াই তেওঁলোকক আদৰ-সাদৰ কৰি ভাত আৰু শুকান মঙহ

খাবলৈ দিলে। সকলো অসমীয়াই ভুটীয়া মাতৃ-কথা নাজানে। গীতা, কিন্তু ভুটীয়াই, বিশেষকৈ সীমাই সীমাই থকা মিথাসকলে অসমীয়া বুজি আৰু ভঙা-ভঙাকৈ কবও পাৰে।

শিল্পী বাভাই নৈশ ভোজনৰ পিচত যেতিয়া ভুটীয়া ভাবাব গীত এটি গালে, তেতিয়া মিথা-কুৰ্মাসকলে হাত-চাপৰি মাৰি আনন্দত কিবিলি পাৰি উঠিল। তেওঁলোকেও গাবলৈ আৰু নাচিবলৈ ধৰিলে। আমাৰ নটবৰজনেও গীতৰ ছেৱে ছেৱে নাচিলে।

খাইচুংজোবা গাওঁবপৰা অজ্ঞাতবাসী বিষ্ণুপ্ৰসাদ চাৰিজন সঙ্গী আৰু লগত চাৰি-পাঁচজন ভুটীয়া কুৰ্মাৰ লগত নববু নামৰ গাওঁলৈ গ'ল।

সাত-আঠ দিনৰ ভিতৰতে তেওঁ ভুটীয়া ভাষা ক'ব পৰা হ'ল। বৌদ্ধ মঠত তেওঁ বুদ্ধদেৱৰ বিষয়ে বক্তৃতা দিলে। বৌদ্ধ-ভুটীয়াসকল শুক হৈ পৰিল। আৰু যেতিয়া চিত্ৰকৰ বাভাই তথাগত বুদ্ধদেৱৰ নানা ভঙ্গীৰ তিনিখন চিত্ৰ ছুদিনতেই আঁকি দিলে, তেতিয়া তেওঁলোকৰ কেবাজনেও তেওঁক সাৱটি ধৰিলে। এজনে কৈ উঠিল : “আমাৰ মিথা কোনোবা দেৱতা আছেও”। ছুদিন পিচত তেওঁ ভুটীয়া জীয়াবী-বোৱাবীয়ে উড়লত চাউল খুন্দা দৃশ্য আঁকি দেখুৱালে, তেতিয়া তেওঁলোকৰ আনন্দ আৰু আশ্চৰ্য্যৰ সীমা নোহোৱা হ'ল। পৰম তৃপ্তিৰে ভুটীয়া খাদ্য ভোজন কৰা দেখিও পুৰুষ-মহিলা উভয়ে আনন্দ পালে। হেজাৰ বছৰীয়া ভুটীয়া আৰু অসমীয়াৰ বন্ধুত্বৰ বান্ধ তেওঁ পুনৰ দৃঢ় কৰি তুলিলে।

নববু গাওঁবপৰা মানৱতাবাদী বাভাই আৰু দুই-চাৰিখন গাওঁ ঘূৰি পুনৰ নববুলৈ আহিল; কাৰণ এই গাওঁৰ গঞাসকলে তেওঁক এৰি নিদিয়ৈ। সৰ্ধেৰাবীত ভৈয়্যাবী তাল যেতিয়া তেওঁ পালে, তেওঁৰ প্ৰাণটো গৌৰৱত আপোন-পাহৰা হৈ উঠিল। তেওঁলোকে কাঁহৰ তাল সদায় ভৈয়্যামৰপৰাই কিনি নিয়ে। এনেদৰেও ভৈয়্যাম-অসমৰ লগত তেওঁলোকৰ এটা অবিচ্ছেদ্য সম্পৰ্ক গঢ়ি উঠিছিল। কেৰাযোবো তাল কলাকাৰজনাৰ আগত উলিয়াই দিয়া হ'ল। তেওঁ চাই-চিতি ক'লে—

এয়া কম,
 এয়া জুয়া,
 গিছে, ইমোৰ পচাং,
 আক চিমিং,
 নহয়নে ?

“মিতা, ভই দেখোঁ সবরজান, পৰবতলৈ ভই আগতে আহিছিলি যেন পাইছোঁ।”

“হয় আহিছোঁ, কিন্তু এই শৰীৰটো নহয় দে, ভিতৰৰ মনটোহে।”
 মন খোলা হাঁহি সকলোৰে মুখত বিৰিঙি উঠে।

দীঘল লাঠিৰ নিচিনা মাৰিব আগত থকা ডক্ক সৰু চোল বাজি উঠে, লগে লগে নানাজনে তাল ধৰে, স্মৰণ সজীৱ সৃষ্টি হয়। শিল্পী সাধক বাভা তন্নয় হৈ পৰে।

দহদিনমান বান্ধৱসকলৰ বাজ্যত কটাই তেওঁ ভৈয়ামলৈ নামি আহিল। পূৰ্ণানন্দ খেৰকটাৰীক লৈ তেওঁ উত্তৰ-বিজ্ঞানীৰ পিনে গতি কৰিলে আৰু বাকীকেইজনক নিজৰ গাওঁ অঞ্চলত কাম কৰিবলৈ পঠিয়াই দিলে। ইয়াৰপৰাই তেওঁ বাটত দুই-এক ডেকাক বুটলি লৈ নেপালৰ পূব সীমান্তইদি ডিব্ৰুগড়ৰ দক্ষিণ সীমান্তলৈ বাওনা হ’ল। এইবিলাক অচিনাকি ঠাইতো তেওঁ বন্ধুৰ পাতি নিজৰ বহুমুখী গুণ-গৰিমাব দ্বাৰা অনেককেই মুগ্ধ কৰিছিল।

অজান্তিমূলক ঘূৰি বিমুগ্ধসাদ দত্তৰা অঞ্চলত আৰু বৰনগৰ অঞ্চলেদি হাউলিৰ পিনে আছে। হাউলিত তেওঁ এজন অকৃত্ৰিম কমী লগ পাই যায়। তেওঁ ক্ৰীডমেশ বড়ো, ঘৰ হাউলিৰ ওচৰৰ হেলনাৰ-পামত। এইজন যুৱকক লগত লৈ তেওঁ বৰপেটাৰ উত্তৰ অঞ্চলটিত তহল দি, বাইজক গোপনে বুজায়, সাংস্কৃতিক আৰু ঐতিহাসিক গৱেষণাতো আত্মনিয়োগ কৰে আৰু সেই গৱেষণাবে এটি ডক্ক বিচাৰি তেওঁ মঠনগুৰিৰ উত্তৰে থকা জংৰং নামৰ সৰু নৈখনৰ পাৰলৈ যায়। জংৰং পৰিছে এখনি সৰু ব্ৰিলভ

আক সেই বিলখনবপবাই ওলাই নানি অহা নৈখনেই বেঁকী
নথী ।

সেই সময়তে পশ্চিমবঙ্গৰ শ্ৰীশাশীলাজাল দাসগুপ্তই অসমৰ অ'ড-
ড'ড ঘূৰি বিপ্লৱী সংগ্ৰামৰ অহুসন্ধান কৰি ফুৰে । তেওঁ অতিবাকি-
ভাবে কেৰাজনো সেই সময়ৰ বিশিষ্ট কংগ্ৰেছী বাহুবৰ দৰেই আজহী
খাই কলিকতাব পিনে গুচি যায় ।

বাভাৱেৰ পুনৰ নলবাৰীলৈ গৈ বেজশৰত সোৱায় আক শ্ৰীনবীন
চক্ৰ মেধিব দৰত আত্ম-গোপন কৰি বয় । তেওঁ অহা গম পাইয়ে
মেধিব জীয়াবী কনকলতা আগবাঢ়ি আহি তেওঁৰ কাষত থিয় হৈ
ব'ল । সুখ বিয়ল, চকু চলচলীয়া ।

“কনক কি হ'ল ?

“একো ছোৱা নাই ।”

কনকৰ চকুৰে চকুপানী বৈ গ'ল । তেওঁ হাতত ধৰি আনি
কনকক নিজৰ কাষত বহুৱাই ললে ।

“কোৱাচোন কি হৈছে ? পাৰ্টিৰ কাৰ্য্যসূচী কেনেভাবে কপায়িত
কৰা হৈছে ?”

কিছু সময় নিমাতে থাকি কনকলতাই কলে, “আগুনি গুচি
যোৱাত মোৰ মনটো খুব বেয়া লাগিল । আপোনাক বিচাৰি গলোঁ,
ভিনিহীৰ কি যে খং ।*

কলাকাৰ বাভাই কনকলতাৰ গাত হাত বুলাই দিলে । ছন্নোবো
প্ৰাণত নিহৰণ উঠিল ।

“পিচত ?” বাভাই সুধিলে ।

“মই কিন্তু নিৰ্ভয়ে কলোঁ, তেওঁক মই মনেদি স্বামী বৰণ কৰিছোঁ,
তেওঁৰ লগত মই যাম ।”

* ঐউপেন্দ্ৰ বৰ্মন কনকলতাৰ ভিনিহীয়েক । তেৱোঁ বিপ্লৱী কবিউনিষ্ট
পাৰ্টিৰেই তেতিয়া এজন সভ্য । কনকলতাৰ বাইদেৱেক শ্ৰীমতী কমলাক তেওঁ
বিবাহ কৰিছে । এতিয়া এওঁলোক নলবাৰীত থাকে ।

বাতাব তুলনাত কনকলতাৰ বয়স বহুত কম। বৰ্মন বৰ আচৰিত হৈ পৰিল। ইমান কম বয়সৰ ছোৱালী এজনীয়ে বয়সীয়াল বাতাৰ প্ৰতি আকৃষ্ট হব! পিচ মুহূৰ্ত্ততেই বৰ্মনে উপলব্ধি কৰিলে যে বিপ্লৱী শিল্পীজনাৰ বহুমুখী গুণতহে থুলশালীয়েক মুগ্ধ হৈছে। পিচত আক ডেওঁ একো আপত্তি নকৰি গুণৰ পূজাবিনী কনকলতাক প্ৰশংসাহে কৰিলে।

তেতিয়া বাতি নিস্তৰ্দ্ধ হৈ আহিছে। পিৰালিবপৰা কনকৰ বাপেকে মাতি কলে, “তেখেতক ভাত-পানী দে, দেবি কৰিব নালাগে, কাৰণ তেখেত ভাগকৰা।”

খাই-বৈ উঠি যেতিয়া বাতা ওলে তেতিয়া ডেওঁৰ প্ৰথম পত্নী প্ৰিয়লতালৈ মনত পৰিল। সেই প্ৰিয়াই যেন কনক কান্তিৰে ডেওঁক কলেহি—“মই আপোনাক বৰণ কৰিছোঁ; মই সবগবপৰা ঘূৰি আহিছোঁ, হোমৰ বহিৰ পৰিবৰ্তে বিপ্লৱৰ বহিৰ মাজত আমাৰ পৰিণয় হওক।”.....

কনকলতাৰ আলপৈচানতে ডেওঁ তাত এসপ্তাহ থাকিল। তাৰ পিচত এদিন বাতি নৌ-পুৱাওঁতেই বিশাল পৃথিবীৰ বুকুত পুনৰ অনিশ্চিত যাত্ৰা আৰম্ভ কৰি দিলে।

ছদিনমান পিচত কনকলতায়ো অকলশৰে বাপেক-মাকৰ ঘৰত থাকিব নোৱাৰি ডেওঁক বিচাৰি ওলাল। নলবাৰীৰপৰা ডেওঁ বৰমাইদি টিহু ওলালগৈ আৰু পাৰ্টিৰ কৰ্মীৰ ঘৰত বাতি অ’ত-ত’ত বৈ পুনৰ বৰমা পালে। কনকলতাৰ সেই গোপন অভিযানৰ কথা বাতায়ো গোপনে খবৰ পালে। প্ৰণয়ৰ আকৰ্ষণৰ বলতেই ছয়ো দীঘেলীত পুনৰ লগ হ’ল আৰু পৰম তৃপ্তি আৰু মহান অমুপ্ৰেৰণাত ছয়ো খোজৰ পিচত খোজ পেলাই এক অমৰ জীৱনৰ পাতনি মেজিবলৈ আগবাঢ়ি গ’ল।

টিহু পাৰ হৈ মুছলপুৰ, বৰমচাৰী, খাৰাধৰা গঢ়েমাৰী, আনন্দপুৰ, জালাহ, ভেবলা, আবকৰা, অকলী, শিলবাৰী; বাঘমাৰা, কপাহী,

লেখো আদি অসংখ্য গাওঁ অভিভূত কৰি বিজ্ঞানীৰ উদ্ভব অকলম
বাজলমডোবা-চামখাইবাবীত জিবদি ললেগৈ। এই পৰিত্ৰ ঠাইতেই
বাইজব উলাহ-মালহব মাজত ছয়োবো বিবাহ সম্পন্ন হ'ল।
কনকলতাই বিষ্ণুপ্ৰসাদব ডিঙিত মাল্য প্ৰদান কৰি সেৱা কৰিলে।
সাহিত্যিক-কলাকাৰ বিপ্লৱীজনব এটি নতুন জীৱন আবৃত্ত হৈ গ'ল।

আত্ম-গোপনৰ আগব সময়ছোৱাত তেওঁ যি লিখিছিল, যি
আঁকিছিল, এতিয়া যেন তাত জোৱাবহে উঠিল। গীত, কবিতা,
গল্প, নাট, গৱেষণামূলক প্ৰৱন্ধ—অনেক লিখিলে। কিন্তু পুলিচব
হাতত ধৰা পৰাব ভয়ত সেইবোৰ অ'ত-ত'ত লুকাই থলে। তেওঁৰ
বক্তৃতাবিলাকো আছিল একোটি গৱেষণামূলক প্ৰৱন্ধব দৰে।
বাজনীতিব মাজতো তেওঁৰ কলা-সংস্কৃতিব জীৱনধাৰাব এটি অখণ্ড
সোঁতে তেওঁক সদায় বুকাই ৰাখিছিল।

চামখাইবাবীৰপৰা কনকলতাক লগত লৈ তেওঁ উদ্ভব কামৰূপেদি
গৈ মুছলপুৰ অঞ্চলত সোমায়। এই অঞ্চলব লামিদাবা গাৱঁত
তেওঁলোকে কালিকুমাৰ ব্ৰহ্মৰ ঘৰত জীমতী মোহিনীবালা বাভাক
লগ পায় আৰু তেওঁলোকৰ ভিতৰত এটি আত্মীয়তা গঢ়ি উঠিল।

ইয়াৰপৰা সপত্নীক বাভাদেৱ উপাশাসৰ নায়ক-নায়িকাৰ দৰে ধুবি
ফুৰে। নাৰী সংগঠনত তেওঁৰ পত্নীয়ে মনোনিবেশ কৰে। বিখ্যাত
লেখক জেক্ বেগডুইনৰ “China sharked the world”—
(চীনে জগতখন জোকাৰি কঁপায়) নামৰ ইংৰাজী কিতাপখনব
কোনো কোনো কাহিনী বাভাই কনকলতাৰ আগত সাৱলীল ভাৱে
বুজাই কয়। কনকলতাৰ প্ৰেৰণাতে তেওঁ এদিন সৃষ্টি কৰিলে অল্পপম
গল্প-পুথি “সোণপাহি”। সোণত সূৱগা চৰোৱাৰ দৰে তেওঁৰ লিখনি
অবিৰাম গতিত চলি গ'ল।

ছয়ো পুনৰ বিজাৰ্ভব দক্ষিণ সীমাইদি গৈ চৈবাবী অকল
বাঘমবা বজাৰ আদি পাৰ হৈ শিলবাবীয়েদি বেতবাবী ওলালগৈ।
ধৰ্মকান্ত বড়ো, পুপ বসুমতাৰী আদি বিপ্লৱী কৰ্মীসকলব লগত

পুনৰ দ্বিগিত হৈ গোহালপাবাৰ উত্তৰ অঞ্চললৈ বাওনা হ'ল আৰু
 দত্তমা আদি গাৱঁত বৈ বৈ বিলাতবি গাওঁ গায়গৈ। তাতেই পৰমানন্দ
 ব্ৰহ্ম নামৰ এজন বিখ্যাতী লোকৰ ঘৰত আত্মগোপন কৰি—আছিল;
 কিন্তু কেইদিনমান পিচতে অৰ্থাৎ ১৯৫০ চনৰ ১৭ জুলাইৰ দিনা
 আচৰিতে সশস্ত্ৰ পুলিচ বাহিনীৰ দল এটাই তেওঁ থকা ঘৰটো
 ঘেৰাও কৰি তেওঁক আৰু তেওঁৰ সহধৰ্ম্মিনীক আটক কৰিলে।

...“মোৰ অজ্ঞাতবাস জীৱনত বিবাঁট পৰ সৃষ্টি কৰি, বিবাঁট
 শকতিৰ সাধনা কৰোঁ। এই শকতি বাইজৰ বাজছৱা শকতি,—বি
 শকতিয়ে বিধাতাকো টলাব পাৰে।...তত্পৰি মোৰ শিল্প সাধনা
 আছেই। অজ্ঞাতবাস মোৰ শিল্পী-জীৱনত এটি অজ্ঞাত অধ্যায় অৰ্জন
 কৰোঁ,—যাক অধ্যয়ন নকৰিলে মোৰ শিল্পী-জীৱন অপূৰ্ণ থাকিবহেঁতেন।
 জনতা অকুৰন্ত কলা-শিল্পৰ ভঁৰাল।”...

প্রায় পাঁচ বছৰকাল বাতানেৰে আত্মগোপন কৰি জনতাৰ
 মহাসাগৰত সাঁতুৰি, জনতাৰ অকুৰন্ত কলা-ভাণ্ডাৰ জনতাকেই বিলাই
 দি আত্ম-ভূষি লাভ কৰি শেষত সহধৰ্ম্মিনীৰে সৈতে ধুবুৰী জেলত জিৰণি
 লবলৈ হেঙকাৰ্ পিন্ধি জীৱন যাত্ৰাৰ আন এটি অধ্যায়ৰ সূচনা
 কৰিলে : সা-ৰে-গা-মা-পা-ধা-নি—

বিষ্ণু বাভা, এতিয়া কিমান বাতি

ইটালিৰ খ্যাতনামা চিত্ৰকৰ আৰু শিল্পী মাইকেল এঞ্জেলোৱে বাস্তবোৰত পৰি এবছৰ কালহে আত্মগোপন কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। তেওঁ সেই মহান দেশৰ টানেৰ্কি নামৰ ঠাইত ১৪৭৫ খৃঃত উপজিছিল আৰু কলাকাৰ হৈও তেওঁ দুঃসাহসিক বিপ্লৱী আছিল। সেই যুগৰ সমাজ-ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে জনগণক বিপ্লৱগামী কৰা যুঁজি শাসক-শ্ৰেণীয়ে তেওঁক কাৰাবন্দ কৰি থবলৈ বিচাৰিছিল। আমাৰ কলাকাৰ বাস্তাদেৱৰ যেনেকৈ অনেক চিত্ৰ, অসংখ্য লেখা হেৰাই গ'ল, সেইদৰে সেই শিল্পীজনাবোৰে অনেক সৃষ্টি হেৰাই গ'ল। এঞ্জেলোৱে শিল্পৰ বুকুতো মূৰ্তি কাটিছিল। তেওঁ হেনো 'কিউপিড'ৰ মূৰ্তি এটি শিলত অতি বিতোপনকৈ সাজিছিল, পিচত সেইটো কেনি গ'ল, ক'ত হেৰাল তাৰ কোনো সন্ধান পোৱা নগ'ল। কিন্তু এইজনা ইটালীয় শিল্পীৰ শিল্পকলাত নাবী বৰ্জিত আছিল আৰু তেওঁ আমাৰ কবি বন্ধুনাথ চৌধাৰী আৰু বতীশ্ৰনাথ চক্ৰবাৰ দৰে চিৰকুমাৰ হৈ জীৱন অভিবাহিত কৰিছিল। ১৫৬৪ খৃষ্টাব্দত তেওঁৰ মৃত্যু হয়।

বাস্তাদেৱ কাৰাবন্দী হোৱাৰ পিচত তেওঁ লিখা বহুত গল্প-প্ৰবন্ধ, নীতি অজ্ঞাতবাসৰ সময়ত ব'ভে-ভ'ভে এৰি থৈ আহিছিল, পিচত সেইবোৰ সম্পূৰ্ণৰূপে তেওঁৰ হাতত নপৰিল। চোৰাংচোৱা আৰু

পুলিচ-মিলিটাৰীৰ নিৰ্যাতনৰ ভয়ত সেইবোৰ কোনো কোনো লোকে
পুৰি পেলালে আৰু কোনো কোনোৱে হয়তো মাটিৰ টেকেলিত
ডবাই বাৰীৰ চুকত বা বাঁহৰ ডলত পুতি থলে। এনেকৈয়ে তেওঁৰ
বহুত অৱদান লোপ পায়।

বিষ্ণু বাৰ্তা বন্দী হোৱাৰ আগতে তালেকেইজন নেতা আৰু বিপ্লৱী
কৰ্মী বন্দী হৈ জেলত লোমাইছিল। তেওঁলোকৰ কল্পনা আৰু আশা
আছিল যে তেওঁলোকৰ বৈপ্লৱিক কাৰ্য্যসূচীয়ে অদূৰ ভবিষ্যতত বঙা-
বাজ স্থাপন দিঠকত পৰিণত কৰি তুলিব। কিন্তু জেলৰ ভিতৰত
থাকি যেতিয়া তেওঁলোকে খবৰ পালে যে বিষ্ণুপ্ৰসাদে নবীন মেধিৰ
জীৱনী কনকলতাক বিয়া কৰাইছে তেতিয়া তেওঁলোকৰ অনেক
ভিতৰতে ক্ৰোধ আৰু উম্মাৰ সৃষ্টি হ'ল। সেই কথাটো লৈ নগাওঁ
জেলৰ কমিউনিষ্ট বন্দীসকলৰ মাজতো আলোচনা চলিল। বিপ্লৱী
বাৰ্তা তেতিয়া অজ্ঞাতবাসত।

এই আলোচনাই গৈ শেষত এটি বড়বড়ৰ ৰূপ লয়। দুজনমানে
কৈ উঠিল যে বিপ্লৱ-ৰণৰ ভিতৰত বাৰ্তাৰ নিচিনা এজন নেতাৰ
প্ৰণয়কাৰ্য্যই বিপ্লৱক দুৰ্বলহে কৰিব আৰু তেওঁৰ অনুগামীসকলক
আগুণখে নিব। গতিকে এনে লোকক হত্যা কৰি পেলোৱাই সমস্ত
সমাধানৰ মূল পথ। জেলতেই গুপ্তভাবে কেবাদিনো আলোচনা
চলিল। ইতিমধ্যে বৰপেটা হাউলীৰ উমেশ দাস নামৰ বিপ্লৱী যুৱক
এজনক নগাওঁ জেলত আৱদ্ধ কৰি থৈছিল। তেওঁ বিষ্ণু বাৰ্তাৰ এজন
গুণৰ পূজাৰী। অহকাণে পহকাণে বড়বড়ৰ কথাটো তেওঁৰ কাণত
পৰিলগৈ। পুনৰ সেই বড়বড়ৰ গুণ-গুণনি।

উমেশ দাসে মবসাহ কৰি গৰজি উঠি কবলৈ ধৰিলে যে এই
বিবাহ একপক্ষীৰ নহয়। কনকলতা আমাৰ মহান নেতাজনাৰ
গুণ-গৰিষাত যুগ হৈ তেওঁৰ চৰণত পৰি গৈছিল—দাসী হবলৈ;
তেওঁৰ বৈপ্লৱিক কৰ্মৰ সঙ্গী হবলৈ, তেওঁৰ ছখ-কষ্ট, যত্নাৰ ভাগী
হবলৈ আৰু শেষত আমাৰ দেৱোপম পুৰুষজনৰ সহধৰ্মিণী হবলৈ।

সেইমতেই বাইজক সাক্ষী কবি ছয়োকো বিবাহ-পাশত আবদ্ধ কৰা হৈছে। তেওঁলোকৰ মিলনে বিপ্লৱক আগুৱাই নিছে, শিল্পী বিষ্ণুপ্ৰসাদক তেওঁ প্ৰেৰণা দিছে; নহলে তেওঁ পুলিচৰ হাতত ধৰা পৰি গ'লহেঁতেন। জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালাৰ যুঁজুৰ বাতৰিয়ে তেওঁক বাককৈয়ে বিচলিত কৰিছিল, তেওঁ পুলিচৰ হাতত ধৰা দিবলৈও মন মেলিছিল; কিন্তু সকলোকে বন্ধা কৰিছে দেৱী সদৃশ কনকলতাই।

বিপ্লৱী কয়দীসকল ভেতিয়াহে সৃষ্টি হ'ল। কেবাজনেও বাতাল সন্মুখে অদৰকাৰী মন্তব্য দিয়াত নিজে নিজেই লাজ পালে, চুই এজনে ক্ষমাও খুজিলে। ইয়াৰ পিচৰপৰা সকলো বন্দীৰে তেওঁৰ প্ৰতি প্ৰজ্ঞা বাঢ়িবলৈ ধৰিলে আৰু তেওঁৰ বহুখুৰী প্ৰতিভাৰ ওচৰত মূৰ দৌৱালে।

যুগৰ পুৰুষ একোজনক সেই যুগৰ সকলো লোকে একেদিনাই বুজিব নোৱাৰে। কাৰ্লমাক্সৰ অজুগামী বাৰ্নষ্টাইন, কাউট্‌স্কি, প্লেখানভ আদি বুদ্ধিজীৱী লোকসকলেও মাক্সৰ অনেক লিখনিৰ তাৎপৰ্য্য বুজিব পৰা নাছিল। তেওঁৰ আদি জীৱনৰ লিখনিসমূহ এশ বছৰমানলৈ অনাদৃত হৈ আছিল। ১৯০২ চনতহে জাৰ্মানীৰ মাক্সবাদী পণ্ডিত ক্ৰাজমেহ'ৰ্ভে 'Ans dem Literarischen Nachlass' নামৰ গ্ৰন্থত পোনতে আংশিকভাবেহে প্ৰকাশ কৰিছিল। ১৯৩৫ চনত ছোভিয়েট কছিয়াৰ 'আদাৰ্ভাৎস্কিজ' নামৰ এজন বিত্থোৎসাহী লোকে মাক্স আৰু এঞ্জেলছৰ লিখনীসমূহ এঘাৰটা খণ্ডত প্ৰকাশ কৰে। ১৯৬৮ চনত জাৰ্মান ডেমোকেটিক বিপ্লৱিক ৪১টা খণ্ডত সম্পাদনা কৰি উলিয়ায়। ইয়াক চমুকৈ নামকৰণ কৰা হৈছিল 'Marx-Angels Werke' ইয়াৰ এভেভিয়েচন MEW.

মাক্সৰ দৰ্শনত গভীৰ জ্ঞান থকা বিপ্লৱী বিষ্ণুপ্ৰসাদে সেইসকলৰ লেখা অধ্যয়ন আৰু অঙ্কীকৰণ কৰি সুপণ্ডিত হৈ উঠিছিল। তেওঁৰ মাক্সবাদৰ দীক্ষা অসম তথা ভাৰতৰ সাম্যবাদী আন্দোলন আৰু

বিপ্লৱৰ বুৰঞ্জীত এটি স্মৰণীয় সোণালী অধ্যায়। তেওঁ যুঁজি পাইছিল আৰু এোপেৰে উপলব্ধি কৰিছিল যে বৈৰম্যৰ ভাব সমাজবন্দৰ দানবীৰ শোষণ, অভ্যাচাৰ, উৎপীড়ন আদি ধ্বংস কৰিব নোৱাৰিলে, সাংস্কৃতিক সমাজ এখনৰ পাতনি কেতিয়াও হৰ নোৱাৰে; সৰ্ব-মানৱৰ কল্যাণময়ী সমাজ স্থাপন মকছুমিব মৰীচিকা। কলাকাৰ বাস্তৱ অজ্ঞাতবাসৰ কাহিনীসমূহে সেই সময়ৰ সীতিকাব, শিল্পী-সাহিত্যিক, চিন্তানীল, দেশ-প্ৰেমিক সকলোৰে মাজত এটি আলোড়নৰ সৃষ্টি কৰে। খ্যাতিমান সাহিত্যিক বীৰেন্দ্ৰকুমাৰ ভট্টাচাৰ্য্য ৰচিত “বিষ্ণু বাতা, এতিয়া কিমান বাতি” সেই সময়ৰ অসমীয়া কাব্য-সাহিত্যৰ এটি চিৰন্তন দিগ্‌দৰ্শন। ভট্টাচাৰ্য্যদেৱৰ অমৰ লিখনৰ ই এপাহি চিৰ-সুৰভিত, কালজয়ী কবিতা :

“বিষ্ণু বাতা, এতিয়া কিমান বাতি,
 তুমি সাৰে আহা সাৰে আহো আমি
 আৰু সাৰে আছে ঐতি।
 বিহুৰ ভলিত চিফুং বাঁহীৰ ককণ সুৰ।
 বড়ো গাভৰুৰ নাচোনৰ ভাল ভাগে,
 জনতাৰ চকু চকুৰ পানীৰে পূৰ।
 মাজ নিশা কোনে বাজ-আলিয়েদি
 আক্ৰোশ কৰি দাঙ,—
 ‘বিষ্ণু বাতা নাই।’
 নিজান চেলত তুমি সাৰে আহা,
 সাৰে আছে ক্ৰুৰ ইটাৰ দেৱাল,
 বন্দী ভোৱাৰ কৰ্ঠৰ সুৰ
 নাচোনৰ লয়লাস।
 তুমি সাৰে আহা, সাৰে আছে আৰু
 জাগ্ৰত জনতা, নিজাবিহীন বাতি।
 বিষ্ণু বাতা, এতিয়া কিমান বাতি,

বিহু পথাৰত বৈ আহোঁ আমি, বৈ আহে
এয়া মনোবহা সখী !

ৰাজপথ জুৰি নৱ উদ্বোধন-ধ্বনি,
হেজাৰ জনৰ অবিৰাম কুকলি ।

সকলোৰে মুখ প্ৰফুল্ল-মুখৰ আজি ই বিহুৰ বাতি—

“কাৰাগাৰৰ দাব কেতিয়া মুকলি হব ?

বন্দী সৃষ্টিয়ে কেতিয়ানো প্ৰাণ পাব ?”

প্ৰাণহীন আজি গীত-মাত-স্বৰ

—প্ৰাণহীন বিহুতলি !

বন্দী শিল্পীৰ বেদনাত জাগে,

বঙা জীৱনৰ উদ্গাদনা,

সঁচা আবেগৰ বোল !

মাজনিশা কোনো মৰিশালি জুৰি চিঞৰি উঠে—

কল্লোল ! বহু জীৱনৰ কল্লোল !

‘ডাছ কেপিটেল’ এঘাৰ পৃষ্ঠা বাকী,’

মাজনিশা কোন ত্ৰিনয়নে পঢ়ে,

পোহৰ ! পোহৰ !! উদয়াচলত বৰি ।

নৱ-জীৱনৰ প্ৰবেশ দাবত

ইতিহাস ব’ল সাক্ষী !

বিকু বাতা, আকৌ তুলিকা লোৱা,

ইটাৰ দেৱালত আঁকি বোৱা সেই ছবি,

যি ছবিত ফুটে হেজাৰ শিল্পীৰ উত্থান,

অখ্যাত জনৰ আশা আবেগৰ বোল ।

ইটাৰ দেৱালত জিলিকি উঠিছে

‘ডাছ কেপিটেল’ৰ সপোন !

শেষ নিশা কোনে ৰাজপথেদি বিড়িয়াই কৈ বান

“অখ্যাত জনৰ বোল লাগি হ’ল,

হেঙুল-হাইতাল বঙা ।”

ভুমি সাৰে আছা আক সাৰে আছে

ভোমাৰ ভুলিকা জীৱনৰ চিবসখী ।

ভুমি ব’ত আছা, সৰু কাৰাগাৰ,

থিয় একেখনি ইটোৰ দেৱাল ।

আমি ব’ত আছোঁ বৰ পোতাশাল

শত নাগ-পাশে বঙা ।

ভোমাৰে আমাৰে বিহু সন্মিলন হবলৈ বেজি নাই,

হিয়া-হালধিৰে দেহ-মন ধুই,

আমি গোট খাম নৱ-জীৱনৰ পুৱা ।

বিষ্ণু বাভা, সোৱা ঘূৰণীয়া বেজি,

বঙা মুখ ফুটে সঁচা আবেগত

মুক্তিৰ কঁপনি !

শেষ নিশা সেয়া অখ্যাতজনৰ সমদল সমাগত,

সমস্বৰে ফুটে, ‘পোহৰ ! পোহৰ !!’

জীৱনৰ জয়ধ্বনি !!!

ধুবুৰীৰ বন্দীশালত শিল্পীজনাই কয়দীৰ জীৱন অধ্যয়ন কৰিলে ।
গবীৰ, নিপীড়িত লোক কোনো এটি সাধাৰণ দোষতেই কাৰাকন্ড
হলে তেওঁ সমাজৰ নিন্দাৰ পাত্ৰ হয়, সেই পোতাশালৰপৰা
ওলালেও তেওঁ সমাজত অতি অনাদৃত, অৱহেলিত জীৱন যাপন
কৰিব লগা হয় । কিন্তু কেইজনে বিবেচনা কৰে, তেওঁ সঁচাকৈয়ে
দোষী নে ? নাইবা কেনে পৰিস্থিতিত তেওঁ সমাজে দোষীৰ বুলি
ভবা কাম কৰিব লগা হৈছিল ? মানৱ-দৰদী বাভাই কিন্তু এই নিঃশেষ
নিৰ্দীত কয়দীৰ জীৱনী অধ্যয়ন কৰিবলৈ ধৰে আৰু কেনেকৈ
সাধাৰণ দোষতেই একোজন সবল-সহজ লোক কঠোৰ কাৰাদণ্ডত
দণ্ডিত হয়, তাৰ অলেখ উদাহৰণ তেওঁ কাৰাগাৰৰ ভিতৰতে
পায় ।

তেওঁ লিখি থৈ গৈছে : “গৌৰাং বক্তৃতাল। চাহ-বাগানৰ
বহুৱা। কোনো বিশেষ মাৰাশ্বক দোৰ নাই, অখচ মাহজীৱন
কাৰাবাস। তেওঁৰ জীৱনকে কেন্দ্ৰ কৰি লিখা “কুৰি বছৰ
জেইল।”

হৰেন বিলাসীপাৰা অকলৰ হোজা চহা; গাৱলীয়া। তেওঁৰ
সৰলতাৰ কাৰণে তেওঁ কাৰাদণ্ড ভোগে। তেওঁক লৈয়েই “মামীৰ
হাব।”...

এইদৰে আজি আইনৰ কুটিল মেৰপাকত পৰি কিমান
নিৰ্দোষীয়ে বিনাদোষে কাৰাগাৰৰ নৰক-মন্ত্ৰণা ভোগ কৰিছে!
জেলৰ অভ্যন্তৰলৈ নগলে বাহিববপৰা কোনেও গম নাপায়।”...

ৰাভাদেৱে “কুৰি বছৰ জেইল” আৰু “মামীৰ হাব” এই
দুটা গল্প ধুবুৰী কাৰাগাৰতেই ৰচনা কৰে। “সোণপাহী”
নামৰ তেওঁৰ অল্পপম গল্পৰ পুথিত এই দুয়োটা গল্প সন্নিবিষ্ট
হৈছে।

ধুবুৰী জেলত তেওঁৰ সহধৰ্মিণী শ্ৰীমতী কনকলতাও আছিল।
জেল-জীৱনৰ দুখৰ মাজতো শ্ৰীমতীয়ে মিচিকীয়া হাঁহিৰে তেওঁক
দৈনিক একোবাৰ সংবৰ্ধনা জনাইছিল। সেই সুন্দৰ পৱিত্ৰ হাঁহিত
ৰাভাদেৱৰ শিল্পী জীৱনটো মুগ্ধৰিত হৈ উঠিছিল। অধ্যয়ন কৰিবলৈ,
লিখিবলৈ, আঁকিবলৈ তেওঁৰ প্ৰবল হাবিলাস জাগ্ৰছিল কিন্তু সেয়া
যে জেইল! ৰাজ-জগবীৰাক বহুল জগতবপৰা বিচ্ছিন্ন কৰি শাস্তি
দিয়াটোহে কাৰাগাৰৰ উদ্দেশ্য। জেলে বিচাবে মানুহজন অদ্বুতও
হওক, কিন্তু চিৰহাস্ত, চিৰপ্ৰক্লিষ্ট বিষ্ণুপ্ৰসাদক কাৰাকততাই
এচুলিমানো লৰাব নোৱাৰিলে। জেলৰ অধ্যয়নো সীমাবদ্ধ তথাপি
লিখাৰ সুবিধা তেওঁকিছু পাইছিল। সেই সময়ত জনজাতি উন্নতিৰ
বাৰে পতা ট্ৰাইবেল-কমিছনলৈ তেওঁ এখন কাৰ্য্যসূচী পঠিয়াই-
ছিল; কিন্তু সেইখন কমিছনৰ হাতত নপৰিল। সমগ্ৰ অসমৰ
জনজাতিৰ লগত ওতঃপ্ৰোতভাবে হৃদয়ৰ সন্ধ পাত্তি থকা শিল্পী

পৰাকীৰ্ণে সেইসকল আভিৰ উন্নতিৰ বাবে কবিত্বজনীয়া অলেখ কাৰ্য্যৰ ইন্দ্ৰিও ভাত আছিল।

জেলন্ত থকা কালত তেওঁ এজন অতি সবল নিবন্ধৰ লোক জন পাইছিল, নবহত্যা অপৰাধত অপৰাধী কৰ্ম্মী। তাৰ নাম আছিল মদন চৌহান। অকৃত্ৰিম ক্লময়ৰ এই লোকজনৰ মেল খাই থকা প্ৰেমৰ চুৱাবখনেৰে প্ৰবেশ কৰি বিকুপ্ৰসাদে নিজকে নিজে প্ৰশ্ন কৰিছিল :

মটনাটো অতি কৰণ। মদনে উচুপি উচুপি কৈছিল : “...মোৰ দেউতা আছিল চাহ বাগানৰ কুলিৰ চৰ্দাৰ। তেওঁ আছিল সাহসী আৰু অতি প্ৰভুভক্ত। ইংৰাজ চাহাব মেনেজাৰজনৰ দেউতা আছিল অতি প্ৰিয়পাত্ৰ আৰু বিশ্বাসী। দেউতাই বাগানত কাম কৰা দেখি মোৰো কবিত্বৰ মন গ’ল। দেউতাক কথাটো কলৌ, দেউতাই কল্পক ভাবিলে। মই তেওঁৰ মুখৰ পিনে চাই আছিলোঁ। তেওঁৰ মনটো যেন সুপ্ৰসন্ন নহয়। তেওঁ কৈ উঠিল—হব, কবিত্ব, বাগানতেই আমাৰ জীৱন, ইয়াতেই আমি জীওঁ, ইয়াতেই আমি মৰোঁ, আমাৰ শেষ নোহোৱা কৰ্ম্মশক্তি আমি ইয়াতেই শেষ কৰোঁ।

“মই বাগানৰ কামত সোমালোঁ, কাম কৰি খুব ভাল লাগিছিল ; আৰু খুব ভাল লাগি গ’ল যেতিয়া মই—” সি বৈ গ’ল। গভীৰ স্বৰেৰে বাতাই প্ৰশ্ন কৰিলে—“তাৰ পিচত ?”

“তাৰ পিচত, তাৰ পিচত মই লগ পালোঁ দেখিলেই দেহমন জ্বৰপৰা চম্পাক। মোৰ কাম কৰিবলৈ এটি শক্তি আছিল। কঠোৰ প্ৰয়াস কৰিলেও যেন মোৰ ভাগৰ নালাগে। চম্পাই দেখোঁ মোৰপিনে আকুলভাবে চায়। মই বুজিলোঁ, তাই মোক ভাল পাইছে। কিন্তু এই কথাটো বুজি পোৱাৰ আগতেই তাইক যে মই কিমান ভাল পাই গৈছিলোঁ ! এনেকৈয়ে ছয়ো একেলগে বাগানত কাম কৰি কবি যুবৰ দাম দাঙি পেলালোঁ। কামৰ শেষত একেলগে বহি চোপা

খাওঁ। 'আনন্দত হুৱো বিজোৰ হৈ খাওঁ। মনত কিছু লাজ লাগিলেও দেউতাক এদিন কৈ পেলালোঁ যে চম্পাক নাপালে মই কাকো বিয়া নকৰাওঁ।

“দেউতা নিমাত। ময়ো আনমনা হৈ ভোগবামৰ ঘৰলৈ গুচি গলোঁ। সি মোৰ বহু। বাতি ভাব ঘৰত আঁদল বজালোঁ, নাচিলোঁ আৰু চেৰাপ খালোঁ। কেইদিনমান পিচতেই শুনিলোঁ মোৰ চেনেহী চম্পাব বিয়া কোনোবা এজন আঁঠিনাকি মাহুহৰ লগত।...

“মোৰ মনটো ভাঙি গ’ল। মই মাহুহ গুচি পশু হৈ পৰিলোঁ। নিচা খাই খাই বিবেচনাবিলাকো হেৰুৱালোঁ। চম্পাব মুখৰ ছবিয়ে মোক বলিৱা কবিলে।...

“বহুত কথা, কিমান কম? এদিন বাতি নিচাত জ্ঞানশূন্য হৈ ঘৰলৈ উলটিছোঁ।...ষিটমিটীয়া এন্ধাৰ, জুৰি চাঁলেও একো নেদেখি। হাতত থকা থুকুৰিখন টানকৈ ধৰি খোজ পেলাইছোঁ। কিহবাই পিচপিনৰপৰা কাপোৰত দেখোম টানিলে। ভাব হ’ল—ভোগবামহঁতৰ ক’লা কুকুৰটোৱে নিশ্চয় কাপোৰত কামুৰি ধৰিছে, সি এনেকৈ বাগানৰ অনেক লোকক কামুৰিছে। ঘূৰি নাচাই ঘেচকৈ থুকুৰিখন জোৰেৰে পিচলৈ মাৰি দি বেগাই আহি ঘৰ সোমালোঁ। থুকুৰিখন কাষতে থৈ শুই পৰিলোঁ।

“পিচদিনা বাতিপুৱা সাৰ পোৱাৰ লগে লগেই দেখিলোঁ পুলিচ-দাবোগা যমদূতৰ দৰে আমাৰ ঘৰৰ পিনে আহিছে। লগত বাগানৰ আৰু দুই-চাৰিটা বহুৱা।

“কোনোবা এজন, আমাবেই বহুৱা মাহুহে, বৰ বেজাৰ আৰু গুত কৈ উঠিল—“মদন, তই অনাহকতে ভোগবামৰ ভনীয়েকক খুন কৰিব নালাগিছিল, তোৰ এতিয়া কাঁচী হব।”

তেতিয়াহে মোৰ জ্ঞান হ’ল যে কুকুৰ বুলি মদৰ নিচাত মই ভোগবামৰ ভনীয়েককহে মাৰিলোঁ।

“আদালতত মই সঁচা কথা কৈ কলোঁ। মোৰ জেল হ’ল কুৰি

বহু। কিন্তু মোৰ পৰম ভাগ্য যে এই নকলৰ মাজতো মই আপোনাব
দৰে দেহতা এজনক লগ পাইছোঁ।”

কিন্তু কাৰাগাৰৰ মাজৰ দিনবোৰ দীঘলীয়া যদিও ক্ৰমাৎ ধৰে হৈ
আছে। দিন আৰু বাতিৰ যেন পাৰ্থক্য একো নাই। সেই-একেই
প্ৰাচীৰে গঢ়া কক্ষতা। কমলী বাতাব চবাইব দৰে মুকলিমূৰীয়া
মনটো কাৰাগাৰৰ প্ৰাচীৰৰ ভিতৰেই গুৰি-গুৰি উঠে। মানৱ
সমাজৰ ‘সমস্যাৰ উল্লুংঘনি’ পুৰি পেলাবলৈ তেওঁৰ উৎকট হাবিলাস
জাগে। তেওঁৰ বিপ্লৱী মনটো পুনৰ বিপ্লৱৰ ভাৰত উদ্ধ হৈ উঠে।
প্ৰাচীৰৰ মাজেদি ওলাই থকা মুক্ত আকাশখনৰ পিনে তেওঁ চাই
পঠিয়ায়। মদনহঁতৰ দৰে অস্তায়-অবিচাৰ, উৎপীড়নৰ তাড়নাত
চুৰ্চুৰ্মৈ হৈ যোৱা জীৱনবোৰ পুনৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ উৎকট হাবিলাসত তেওঁ
লাহে লাহে ইপিনে সিপিনে খোজ পেলায়।

সমাজ-তাত্ত্বিক বিপ্লৱত

চুফুতিৰ উচৰ্চনিত কমতাৰ বাস্তৱি ধৰি থকা সকলো লোকেই এনেদৰে গুজৰি উঠে। কমতাশালীৰ অবিচাৰেই বিচাৰ বুলি জনজাত হৈ থাকিলেও, শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱৰ বিচাৰৰ ক্ষেত্ৰত কিন্তু ইয়াৰ ব্যতিক্ৰম ঘটিছিল। অসমবাস্যৰ ৰাজধানীত বিবাদীৰ অল্পপস্থিতিত বাদীসকলে যেতিয়া কৈ উঠিল যে শঙ্কৰে পাৰগু মত প্ৰচাৰ কৰি লোকসকলক মহাপাপত বুবাই পেলাইছে, বেদ-বিধি নামানে, আত্ম-হোম, বাগ-বন্ধ নিষেধ কৰিছে, অনাচাৰ প্ৰৱৰ্ত্তি আনকো অনাচাৰী হবলৈ শিক্ষা দিছে।

চুহংমুং স্বৰ্গদেউৰ এনে কথা শুনি খঙে চুলিৰ আগ পালেগৈ। শঙ্কৰক বন্দী কৰি আনিবলৈ ৰাজ-আজ্ঞা হ'ল। চিপাহী-চাওদাং আহি হঠাতেই শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰক ৰাজ-আজ্ঞা অনুসৰি ধৰি লৈ গ'ল। ৰাজধানী বংগুৱত বিচাৰ-সভা বহিল। সেই সময়লৈ স্বৰ্গদেউসকলে-হিন্দু ধৰ্মৰ বিভিন্ন ধৰ্মীয় কাৰ্য্য, সামাজিক আচৰণ আদিৰ বিষয়ে বিশেষ জু-জা নাপায়।

বাদীসকলক পোন প্ৰথমতে জাই “আজ্ঞেনো কি?” বুলি সোধিলে। শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱৰ চৰিত লিখোঁতে ৰামচৰণ ঠাকুৰে তেওঁৰ ‘গুৰু-চৰিত’ত এনেদৰে পদ ৰচিছে :

বিজ্ঞানে ধোৱন-শঙ্কৰে দেই হাক।

সমস্ত লোকক আত্ম-বিধি কৰিবাক ॥

এহি কথা হুৱাৱে ৰাজাত কহিলা ।
 আৰু কাক-বোলে বুলি ৰাজাৱে পুঠিলা ॥
 হুৱবা বোলয় মৰাক বঢ়ায়ে ৰত ।
 গুৱা-পাণ হুৱ চাউল ৰল আৰু বত ॥
 তাক নিয়া সৱে পাছে ব্ৰাহ্মণে ভুজয় ।
 আৰু বুলি ব্ৰাহ্মণসকলে তাকে কয় ॥
 শুনিয়া অসম ৰাজা ভৈজা কোপ মন ।
 মৰাক বঢ়ায়া চাউল কৰ ৰাজন ॥
 কাউৰৰ কায়া সম চুইবে হুৱুৱাই ।
 শঙ্কৰে কবিল আৰু ভালেতো নেদয় ॥

খেদাউ চাৰুৰ পৰা কোবাই এখনে ।
 হেন শুনি নামিল আগুনি বিজগণে ॥
 লাজ হুৱা সমস্তে গৃহক লাগি গৈলা ।
 শঙ্কৰক অসম ৰাজ্যে প্ৰশংসিলা ॥

কোচবেহাৰত ৰজা নৰনাৰায়ণৰ ওচৰত বিভিন্ন বাদীয়ে গোচৰ
 ভবিলে ক্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱৰ বিৰুদ্ধে । তেওঁলোকৰ আৰ্জিব দকাবোৰ
 ধূলমূলকৈ এনেকুৱা আছিল :

- ১। শঙ্কৰে ভাগৱত পঢ়ে, পঢ়ায় আৰু ভাবপৰা ভাঙি পদ কৰে ।
- ২। গজা স্নান নকৰে ।
- ৩। ভুলসী নলয় ।
- ৪। গীতা নামানে ।
- ৫। শালগ্ৰাম নামানে ।
- ৬। বেদ উলম্ব কৰে ।
- ৭। দেৱ-দেৱী হুগুজে ।
- ৮। ব্ৰাহ্মণ নামানে ।
- ৯। সদাশিৱকো নামানে ।

১০। পাকবীৰ বোঁধ সন্তে প্ৰৱৰ্ত্ত, আত্মজ্ঞান প্ৰৱৰ্ত্তায়, সত্যসত্য
বাজ্যত বেদবৰ্ণ লোণ কৰি সত্যৰ সন্তোষকিত্তিহ ।

বিচৰম বহিল। মহাপুৰুষজনান প্ৰথম বিবৰ্ণ বৰসন্তোষে সুঠান-
শূলব গুৰু-গভীৰ কপে যেন বজাৰ চকুত টোঁট মাৰিলে। মহাপুৰুষ
জনাই যেতিয়া “মধু দানৱ দানৱ দেৱ বজা। বজা বাকিৰ সোচন
চক্ৰধৰং।” ছোটৰ পাই বাজসভাত প্ৰবেশ কৰিলে তেতিয়াই
বাজসভা তেওঁৰ গুণ-গৰিমাত বজাৰজনাই গ’ল।

পিচদিনাও “বন্দো গোবিন্দা। গোপী জনমানন্দা। মধু জল
মুখিত শূলব বদন বিনন্দিত চান্দা।”.....

অন্ত দিনাও “হাসি সভাসদ কক বহু খিৰ। মল্ল নৃপতিৰ সৰ
নাহিকৰ বীৰ।” আদি বিভিন্ন দিনত বিভিন্ন মধুৰ বচনাবে সভাস্থলী
স্তম্ভিত কৰি পেলালে। নৃপতি লজ্জিত হ’ল মনে মনে। জদৱত
হৃৎ-বেদনা অনুভৱ কৰিলে, অনুভৱও হ’ল—এনে হেন পুৰুষক আনৰ
খলুৱা কথাত বিশ্বাস কৰি গৰজি উঠিছিলোঁ—‘শঙ্কৰৰ ছালেবে দামামা
সীম, হাড়েবে বজাৰ’ বুলি !

শেষত, শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ জয়ী হ’ল। তৰ্ক-বাদ অনেক চলিল,
বাজসভা কোনো কোনো সময়ত তিক্ততাৰে উপচি পৰিল, সভাসদ-
সকলে শ্ৰীশঙ্কৰদেৱক প্ৰশংসিলে, তেওঁৰ গুণ-যশ ব্যাপি গ’ল, পূৰ্ব
ভুলৰ বাবে অনুতাপ কৰি বজাও তেওঁৰ বিৰুদ্ধ হৈ পৰিল।

বাজ-বোমত পৰি বন্দীশালত দিন কটাব লগা হলেও বিজ্ঞপ্ৰসাদে
আত্ম-গোপনৰ প্ৰায় পাঁচোট বহুৰে জনতাৰ লগত-বি আত্মিক সম্পৰ্ক
গঢ়ি তুলিছিল সেই সম্পৰ্কৰ মাজেদি শ-শ গাওঁবাসী কৃষক বাইজ,
অৰ্ধাহুৰী-উপবাসী, শীড়িত লোক, গুণগ্ৰাহী লেখক, পাঠক, গায়ক,
অভিনেতা আৰু চিন্তাশীল লোকৰ অন্তৰৰ আহে আহে তেওঁ সোমাই
পৰিছিল। তেওঁৰ গুণ আৰু প্ৰতিভাত সকলো মুগ্ধ হৈছিল।
তেওঁৰ বন্দী জীৱনৰ বাতৰিয়ে অনেকৰ অন্তৰত বেদনাৰ সৃষ্টি
কৰিছিল।

ডেউয়াৰ অলৰ চৰকাৰে বিজ্ঞপ্তি যোগে দেবুওৱা ভাবুকিলৈ
 গঞা বাইজে কৰ্মপাত্ত কৰা নাছিল। বাতাব ওপৰত গ্ৰেপ্তাৰী-
 পৰোৱানা জাৰি কৰাৰ খবৰ পাইয়ে মলখাৰীৰপৰা তেওঁ আত্মগোপন
 কৰিছিল। দিনৰ পিচত দিন, মাহৰ পিচত মাহ যায়, কিন্তু
 সকলোপিনে চলাখ কৰিও চিপাহী-চক্ৰবীয়ে তেওঁক উলিয়াব
 নোৱাৰিলে। বহুৰ বাগবি যোৱাত চৰকাৰীভাবে খোষণা কৰা হ'ল
 যে বিষ্ণুপ্ৰসাদক জীৱন্ত বা মৃত অৱস্থাত বেয়ে ধৰি দিব পাৰিব,
 তেওঁক দহ হেজাৰ টকা পুৰস্কাৰ দিয়া হব। লগে লগে পূৰ্ণ-প্ৰতাপেৰে
 চিপাহীয়ে তেওঁ ঘূৰি ফুৰা গাওঁ-ভূঁইত আতঙ্কৰ সৃষ্টি কৰি 'অপাবেচন'
 আৰম্ভ কৰিলে। বৰপেটা মহকুমাৰ উত্তৰ অঞ্চলৰ শিলবাৰী,
 খুস্তামাৰী, বৰগাওঁ, ছবাগাওঁ, বাঘমাৰা, বৰগাওঁ, খুচৰাবটাৰী আদি
 অসংখ্য গাৱঁত তেওঁক বিচাৰি তোলাৰ লগালে; কিন্তু মাটিহে
 কঁপিল, মাঝুহ নকঁপিল। কোনো কোনো লোকক চিপাহীয়ে হাত-
 কেৰেয়া লগাই জেৰা কৰিবলৈ বৰপেটা থানালৈ লৈ আহিল।
 মহিলা আৰু গাভৰু ছোৱালীও এনে গাঁড়নৰপৰা হাত সাৰিব
 নোৱাৰিলে।

এদিন বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ অধেষণত যোৱা চিপাহীৰ দল এটিয়ে
 খুচৰাবটাৰীৰপৰা প্ৰায় দেবকুৰি মুনিহ-তিৰোতাক হাত-কেৰেয়া লগাই
 বৰপেটা থানালৈ আনি বিষ্ণু বাভা ক'ত আছে কবই লাগিব বুলি
 নিৰ্যাতন আৰম্ভ কৰিলে। বাঘমাৰাৰ পিনৰ এজন স্থানীয় বৃদ্ধ
 লোকেই হেনো পুলিচক খবৰ দিছিল যে বাভা হেনো নিশা আহি
 ৰাজনীৰ গিৰিয়েকৰ লগত সিহঁতৰ ঘৰত থাকে। তেওঁৰ গিৰিয়েক
 হেনো আগতেই পলাইছিল। সেয়ে ৰাজনীক চিপাহীয়ে দলে সৈতে
 বন্দী কৰিছিল।

জয়মতী কুৱৰীয়ে তেওঁৰ স্বামীৰ বাতৰি নিদিয়াৰ দৰে ৰাজনী
 বড়োৱেও বাতাব কোনো সন্ধান নিদিলে। ৰাজনী জনজাতীয়
 বীৰাঙ্গনা ৰাজনীয়ে সগৰ্ভা-জীৱন পুলিচ নিৰ্যাতনতেই এবিধ

লগা হ'ল। ৰাজনীৰ চকুপানী ওলাইছিল সঁচা, কিন্তু বিষ্ণুপ্ৰসাদ তেওঁলোকৰ ঘৰলৈ বোৱা কথা কোনোমতেই স্বীকাৰ নকৰিলে।

বিষ্ণু ৰাভা ধুবুৰী কাৰাগাৰত আৱদ্ধ হোৱাৰ ছমাহমান পিচতেই তেওঁৰ মুক্তিৰ দাবী কৰি ধুবুৰী টাউনত এদিন এটি বিবাট সমদল যাত্ৰা বাহিৰ হ'ল। শ্ৰীঅৰুণ ৰায়, বিপিন দৈমাৰী, সপৰিবাৰে তৰুণসেন ডেকা আদি বিপ্লৱী কমিউনিষ্ট পাৰ্টিৰ নেতাসকলে ইয়াত নেতৃত্ব দিছিল। হেজাৰ হেজাৰ কুবক বাইজ, ছাত্ৰ-ছাত্ৰী, অসংখ্য মজহুৰে সাৰ্বজনীন নেতা ৰাভাদেৱৰ মুক্তিৰ দাবী কৰি ধ্বনি দি জিলাৰ উপায়ুক্তৰ হাতত স্বাক্ষৰ-পত্ৰ দাখিল কৰে। এনে বিবাট সমদল যাত্ৰা ধুবুৰী টাউনত অভূতপূৰ্ব আছিল।

ছমাহৰ পিচত ভাৰত ৰক্ষা আইনত বন্দী কৰি ৰখা শ্ৰীমতী কনকলতা ৰাভাক ধুবুৰী জেলৰপৰা মুকলি কৰি দিয়ে। তেওঁ বেলশৰলৈ আহি তেওঁৰ দেউতাক নবীন মেধিৰ ঘৰত থাকিবলৈ ললে।

তেতিয়াও কেবাজনো বিপ্লৱীয়ে আত্মগোপন কৰি আছিল। কুৰিয়ে কুৰিয়ে লোকক তেওঁলোকৰ লগত জড়িত থকা বুলি প্ৰমাণ আৰু অপ্ৰমাণত চিপাহীয়ে ধৰি আনি নলবাৰীত আটক কৰি ৰাখি বৈপ্লৱিক আন্দোলনৰ তল-নলা উলিয়াই উভাৰি পেলাবলৈ প্ৰয়াস কৰিছিল। বেলশৰ গাৱঁৰ ওপৰেদি তেনে ধুমুহাৰ বা-মাৰলি বৈ গছিল।

ৰঙিয়াৰ শ্ৰীকামিনীমোহন শৰ্মা, নলবাৰীৰ শ্ৰীতৰুণসেন ডেকা, গোবিন্দ কলিতা আদি কেবাজনো নেতৃস্থানীয় লোকে বহুত দিনলৈ আত্মগোপন কৰি আছিল। হলেও বিষ্ণু ৰাভাক কাৰাগাৰত আটক কৰাৰ পিচৰপৰাই আন্দোলনৰ মাত্ৰা লাহে লাহে কমি আহে। পৰ্বত-পাহাৰত লুকাই থকা বহুতেই পুনৰ নিজ নিজ ঘৰলৈ ঘূৰি আহি খেতি-বাতিত লাগে। অনেকৰেই গৰু-গাই, হাঁহ-হাগলী উদং হৈ হেৰাল। অনেকৰেই বাঁহ-খেৰৰ ঘৰ-দুৱাৰ ইতিমধ্যে ভাঙি-

হিষ্টি সৰ্ব্বদা দেখা হ'ল, অনেককেই স্নেহভাজন হ'ব বি শাসিল। ভাষাশিৰ
ভবিষ্যতলৈ এটি শব্দ আনা নৈ ভেটলোক পূৰ্ণ কবি-পৰ্য্যবত
নামিল। কিন্তু ভেটলোকৰ বিপ্লৱী সন্তোষ অসমীয়াৰ ভাষা
আনা পানি ব'হু। আদৰ্শ আৰু স্নেহী সংগ্ৰামৰ ভাষা আৰু হুঁসোৱা-
হুঁসোৱা-হুঁসোৱাকৈ সন্তোষ অবিচলিত নিষ্ঠাৰে ভেটলোকে গৃহকৰ্ম আৰম্ভ
কৰিলে।

হাড় ভাঙা গ্ৰন্থৰ অন্তত পৰাৱৰ্ত্তন হ'ল-বুকুত ভেটলোকে কেতিয়াবা
ভেটলোকৰ পথ-প্ৰদৰ্শক গুৰু, ভেটলোকৰ 'আতা' বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ বচিত
সীত গাই ভাগব পলুৱায় আৰু শান্তি লাভ কৰে :

“এই ধৰণীৰ
চিৰ মুকুতিৰ
বণ নিৰ্ভয়ে দিম ;—

কবি আমৰণ
জীৱনৰ পণ
আমি মিলি যুঁজ দিম ॥

ডব ভয় নকৰিবি
পাছ-পিচ নপৰিবি
দোপে দোপে খোপে খোপে
আগুৱাই

আগ বাঢ়ো আহ বল ।
একে লগে মিলি একেছিপে
গই ভাঙো শতকৰ বল ॥

কবি আমৰণ
জীৱনৰ পণ
আমি মিলি যুঁজ দিম ॥

ছবৰ কলীয়া আকাশত
নতুন সূৰ্য্যে দিয়ে দেখা

বাহুগী বোমব পোহবত

দেখোঁ যুকুতিব পথ-বেথা ;—

সেই পথেদিগে গলে আগুৱাই

দগিভব হব জয়—

বিজয় নিচান দিম উকুৱাই,—

পুৰণিব হব জয় ॥

কবি আনবণ

জীৱনব পথ

আমি মিলি যুঁজ দিম ॥”

এই হালোৱা-হুজুৱা-বহুৱাই সদায় যুবব যাম মাটিত পেলাই
পৰিভ্ৰম কৰে ; কিন্তু সমাজ-ব্যৱস্থাৰ ডাঙনাত তেওঁলোকৰ সদায়
অন্ন-বস্ত্ৰৰ হাঁহাকৰি। ১৮১৮ খৃষ্টাব্দত জাৰ্মানীৰ এক উচ্চ বংশত
জন্মগ্ৰহণ কৰা মহৰ্ষি কাৰ্লমাৰ্কে পৃথিৱীৰ ইতিহাসৰ সমুদ্ৰ-মস্থন
কৰি জগতত যি নতুন বৈপ্লৱিক আৰু বৈজ্ঞানিক চিন্তাব প্ৰবাহ বোৱাই
দি এই নিপীড়িত অৱহেলিতসকলৰ যুকুতিব পথব সম্বন্ধ দি গ’ল,
সেই পীড়িত-দগিভবেই দৰদীক্ষকপে বাতাদেৱে জীৱনত অশেষ নিকাৰ
ভুগিলে, শীত বচিলে ; নাট বচিলে, গালে বালে নাচিলে :

“গাম পীড়িতব চিব বিজয়ৰ গান

কিৰাই আনিম দগিভব সন্মান

যবা জগতব জয়ৱত ঢালি প্ৰাণ

আনিম ধবাত চিব-শাস্তিৰ আভাৰ ॥”

আকৌ তেওঁ বচনা কৰি গাইছে—

“তুদা মজিয়াত অকলশৰীয়া

বিনাৱ কোলাত হিয়া-লগৰীয়া

জুৱায় লখোণ, তাত নাইকিয়া

হায় ! হায় !! হু-কপলীয়া

কান্দে হুৰীয়া বহুৱা ॥

অসহ জীৱন উঠি জাহি যোৱা
 ভগা হিগা মানৱী আমঠু হিয়া
 জন্ম কবিতা খাবলৈ নোহোৱা
 আলই-বিলই হোৱা হুজুৱা
 কান্দে ছখীয়া বহুৱা ॥”

তেওঁ ধুবুৰী জেলতেই লিখা “ছিন্নাব পুং” নামৰ গল্পটোত গোৱালপাৰা জিলাৰ সাধাৰণ হোজা মৰলা বড়ো মহিলা ‘ছোৱাবী’ৰ জীৱন কাহিনীৰ আলম লৈ পোনতে ‘ফুংখা’ নামৰ বড়ো ভাষাৰ গল্পটো যেতিয়া তেওঁৰ পত্নী কমকলতাক অসমীয়া ভাষাত চমুকৈ কয়, তেতিয়া মহান হৃদয়ৰ নাৰী গৰাকীৰ চুচকুৰে সৰ্বসৰকৈ পানী পৰিবলৈ ধৰিলে। সেয়েহে বাভাদেৱে সেই গল্পটো পিচত অলপ বহুলাই অসমীয়া ভাষালৈ ৰূপান্তৰিত কৰে।

তাৰে তেওঁ এজন সাধাৰণ কলীয়া আখৰকিটাত চিনি নোপোৱা বুঢ়া মানুহৰ মুখেৰে কোৱাইছে :

“আজি মানুহে কান্দিব নোৱাৰে। থকা, খোৱা, পিন্ধাৰ কাৰণে কান্দিলে চৰকাৰৰ পুলিচ-মিলিটাবীহঁতে আহি কন্দা মানুহজনক ধৰি নিয়ে, কোবায়, কাটেকত ভৰায়। আজি মানুহে কান্দিব নোৱাৰে। কিয় এনেকুৱা হয়? আইন, আইনৰ কাৰণে। এই আইন হৈছে ধনীক বন্ধা কৰা আৰু ছখীয়াক মৰা আইন। এনে আইনৰপৰাই ধনতন্ত্ৰবাদী সমাজ ব্যৱস্থা চলি আছে। এই আইনেই হৈছে ধনিক শ্ৰেণীৰ ছলনাৰ কোঁশল। এনেকৈয়ে ধনতন্ত্ৰবাদে আইনৰ কায়দা-কোঁশলৰ দাবে কাটিকুটি বাইজৰ দেহা ডোখৰা-ডুখৰি কৰে। আমাৰ অৱস্থা বেয়া হলে আমি এবাৰ কপালক, এবাৰ ঈশ্বৰক দোষ দিওঁ। দৰাচলতে কপালবো দোষ নহয়, দেৱতাবো দোষ নহয়; আচলতে ধনতন্ত্ৰবাদী সমাজ-ব্যৱস্থাবহে দোষ। বিধাতাই মানুহকহে সৃষ্টিছে, ধনী-ছখীয়া সৃজন কৰা নাই। ধনী হিচাপে কাবোবাক সৃজন কৰাহেঁতেন ধনীৰ ল’ৰা মাকৰ

গৰ্ভবপৰা জোতা-চোলা পিন্ধি ৰাজ হৈ ওলালহেঁতেন, সৰ্বহাৰা
 ছখীয়াৰ ল'ৰাৰ দৰে ধনীৰ ঘৰৰ কেঁচুৱাইও নঙঠা হৈ ওপজে।
 ধনতন্ত্ৰবাদী সমাজ-ব্যৱস্থাই গুপুতে গোপনে ধনীৰ ল'ৰাক ভালকৈ
 খুৱাই-বুৱাই পিন্ধাই ৰাখে।...

“বাইজসকল! হতচিবি হোৱা দুৰ্গপলীয়া হালোৱা-হজুৱা-
 বহুৱা ভাইসকল! যেতিয়ালৈকে ধনীৰ আইনৰ পেৰা-যন্ত্ৰটো
 আপোনালোকে ভাঙি নেপেলায়, তেতিয়ালৈকে সুখ-শান্তি আৰু
 মুক্তি নহয়। সেই পেৰা-যন্ত্ৰটো নাশ কৰিবৰ কাৰণেই বিপ্লৱ লাগে।
 সেই বিপ্লৱেই ধনতন্ত্ৰবাদ ধ্বংস কৰিব, আইনৰ পেৰা-যন্ত্ৰটো নষ্ট কৰি
 পেলাব, সমাজতন্ত্ৰবাদ থাপিব। বাইজেই বজা, জ্ঞাতিয়েই গজাব
 সোঁত বোৱাব, সেই নৈৰ কাষত কৃষক-বহুৱা পঞ্চায়ত-ৰাজ্যৰ সবগ
 পাতিব। সেয়ে হৈছে সমাজতান্ত্ৰিক বিপ্লৱ।”...

“...যেতিয়া ধনৰ চিন্তা শেষ হ'ব, যেতিয়া তেজপিয়া শোষকহঁতৰ
 শোষণ-পিয়ন নোহোৱা হ'ব, তেতিয়া মানুহে সোণতকৈও এটি
 উৎকৃষ্ট বস্তু বিচাৰিব। সেয়া হৈছে জ্ঞান। আজি সেই জ্ঞানৰ
 শৰুতিৰে ভাবি-গুণি পোৱা সত্য হিয়াত লৈ যিসকলে ব'দক ব'দ
 জুৰুলি, বৰষুণক বৰষুণ জুৰুলি দিনে-ৰাতিয়ে গাৱেঁ গাৱেঁ ঘূৰি সত্যৰ
 বাণী প্ৰচাৰ কৰি ফুৰিছে, আজি সেই শোষক, ধনিক শ্ৰেণীয়ে আৰু
 সিহঁতৰ দালালহঁতে কয়—তেওঁলোক চোৰ, ডকাইত, নাস্তিক,
 ধ্বংসবাদী, সন্তাসবাদী। কিন্তু সিহঁতে অসত্যৰে সেই সত্যক ঢাকিব
 নোৱাৰে, আঁতৰাব নোৱাৰে, নোহোৱা কৰিব নোৱাৰে। আই
 বসুমতীৰ বুকুৰপৰা পৃথিবীৰ ওপৰেদি সত্যই খোজ লৈছে খোপে
 খোপে, গুপুতে, গোপনে, সম্ভৰ্ণে;—মানুহৰ হিয়াত বিচাৰিছে
 থল। ইয়াৰ এই সত্যৰ গতি ধীৰ, স্থিৰ আৰু গোপন। এই
 সত্যয়ে সৰ্বহাৰাৰ, আপোনালোকৰ দৰে দুৰ্গপলীয়া হালোৱা
 হজুৱা বহুৱা শ্ৰেণীৰ লগ,—অস্তবৰ লগৰীয়া।...সেইদিন
 আহিছে, তেজে বঙা তেজাল দিন আহিছে, সোনকালে আহিব

ধৰিছে। সেইদিনা—সেইদিনা হ'ব আছিল হিতাপ-নিকাচ পোথ-পৰিপোথ।”...

স্বাৰাজ-ঈশ্বৰৰ হিতাপ-নিকাচ, বিচাৰ-বিক্ষেপা, পোথ-প্ৰতিপোথ বুকীয়ে কৰে। বিশ্ব-নিদ্রী ঈশ্বৰ নহবমেধক সিলোটিঙত সুমুৱাই দিব ৰোজা নবপতি, পুঁজিপতি, ধনপতিসকলৰ চিন-মোকাম কোন কাছানিতেই নোহোৱা হৈ গ'ল, কিন্তু গায়ন-বায়ন-বচক-চিত্ৰক-নটকৰ ‘সৰ্বগুণাকৰ’ মহাপুৰুষৰ ঐক্য-সংস্কৃতিয়ে কোটি কোটি লোকৰ মন মুহি আছে, শ শ নিদ্রী-ভকতে সেই কুটিৰেই গীত-বাত্ত-বৃত্যৰ দ্বাৰা হেজাব হেজাব লোকক আনন্দ সৰোবৰত বুৰাই ৰাখিছে।

সাম্যবাদৰ সেৱক, মানৱতাৰ সংহতিৰ প্ৰভীক, বিক্ষুপ্তসাদৰ বহুমুখী প্ৰতিভাৰ ফুল-চন্দনেও অসমৰ জাতি-উপজাতিক তথা মহাত্মাবতক, তথা পৃথিৱীৰ সাংস্কৃতিক জগতক নিশ্চয় এক কবি ভুলিব। নবপতিৰ ৰাজসভাত তেওঁৰ বিচাৰ ব্যতিক্ৰম নহয়।

। ভেইশ ।

“দেহা-বীণৰ তাঁৰ জোকাৰি...”

বুঢ়িহৰ সাম্ৰাজ্যবাদী কু-শাসনৰ অৱসানৰ পৰবৰ্তী কালত যেতিয়া স্বাধীন বাষ্ট্ৰৰূপে ভাৰতবৰ্ষৰ আইনৰ পেৰা-যন্ত্ৰটো সাজিব লগা হ’ল, তেতিয়া সেই সাজন-প্ৰণালীত ধনতন্ত্ৰবাদৰ প্ৰভাৱ, বুৰ্জোৱা-গণতন্ত্ৰৰ মোহাৱ অলুকাৰণৰ তুফাই সেই বচকসকলক আচ্ছন্ন কৰি তুলিছিল। সাম্ৰাজ্যবাদীৰ কুট-কৌশল আৰু ক্ষমতালোভীৰ ক্ষমতা-স্বৰূপ লোভৰ বলিষ্ঠৰূপে মহা ভাৰতবৰ্ষৰ বিভাজন হৈছিল আৰু জন-সাধাৰণৰ প্ৰেৰণনে চাবিওগিনে-হাঁহাকাৰ-হত্যা, লুণ্ঠন, অপহৰণৰ সৃষ্টি কৰি শাস্তি, সত্য আৰু প্ৰগতিক প্ৰেত্যাহ্বান জনাইছিল। এই-বিলাকৰ মাজেদিয়েই চলিছিল আইনৰ পেৰা-যন্ত্ৰটোৰ নিৰ্মাণ কাৰ্য।

সত্য-স্বৰূপ আৰু সাম্যৰ পূজাবী বাতাদেৱ আৰু তেওঁৰ অনুগামী ‘পণ্ট-ব্লিষ্ট, নিপীড়িত, নিৰ্যাতিত, উপবাসী, কাৰাবাসী, অৱহীন’ৰ বাবে প্ৰকৃত মুকুতি-ভুকুতি আৰু প্ৰগতিৰ বাবে যি সপোন দেখিছিল, সেই সপোনকেই বাস্তৱত ৰূপ দিবলৈ উলিয়াই পৰিছিল বিপ্লৱৰ অগ্নি-শিখাত। তেওঁৰ সাহিত্য-সঙ্গীত-কলা সকলোতে সাম্যবাদৰ মহান আদৰ্শ ৰূপায়িত হৈছে, মহামনৱৰ মুকুতিৰ স্মৃতি ৰক্ষিত হৈ পৰিছে, ‘দেহা-বীণৰ তাঁৰ’ৰ জোকাৰণিয়ে আত্মাক পৰণিহে :

“সবলৰ বীজ-যন্ত্ৰ

গুপ্ত সাম্যৰ তন্ত্ৰ

আছে গুপ্তভাৱে সেই হৃদয়-কমলত,
যাব হৃদয়ৰ পৰা

বয় সমভাৱ ধাৰা

সমানে সমানে ধুই পৱিত্ৰ জলত

কৰি মুক্তি স্নান

হই সাম্যময় জ্যোতিস্নান,

জগতবাসীয়ে পাব সমানে জগত ।

দূৰ হব শোষক-শোষণ মহাপাপ

দুখীয়াৰ বুকু জলা তাপ ;

শোষণৰ বেদন যন্ত্ৰণ, জালা হব চুবমাৰ

শোষক শোষিত ছাৰখাৰ ।...

...দহন দলন ক্লেৰ্শ

নিপীড়ন নিৰ্যাতন হব আজি শেষ

নিষ্পেষণ, হেজাৰ যন্ত্ৰণা

সকলোৰে হব অৱসান ।...

জ্ঞেয়গীহীন

জাতি-দল-বিভেদ-বিহীন

হব এক অভিনৱ নতুন সমাজ-তন্ত্ৰ

উচ্চাৰিত মহামন্ত্ৰ

চলাই সাম্যৰ যন্ত্ৰ

বিশ্ব-সংঘৰ মিলি সৱে

কৰিব শাসন

ৰজা হব হীন জনগণ

গঢ়ি পাতি সুখৰ সমাজ

“পঞ্চায়ত ৰাজ” ।...

(মুক্তি-দেউল)

এয়েই আছিল উদাৰ শিল্পীজনাৰ সপোন । ইয়াৰ বাবেই তেওঁ

জীৱনক তুচ্ছ-কবি-মিতিবালি পাতিছিল নিপীড়িত, নিৰ্যাতিত,
পদলিভব লগত। তেওঁ মাহুহৰ উচ্চ-নীচ কোনোদিনেই দেখা
নাপালে, জনগণৰ মাজত দেখা পালে কলা-কৃষ্টিৰ সাত সমুজৰ প্ৰহাৰ-
মণি-মুকুতা। তেওঁৰ নিজৰ ভাষাতে :

“জনতা অকুৰন্ত কলা-শিল্পৰ উঁহাল।...সেই জনতা, সেই বাইজৰ
সান্নিধ্য লভি, তেওঁলোকৰ হিয়াৰ একাল বুকুৰ জীউ, কলিজাৰ
আমঠ হৈ,—তেওঁলোকৰ চেনেহৰ সবমৰ হিয়া-সাগৰত বুৰ মাৰি
মই এই শিল্প-সবস্বতীক লাভ কৰিছোঁ। আজি মোৰ সাবস্বত-
আত্মাই সবস্বতী-বোঁৱতী স্মৃতিক বোৱাব ধোজোঁ। ই মোৰ নিজৰ
গোঁৱৰ নহয়। বাইজৰ অন্তৰ-ফুলনিৰ ফুলে ফুলে উৰি উৰি পৰি পৰি
মৌণ্ডটি ভোৱোৱাৰ দৰে বস শুহি শুহি মই মোৰ হৃদয়ত মৌ-কোঁহ
বচনা কৰোঁ। সেই বাইজৰেই মৌ মই বাইজক বিলাওঁ। সি মোৰ
কোনো নিজস্ব নহয়।...শিল্পীৰ ই ধৰ্ম। মই সেই ধৰ্মহে পালন
কৰোঁ।

বাইজৰ লগত যে মোৰ এই ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক,—নিবিড় লগত—
তেওঁলোকৰ জীৱনৰ কথা যদি মই নেলেখোঁ বা প্ৰকাশ নকৰোঁ, তেন্তে
সি মোৰ মহাপাপ হব।...সেই কাৰণে কিছু কিছু গল্প, কবিতা,
নাটক, উপন্যাস লিখিছিলোঁ।”...

ভাৰতীয় সাহিত্যত নজিনী কিশোৰ গুহৰ ‘বাংলায় বিপ্লববাদ’
আৰু সুপ্ৰকাশ বায়ৰ ‘ভাৰতের বৈপ্লবিক সংগ্ৰামের ইতিহাস’
যেনেকৈ সমগ্ৰ বিপ্লৱৰ প্ৰথম প্ৰহু, সেইদৰেই সাহিত্যিক বাঙালেশ্বৰ
সাহিত্যই সাম্যবাদী বৈপ্লৱিক আদৰ্শৰ প্ৰথম সৃষ্টিধৰ্মী অসমীয়া
সাহিত্য। বাঙাল অস্তিত্বতা, পৰ্য্যবেক্ষণ, বিশ্লেষণ, প্ৰত্যুত্থাধিকতা,
সৌন্দৰ্য্যৰ সন্ধান আদি বিশিষ্ট গুণেৰে তেওঁৰ সাহিত্য বস্তু-জগৎ।

“হিয়াৰ পু” নামৰ গল্পটিত থকা ছোৱাবী নামৰ কহাবী
ছোৱালীজনীৰ কণৰ বৰ্ণনা অতি মনোমোহা :

“চুপহী ফুলৰ দৰে কপহী। তাইৰ বেহ-কপ ধুনীয়া,—পুৱতি

বেলিৰ দৰে সুখখন সোণোৱাজী ;—দাঁত কেইপাহি আঁকিব দৰে বগা
 কটকটীয়া, হাঁহিলে বিজুলীৰ চকুমকনিৰ দৰে চিক্ৰিকান্ধ ;—বাল
 জ্বখন ও চকলাৰ দৰে গোল, সিহল, মিহি ;—মিহি চিলুসিলীয়া
 ফুলিটাবি মেঘৰ দৰে ক'লা কেচকেটীয়া, ঘোঁৰাব নেজ কোহাব দৰে
 দীঘলীয়া, খোপা বাকিলে খালৈৰ তলিৰ দৰে, নিমজ, শকত-আৱত ;
 আমবলু পকহাৰ দৰে কঁকাল সৰু ;—কথা কলে হাঁহৰ ডিঙিৰ দৰে
 ডিঙি লেতু-লেতু ;—চকুৰ চাৱনি মোহিনী, জুইকুৰাৰ দৰে জলমল ।
 এক কথাত কবলৈ হলে তাই খুনীয়া, শুৱনী, কপহী, লাহনী ।”

অসমৰ বিভিন্ন অঞ্চলৰ কথিত অসমীয়া ভাষা তেওঁ শুল্কবকৈ
 কবও পাৰিছিল আৰু লিখিবও পাৰিছিল । তেওঁ কৈছিল যে
 এই কথিত ভাষাবিলাকৰ দৰে মিঠা মাত-কথা আৰু একো হব
 নোৱাৰে । ঐশ্বৰ্য্য শঙ্কৰদেৱৰ চিত্ৰ অঙ্কণৰ কালত তেওঁ এদিন
 সন্ধিয়া পৰত বৰপেটাত বাটেদি যাওঁতে এক বিধবা বুঢ়ীৰ কান্দোন
 কাণত পৰিছিল । তেওঁ বৈ গ'ল । লগত থকা সঙ্গীজনে ক'লে,
 “কাৰাৰ পুতেক মোৰ্ছে দিয়ক ।”

বিধবা বুঢ়ীয়ে পুতেকৰ ৰূপ-গুণ বৰপেটীয়া মাত-কথাবে বৰ্ণাই
 হিয়া-ঢাকুৰি কান্দিছিল ।

তেওঁ বুঢ়ীজনীৰ চোতাল পালেগৈ । “ইমান শুল্কৰ কৰণ সুৰ ।”
 তেওঁ শুনা-শুণুনাকৈ কলে ।

ক্ৰমেকৰ পিচতেই বুঢ়ী শুল্কিব হ'ল । দৰদী শিল্পীজনাৰ চকু ছুটি
 চকুলোৰে সেমেকি গ'ল । বুঢ়ীক মাত লগাই তেওঁ পুনৰ আলিবাট
 পালেহি ।

হৰেন বাজবংশী বিলাসীপাৰা অঞ্চলৰ শালকহাৰ গুৰু-ভাড়িৰ
 হোজা, চহা, গাওঁলীয়া মানুহ । তেওঁৰ সবলতাৰ বাবে আইনৰ
 মেৰপাকত পৰি বেচেৰাই জেইলত নিকাৰ জুজিব লগা হৈছিল ।
 এনে নিষ্পাপ সত্যবাদী সবল হৰেনক কেন্দ্ৰ কৰিয়েই তেওঁৰ “মামীৰ
 হাৰ” গল্পৰ জন্ম ।

অলপ পৰ বৈ সোঁৱৰ্ণে—“কি কেইচত এই নবকালৈ আহিল।”

“চুবি ক্লেইচ্।”

“কি চুবি?”

“সোনা চুবি।”

“কাৰ সোণ?”

“মামীৰ হাব।”

আচৰিত হৈ কওঁ,—“হাব—মামীৰ হাব?” তাৰ পিচত গহীনাই
সোঁৱৰ্ণে—“কিয় মামীৰ হাব চুব কৰিছিল।”

“পৰব বুজিছে, মোৰ ভতিজাৰ বুজিছে।”

“কেনেকৈ?”

“নবই মোৰ ভতিজা হয়তো। দিনেৰ বেলা খাইয়া-দাইয়া
খুম পৰ্ছুং—বাগাব দিছোং। ভতিজা আহিলা কাঁচা যুমুতে
তুলছে। তুলিয়া ডাকাইয়া দিছে—পাটাবাৰীৰ কাণে—তাৰ হাতত
এখন দাও ছুৰু অস্ত্ৰ। নিয়া হলে কয়—‘তুই যদি বান্ধটো নানিছ
মামীৰ ঘৰেৰপৰা, তাহলে তোৰ জীৱন ছেচ্।’ তাৰ পৰে মূই
ভাবিয়া-চিন্তিয়া গেলোং আনিবা। জীৱনটো ছেচ্ হোওৱা ভাল, না
থাকাই ভাল? আনিয়া বান্ধটো দিলোং ওৰ হাততে ফেলিয়া,—নব
ভতিজাৰ হাতত।”

“মামীয়েবা নাছিলনে?”

“মামী নাছিল। কৰা কৰাব গৈছে। ভবা ছপুৰ।”

“মোমায়েবা?”

“নাই। মামা মৰ্চে।” অলপ বৈ কয়,—“আনিয়া বান্ধটাব
ভাল। ছিনাইয়া ভতিজাই জাংছে। ভাতিয়া ও ছুই-ছো টকা লইয়া
গৈছে—আব্ মোক দিছে সোনাৰ হাব ডাল।”

“তাৰ পিচত?”

“ও নিয়া ভাগিছে। আব্ মই গলাত পিছিছোং। ‘হাব ডাল
গলাই পিছিয়া চুবি বেবাইছোং। তাৰ পৰেৰ দিন হাটভো-

গেছো—বুধবীয়া হাটত। ওই মামীৰ হাবটা গলাত গিছিয়া হাটৰ মধ্যত বেবাইছো।”

“তাৰ পিচত ?” কৈয়ে হাঁহো।

“ও জিজ্ঞাহ কৰে ‘কাব হাব’—‘মামীৰ হাব’।’ ওটাই জিজ্ঞাহ কৰে—‘কাব হাব বাপুবে,’—‘মামীৰ হাব’।’ তাৰ পৰে গলাত গিছিয়া হাটত ঘূৰিছো। যবত আহিয়া থাইয়া-দাইয়া ঘুমাইছো—বিজ্ঞাম লৈছো। মোক জাগাইয়া বেটাটা কয়, ‘বাপুবে হাবডাল কুটি পাইছে।’—তাৰ পৰে মূই মিন্দিব্-মিন্দিব্ উঠিয়া মূখ-হাত ধুইয়া একটা বিবি খাবাৰ লাগিছো। এৰ পৰে দাবোণা পুলিচ আহিয়া পৰ্ছে। আহিয়া জিজ্ঞাহ কোব্ছে, ‘তোৰ থায় একটা সোনাৰ হাব আছে না ?’ ‘আছে’—কৈছো। ‘এই গলতে।’

“...বিলাসীপাৰা থানাত এক বাজি থাকিছো। থাকিয়া কিব কাছাবিত আন্ছে মোটৰ দিয়া খুবুৰীত। হাজতত তিনি মাহ আছ। তাৰ পৰে এক দিন কাছাবীত হাকিমে জিজ্ঞাহা কৰ্ছে—‘চুৰি কৰ্ছি না, নাই কৰিছ ?’ মূই বোল্লুং—‘চুৰি কৰ্ছোং বাপুবে হাকিম। মামীৰ ঘৰে চুৰি কৰ্ছোং—সোনা এক ভোলা—এই হাবডাল। আব কিছু নাই আনা। হজুৰ মাপ দিবাৰ লাগে।’ ‘মাপ তাপ নাই বা। চাবি মাহ মান জেইল্ খাটিয়া-খুটিয়া যাবি আবো কি ?’...হাকিমে বায় দিছে।”

এনেদৰেই শুম্ভৰ সহজ-সবল হৃদয় ছুই যোৱা জাবাবে তেওঁ ‘মামীৰ হাব’ গল্প লিখিছে।

কশী শৰ্মাৰ ‘কিয়’ নাটত তেওঁ স্বকীয় লগুৱা ‘গেঠো’ৰ ভাওত উত্তৰ গোৱালপাৰাৰ কাকৈজানা অঞ্চলৰ নাট-কথাৰে বচন কৈ ১৯৬০ চনত তৰণ ফুকন নাট্যমঞ্চত মৰ্মক জ্যোতাক বিশ্বাস কৰিছিল।

ৰেঙ্গশীয়েৰৰ নাটৰ মঞ্চাভিনয়ত যেনেভাবে ডেভিদ পেবিক নামৰ অভিনেতাজনে প্ৰতিভাৰ পৰিচয় দিছিল, সেইদৰেই বাতানেৰে এই ভাঙটিত বিশেষ প্ৰতিভাৰ পৰিচয় দিছিল। ‘বাইজুই বন্ধা,

গিয়াতীয়ে গজা' অসমীয়া সমাজৰ প্ৰাচীন সাম্যবাদী ভাবধাৰা আৰু
সংহতিৰ সুৰ বাতাসেৰে বিভিন্ন বচনাত যুগ্মবিত হৈ উঠিছে। তেওঁৰ
বিপ্লৱী-জীৱনৰ অভ্যন্তৰীণ সমস্যাৰ কথা কওঁতে তেওঁ নিজেই কৈছে—
“বাইজৰ মৰম-চেনেহেই আমাৰ বন্ধাকবচ, বাইজৰ আপীষেই আমাৰ
পাপুপাত-অস্ত্ৰ। এই বন্ধাকবচ আৰু পাপুপাত অস্ত্ৰৰ বলতেই
আমি মুহু, বলিষ্ঠ, নিৰ্ভীক সৈনিক।”...

অকল শোষণ-পীড়নৰ বিৰুদ্ধেই নহয়, প্ৰেৰণা-শঠতাৰ বিৰুদ্ধেও
তেওঁ নানা গীত বচিলে, সুৰ দিলে, নিজে গালে আৰু আনৰ দ্বাৰাও
গোৱালে। কৃষক-বহুৱা পঞ্চায়ত-ৰাজৰ সপোনে তেওঁক সদায় উদ্ভুদ্ধ
কৰিলে, নিৰাশ্ৰয়-নিৰ্বলীৰ ভেজ শুহি ধনী হোৱা ধন-কুবেবসকললৈ
মাধমাৰ সোধাবলৈ তেওঁ সদায় প্ৰস্তুত।

“স্বাধীন-চিঠীয়া হালোৱা ডেকা বগুৱা,
পঞ্চায়তী যুগৰ ন-মনৰে মহুৱা,
যুজিব সমবত লগবীয়া বহুৱা।
চিনি লচোন কোন শতক লুকাই আঁৰত তোৰ ;
ভাঙ বহুৱা তেজপিয়া কুবেবৰে যুৰ,—
জীৱন ভৰি নপৰিব তেওঁৰ ছুৰে ওৰ,—
যিমান দিন বাচি থাকিব ধনৰ খকুৱা ॥
বাবে বাবে জাতিৰ নামত চুৰি ডকাইতি খেল,—
বন্ধাতৰ দলে পাতে নানা জালিয়তী মেল।
আগবাঢ়ি বল ভাঙি-ছিঙি জুলুম-বাজীৰ জাল,
নকৰিবি ভয় ;—ব'ল হ'ই শোষণবাদীৰ কাল ;—
নতুন যুগৰ নতুন ভাৱৰ, নতুন ৰণৰ মাল !—
আগুৱাই যা আগবাঢ়ি ব'ল আগবাঢ় হুঁৱা ॥”

তেওঁৰ সুৰ সদায় নিমজ, সুৱদী আৰু অন্তৰৰ মৰ্মস্থানৰপৰা নিগৰি
অহা। তেওঁৰ বচনা, বোজনা, অজুন, অভিনয়, সকলো অকৃত্ৰিম।
তেওঁৰ চিত্ৰসমূহত শুদ্ধতা, সবলতা, হৈৰ্য্য স্পষ্টভাবে দেখা যায়।

জটিলতা-কৃত্রিমতা তেওঁৰ দৈনন্দিন জীৱনতো নাই। আৰু তেওঁৰ
 সৃষ্টিসমূহতো বিবল। স্থিতিশীলতা আৰু বন্ধনশীলতাৰ শিল্পীজনা
 আছিল সদায় ঘোৰ বিৰোধী। নটৰাজ নৃত্যৰ প্ৰগতিশীলতাই
 নৃত্য-নৃপুং-ছন্দ-গীতৰ মনোমোহা। সুবে তেওঁৰ মন-প্ৰাণ সদায় বিস্তাৰ
 কৰি ৰাখিছিল। তেওঁ আছিল প্ৰকৃত কলাকাৰ, তেওঁৰ মনস-চকুত
 সদায় জাগৰিত হৈ বৈছিল—‘শ্ৰীশ্ৰীকলারতী’,—শ্ৰীকৃষ্ণ-সংস্কৃতি,
 সেই কলা-সংস্কৃতিয়েই তেওঁৰ সাধনা, জীৱনজুৰি তেওঁ তাৰেই মহিমাৰ
 গীত গালে। সেয়েহে তেওঁ ৰচনা কৰিলে :

“জীৱন জুৰি তোমাৰে গান গালোঁ

দেহা-বীণাৰ তাঁৰ জোকাৰি

কিমান সুৰ বজালোঁ

তেওঁ যে প্ৰভু তোমাক নাপালোঁ ॥

সেই বাগিনীৰ তালে তালে

নাচনী জোনায়ে

নীল আকাশৰ চোতালত

নাচে ছেৱে ছেৱে ।

মোৰেই সুৰত নাচেনে সেই

তোমাৰ সুৰত নাচে ?

তোমাৰ অসীম লীলা লুৰুজিলোঁ

তেওঁ যে প্ৰভু তোমাক

নাপালোঁ ॥

সুৰ দেউলৰে শিকলি ৰূপেৰে

কঙ্ক-কাৰাগাৰৰ ওপৰেদি ওলাই থকা নীল বৰণীয়া আকাশখনলৈ কিমান কল্পনা, কিমান সুৰ, কিমান কবিতাৰ সমলে শিল্পী বিষ্ণুপ্ৰসাদক আপোনপাহৰা কবি পেলায়, তেওঁ নিজেই কব নোৱাৰে।

ভাৰতীয় দণ্ডবিধি আইনৰ কেবাটাও ধাৰাত তেওঁ অভিযুক্ত—
লুট, হত্যাৰপৰা ঘৰ জলোৱালৈকে একো বাদ নাই। বিচাৰ নোহোৱাকৈ জেলতেই ছবছৰ পাৰ হৈ গ’ল। অনাদৃত বাট-পথৰ যোগাযোগ হ’ল। গাৱঁৰ মৰমেভৰা বাইজলৈ তেওঁৰ মনত পৰি থাকে। তেওঁলোকৰ মৰম-চেনেহ-সজ্জদয়তা তেওঁ জীৱনত কোনোদিনে পাহৰিব নোৱাৰে। কত চোৰাংচোৱাৰ তীব্ৰ অহুসঙ্কান, কত চিপাহী-চম্ভবীৰ বুট জোতাৰ গিৰিপ্-গাবাপ্ শব্দৰ মাজতো তেওঁলোকে তেওঁক লুকাই ৰাখিছিল। শিল্পীজনাৰ মতে কিন্তু তেওঁৰ দোষ এনেহে। এই কথাৰ বাবে তেওঁ ১৯৫৮ চনত বৰপেটাৰ বুদ্ধাবন হাটত বহা খ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ সোৱৰণী সভাত বৰ আবেগৰে সুৰত কৈছিল। তেতিয়া অসমৰ মুখ্যমন্ত্ৰী আছিল বিষ্ণুৰাম মেধি।...“বিষ্ণু মেধিৰ চৰকাৰে বিষ্ণু ৰাভাক বিচাৰি ফুৰে। কাৰণ বিষ্ণু ৰাভাই গাৱঁ-ভূঞা সোণসেৰীয়া সংস্কৃতিৰ সম্পদবিলাক বুটলি ফুৰে। এয়া সংগ্ৰহ, সংগঠন নহয়। এয়ে বিষ্ণু ৰাভাৰ দোষ।”...

এই সভাত ডেৰ্ড মহাপুৰুষ ক্ৰীষ্টান্ধৰদেৱৰ বিষয়ে ভাষণ দিওঁতে অসমীয়া সংস্কৃতিৰ আভিভূমি, প্ৰবাহ, ক্ৰমবৰ্ধমানতা আদি বিভিন্ন দিশৰ ডেৰ্ডৰ অজুসজ্ঞান আৰু গবেষণামূলক ন-ন কথাৰে চাবি বহুটা বক্তৃতা দিছিল। বাইজে নিমাত-নিতাল মাৰি শুনি আছিল যে কোনো ৰূপকথাৰ মনোৰম কাহিনীহে ১৯৪৫ চনৰ বড়িয়া ছাত্ৰ-সম্মিলনৰ কনিহা অধিবেশনৰ ভাষণ “অসমীয়া কৃষ্টিৰ চমু আত্মা-তকৈ বহুত বেছি কথা আৰু তথ্যৰে পৰিপূৰ্ণ আছিল।*

ৰাজনীতিত প্ৰবেশ কৰিলেও, ৰাভাদেৱৰ মন-প্ৰাণ আৰু কাৰ্য্যমুঠী সমাজ-নীতি বা সাহিত্য-নীতি নাইবা কলা-সাধনাৰ পথৰপৰা এচুলিও আঁতৰি অহা নাছিল। তেওঁৰ মতে মানৱ জীৱনৰ পূৰ্ণতাৰ বাবে, এইবোৰ এবাৰ নোৱাৰা বিভিন্ন ফালহে। যদিও নানা আইন-ভঙ্গৰ অভিযোগত তেওঁৰ গ্ৰেপ্তাৰৰ পৰোৱানা বাহিৰ হৈছিল আৰু আত্মগোপনৰ কালত তেওঁক গুৰুতৰ অপৰাধৰ আচামী কৰিবলৈ যত্ন কৰা হৈছিল, তথাপিও তেওঁৰ বন্দী-জীৱনৰ কালত সেই অপৰাধসমূহৰ ভিত্তিত তেওঁৰ বিৰুদ্ধে আদালতত চাৰ্জ-চিট দাখিল কৰাটো বোধহয় সম্ভৱপৰ নহ’ল আৰু সেই কাৰণে তিনি বছৰ কাল জেলত ৰাখি চৰকাৰে তেওঁক সশাস্ত্ৰানে ১৯৫৩ চনৰ জুলাই মাহত মুকলি কৰি দিয়ে। ইতিমধ্যে প্ৰায় এবছৰ আগৰপৰাই কমিউনিষ্ট আন্দোলন দেশৰপৰা শাম কাটিছিল, আনকি পশ্চিমবঙ্গ আৰু টেলেঙ্গানা আদি ৰাজ্যতো ই লাহে লাহে নিতাল মাৰি আহিছিল।

এনেকৈ জেইলৰ লোহ-প্ৰাচীৰৰপৰা তেওঁক যে চৰকাৰে সোনকালে বিদায় দিব, সেই কথা তেওঁ কিন্তু ভাবিবই পৰা নাছিল। জেলৰ ভাত খাই জীয়াতু ভুগি থকা সৰল-সহজ ‘গৌৰা’ হবেনইতলৈ তেওঁৰ মনটো পুৰিবলৈ ধৰিলে। সিহঁতৰো তেওঁৰ বাবে চকুলো

* এই ভাষণটো পিচত লিখি উলিয়াব বুলি সভাৰ শেষত চাহ খাওঁতে তেওঁ কৈছিল যদিও সেই কাম হৈ নহ’ল। এই সভাখনত উপস্থিত হবলৈ এই লেখকৰো সৌভাগ্য হৈছিল।

ওলাইছিল। বন্দীশালৰ বহুতেই অনুভৱ কৰিছিল যে সীমাব
পীড়নত জৰ্জৰিত হৈ থকা সিহঁতৰ দানৱীয় বাজ্যৰপৰা দেৱতাৰ
অন্তৰ্ধান হ'ল। জেল কৰ্তৃপক্ষৰপৰাই তেওঁক বেলবোৰে তেজপুৰলৈ
পঠিয়াই দিয়াৰ ব্যৱস্থা হৈ উঠিল। চৰকাৰী তানত আনি তেওঁক
গোলোকগজত বেলত তুলি দিলে।

বাটত তেওঁ ক'তো নমা নাছিল। প্ৰত্যেকটো ষ্টেচনেই তেওঁৰ
চিনাকি। পলাতক জীৱন-যাত্ৰাৰ সময়ত কিমান দিন তেওঁ এইবিলাক
ষ্টেচনৰ মাজেদিয়েই বেল-লাইনৰ ওপৰেদি খোজকঢ়ি গৈছে। কিমান
বাতি বেল-লাইনৰ বহুৱাৰ ঘৰৰ আগৰ চোতালত ঢাৰিত বাগৰ দি
সিহঁতৰ দুখৰ-সুখৰ কথা শুনি, সিহঁতৰ লগত একাত্ম হৈ পৰিছিল।

ট্ৰেইন আহি বড়িয়া ষ্টেচনত থিয় হৈছিলহি। তেতিয়া বাতি
পুৱাইছিল। বড়িয়াৰ বড়িয়াল বাইজৰ মাজত তেওঁ দীঘলীয়া বক্তৃতা
দি গৈছিল। অসমীয়া কৃষ্টিৰ কথাই নহয়, শিল্পী-কলাকাৰ ক্ৰীমন্ত
শঙ্কৰৰ কথাই নহয়, লগতে আন্তৰ্জাতিক বিপ্লৱী নেতৃত্বৰ কথা,
সামন্তবাদী, পুঁজিবাদী ব্যৱস্থা উচ্ছেদৰ কথা, দুখীয়াসকল সৰ্বহাৰাৰ
শ্ৰেণীত পৰিণত হোৱাৰ ইতিহাসৰ ধাৰা ইত্যাদি।

তেওঁ তেজপুৰ গৈ পোৱাত নানা ঠাইৰপৰা নানা মানুহ গৈ তেওঁৰ
ঘৰ বজনুজনাই তুলিলে। কলী শৰ্মা, চন্দ্ৰ গোস্বামী, কমলা আগবঢ়ালা,
নবীন কাখহাজৰিকা, জীৱন কলিতা, বিবুধ কলিতা আদি অসংখ্য
লোকে তেওঁক আগুৰি ধৰিলে।

“সুৰবে দেউলবে
কপবে শিকলি
ভাঙি দিলি খুলি
দুৱাৰ সোণোৱালী,
পূজাবী অ'
পূজাবী অ'
সুন্দৰ পূজাবী” !!!

স্বপ্নবৰ পূজাবায়ে পুনৰ নতুন নতুন সজাবেৰে যেন উজ্জ্বল
পাতিব। নতুন নতুন অভিজ্ঞতা, নতুন গবেষণা, নতুন চিন্তাই তেওঁক
আগুত কৰি তুলিলে। বহুত আঁচনিৰ কথা তেওঁ অতিশয়কলম
আগত প্ৰকাশ কৰিলে। সকলোৰে আনন্দ পালে। আশা কৰিলে—
এইবেলি বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ বহুমুখী প্ৰতিভাই ন-ন ৰূপ লব, গীতে-পদে-
ছন্দে, চিত্ৰে-শ্ৰবে-ভালে নানাভাৱে। অসমৰ বিভিন্ন ঠাইবপৰা
তেওঁলৈ নিমন্ত্ৰণ আহিবলৈ ধৰিলে,—ক'ববাত সভা, ক'ববাত সন্মিলন,
ক'ববাত থিয়েটাৰ, ক'ববাত বা সঙ্গীতৰ পয়োভৰ। ক'ববাত ছাত্ৰ-
সভা, ক'ববাত মূৰক সংঘৰ অধিবেশন ইত্যাদি।

বেলশবৰপৰা কনকলতা আহি পালে। তেওঁৰ মুখখন কিছু
গোমা—বিষম।

সাংসাৰিক জীৱনত বিষ্ণু বাৰ্ভাই বিশেষ কৃতকাৰ্যতা লাভ কৰিব
পৰা নাছিল; কিন্তু সহধৰ্মিণীৰ প্ৰতি তেওঁৰ প্ৰেম গভীৰ
ধৰণৰেই আছিল। কনকলতাৰো স্বামীৰ প্ৰতি আছিল অসীম প্ৰণয়,
প্ৰীতি, সজ্জনতা। তেওঁলোক দুয়োৰো দাম্পত্য জীৱন সুখৰেই
আছিল; কিন্তু অভাৱ-অনাটনে কোনোদিন এৰা দিয়া নাছিল।
পিছে অভাৱ-অনাটনে দৃঢ়মনা, সদাশাস্ত্ৰময় বিষ্ণুপ্ৰসাদক কোনোদিনেই
টলাব পৰা নাছিল। পুঁজিপতি আৰু ধনিক শ্ৰেণীৰ নেতৃত্ব আৰু
কৰ্মতাৰ আগত তেওঁ কোনোদিনেই মূৰ নোদোৱালে, বৰং কয়িকু
জীৱনকেই তেওঁ সদায় আদৰি লৈ আনন্দ আৰু তৃপ্তিৰে জীৱনৰ
দিনবোৰ কটাই গ'ল। ইয়াৰ মাজেদিয়েই তেওঁ সভা-সমিতি,
গীত-নৃত্য-অভিনয়ৰ লগত নিজকে জড়িত ৰাখিলে।

সশস্ত্ৰ বিপ্লৱী পথৰ জয়-যাত্ৰাৰ আধৰুৱা ৰাটবপৰা উভতি আহি
তেওঁ জীৱন্ত শৰবসেৱৰ মহা সংস্কৃতিক জনতাৰ জীৱনত প্ৰতিষ্ঠিত
কৰিবলৈ দেহেকেহে লাগিল। অসমৰ বিভিন্ন জাতি, উপজাতি,
সম্প্ৰদায়ৰ মাজত ঐক্য, সংহতি, সম্প্ৰীতিৰ সীকে ৰাখিবলৈ যত্নপৰ
হ'ল। চিকুণত বাজি উঠা মৰ্মভেদী অসমীয়া স্তবৰ সন্ধান পোন-

প্ৰথমে তেওঁহে দিব পাবিলে। বিহব আঁতি-গুৰি, ব্ৰহ্মপুত্ৰ
বহু-বম্পুত্ৰ-নামৰ আদি কথা, কামাইখা বা খামাইখা আদিৰ গুৰি-
জনমৰ কথাৰ তেওঁহে নতুন দিগন্ত খুলি দিলে।

শিল্পী-সাহিত্যিকজনৰ “সঙ্গীত আৰু শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱ গায়ন”,
“জন-জাতীয় সংস্কৃতিত শিল্প,” “ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰে পাৰে” ইত্যাদি
প্ৰবন্ধই ভবিষ্যত গৱেষকসকলৰ বাবে চিন্তা-চৰ্চাৰ নতুন পথ মুকলি
কৰি থৈ গৈছে। “দিমাছা কছাৰীৰ বুৰঞ্জী”, “ৰাভা জাতিৰ ইতিহাস”,
“ৰঙো জাতিৰ ইতিহাস”, “বাল কাৰেং” আদি সক গৱেষণামূলক
পুথিবোৰো নানা নতুন তথ্যৰে পৰিপূৰ্ণ। তেওঁ বেজবৰুৱাদেৱৰ
“বাঁহী” আলোচনীত লিখা “বৃহত্তৰ বা বহল অসমৰ পৰিকল্পনা”
প্ৰবন্ধৰ কথাবোৰ আজিও সেই কবিজনৰ সপোন হৈয়ে বৈ গ’ল।
বিষ্ণুপ্ৰিয়া ৰাভা ঠাকুৰীয়া ছদ্মনামতো তেওঁ কেবাটাও প্ৰবন্ধ আৰু
নাটক লিখিছিল।

তেওঁৰ ২০২ শৰীয়া “নাৰী-নৰ” কুৰি শতিকাৰ শেষাৰ্ধৰ এখনি
উল্লেখযোগ্য কাব্য-গ্ৰন্থ।*

“...আমি ছয়ো মিলিলোঁহি
আদি-নাৰী-নৰ
ভুলোক ছ্যলোক আৰু ভৱলোক
ফুৰি ফুৰি
উলাহেৰে বিচাৰি বিচাৰি
আকউ পালোঁহি সেই
পৃথিবী পুৰণি
জৰাজীৰ্ণ নাগিনী ধবণী।”...

* শ্ৰীশ্ৰীবামচন্দ্ৰ দাস আৰু আমি এবাৰ ডেজপুৰৰ তেওঁৰ ঘৰলৈ বাওঁতে
আৱাক পঢ়ি শুনাইছিল। তেতিয়া সেই কাব্যখন তেওঁ জিখিবলৈহে আৰম্ভ
কৰিছিল। এই কাব্যখনৰ এটি অংশ ৩৫।৫০ তাৰিখৰ ‘অসম বাণী’ত প্ৰকাশ
হৈছিল।

প্ৰেম আৰু দৰ্শনৰ সান-মিহলি হৈ ধকা এই কাব্যখনত মানৱ জীৱনৰ এই জীৱনটোকেই আদি আৰু শেষ জীৱন বুলি কোৱা নাই। তেওঁ যেন এই পৃথিৱীলৈ আগতেও আহিছিল আৰু পুনৰ আহিব। সৃষ্টি-তৰু বুজিবলৈকো তেওঁ যত্নবান হৈছে। এই সৃষ্টি-তৰুৰ অল্পভূতিবপৰাই তেওঁ পাইছে মহান শক্তি, নতুন প্ৰেৰণা আৰু এক নৈসৰ্গিক নতুন অল্পভূতি।

লিওনাৰ্ডো ডা-ভিলি আদি মহান শিল্পীসকলৰপৰা বিষ্ণুপ্ৰসাদে অল্পপ্ৰেৰণা লাভ কৰিলেও, মাৰ্ক্স-এন্জেলছ, লেনিন আদি মনোবীৰসকলৰপৰা তেওঁ ৰাজনীতি-সমাজনীতিৰ জ্ঞান লভিলেও, তেওঁৰ শিল্পী-জীৱনৰ অল্পপ্ৰেৰণা, অল্পভূতি, অভিজ্ঞতা, জ্ঞান-বিজ্ঞান আৰু শক্তি-ভকতিৰ মূল ধাৰাবোৰ যেন মহৎ শিল্পী শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱৰপৰাহে নিজৰি নিজৰি আহিছিল।

তেওঁৰ পিতৃ ৬গোপাল চন্দ্ৰ ৰাভাই অৱসৰৰ পিচত নিকামূল সত্ৰত শৰণ লৈছিল আৰু সন্ধিয়া পৰত সদায় শুব লগাই কীৰ্তন পুথি পাঠ কৰিছিল। এই কীৰ্তনৰ মধুৰ শুব সঙ্গীতজ্ঞ বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ কাণত পৰিছিল আৰু সেই শূবে তেওঁৰ জীৱনত যথেষ্ট প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছিল। সেয়েহে পৰবৰ্তী কালত তেওঁ “শঙ্কৰী সঙ্গীতৰ সংকলন” এটি কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। তেওঁ অসমৰ বিভিন্ন সত্ৰত ঘূৰি ফুৰি ৰাজনাসমূহ লিপিবদ্ধ কৰে। তেওঁৰ আশা আছিল, একোটা বেলেগ বেলেগ সত্ৰৰপৰা লৈ অহা ৰাজনাসমূহ সঙ্গীত বিশেষজ্ঞসকলে অধ্যয়ন আৰু গৱেষণাবে কিবা ভুল-ভ্ৰান্তি থাকিলে তাক শুধৰাই লব পাৰিব।

১৯৫৬ চনত ‘অসম শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱ সংঘ’ৰ কুঁৱৰীটোলত বহা ২৫ তম বাৰ্ষিক অধিবেশনৰ কৃষ্টি সভাত বিশিষ্ট অতিথিকপে তেওঁ যি মূল্যবান ভাষণ দিছিল, তাত তেওঁ বিভিন্ন সত্ৰৰ ৰাজনাসমূহ সংগ্ৰহ কৰাটো প্ৰকাশ কৰিছিল। এই সভাত সভাপতিৰ কৰিছিল নাট্যকাৰ জীলক্যধৰ চৌধুৰীয়ে।

এই সভাৰ কিছুদিন পিচতেই বৰপেটা মহকুমাৰ উত্তৰ অঞ্চলৰ ককলাবাৰী নামে গাঁৱত হোৱা শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱৰ জন্মোৎসৱত নিৰ্দিষ্ট বক্তাৰূপে এঘণ্টা কাল ভাষণ দিছিল। সেই অঞ্চলটো বড়ো-কছাৰী মানুহেৰে পৰিপূৰ্ণ, সেয়ে হেজাৰ হেজাৰ বড়ো-কছাৰী মানুহেৰে সভাস্থলী উপচি পৰিছিল। তাত তেওঁ এঘণ্টা সময় উপ-কথাৰ কাহিনী কোৱাৰ নিচিনাকৈ মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱে জন-জীৱনলৈ প্ৰদান কৰা বিচিত্ৰ শিল্পকলা, সাহিত্য-সংস্কৃতিৰ সম্ভাৰবোৰলৈ আঙুলিয়াই দি গৈছিল। শেষত, চিলাৰায় দেৱান আৰু শঙ্কৰদেৱ বংলীয় বামৰায়ৰ কথা ভূৱনেশ্বৰীৰ বিবাহৰ কাহিনী বৰ্ণাই কৈছিল যে বড়ো-কছাৰীসকল শঙ্কৰদেৱৰ জোঁৱাই, যিহেতু হাড়িয়া মণ্ডলৰ বংশৰ নবনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায় গুৰি-গছ মেচ বা বড়ো-কছাৰীৰপৰাই অহা। গতিকে শঙ্কৰদেৱৰ সংস্কৃতি বড়ো-কছাৰীৰ অতিকৈ আপোন।

সভাৰ শেষত কেবাগৰাকীও খঙাল বড়ো-কছাৰী যুৱকে তেওঁৰ লগত তৰ্ক কৰিবলৈ খেদি গৈছিল। তেওঁলোকৰ মতে ‘ব্ৰহ্ম’ ধৰ্মই বড়ো-কছাৰীৰ মাতৃ-ধৰ্ম। এই ধৰ্ম তেওঁলোকে এবিধ লাগিলে বড়ো কৃষ্টি লোপ পাব।

এটি স্বাভাৱিক মিচিকীয়া হাঁহিৰে সংস্কৃতিৰ সেৱক আৰু গবেষক বাৰাই বড়ো-কছাৰী কৃষ্টিৰ আদিকথা, তাৰ ক্ৰমবিকাশ আৰু সেই কৃষ্টিৰে আওপুৰণি ভেটিত কেনেকৈ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰে এটি মহা সংস্কৃতিক জনম দিলে, তাক বুজাৰ উদাহৰণ দি দি তেওঁলোকক বুজাই দিলে।

কবি টিনটোৰেটোই কৈছিল যে সাগুৰ সদায় ডাঙৰহে হৈ যায়। কোনেও ইয়াক তুলিকাৰে আঁকিব নোৱাৰে। সেইদৰে বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ গুণ-গৰিমাব কথাও কৈ ওৰ পেলাব নোৱাৰি, সাগৰৰ দৰে সি ক্ৰমাৎ বহলহে হৈ যায়।

১৯৫৫-৫৬ চনত বজালীৰ পাঠশালাত প্ৰগতি সংঘই তেওঁক

অভিনন্দন জনাইছিল। অভিনন্দনৰ উত্তৰত নটবৰ বাতামেয়ে আন কথাৰ লগতে বিনয় স্তবত কৈছিল যে আপোনালোকে মোক যি অভিনন্দন দিছে, সেই অভিনন্দন যদি ডুবৰ নটীৰ নৃত্যৰ দ্বাৰা দিলেহেঁতেন তেনেহলে আনন্দত মোৰ হৃদয়ৰ পাব উপচি পৰিলেহেঁতেন। আঁতাসকলে চমক খাই গ'ল—সঁচাকৈয়ে তেওঁলোকে এনে এটি সম্পদক কলঙ্ক বুলিয়েই ভাবি আছে। বাইজৰ চকু মেল খালে আক তাৰ পিচতেই ডুবৰ পৰিহৰেশ্বৰ শিৱ মন্দিৰৰ নটী নৃত্যই ন-কপ লৈ জৰ্জৰকাই উঠিল।

জীৱন-নাটৰ ভাৱবীয়া

“এবা কি কৰিম !”

“কি কৰিবা ? কি কৰিবা ?”..

বুকু ভাগি যোৱা সুবত চামতাৰ সুবদেৱী থিয়েটাৰৰ আখৰাত অভিনেতা বিষ্ণুপ্ৰসাদৰ গম্ভীৰ মাতৰাৰ ক্ৰমাৎ ক্ষীণ হৈ পৰে ।

তেওঁৰ প্ৰতীক্ষাত থকা অভিনেতা-অভিনেত্ৰীসকলৰ আনন্দৰ মাজত এটি নিৰানন্দৰ ভাব বিয়পি পৰে ।

তেতিয়া পৃথিবীলৈ একাৰ নামি আহিছে । কোঠাটোত এটি ‘লেম্প’হে জ্বলি উঠিছে । পৰিচালকে তেওঁৰ খা-খবৰ সুধিছিল ।

“তেজপুৰ হস্পিটালত আমাৰ এটি কেঁচুৱা জন্ম হৈছিল । পিছে চাৰি দিন নোহওঁতেই সেই ধুনীয়া ৰূপহী চুপহী কলিটি মৰহি নাইকিয়া হ’ল ।”

ৰাভাদেৱৰ কথাৰ স্তব শেষলৈ কিঞ্চিৎভাৱে কৰুণ হৈ গৈছিল । অভিনয়ৰ শিল্পীসকলৰ মন বিবাদপূৰ্ণ । ইমান দৃঢ়মনা, বঙীয়াল পুৰুষজনৰো অপত্য স্নেহৰ বন্ধনত হিয়া যেন ঢুক ঢুক ।

গহীন-গম্ভীৰ সুবত ৰাভাদেৱে পুনৰ কবলৈ ধৰিলে, “কাণ্ডুৰা বিজয়ী আত্মাৰ গবাকী নহলে শিল্পী হব নোৱাৰে । যিমনেই ছৰ্যোগ আহক—আধ্যাত্মিকেই হওক, আদি দৈৱিকেই হওক,

একোতেই সিহঁত বিচলিত নহয়। সেই শুল্কবক উপভোগ কৰিবলৈ
 প্ৰয়োজন হলে প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ গভীৰ তলিত শামুক বুটলি লৈ
 তাৰ গৰ্ভ ফালি মুকুতা উলিয়াই তাৰ সৌন্দৰ্য্য, গৌৰীসাগৰৰ টিঙত
 উঠি—জালি-ফালি সেই অপকণ সৌন্দৰ্য্য, আনকি মহাকাশলৈ গৈ
 মহাশূন্তৰ অকৃতপূৰ্ব সৌন্দৰ্য্যও উপভোগ কৰিবলৈ জানিব লাগিব।
 তেতিয়াহে হব সি শিল্পী।”...

গুৰুজনাৰ শ্ৰীমুখ নিঃসৃত বাণীৰ দৰে তেওঁৰ কথাবিলাক সকলোৱে
 হৃদয়ঙ্গম কৰিবলৈ যত্ন কৰিছিল।

এয়া আছিল ১৯৬৬ চনৰ ৩১ জুলাই। তাৰ কুৰি দিন আগতেই
 তেওঁৰ প্ৰথম সন্তানে কলিঙেই পৃথিবীৰপৰা মেলানি মাগিছিল।
 পিতৃ হিচাপে বাভাদেৱে মনত অশেষ কষ্ট পাইছিল যদিও শিল্পীৰ
 মৰম-চেনেহত আৰু বাইজৰ আহ্বানত প্ৰিয়তমা পত্নীক এৰি
 ধৈ আৰ্হি মঞ্চৰ উন্নতিৰ বাবে ভাগৰ-জুগৰ নোহোৱাকৈ গাৱৈ-
 নগৰে, পৰ্বতে-ভৈয়ামে, দিহিঙে-দিপাঙে ঘূৰি ফুৰিছিল।

অসম সাহিত্য সভাৰ পলাশবাৰী অধিবেশনত (১৯৬০) সংস্কৃতি
 সভাত তেওঁক বক্তৃতা দিবলৈ নিমন্ত্ৰণ কৰিছিল আৰু তেওঁলৈ বাট-
 খবচক্ষৰূপে মাত্ৰ পাঁচশটা টকাহে পঠিয়াই দিছিল। সেই
 পইচাবপৰাই তেওঁ গুৱাহাটীত চাবে সাত টকাৰে এখনি চুবুৰীয়া
 কিনি পিন্ধি লৈ মলিয়ন হোৱা পুৰণি পায়জামাটো জোলোঙাত
 সুমাই লৈ অধিবেশনৰ স্থানলৈ যাত্ৰা কৰে। বক্তৃতা দিছিল তেওঁ
 দুঘণ্টা সময়। কৈছিল মহিমামণ্ডিত অসমীয়া সংস্কৃতিৰ কথা।

ইতিমধ্যে বাভাদেৱে “প্ৰাগজ্যোতি কলা পৰিষদ” নামৰ এটি
 অজ্ঞানৰ বিস্তৃত আঁচনি কৰি স্থিৰলৈ যায়। তেতিয়া ৬বিমলাপ্ৰসাদ
 চলিহা অসমৰ মুখ্যমন্ত্ৰী। চলিহা ছাওৱীয়াৰ লগত তেওঁৰ আগৰপৰাই
 এটি বন্ধুত্ব আছিল। ছয়োৰো ভিতৰত এটি দীৰ্ঘলীয়া আলোচনাও
 হৈছিল। এই পৰিষদৰ আঁচনিৰ ভিতৰত আছিল অসমৰ বিভিন্ন
 গীত-বাস্ত-বৃত্ত্য, গবেষণা আৰু শিক্ষাক্ষেত্ৰ, অসমৰ পৰ্বত-ভৈয়ামৰ

লোক-বৃত্তা, আগতে ব্যৱহাৰ হোৱা আৰু বৰ্তমানেও ব্যৱহাৰ হৈ থকা
অলঙ্কাৰ, সজীত চৰ্কা আৰু সংগ্ৰহৰ ব্যৱস্থা, সম্ভৱ বিভিন্ন উৎসৱ
ইতিহাস আৰু বৰ্ণনাবোৰ, চিত্ৰ-আলেখ্য ইত্যাদি।

কোনো কোনোৱে কয়, সেই আঁচনিখন কাৰ্য্যকৰী কৰিবৰ বাবে
অসম চৰকাৰে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ মঞ্জুৰী আৰু অৱদানৰ বাবে হেনো
আবেদন জনাইছিল। কি হ'লগৈ একো জানিব পৰা নগ'ল।
বোধহয় বাভাদেৱৰ অনেক লিখনি আৰু অঙ্কন হেৰাই যোৱাৰ দৰে
এই আঁচনিও ক'ববাত কেনেবাকৈ হেৰাই গ'ল।

জীৱন-নাটৰ ভাৱবীয়াস্বৰূপে বাভাদেৱে গৃহস্থী জীৱনত দুখ-কষ্টৰ
লগতে সুখ-শান্তিও লাভ কৰে। কনকলতাৰ দুটি সন্তান জন্ম
হৈছিল। সিহঁতৰ ঘৰুৱা নাম থুন-থুন আৰু মুন-মুন। এই দুই
শিশুৰ আগমনত তেওঁৰ শিল্পী-হৃদয় আনন্দত নাচি উঠিছিল। তাৰ
পিচৰপৰাই কনকলতাই ডেওঁক এটি আধ্যাত্মিক অনুপ্ৰেৰণা দিবলৈ
সক্ষম হৈছিল। যি উদ্দেশ্যত ডেওঁ ব'লৈকে নাৰাওক, তাতেই ডেওঁ
এটি নতুন দিগন্ত সৃষ্টি কৰি সৰ্বসাধাৰণৰ আহে-আহে সোমাই যাব
পাৰিছিল। ৰাজনীতি বা সমাজ-নীতি কোনো ক্ষেত্ৰতেই ডেওঁ
আঁকোৰ-গোজ নাছিল। সেয়েহে বিপ্লৱী কমিউনিষ্ট পাৰ্টিৰ লগত
চামিলকৰণৰ প্ৰস্তাৱ উঠোতেও, ডেওঁ উদাৰ মনোভাৱে প্ৰকাশ
কৰিছিল। অৱশ্যে গুৱাহাটীত বহা চামিলকৰণৰ সভাত ডেওঁ
অল্পপন্থিত আছিল, যদিও লিখিত মতামত এটা পঠিয়াই দিছিল
আৰু বিধান সভাৰ পাঁচ বছৰীয়া সভ্য হৈ থাকোঁতে ভাৰতীয়
কমিউনিষ্ট পাৰ্টীলৈ মাহিলী এশ টকাকৈ ডেওঁৰ অভাৱ-অনাটনৰ
মাজতো পঠিয়াই আছিল। প্ৰগতিশীল বামপন্থীৰ ঐক্য ডেওঁ সদায়
ৰাখা কৰিছিল। সংগ্ৰামী পথৰ সামৰণিৰ পিচত ইয়াত দল-উপদল হৈ
অনেক কৰী আৰু নেতা আঁতৰি গৈছিল। কিন্তু বাভাদেৱৰ দল-
উপদলৰ কথা নাছিল। নিৰীক্ষিত, অৱহেলিত, অৰ্ধাৰাৰী, অনাৰাৰী-
সকলৰ প্ৰকৃত মঙ্গল সাধন কৰাহে ডেওঁৰ কাম্য। সাংস্কৃতিক জীৱনত

যনোবদা অসমক সুন্দৰতম কবি ভোলাই আছিল তেওঁৰ সপোন। সেই ক্ষেত্ৰত তেওঁৰ আন এজন বন্ধু আছিল। তেওঁ হ'ল মহেন্দ্ৰনাথ ডেকাকুকন। এইজনো ডেকাকুকনো আছিল কবি, চিত্ৰকৰ আৰু অভিনেতা। ছয়োবো সন্ধান আছিল 'বান্ধে'।

অসম-প্ৰেমিক কবি কমলাকান্ত ভট্টাচাৰ্য্যৰ পৰলোক হোৱাত ফুকনে 'অস্থি-বজ্জ' নামৰ এখন এখনুদমান কবিতাৰ কিতাপ প্ৰকাশ কৰিছিল। সেই পুথিখন বাতাই বৰ প্ৰশংসা কৰিছিল। অৱশ্যে ডেকাকুকন নীৰৱ সাধনাতেই ব'ল; কোনোদিনে তেওঁ বাজনীতিলৈ নগ'ল। তথাপিও আদৰ্শৰ বাবে ছয়োবো মন আৰু আত্মাৰ মিল আছিল।

জীৱনত কাৰো লগতে কোনোদিন তেওঁৰ শত্ৰুতা নাছিল। আনৰ গ্লানি বা বেয়া ফালটো তেওঁৰ কোনোদিনেই দৃষ্টিগোচৰ নহৈছিল। অতি নিম্ন খাপৰ মানুহৰপৰা অতি উচ্চস্তৰৰ লোকেও তেওঁক আদৰা কৰিছিল। অনেকেই কৈছিল তেওঁ কেৱল এজন শিল্পীয়েই নহয়, তেওঁ জ্ঞানৰ এটি অক্ষুৰন্ত ভঁৰালো।

কলিকতাৰ খাতনামা লেখক হেমালু বিশ্বাস, অমলেন্দু গুহ আদি বিশিষ্ট লোকসকল তেওঁৰ প্ৰতিভাত অভিভূত হৈ আছিল। গুহৰ "লুইত পাৱেৰ গাঁথা" নামৰ বাংলা কবিতাৰ পুথিখনৰ বেটুপাত তেওঁ আঁকিছিল।

শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ চৰিত্ৰৰ ওপৰত তেওঁ এবাৰ এখন বোলছবি উলিয়াবলৈ মন কৰি বৰপেটালৈ যায়। বৰপেটাৰ পুৰণি ৰঙ্গমঞ্চ 'মিলন-মন্দিৰ'ত সেই বিষয়ে স্থানীয় শিল্পী, সাহিত্যিক আৰু কলানুবাগী লোকৰ এখন সভা হয়। ছই-এজনৰ বাহিৰে সকলোৱে সেই কামবোৰ বাবে সমৰ্থন জনায়। তেতিয়া মহাপুৰুষৰ অনুগামী-স্বৰূপে তেওঁৰ পৰিকল্পনাৰ কথা সমজুৱাসকলক বুজাই দিয়ে। আধা আলো আধা ছাঁয়াৰ মাজত পদাত কেনেকৈ 'জিভুবন বন্দন', 'যাকেবি নাহিকে উপাম', 'দৰশিত সুন্দৰ' শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰক প্ৰকাশ কৰিব,

তাকেই তেওঁ কলাময়ী ভাষাবে প্ৰকাশ কৰিলে। চাৰিওপিনে
 হৰ্ষস্ননি হ'ল। বৰপেটাৰ গোলোক চন্দ্ৰ দাসৰ 'ঈলোয়া' গৃহত ছদ্ম
 থাকি তেওঁ নলবাৰীয়েদি তেজপুৰলৈ যায়। কিন্তু পিচত আক
 ল্পাধ্যায়ক সমিতিয়ে কোনো সভা আহ্বান নকৰিলে। মহান
 শিল্পীজনাৰ শঙ্কৰ-সপোন সিমানতেই সামৰণি পৰিল।

তেজপুৰত অলপ দিন থাকি তেওঁ উজনী অসমলৈ যায়। নগাওঁ,
 যোৰহাট, শিৱসাগৰেদি গোলাঘাটলৈ যাত্ৰা কৰে। তাতেই অজস্ৰ
 কলা মন্দিৰৰ প্ৰতিষ্ঠাতা শিল্পী প্ৰদীপ চলিহাৰ লগত প্ৰাগজ্যোতি
 কলা পৰিষদৰ বিষয়ে তেওঁ বহুতো আলোচনা কৰে। তাৰপৰা তেওঁ
 তিনিচুকীয়ালৈ গৈ 'প্ৰতিমাৰ পালা জানো প্ৰাণ' উপস্থাসৰ বচক
 প্ৰমোদ বৰদলৈৰ জৰিয়তে চহৰখনৰ শিল্পীসকলৰ লগত আলোচনা
 কৰে। তাতেই কলা-পৰিষদৰ কল্পনাক প্ৰথম ৰূপ দিবলৈ সকলো
 যো-জা হৈ উঠে। বাভাদেৱে এমাহ নিজেই সকলো শিক্ষা প্ৰদান
 কৰিছিল আৰু তাত থকা যোৰহাটৰ ত্ৰীপুৰ বৰাৰ দ্বাৰা নানা কৃত্ৰিম
 আ-অলঙ্কাৰ, মুকুত, মালা আদি তৈয়াৰ কৰাইছিল। তেতিয়া
 শ্ৰীদেৱকান্ত বৰুৱা অসমৰ শিক্ষামন্ত্ৰী। উত্তোন্তাসকলে তেওঁক
 শ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ 'কল্লিণী হৰণ' নাটৰ উদ্বোধনৰ বাবে নিমন্ত্ৰণ জনালে।
 ১৯৬২ চনৰ ১ ছেপ্টেম্বৰৰ দিনা সেই নাটখন মঞ্চস্থ হৈছিল। বিষ্ণু
 বাভাৰ পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ উদ্বোধনী ভাষণত সকলো মুগ্ধ হৈছিল। অভিনয়ো
 হৈ উঠিছিল অতি সুন্দৰ। ধেমালিৰ বাজনাও বাজিল প্ৰাণত
 লগাকৈ।

নাট্যকাৰ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ ৰচিত সংস্কৃত শ্লোক—

যৎপাদ পঙ্কজবজ্জঃ শিবলা সুবেশ।

সৰ্বাদয়ো দিবিষদোহতিমুদোদহন্তি।

যৎকীৰ্তনাং কলিমলং মনুজাস্ত্যজন্তি।

কৃষন্ত তন্ত্ৰ চৰণং শৰণং ব্ৰজাম ॥

বচনেৰে বাগ সুহাই মান একতালিত আবস্ত হৈ গীত-ভটিমা,

বচন-বাজনা, সূত্র-ভাও আদিৰে ধ্বনিত প্ৰতিধ্বনিত হৈ বাগকল্যাণ
খৰমানত সামৰণি পৰিল। তাৰ পিচত আবহ-সংগীতত বাজি উঠিল
মুক্তি-মঙ্গলৰ সুৰ।

“শ্ৰীৰামবায়ী ভকতি সূজান।

কৰাৱত কৃষ্ণ নাট নিৰমান ॥

কল্পিণী হৰণ নাট পৰধান।

কৃষ্ণ কিঙ্কৰ ওহি শঙ্কৰ ভান ॥”

সত্ৰীয়া কলা-কুঠিত বাভাদেৱ কেনে পাৰ্গত আছিল, সেই
অভিনয়েই তাক প্ৰমাণ কৰি থৈ গৈছে। শ্ৰীকৃষ্ণই মূৰত পিন্ধা
‘চুড়া’টো কেনে হব লাগিব, তাকো তেওঁ নিজহাতে আঁকি তৈয়াৰ
কৰাইছিল। শ্ৰীকৃষ্ণৰ সাজ-পোছাক অশাস্ত্ৰীয় কৰাটো তেওঁ
কোনোদিনে সহ্য কৰিব নোৱাৰিছিল। এবাৰ বৰপেটাত তেওঁক
সন্মান জনাবৰ বাবে পতা সত্ৰৰ চৌহুদৰ ভিতৰত বহা এখন সভাত
এটি সৰু ল’ৰাই কৃষ্ণ-নাচ দিছিল। মূৰত পিন্ধিছিল এডাল ম’ৰাৰ
পাখি থকা এটি মুকুট, ‘চুড়া’ নাছিল। তেওঁ সেইটো ‘বঙলুৱা কৃষ্ণ’
বুলি তীব্ৰভাৱে নিন্দা কৰিছিল। মহাপুৰুষ মাধৱদেৱৰ বৰগীত এটিৰ
কেইকাকিমান গাই শুনাইছিল :

“শ্ৰাম শৰীৰে পীতাম্বৰ শোহে।

লাৱণ্য কোটি মনমথ মোহে ॥

সুচন্দ্ৰ বয়নে ঈষৎ হাসি।

নয়ন বাভা উৎপল পাসি ॥

কপোলে চন্দন তিলক সাজে।

শোভন অলকা পাঙ্কি বিবাজে ॥

মাথে জলমল মনুৰ চুড়া।

কুসুম বজ্জয় মোহন জুৰা ॥

কদম্ব কুসুম অৰণ মূলে।

কম্বু কণ্ঠে মণি কোমল লোলে ॥

গলে গুজামণি মুকুতা মালা ।
 কনক ভূষণে ভূষিত কালা ॥
 গো পদবেণু বিবাজিত অঙ্গে ।
 বেণু বজ্জারত অঙ্গ ত্ৰি-ভঞ্জে ॥
 সুস্বৰ উচ্চায়া পঞ্চম গারে ।
 বঙ্কিম নয়নে ক্ৰুর দোলায়ে ॥
 নবীন পীত ধটি কটি মাজে ।
 কনক মেখলা কিঙ্কণী বাজে ॥
 নুপুৰ বাজে পদ অববিন্দে ।
 কহয় মাধৱ গতি গোৱিন্দে ॥”

“কল্লীগীহৰণ” নাট অভিনীত হোৱাৰ পিচদিনাই তেওঁ ঘৰলৈ
 উভতি আহে। গৃহস্থীখনত দেখিলেহি অভাৱৰ বাবে ল’ৰা দুটাৰ
 খোৱা-লোৱাত কষ্ট হৈছে, কিন্তু হাশুবদনা কনকলতাৰ মনত যেন
 অকণো দুখ-বেজাৰ নাই। যেনে পতি তেনে পত্নী। তেওঁৰ
 দেউতাকৰ দিনৰ ঘৰটো তেতিয়া জীৰ্ণ অৱস্থাত। মন্ত্ৰী কামাখ্যা
 প্ৰসাদ ত্ৰিপাঠীয়ে তেওঁৰ অনিচ্ছাসত্বেও এখনি দৰ্খাস্ত লিখি
 লোৱালে—ঘৰ সজোৱাৰ বাবে আঠ হেজাৰ টকাৰ এটি চৰকাৰী ঋণৰ
 কাৰণে। মন্ত্ৰীজনাৰ নিজা তদ্বিৰ, টকা আহিবলৈ আৰু কিমান
 দিন দেবি? স্থানীয় দুই-তিনিজন ডেকাই নিৰ্মাণৰ কাম কান্ধ পাতি
 ললে। চাওঁতে চাওঁতে চাৰিটা কোঠাৰ আসাম-টাইপৰ ঘৰ এটি হৈ
 উঠিল। কনকলতাৰ মনত বৰ আনন্দ; কিন্তু বিষ্ণুপ্ৰসাদে বেজাৰহে
 কৰিলে—বেবৰ জোলোঙাৰে আৰু স্কোণৰ কিৰণ নোসোমাব বুলি।

বিভিন্ন জনজাতিৰ বুৰঞ্জীৰ নতুন তথ্য কিছুমানৰ অ’ত-ত’ত পৰি
 থকা কাগজবোৰ বুটলি তেওঁ কিছুমান টোকা কৰিছিল। বন্ধু-বান্ধৱে
 দিয়া চিঠিৰ এপিঠিতো তেওঁ তেনে টোকা লিপিবদ্ধ কৰিছিল;
 কিন্তু সেইবোৰ শৃঙ্খলাহীনভাবে যেনিভেনি পৰি ব’ল। পিচত সম্ভৱ
 হেৰাল।

সেই সময়ত নেষেবিটিঙৰ দেৱালয় প্ৰাচীন নৃত্যৰ কন-জুন শব্দ যেন তেওঁৰ কাণত পৰিছিল। ভূবি দেৱালয়ৰ নৃত্যৰ বাবে সেই নৃত্যও আংশিকভাবে বন্ধা কৰিব পৰা যায় নেকি, এই ভাবি তেওঁ নেষেবিটিং অকলত পাক এটি মাৰি অহাৰ কথা ভাবিছিল। কিন্তু ভবা কথা ভবাতেই থাকিল। 'হঠাৎ' সহধৰ্মিণী কনকলতা অসুখত পৰিল। বিষ্ণু বাভা কিছু অস্থিৰ হৈ পৰিল। কাৰণ পত্নীৰ উপযুক্ত চিকিৎসা কৰাবলৈ তেওঁৰ ধন নাই। অৱশেষত চৰকাৰী ডাক্তৰৰ কুপাত তেওঁৰ অসুখীয়া পত্নীক লৈ ডিব্ৰুগড়লৈ গ'ল। কিন্তু তেওঁৰ সকলো চেষ্টা বিফল হ'ল। '৬২ চনৰ পাঁচ জানুৱাৰীৰ দিনা কনকলতাই চিৰদিনৰ বাবে চকু মুদিলে—ডিব্ৰুগড়ৰ হস্পিটালতেই।*

তেওঁ পুনৰ তেজপুৰলৈ উভতি অহাৰ পিচত বন্ধু-বান্ধৱ, আত্মীয়-কুটুম্বৰ অনেকেই খবৰ ললে; কিন্তু তেওঁৰ হিয়াৰ ছিগা বীণাৰ তাঁব আক কোনে জোৰা দিব ?

“এটুপি চকুলো মোৰ যে কেৱল
সেয়ে মোৰ তাজমহল,
প্ৰণয়েৰে ভবা বেদনাৰে গঢ়া
শাণত চিৰ উজ্জল।”...

* ২,১৬২ তাৰিখে বহু তেজপুৰলৈ যাওঁ আৰু পিচদিনা বাঙাধেৱৰ লগত লাক্ষ্য হওঁ। তেতিয়া সন্ধিয়া লাহোঁ লাহোঁ হৈছে। তেওঁ হাত-লৈ এটা পৰিষ্কাৰ কৰি জলাব ধৰিছে। যোক দেখিয়েই সেই স্বাভাৱিক হাঁহিটো মাৰি কৈ উঠিল—“কনক গ'ল, কনক গ'ল।” প্ৰথমতে বহু বুজিবই পৰা নাছিলোঁ, পিচত বেতিয়া দেখিলোঁ অইন দিনাৰ দৰে নব্বোৱে দেখোন যোক বাতিবলৈ অহা নাই! ঘৰখনো কিবা উৰু উৰু। তেতিয়াহে বুজি পালোঁ।। বেবনাত মোৰ অন্তৰখন গভীৰ হৈ পৰিল।

। চাবিশ ।

কলাগুরু ‘সদানন্দ শিম্পী শিবোমণি’

“গবীর হিয়াৰ অলেখ শ্ৰেণীপ জলি

কোঁটি হুখীয়াৰ তপত কথিব ঢালি

পাতে ধনীয়ে দীপালি ।—

বহু ব্যথিতৰ হিয়াই হিম্নাই

শ্ৰেণী নাতোন শিখাই শিখাই

তুলি দাবানল হুখ উজলাই

উঠে বিপ্লৱ জলি ।

পাতে ধনীয়ে দীপালি ।

পীড়িতৰ জালা জলে অবিবল

দহে চিৰকাল ব্যথাৰে অনল

সেই অগনিত হই জল-মল

উঠে দালান উজলি ।

কবি মৰিমূৰ হৃদয়ৰ তাপ

জাতবাই শত শত অভিলাপ

ছাই কৰে পৃথিবীৰ মহাপাপ

চিতাত ধনীকে তুলি

জাগে বিশ্ব-মৰিশালি ॥”

সাত বছৰ বয়সতে পিতৃ (১৯১৭) আৰু তাৰ কেইবছৰমান পিচতেই মাতৃকো হেৰুৱাই বিষ্ণুপ্ৰসাদ অশ্বৰ ধৈৰ্য্যগুণৰ অধিকাৰী হৈছিল। তেতিয়াৰপৰাই অৱহেলিত, অসহায়ৰ প্ৰতি সহানুভূতিয়ে পুলি-পোখা মেলি তেওঁৰ অন্তৰ-ৰাজ্যত বিস্তৃতি লাভ কৰিছিল। তেওঁৰ পিতৃদেৱো আছিল বহুত গুণেৰে বিভূষিত। সজীৱ, খেল-ধেমালি, বুৰঞ্জী-চৰ্চা আদি বহুতো গুণৰ তেওঁ অধিকাৰী আছিল। ১৯০৭ চনত তেজপুৰত বাণ বঙ্গমঞ্চ প্ৰথম স্থাপন হওঁতে, প্ৰথমজন কাৰ্য্যকৰী সমিতিৰ সভাপতি ভৱানীচৰণ ভট্টাচাৰ্য্যই নিজে ঢাকালৈ গৈ তেতিয়াৰ বঙ্গ গভৰ্ণৰ এইড্-ডি-কং (Hide-de-comp) গোপাল চন্দ্ৰ বাভাক সহায়-সহযোগ আৰু দিহা-পৰামৰ্শৰ বাবে লগ ধৰিছিল। জনা যায় যে শিল্পীজনাৰ পিতৃয়ে নগদ চাৰিশ টকা আৰু চাৰিখন দৃশ্যপট ঢাকাতেই অঁকাই তেওঁৰ হাতত দি পঠাইছিল। দৃশ্যপট কেইখন জাহাজত অনা খবচো তেওঁৱেই বহন কৰে। কছ দেশৰ সম্ৰাট ফ্ৰেডাৰিক ডি গ্ৰেয়টৰ জীৱনী গোপাল চন্দ্ৰ বাভাৰ হেনো বৰ প্ৰিয় আছিল। সেয়েই বাবটা খণ্ডত প্ৰকাশ হোৱা মহামণ্ডি ফ্ৰেডাৰিকৰ জীৱনীবোৰ তেওঁ নিজেই কিনি সেই সময়ত তেজপুৰত প্ৰথম প্ৰতিষ্ঠিত হোৱা ভিক্টোৰীয়া লাইব্ৰেৰীত প্ৰদান কৰিছিল। এতিয়া সেই লাইব্ৰেৰীক হেম বৰুৱা লাইব্ৰেৰী নামেৰে নামকৰণ কৰা হৈছে। বুৰঞ্জীৰ তথ্য সংগ্ৰহতো তেওঁৰ খুব বাপ আছিল। বিষ্ণুপ্ৰসাদে তেওঁৰ পিতৃৰ জীৱনী এখন অসম্পূৰ্ণভাবে লিখি থৈ গৈছে।

কনকলতাৰ মৃত্যুৰ পিচত শিশু ছটি লৈ তেওঁ যেতিয়া সংসাৰযাত্ৰাত নিঠকৱা হৈ পৰিল, তেতিয়া দুই-এজনে অতি গোপনে তেওঁক পৰামৰ্শ দিছিল—মুখ্যমন্ত্ৰী চলিহা ডাঙৰীয়াৰ ওচৰলৈ গৈ কোনো চৰকাৰী অফুগ্ৰহৰ সুবিধা লবলৈ। তেওঁ এটি মিচিকিয়া হাঁহিহে মাৰিছিল, কিন্তু প্ৰতিবাদ নকৰিছিল।

১৯৬২ চনৰ প্ৰথমছোৱাত দুই-চাৰি মাহ বাজুহুৱা সভা আৰু মঞ্চত

বকুল দিয়া আৰু ভাও দিয়া কিছু পাতলিলেও, পিচলৈ পুনৰ তেওঁ আগৰ দৰেই সক্ৰিয় হৈ উঠিল। ইপিনে শিশু ছটিক চোৱা-চিতা কৰা মাহুহৰ অভাৱ, বাইদেৱেককনো আৰু কিমান আয়নি দিব? তেওঁৰ মনলৈ এটি নতুন চিন্তা আহিল। তেওঁৰ মনৰ কথা বন্ধু ৰফী শৰ্মাক কলে। ‘বুঢ়াকালত সংসাৰ নপতাই ভাল’ বুলি মনে মনে শৰ্মাদেৱে ভাবিলেও, বন্ধুৰ কোমল মনে দ্বন্দ্ব পাব বুলি একো কোৱা নাছিল।

সেই সময়তেই গুৱাহাটীৰপৰা ঐগোপাল দাস গৈ বাভাদেৱক লগ ধৰি জনালে যে তেওঁ এটি গ্ৰেছ লব খুজিছে আৰু বাভাৰ গীতবোৰ ছপাবলৈ মন কৰিছে। তেওঁ দাসৰ লগত ওলাই গৈ অজ্ঞাতবাসৰ কোনো কোনো ঠাইত ঘূৰি বচনা কৰি থৈ অহা গীত কিছুমান সংগ্ৰহ কৰিলে। আৰু কিছু গীত লিখি দাসক দিব বুলি কোৱাত, সংগৃহীত সকলোবোৰ গীত কলিবাৰীৰ ঘৰতে এৰি থৈ আহিল।

তাৰ পিচতে মহলপুৰ অঞ্চলৰ লামিদবো গাৱঁৰ কালিকুমাৰ ব্ৰহ্মৰ আশ্ৰয়ত থকা ঐমতী মোহিনীৰ লগত মাজৰ মাহুহৰ দ্বাৰা এটা যোগাযোগ স্থাপিত হয়। মহলপুৰ অঞ্চলৰ অনেকেই আশা কৰিলে যে এইজনী ছোৱালীয়েই বাভাৰ বাবে উপযুক্ত গৃহিণী হ'ব। মোহিনীয়ে কোনোবা এখন ৰাজহুৱা সভাত বিজ্ঞানভাৱে সভাৰ কাৰ্য্যসূচীমতে মাল্যবৰণ কৰিছিল। তেওঁৰ আত্মগোপনৰ কালতো মোহিনীয়ে বঙোলদোবা-চামখাইবৰীত আলপৈচান ধৰিবলৈ সুযোগ পাইছিল। তেওঁৰ মাক-বাপেকৰ ঘৰ আছিল গোৱালপাৰা জিলাৰ গোসাঁইগাৱঁৰ ওচৰৰ এখন গাৱঁত। উভয় পক্ষৰে বন্ধু-বান্ধৱৰ আহ-যাহ হ'ল। শেষত মোহিনী আনন্দ মনেৰে তেজপুৰলৈ আহিল আৰু শিল্পীজনাৰ থান-খিত নোহোৱা ঘৰখনৰ দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰিলে। বাভাদেৱৰ সাংসাৰিক জীৱনলৈ এটি নতুন সজীৱতা আহিলেও, তেওঁৰ শিল্পী আৰু ৰাজনৈতিক জীৱনৰ পুৰণি পৰিচ্ছেদটোৱেই চলি থাকিল। মোহিনীয়ে তেওঁক “মোৰ চিৰকল্পিত পুৰুষ” বুলি আৱাহন জনালে।

পৰিৱৰ্তন জীৱন-কৰ্মকেই সাৰ-সত্যৰূপে লৈ বাতাব্যেৰে তেওঁৰ পুৰণি বীৰধৰ্ম্মে নতুন নতুন শব্দৰ সৃষ্টি কৰাত লাগি থাকিল। এই কাৰ্য্যই তেওঁক পুনৰ বঙ্গ-ধৰণ অশ্লীলভাৱে কবিবলৈ ধৰিলে।-

ইপিনে চেয়াৰমেন হিচাপে কৰ্মতা লাভ কৰা বাও-চে-টুইঙৰ নেতৃত্বই লাগ-চীনক নতুনকৈ শক্তিশালী কৰি তুলিছে। ভাৰ্গাণ্ড জয়াহবলাল নেহৰুৰ দিনত হোৱা বহুধৰণৰ স্বাক্ষৰ বাবে ভাৰতে কোনোদিন পুৰণি বহু দেশ চীনক সন্দেহ কৰা নাছিল। কিন্তু হঠাতে ভাৰতৰ উত্তৰ অঞ্চল ব্যাপি, বিশেষকৈ তেতিয়াৰ উত্তৰ-পূব সীমান্ত এজেন্সীৰ (এতিয়াৰ অৰুণাচল) উত্তৰ আৰু পূৰ্বমুখী চীনা-সৈন্যৰ সন্মুখীন হ'ল। অহিংস ভাৰতৰ তেতিয়ালৈকে সৈন্তবৃদ্ধি সম্পৰ্কে মন-কাণ নাই। তেতিয়া বঙা চীন আৰু ছোভিয়েট দেশৰ মাজতো আদৰ্শগত পাৰ্থক্যৰ বাবে মিলাশ্লীলিতৰ অভাৱ হৈছে। ভাৰতবোৰ বামপন্থী ৰাজনৈতিক অংশ এটিবোৰ কোনোবা ছোভিয়েট সমৰ্থক আৰু কোনো কোনো চীনা সমৰ্থক বুলি চৰকাৰে বিশ্বাস কৰিছিল। ভাৰত তেতিয়া মুছলিম বাবে সম্পূৰ্ণ অগ্ৰস্বত।

বাও-চে-টুই এজন বিচক্ষণ নেতা। তেওঁ চিন্তাশীল কবি আৰু সাহিত্যিকো। তেওঁৰ কোনো কোনো সাহিত্য ইতিমধ্যে ভাৰতত প্ৰবেশ কৰিছে। বহুত যুৱক-যুৱতী সেইবোৰ পঢ়ি অনুপ্রাণিত হৈছে।

১৯৬২ চনৰ নভেম্বৰ মাহত বঙা-চীনৰ আক্ৰমণে অগ্ৰগতি লাভ কৰা বুলি পূব-ভাৰতত হেঁচা লাগি পৰিল। অসমত বাস কৰি অহা বহুতো অনা-অসমীয়া লোকে পৰিয়ালবৰ্গক নিজৰ ৰাজ্যলৈ পঠালে। এনে দৃষ্টান্ত কমসংখ্যক মানুহৰ মনত এটি আতঙ্কৰ সৃষ্টি হ'ল।

১৯ নভেম্বৰৰ দিনা বাতি হঠাতে এদল চিপাহীয়ে বিজুপ্ৰসাদক বন্দী কৰি তেজপুৰ জেলত আৱদ্ধ কৰি ৰাখিলে আৰু পিচদিনা হাতড হেণ্ড-কাৰ আৰু কঁকালত শকত জৰীবে বাঁহী প্ৰকাণ্ডভাৱে আলিৱেদি তেওঁক অইন জেললৈ চালাই দিলে। বাতাক বন্দী কৰ

খবৰটো নিমিষতে তেজপুৰ টাউনত বিয়পি গ'ল। ভাৰত বন্ধা আইন
অনুসাৰে তেওঁক কাৰাকৰু কৰা বুলি মানুহে জানিব পাৰিলে।

পিচত তেওঁক উৰিষ্যাৰ বহুবনপুৰ নামৰ ঠাইৰ কাৰাগাৰলৈ
পঠিওৱা হ'ল। এই পৰিস্থিতিৰ মাজতো তেওঁ অকণো বিচলিত হোৱা
নাছিল। জেলৰ ভিতৰতে তেওঁ বহুতো গীত বচনা কৰিলে।
বিশ্বকবি ববীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰৰ ছবি এখনো আঁকিছিল।

পূব ভাৰতলৈ পুনৰ শাস্তিৰ বতাহ বৈ আহিল। আক্ৰমণকাৰী
চীন উভতি গ'ল। অৱশ্যে ভাৰত-চীনৰ হেজাৰ বৃগীয়া বন্ধুৰ
বুজীভ এটি ক'লা দাগ বৈ গ'ল। বিষ্ণুপ্ৰসাদে উৰিষ্যাৰ জেলৰপৰাই
ঐতিহ্য চন্দ্ৰ ভাগৱতী আৰু তেতিয়াৰ মুখ্যমন্ত্ৰী বিমলাপ্ৰসাদ
চলিহালৈ “প্ৰাগজ্যোতি কলা পৰিষদ”ৰ আঁচনিসমূহ কাৰ্য্যকৰী
কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰি চিঠি দিছিল।

দেশৰ বাতাবৰণ সূক্ষ্ম হৈ অহাত ২৪।৮।৬৩ তাৰিখে বন্দীশালৰপৰা
তেওঁক মুক্তি দিয়া হ'ল। মুক্তবিহঙ্গমৰ দৰে তেওঁ তেজপুৰমুৱা হ'ল।
'প্ৰাগজ্যোতি কলা পৰিষদ'ৰ সোণৰ সপোন সাৰ্থক কৰি তুলিবলৈ
তেওঁ শ্ৰবল হাবিলাস কৰিলে। উৰিষ্যাৰপৰা পাঁচদিনৰ পিচত তেওঁৰ
মনোৰম উষা-নগৰী তেজপুৰ পালেহি। তেওঁ ঘৰ সোমায়ৈ থুনথুন
আৰু মুনমুনক বুকুৰ মাজত লৈ চুমা খালে। জ্বলন্তাবপৰা এসোপা
কাগজ উলিয়াই মেজ এখনত থলে। তাত গীত-নাট এসোপাহে
আছিল। বাতিয়েই কেবাজনো বন্ধু-বান্ধৱে তেওঁৰ খবৰ ললে।
কলী শৰ্মাই খবৰটো পায়ৈ 'বিটু' 'বিটু'কৈ চিঞৰি-আছিল। বহুতদিন
এবাবাৰীৰ দৰে হৈ থকা ঘৰখন যেন আনন্দত মুখৰিত হৈ
উঠিল।

কিন্তু ঘৰখনে তেওঁক বান্ধি বাধিব নোৱাৰিলে। তেওঁ পুনৰ
অসমৰ ইমূৰৰপৰা সিমূৰলৈ সন্তা-সমিতি, গীত-নৃত্য লৈ ঘূৰি ফুৰিব
লগা হ'ল। কোনো কোনোৱে তেওঁক পৰামৰ্শ দিলে—তেওঁ অন্ততঃ
কিছুদিন ঘৰতেই বহি তেওঁৰ লিখাবিলাক পৰিপাটি কৰি ছপোৱাব

ব্যৱস্থা কৰিব লাগে ; আধা-লখাখনি সম্পূৰ্ণ কৰি তুলিব লাগে ।
গীতবোৰৰ স্বৰ-লিপি কৰিব লাগে ।

তেতিয়া তেওঁৰ ঘৰত হাবমনিয়ম নাই । শ্ৰীগোপাল দাস আৰু
আন কেবাজনো তেওঁৰ গুণমুগ্ধ লোকে তেওঁক এটি হাবমনিয়ম
কিনি দিলে । তেওঁৰ নতুন গৃহিণীয়ে স্বৰলিপিৰ কথা বাবে বাবে
তেওঁক সকলোই দিয়াত তেওঁ সেই কামত কেইদিনমান লাগিল ;
কিন্তু নানা ঠাইৰপৰা অহা নিমন্ত্ৰণবিলাকে তাত নিয়াবিকৈ লগাত
বাধা দিয়ে । পিচত হাবমনিয়মটো কোনোবা এজনে নি আৰু ঘূৰাই
নিদিলে ।

স্বৰকাৰজনাৰ ধন আৰ্জনৰ কোনো ব্যৱসায় নাছিল । গতিকে
পুনৰ এটি হাবমনিয়ম নিজে কিনি অনাটো অসম্ভৱ আছিল ।
তথাপিও শ্ৰীমতী বাভাৰ চেষ্টাত হাবমনিয়ম এটি কিনা হ'ল । কিন্তু
ৰাজহুৱা সভা-সমিতিত গীত আদি গাব লগা হলেই দৌৰ মাৰি আহি
কোনো উত্তোক্তাই এই হাবমনিয়মটোকে লৈ যায় । ফলত বস্তুটো
এদিন বেয়া হ'ল । কোনোবা এজনক ভাল কৰিবলৈ দিলে ; কিন্তু
দুখৰ কথা, মিস্ত্ৰিজেনে হাবমনিয়মটো ওভোতাই নিদি বিক্ৰী কৰি
দিলে । গতিকে 'বিশ্ব-সংগীত' অসম্পূৰ্ণ হৈয়ে বৈ গ'ল ।

এবছৰমানৰ পিচত শ্ৰীমতী মোহিনীবালাৰ কন্ঠাংশি এটি জন্ম
হৈ ঢুকায় । এই শিশুটিও যেন পৃথিবীৰ পীড়িতসকলৰেই এটি ৰূপ
এইসকলকেই শিবোমণি শিল্পীজনাই জীয়াই ৰাখিব লাগিব । শিশুৰ
মৃত্যুৰ তাৎপৰ্য্য তেওঁ তেনে ধৰণেই গ্ৰহণ কৰিলে । তিনি-চাৰিটি বছৰ
তেওঁ ভ্ৰাম্যমান মঞ্চসমূহত নানা ধৰণে জড়িত থাকি অনেক কাম
কৰিলে । উত্তৰ-কামৰূপ অঞ্চলক তেওঁ "অভিনয় বিশ্ববিদ্যালয়"
আখ্যা দিলে । পাঠশালা, নলবাৰী, হাজো আদি বিভিন্ন ঠাইত
'নটৰাজ', 'সুৰদেৱী', 'পূৰ্বজ্যোতি', 'অমৰ', 'ৰূপকৌৱৰ', 'ভাগ্যদেৱী'
আদি বিভিন্ন ভ্ৰাম্যমান নাট্যদলসমূহে অসমৰ মঞ্চ-জগতত এটি গভীৰ
আলোড়ন তুলিলে । যি দলেই তেওঁক আহ্বান কৰিছিল তালৈকে

গৈ তেওঁ সকলো ধৰণৰ শিক্ষা প্ৰদান কৰি শিল্পীসকলক উৎসাহ-
উদ্বীপন যোগাবলৈ যত্ন কৰিছিল।

শিল্পী গজেন বৰুৱা বাস্তৱদেৱৰ প্ৰিয় শিষ্য আছিল। ১৯৬৮ চনত
জ্ঞাননাথ বৰা ডাঙৰীয়াৰ সভাপতিত্বত তেজপুৰত বহা অসম সাহিত্য
সভাৰ বাৰ্ষিক অধিবেশনত শিল্পী গজেন বৰুৱাই অকণাচলৰ আদিবাসী
শিল্পী দল এটা লৈ এই সভালৈ আহিছিল আৰু ইয়াৰ বাবে তেওঁ
অভ্যৰ্থনা সমিতিৰপৰা নিমন্ত্ৰণো পাইছিল। কিন্তু সাংস্কৃতিক
সন্মিলনৰ কাৰ্য্যসূচী ইমান দীঘলীয়া হৈছিল যে উদ্বোধনসকলে সেই
শিল্পীবৃন্দৰ সীত-নৃত্য সম্পূৰ্ণৰূপে বাদ দিবলৈ ওলাল। কথাটো
জানিব পাৰি বাতাই তৰ্জন-গৰ্জন কৰি উঠি কলে, “যদিহে এই আবৰ
ভাই-ভনীসকলক এনেভাবে বঞ্চিত কৰা হয় তেনেহলে অভ্যৰ্থনা
সমিতিৰপৰা মই এতিয়াই পদত্যাগ কৰিম আৰু মই নিজে তাণ্ডৱ
নাচিম।” বাতাব তেনে মূৰ্তি দেখি কৰ্ম-কৰ্তাসকল অবাক হ’ল আৰু
সেই শিল্পীদলৰ অনুষ্ঠান প্ৰদৰ্শনৰ বাবে তৎক্ষণাৎ সুবিধা কৰি
দিলে। ।

সেই অধিবেশনৰ দ্বিতীয় দিনাৰ মুকলি সভাত সভাপতিয়ে তেওঁক
দুআৰাৰ কবলৈ অনুৰোধ কৰাত তেওঁ কলানুলভ ভঙ্গীৰে থিয় হৈ
প্ৰথমতে মিচিকীয়া হাঁহি মাৰি বাইজলৈ প্ৰণিপাত জনাই আৰম্ভ
কৰিলে। দেৱ-দেৱীসকলৰ মূৰ্তি সজা বা কটাৰ লগত কেনেভাৱে
‘তাল’ৰ সম্পৰ্ক আছে সেই বিষয়ে তেওঁ এটা চমু বক্তৃতা দিলে।
শ্ৰোতাসকল মুগ্ধ হ’ল।

অমৰ শিল্পী বিষ্ণুপ্ৰসাদে অহৰ্নিশে বিশ্ব-প্ৰকৃতিৰ ৰং-ৰূপ-বসব
সুগভীৰ সমন্বয়ৰ সংগীত-মূৰ্ছনা সদায় অন্তৰত উপলব্ধি কৰিব
পাৰিছিল। সেই উপলব্ধিৰপৰা তেওঁৰ যে কেৱল বোধ-শক্তিবৈ
স্বৰূপ হৈছিল তেনে নহয়, মানৱ-কল্যাণৰ প্ৰেৰণাও তেওঁ লাভ
কৰিছিল। তেওঁৰ জীৱন-নাটৰ লাস্ত আৰু তাণ্ডৱে তেওঁক সংঘাতৰ
মাজেদি জীৱন-জয়ৰ হাবিলাসহে বঢ়াই তুলিছিল। সৃষ্টিৰ সকলো

পবিশূৰ্ণ আনন্দত তেওঁ সদায় বুব গৈ আহিল। 'যুক্তি-দেউল'ৰ
সন্ধান তেওঁৰ দিঠক হয়—

...“চিৰ শূন্দৰ দেউলৰ ;

য'ত

সত্য থাকে অবিৰত ;

ভয়োহৰ দেৱে কৰে ধ্যান

মানৱৰ মঙ্গল কল্যাণ,

যুক্তি বিধান ;

...যুক্তি আলোকত হয়

বিশ্ব আলোকিত—

হয় উদ্ভাষিত

চিৰ শূন্দৰ।

যাব অভ্যস্তৰ

তোলে আলোড়ন উঠি

শূৰ মনোহৰ

এক সাম্য অশ্রুত বাগৰ।”...

বাগ কল্যাণ, তাল খৰ্‌মান

ঐকুৰ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণৰ পিচত অসম-জীৱনী উৰা আৰু কুৰ-নাতি অনিকৰ পুত্ৰ বজ্জনাৰ মথুৰাৰ ৰাজসিংহাসনত উঠে। শোণিতপুৰত হোৱা হৰি-হৰৰ ভৱাময়া যুদ্ধৰ সৌৱৰী উৰা দেৱীৰ অন্তৰবৰণা কোনোদিনে মাৰ যোৱা নাছিল। ত্ৰাব উপৰি ঐকুৰৰ অনুপম ৰূপৰ বাহিৰেও, তেওঁৰ বিভিন্ন গুণাৱলীয়ে শোণিতকুৰীৰ ঐকুৰৰ প্ৰতি তেওঁৰ অন্ধা-ভক্তি আকৰ্ষণ কৰিছিল। সেয়েই উৰাদেৱীয়ে ভগৱন্ত-পুৰুষজনক চকুৰে দেখা বাটৰে দাবা কুৰ 'চিত্ৰ' কলা-কৰাত কটাবলৈ অতি হাবিলাস কৰিলে।

শৈশৱ বাটজনে পোনতে এটি মূৰ্তি বৰ যত্নেৰে আৰু হৃদয় চালি সাজি বাপীক দেখুৱাবলৈ লৈ আহিল। খনিকৰ মনত আনন্দ আৰু আশঙ্কা : জানোচা বাপী সন্তুষ্ট নহয়। নিৰ্নিমেষ নয়নে চাই বাপীয়ে কলে, মুখৰ আকৃতি সাইলাখ গোবিন্দ, কিন্তু বাকীখিনি ?

খনিকৰ গুচি গ'ল। তেওঁ আৰু এখন নতুন মূৰ্তি কাটিবলৈ আত্ম-নিয়োগ কৰিলে। কলীয়া কৰা শিলত পুনৰ টুং-টাং শব্দ উঠিবলৈ ধৰিলে। দিন-বাতিৰ কথা শিলীয়ে কব নোৱাৰা হ'ল। পুনৰ এটি মূৰ্ত্তি নতুন মূৰ্তি। ভৱে ভৱে তেওঁ পুনৰ ৰাজ-কাৰ্য্য পালেগৈ।

নৃত্য-কলা-বিশাৰদা উষাই মূৰ্তিটো দৰ্শন কৰি কলে,—মূৰবপৰা
কঁকাললৈ পূৰ্ণ গোপীনাথ, কিন্তু বাকীছোৱা ?

বাঢ়ৈয়ে আক এটি মূৰ্তি কটাত তৃপ্ত উৎসাহেৰে লাগি গ'ল।
ঘৰ-সংসাৰৰ কথা শিল্পীয়ে পাহৰি গ'ল। কোনোবা এখন
অলকাপুৰীতহে যেন তেওঁ শিল্পৰ সাধনা কৰিছে। এইবাৰ-কলা-
নিপুণা উষাৰ সপোন ভাঙি যেন দিঠক হ'ল। তেওঁ আনন্দত
আত্মহাৰা হৈ চিঞৰি উঠিল : মদনমোহন সুল্লৰ ! সুল্লৰ !!

শ্রীমন্ত শঙ্কৰে যি ৰূপৰ তুলাপাতত আলেখ্য সাজিছিল—

“আৱত গোবিন্দ গোপিনীক পিউ।

সঙ্গে চলল গোপী ভুলল জীউ ॥

শ্যাম মুকুতি পীত অম্বক লাসা।

নয়ন পঙ্কজ জ্যোতি ঈষৎ হাসা ॥

অধৰ মধুৰ বেণু পঞ্চম গান।

কৃষ্ণ কিঙ্কৰ এহ শঙ্কৰ ডান ॥

এই ৰূপ চকুৰে চাব পৰা হ'ল। শিল্পীৰ কি অদ্ভুত ক্ষমতা !

কলাগুৰু বাভাদেৱ বহুমুখী প্ৰতিভাৰ গৰাকী, তেওঁ একেধাৰে
শিল্পী, সাহিত্যিক, লেখক, কবি, গীতিকাৰ, নৃত্য-শিল্পী, ঐতিহাসিক,
নাট্যকাৰ, মঞ্চ-পৰিচালক, চিত্ৰ-পৰিচালক, অভিনেতা, খেলুৱৈ,
ৰাজনীতিজ্ঞ ইত্যাদি। এনেহেন এজন মহান পুৰুষৰ জীৱন-চৰিত
লিখা আমাৰ বাবে ধুষ্টতাৰে মাথো। তথাপি গভীৰ সান্নিধ্যৰ যোগেদি
তেওঁৰ লগত গঢ়ি উঠা সৌহাৰ্দ্য, ঘনিষ্ঠতা আৰু অনেক অনুপ্ৰেৰণাৰ
ৰাৱা উদ্ধুদ্ধ হৈ এইখিনি কথা লিপিবদ্ধ কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰিলোঁ।

বিষ্ণুপ্ৰসাদ কোনো এটা কেন্দ্ৰ—কেৱল অসম বা ভাৰতৰেই নহয়,
সমগ্ৰ বিশ্বৰ শান্তি আৰু প্ৰগতিবাদী মানৱৰ তেওঁ সংগ্ৰামী প্ৰতীক।
বিশ্বৰ সকলো নিপীড়িত, নিৰ্যাতিত, অৱহেলিতৰ একেই হৃদয়—একেই
দৈৱ্য। সেইসকলৰ মুক্তিৰ বাবেই তেওঁ জীৱন পণ কৰি গ'ল।
ৰাষ্ট্ৰপ্ৰধান ৰাজনীতিতকৈ সমাজপ্ৰধান ৰাজনীতিতহে তেওঁ আছিল

বেছি বিশ্বাসী। ধন-উপার্জনৰ বাবে কোনো অৱলম্বনকে আশ্ৰয় নকৰি সমাজৰ মৰম-চেনেহ, সহায়-সহযোগকেই তেওঁ জীৱন-সংগ্ৰামৰ সহচৰ হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছিল।

১৯৬৮ চনৰ ৩১ জানুৱাৰীত তেওঁৰ বয়স তিনিবুৰি বছৰ পূৰ হোৱাত জীগোপাল দাস সম্পাদিত তেতিয়াৰ মাহেকীয়া আলোচনী “স্বাক্ষৰ” কলাগুৰুজনালৈ প্ৰণতি জনালে।* অনেকবেই তেওঁৰ প্ৰতি থকা শ্ৰদ্ধা-ভক্তি-ভালপোৱা নানাভাবে প্ৰকাশ পালে। জীৱনাসে ‘স্বাক্ষৰ’ত প্ৰকাশ কৰিবলৈ তেওঁৰ এটি বাণী বিচাৰিছিল। সেই বাণী প্ৰকাশ হৈছিল “কলাগুৰু বাভাদেৱৰ আহ্বান” স্বৰূপে।

বিষ্ণুপ্ৰসাদ বাভাই এখন সংহতিপূৰ্ণ ‘বহল অসম’ৰ কথাহে সদায় কৈছিল। তেওঁ কৈছিল :

“...আজি প্ৰত্যেক অসমীয়াই সঙ্কল্প কৰা উচিত,—অসমক মৰিবলৈ নিদিওঁ,—অসমীয়াক জীণ যাবলৈ নিদিওঁ,—অসমীয়া সংস্কৃতিক লুপ্ত হবলৈ নিদিওঁ। অসমৰ বুকুত বৈচিত্ৰ্যৰ মাজত ঐক্যৰ ডোলেৰে গাঁথি, তুনাই শক্তিশালী অসমীয়া জাতি গঢ়োঁ,—শক্তিমান ন-অসম গঢ়ি সমন্বিত শক্তিয়ে সুন্দৰতম ন-অসমীয়া সংস্কৃতি বঢ়োঁ।”...

সেই বছৰেই ২০ অক্টোবৰত টিহুত পূৰ্ব-জ্যোতি ভ্ৰাম্যমান থিয়েটাৰৰ মঞ্চ উদ্বোধন কৰি তেওঁ কৈছিল যে অসমৰ শিল্পীক বাইজেহে জীয়াই ৰাখিব লাগিব। বাইজৰ পূৰ্ণ অবিহণৰ মাজেদি অসমৰ নাট্য-আন্দোলনৰ বিকাশ সাধন হৈছে,—ইয়াৰ ফলত ভ্ৰাম্যমান মঞ্চসমূহৰ সৃষ্টি হ’ল।...এই মঞ্চসমূহৰ জৰিয়তেই এটি জাতীয় নাট্যশালা গঢ়ি উঠিব বুলি তেওঁ কামনা কৰিছিল। টিহুৰ সেই বক্তৃতাই বোধহয় তেওঁৰ বাজহুৱা জীৱনৰ শেষ বক্তৃতা, যি বক্তৃতা শুনিবলৈ তেওঁৰ অসংখ্য শৃণুস্বৰূপ বাইজৰ সমাবেশ হৈছিল।

* সেই সংখ্যাৰ বাবে সম্পাদক জীৱনাসে আহ্বানৰূপ “বৰণেটাত বিষ্ণু বাভাদেৱ” নামৰ প্ৰবন্ধ এটা নি প্ৰকাশ কৰিছিল। আহাব আন এটি চমু প্ৰবন্ধ প্ৰকাশ হৈছিল—“শিল্পী বাভাদেৱ”।

কনকলতাৰ অকাল বিয়োগে ডেউৰে অস্তবখন বাককৈয়ে পড়িছিল।
 ডেউ ডেউপূব সমষ্টিবগবা বিধান সভাৰ সভ্যও হৈছিল। এবাৰ
 কোক্‌বাবাৰ লোক সমষ্টিত নিৰ্বাচনত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা কৰি পৰাজয় বৰণ
 কৰিব লগাও হৈছিল। কোক্‌বাবাবত সেই নিৰ্বাচনৰ সময়তেই এটি
 বৰ মজাৰ কাহিনীৰ সৃষ্টি হয়। সন্তান পৰিয়ালৰ এজনী স্ত্ৰী
 গাভৰুৱে লাজ-সন্মোচ কাটি কৰি থৈ ডেউৰ চৰণত উৰুবি হৈ পৰি
 কৈছিল—“মই আপোনাক যনে যনে স্বামী বৰণ কৰি থৈছোঁ,
 আপুনি যোক গ্ৰহণ কৰিব লাগে।” নিজী গৰাকী সন্তুষ্ট হৈ
 পৰিল। কিন্তু পিচ-মুহূৰ্ত্ততে ডেউৰ কৰ্ণলৈ ভাৰা আহিল। বুজনি
 দিয়া ধৰণে ডেউ কৈছিল—“তুমি বৰ ভুল কৰিলা। এই কথাটো
 যোক পাঁচ বছৰ আগতেই কব লাগিছিল। তুমিতো যোক
 বহুত দিন লগ পাইছা। ইমানদিন কিয় নিমাতী কৰা হৈ আছিল।?”

ডেউৱা হোৱালীজনীয়ে উচুগিছে। ছই-এজন মানুহ আগবাঢ়ি
 আহিল। ডাকবঙলা বুলিলে মানুহ থাকিবই। পাৰ্টিৰ মানুহো
 আহিল। সকলোৱে ঘটনাটো বেছ উপভোগ কৰিলে।

ডেউৰ মুখত মিচিকীয়া হাঁহি, দৃষ্টিত মৰম। পুনৰ কলে,
 “তোমালৈ মৰম সদায় থাকিব, কিন্তু মই এতিয়া বিবাহিত, সকলো
 পথ বন্ধ। আমাৰ এই উপস্থিত বাইজৰ তোমাক আশীৰ্বাদ
 কৰিছে—তুমি স্ত্ৰী হ’বা আৰু সভাকপে কাবোৰাৰ ঘৰ পোহৰাবা।”

হোৱালীজনী উঠি স্তম্ভিত হ’ল। কোনোবা এজনে আগবাঢ়ি
 আহি ডেউক বুজনি দি লৈ গ’ল। সিমানতেই আখ্যানটোৰ সামৰণি
 পৰিল আৰু বিক্ৰান্তা দলেবলে নিৰ্বাচনৰ কামলৈ গুচি গ’ল।

নিৰ্বাচন হৈ যোৱাৰ পিচত ডেউ কেবাটাও তথ্যপূৰ্ণ প্ৰৱন্ধ লিখে আৰু
 ছই-চাৰিটা শ্লোকো বচনা কৰে। অ’ত ত’ত খুবি খুবোতে বন্ধু-বান্ধৱে
 কলে ডেউ ইটো-সিটো লিখিব মূলি কলেও কাৰ্য্যত হৈ নুঠে। তাৰ প্ৰধান
 অন্তৰায় আছিল সভা-সমিতি, নাট-ভাণ্ডনা আদিলৈ বাইজৰ আহ্বান।
 বাইজৰ মৰম-চেনেহৰ আহ্বান ডেউ কোনোদিন নেওচিব নোৱাৰিলে।

এনেদৰে দুবি কুৰাব বাবে ডেওঁৰ স্বাস্থ্যত নিশ্চয় হেঁচা পৰিছিল। জীৱনৰ আগহোৱাত ডেওঁৰ চৌপনি বৰ গভীৰ আছিল; কিন্তু পিচলৈ চৌপনি কমি গৈছিল। ডেওঁৰ গুণগ্ৰাহী লোক যদিও অনেক আছিল, তথাপি ডেওঁৰ লিখাবোৰ, ঔকাবোৰ বড়নাই খোৱা মাহুহ কোনো নোলাল।

এদিন হঠাতে ডেওঁ খোৱাত বৰ কষ্ট পালে। কথাটো চাবিওপিনে প্ৰচাৰ হৈ পৰিল। ডেওঁৰ খবৰ লবলৈ অনেক মাহুহ ডেওঁৰ ডেউপুৰৰ ঘৰলৈ আহিছিল। ১৯৬৮ চনটো ডেওঁৰ বাবে এটা বৰ অমঙ্গলীয়া বছৰ বুলি গুণমুৰুকলে কৈ উঠিল। বহুত লোকবপবা ডেওঁৰ অসুখৰ উপযুক্ত চিকিৎসা হ'ব লাগে বুলি সজীৱ সহাবি আছিল।

বোগাক্ৰান্ত শিল্পীজনাক গুৱাহাটীৰ মেডিকেল হস্পিটাললৈ লৈ অহা হ'ল। তেতিয়াও ডেওঁৰ মুখত সেই স্বাভাৱিক হাঁহিটো; কোনো যেন চিন্তা নাই, কোনো উদ্বেগ নাই। গুৱাহাটী মহানগৰীৰ সাহিত্যিক, সাংবাদিক, দেশপ্ৰেমিক, লোকৰ খদ্‌মস্ব লাগিল। আন আন ঠাইবপবাও ডেওঁৰ গুণমুৰুকলৈ ডেকা বিভিন্ন ধৰণৰ লোক ডেওঁৰ খবৰ লবলৈ উধাতু খাই আছিল। ডেওঁৰ আবোগ্য কামনা কবি বহুত ঠাইবপবা অনেক চিঠি-পত্ৰও আছিল।

এদিন মই মজলদৈবপবা ডেওঁক হস্পিটালত দেখা কৰিবলৈ যাওঁতে অভিনেতা সৰ্বেশ্বৰ চক্ৰবৰ্তী, গোপাল দাস আৰু হুজুৰমান মাহুহ ডেওঁৰ কাষত বহি আছিল। ডেওঁৰ লগত আমি বহু কথা পাতিছিলোঁ। এবাৰ কথাই কথাই বাতাহেৰে কৈছিল, “বাইজে ইমান আশীৰ্বাদ কৰিছে—ভাল হৈ যাব।”

আমি সকলোৱে কৈ উঠিলোঁ—“নিশ্চয়, নিশ্চয়।”

এনেতে ডেওঁৰ খোৱাৰ বস্তু আছিল। দাসে ক'লে, “কেবাজনো মাহুহ আহিছে ডেওঁৰ জীৱনীৰ সম্বল বিচাৰি।”

মই বাহিৰলৈ লক্ষ্য কৰিলোঁ। দাসে আকৌ কলে, “এতিয়াই এখেতৰ এখন চমু-জীৱনী উলিয়াব পাৰিলে ভাল আছিল।”

যোক মনটো বব বেয়া লাগি গ'ল। আবহ কবা কামো যই
 খেব কবিব নোৱাৰিলো। দাসে কলে, “এখেত বোহেঁলৈ বাব, হুই-
 ভিনিধি পিচতেই। জীৱনীখন আগুনিৱেই লিখক।”

বাতাৱেহক পুনৰ মাত লগাই হিম্পিটালৰপৰা ওলাই আহিলো।
 খ্যাতিমান সাহিত্যিক হোমাজ বিশ্বাসক লগ নাপালো; এই
 জীৱনীখন লিখিবলৈ আবহ কৰোঁতে তেওঁলৈ কলিকতাৰ ঠিকনাত
 চিঠি দিছিলো, কিন্তু সেই চিঠি তেওঁ পালেনে নাই তাকো জানিব
 নোৱাৰিলো।

অসমৰ অনেক ঠাইত বাতাব চিকিৎসাৰ সহায়ৰ বাবে সংগীত
 পয়োভব, বিভিন্নাহুষ্ঠান আদি পাতি ধন-সংগ্ৰহৰ ব্যৱস্থা কৰাৰ কথা
 বাতবি কাকতত প্ৰকাশ হ'ল।

ঐকমলনাবাৰণ চৌধুৰীৰপৰা পিচত খবৰ পালো—বোগাক্ৰান্ত
 শিল্পী সতানন্দ পুৰুষোত্তম ২৮।১২।৬৮ তাৰিখে বোম্বেৰ টাটা কেলাৰ
 ইন্সটিটিউটত ভৰ্তি হোৱা বুলি। আশাৰ বেঙনিৰে মনৰ মাজত খেজ
 পাতিলে। এই চিকিৎসাৰ ক্ষেত্ৰত ভেটিয়াৰ মুখ্যমন্ত্ৰী বিমলাপ্ৰসাদ
 চলিহাই চৰকাৰীভাবে আগবঢ়োৱা সহায়-সহযোগ উল্লেখযোগ্য।
 ইয়াত দুমাহ বিশেষভাবে চিকিৎসা কৰাৰ পিচত তেওঁ আকৌ
 গুৱাহাটীৰ হিম্পিটাললৈ সুবি আহিল আৰু ইয়াত কিছুদিন থাকি
 পুনৰ ভেজপুৰৰ নিজৰ ঘৰলৈ উভতি গ'ল।

বোম্বে তেওঁৰ নিবাস নহ'ল। সমগ্ৰ অসমতেই তেওঁৰ আবোগ্যৰ
 বাবে অসীম ভংগবতা প্ৰকাশ পালে। বৰপাট ধানত এদিন
 বাতিপুৰাৰ প্ৰসঙ্গৰ সামৰণিৰ পিচত সত্ৰৰ নিয়মামুসাৰে তেওঁক
 আশীৰ্বাদ কৰা হ'ল। কিন্তু মানুহৰ ইচ্ছাতেই সকলো হোৱা হলে,
 পৃথিবীখনৰ বুকজীয়েই বিভিন্ন হ'লহেঁতেন।

শিল্পী-সৈনিকজন ভেজপুৰৰ নিজৰ ঘৰতেই খৰাপাখৰাপী হ'ল।
 বহুতেই খবৰ ললে। এনে সময়তে উত্তৰ-চাৰিআলিৰ বঙালী বিহুৰ
 মুখপত্ৰৰ বাবে এটি বাগী বিচাৰি উদ্ধোক্তাসকলৰ এজন আহি তেওঁক

লেখা কবিলে : মুখেৰে কৈ গ'ল তেওঁৰ হিৱাত শুৱবি থকা অনেক কথা। ভাবেই কিয়দংশ টোকা কৰি নিলে। অসমীয়া সংস্কৃতিৰ চিহ্নসমূহ সেৱক বাভাসেৰে আন আন কথাৰ লগতে কৈছিল : “লাখ লাখ বছৰীয়া ভিন্ ভিন্ অসমীয়া জাতি-উপজাতি আৰু জনজাতিসকলক বৈচিত্ৰ্যৰ মাৰ্জৰে ঐক্যৰ গাঁথনিৰে গাঁথি মহান অসমীয়া জাতি হিচাপে পুনৰ বাচিবলৈ দিয় আৰু লাখ লাখ বছৰৰ সাধনাৰ ফলত লভা অসমীয়া কৃষ্টি আৰু সংস্কৃতি বাউভিহুগীয়াকৈ বচি পুনৰ চিৰউজ্জল কৰি তুলিম। আজিৰ এই বঙালী বিহুৰ দিনত ঐতিহ্যক অসমীয়াৰ অন্তৰত এই সংকল্প জাগ্ৰত হৈ উঠক—এৱে কামনা।”

কগীয়া গাবেই তেওঁ বেগিব পোহৰলৈ জুমি জুমি চাইছিল। কবি হৃদয়খন তেওঁৰ নাচি উঠিছিল। হয়তো ইচ্ছা হৈছিল—শেষ সূকৰে চুমি যোৱা পৃথিবীখনৰ ছবি আঁকিবলৈ। পুত্ৰ তিনিটিক একোৱাৰ চাইছিল, পত্নীৰ মুখলৈও চাইছিল—কৰণ চাৱনি। ত্ৰীশকৰদেৱে লিখা নাটসমূহ পুহাই নান্দী একডালত আশ্বত্ৰ হৈ কল্যাণ-খবমান ডালত শেষ হয়। সংস্কৃতি-জগতৰ সেইজনা বিশ্ব-শিল্পীৰ অনুগামী স্বৰূপে তেওঁ উপলব্ধি কৰিলে যে তেওঁৰো জীৱন-নাটৰ কল্যাণ-খবমানৰ কাল আহি পৰিছে। সেয়েই ১৯৬৯ চনৰ মে মাহৰ শেষ সপ্তাহত কাৰোবাৰ বিয়াৰ নিমন্ত্ৰণী চিঠি এখনৰ ওলোটা মিঠিত তেওঁ এটি গীতি-কবিতা লিখিলে :

এৱে মোৰ শেষ গান।

মোৰ জীৱন-নাটৰ ৫ ৰ বাগিণী

কল্যাণ-খবমান ॥

পাভনিতে বালৌ ধেমালি নান্দী

ডলী সূত্ৰধাৰ।

হাঁহি বিননিৰে ডাও দিলৌ নানা +

বোহালৌ অজ্ঞাধাৰ ॥

নৱ নৱ বসৈ বালোঁ ডাও-নাও
 আশাব-নিবাশাব ।
 আজি হুৱ মোৰ জীৱন নাটৰ
 ডাওনাৰ অৱসান ॥
 নীল আকাশত পুৰতি তৰা
 চিমিকি চিমিকি জলে ।
 সিও যাব হুমি একে নিশাহতে
 বেলিব পোহৰ পালে ॥
 ঠগীৰ লগবে বস্তিৰ শিখা
 হুমো হুমোকই নাচে ।
 খবমান ভালৰ কল্যাণ বাগৰ
 ছেৱে অপৰূপ ঠাচে ॥
 দোবে গুণে হ'ল ডাওনাৰ শেষ
 পুৱতি তৰাও হুমে ।
 বাঁহৰ আগেদি উৰাব বেলিয়ে
 বঙা মুখ তুলি জুমে ॥
 নিশাব লগৰী বিদায়-বাগিনী
 বাইজৰ পদ চুমে ॥
 আজি হ'ল মোৰ জীৱন-নাটৰ
 ডাওনাৰ অৱসান ॥

বাইজপ্ৰধান ৰাজনীতিত বিশ্বাস জনাই শেষবাবলৈ বাইজকে
 প্ৰতিপাত কৰিছে। বাইজেই আছিল তেওঁৰ ৰজা—বাইজেই তেওঁৰ
 সৰ্বহ। এই বাইজেই তেওঁৰ কলা-কৃষ্টিৰ উৎস, বাইজৰ শক্তিৰেই
 তেওঁ সদায় সূহ, বলীষ্ঠ, নিৰ্ভীক সৈনিক। বৈদ্যশীল শিল্পীজন
 অকণো বিচলিত হোৱা নাই। নিশাব শেষত পুনৰ পূব আকাশত
 বাঙলী নুকৰে প্ৰকৃতিক স্তম্ভৰ কৰি তোলে। তেওঁ জীৱন্তীক হাঁহি
 হুখেৰে কৈছিল—“এয়া মোৰ জীৱনৰ আৰু এটি দিন কমিল।”

ঐশ্বৰ্য্যৰ অস্তবধান ভৱ পৰি যায়। যুখেৰে একো নামাতে।
এনেকৈয়ে দিন যৈ যৈ জুন মাহ পালেগৈ। অমৰ শিল্পীজনাব
আবোগ্যৰ আশা কৰে কীৰ্ত্তি হৈ আহিল। কিমান মাহুহে থবৰ
বৰলৈ আহিছে, গৈছে। সকলোৰে প্ৰতি একেই ব্যৱহাৰ—সেই
একেটি মধুৰ হাঁহি।

কালৰ আক্ৰমণৰ হাত কোনে এবাৰ? সূক্ষ্মৰ সূচায় শব্দৰ
ভেওঁৰ ক্ৰমাৎ দুৰ্বল হৈ আহিল—কঠম্বৰো কীৰ্ত্তি হবলৈ ধৰিলে। কিন্তু
মানসিক বল হলে একেই থাকিল—অভ্যাগতসকললৈ ব'ন্দৰ তাপত
লেবেলি যোৱা সেৱা গোলাপ ফুলৰ পাহিৰ মাজৰ সৌন্দৰ্য্যৰ দৰে
এটি সৰু হাঁহি। মাৰ মাৰলৈ ধৰা বেগিৰ যেন এচেৰেকা শেষ পোহৰ।

১৯ জুনৰ দিনা সন্ধিয়াবপবাই ভেওঁৰ কঠম্বৰ বোধ হৈ আহিল।
যি গুৰুৰ্ব-কঠম্ব নানা বাগ, নানা শব্দ, অভিনয়ৰ নানা ঘটন, 'মেহনতী'
জনতাৰ যুক্তিৰ উদাত্ত শব্দ, জ্ঞান-বিজ্ঞান, কলা-কৃষ্টি, শুব-সৰু,
তাল-মান আদিৰ সাগৰসদৃশ জ্ঞান শব্দ-ৰূপত মূৰ্ত্তিমান হৈ আহিল।
গোপাল চন্দ্ৰ বাতাব দিনৰে পুৰণি ভেটিটোত নকৈ হৈ উঠা চিনৰ
ঘৰটোৰ বান্ধ-মণ্ডলত ছাটি-ফুটি কৰা এটা বিঙা বিঙা ভাব স্পষ্ট হৈ
উঠিল। মহান কলাকাৰজনাব সৌৰৱ আৰু বৈচিত্ৰ্য্যময় জীৱন-নাট্য
শেষ দৃশ্য।...

গভীৰ বাতি। জগত নিমাত-মাত। ঐশ্বৰকালৰ মাজনিশা
পাব হৈ যোৱাত বতাহ কিছু জ্বৰ পৰিছে। বাতাহেৰু আঙুৰি
থকা সকলোৰে মন-প্ৰাণ উদ্বিগ্ন আৰু অশান্তিময়। কিবা এটা যেন
নোহোৱা ঘটনাত ঘটিব খুজিছে। জ্বৰ বতাহৰ মাজতেই সকলোৱে
এটি অসহ্য ব্যৱণা ভোগ কৰিছে। বিভিন্ন লোকৰ মনৰ মাজত হাঁয় !
হাঁয় !!—অফুট বেদনা।

সদানন্দ শিল্পীৰ চকুখুৰি জোৰকৈ মেল খাইছে, যুখেৰে কিবা যেন
কঠ কঠ। থবমান তালৰ এয়া যেন শেষ চাপৰ। যুক্তি মজল
শীত-ভটিমা বাকী বাকী।

ভাৰতীয় কমিউনিষ্ট পাৰ্টিৰ গুৱাহাটীৰ কাৰ্যালয়লৈ ভেজপুৰৰপৰা
জীৱন কমিটাই কোনযোগে জমাণে যে বাতাদেৱৰ অৱস্থা অতি
বৰ্দ্ধজনক। বিসকলে তেওঁৰ শেষ ধৰ্ম্মন জাত কৰিব বোজে,
মাতৃমুৱাই আহিলেহে মনৰ আশা পূৰণ হ'ব। কিন্তু মাতৃহৰ আশা-
আকাঙ্ক্ষা জানো সদায় পূৰ হ'ব ?

কলাগুৰু চিৰহাস্ত যুখত লাহে লাহে এটি ক্ষীণ বীণি প্ৰকাশ
পালে। কোনোৱে ভাবিলে, তেওঁৰ অৱস্থা ভাললৈ আহিছে ; কিন্তু
নহয়, এয়া বস্তি ছুমোৱাৰ আগৰ জিজিকনি কেবাহে।

ভেতিয়া দুই বাজি পঁচিশ মিনিট। শীত-মাত-নাচ-বচন-বাজনা
সকলো মহাশূন্তত মিলি গ'ল। বিকুপ্ৰসাদ বাতাৰ মহাজীৱনৰ
মহানীৰৱ সামৰণি পৰিল। অসম-ভাৰত তথা পৃথিৱীৰ সংস্কৃতিৰ
বুজীৰ এটি যুগ সৃষ্টি কৰি তেওঁৰ নথৰ দেহা অচল হৈ আহিল।
চাৰিওপিনে বেদনাত কণ্ঠবোধ হোৱা অৱস্থা। ১৯০৯ চনৰ ৩১
জানুৱাৰী বৃহস্পতিবাৰৰপৰা এয়া ১৯৬৯ চনৰ ১৯ জুনৰ বৃহস্পতিবাৰলৈ
অমৰ হিতপ্ৰসন্ন শিল্পী, গায়ক, বচক, লেখক, কবি, গবেষক, বুজীবিদ,
নৃত্য-শিল্পী, অভিনেতা, দাৰ্শনিক, মঞ্চ-পৰিচালক, চিত্ৰ-পৰিচালক,
খেলুৱৈ, বক্তা পুৰুষজনে কত লিখিলে, কত বচিলে, কত আঁকিলে,
কত বকমৰ ন তথ্য দাঙি ধৰিলে, কত ভাও দিলে, কত বক্তৃতা
দিলে, তাৰ লেখ-জোখ নাই। বহুযুগী বিভিন্ন প্ৰতিভাবে সকলোকে
মাথো তেওঁ চমক খুৱালে—বিৰাট জনতাৰ স্মৃতি-মানসত তেওঁ হৈ
থাকিল এটি বেন কিংবদন্তি, যৌগাটিক কাহিনী।

। আঠাইশ ॥

উপসংহাৰ

কলাতক বিকুপ্ৰসাদঃবাতাব প্ৰতিভা আৰু মহিমাৰে ভৰা জীৱন অৱসানৰ লগে লগেই অসমৰ সাহিত্য-জগতত প্ৰায় এবছৰ কাল জুৰি এটি সৃষ্টিৰ গভীৰ আলোড়ন হয়। বিভিন্ন জনৰ দ্বাৰা বিভিন্ন কবিতা, প্ৰবন্ধ, কথা-কবিতা, আলোচ্য আদি ৰচিত হয়। এই-বিলাকৰ কিছুমান কাকডে-পত্ৰে প্ৰকাশ হৈছিল; বহুতখিনি এতিয়াও অপ্ৰকাশিত হৈ আছে।

ঐশ্বৰ্য্য শৰ্ম্মবৰদেৱৰ পিচত প্ৰায় পাঁচশ বছৰ কাল পূৰ্বভাৰত তথা অসমত সংহতিৰ সেতু বান্ধিব পৰা পুৰুষ আছিল বিকুপ্ৰসাদ।

বিপ্লৱী শিল্পী, কবি মহেন্দ্ৰনাথ ডেকা কুকনে এদিন নে ছদিনৰ ভিতৰতে “বাঁহে” নামৰ কাব্য এখনি লিখি উলিয়ায়। খ্যাতনামা সাহিত্যিক অতুল চন্দ্ৰ হাজৰিকাবৰদেৱপৰা আমি জানিব পাবিছোঁ যে এই কাব্যখনৰ এটি অংশ ডেকাকুকনে তেওঁক আৱৃদ্ধিৰ দ্ৰুত গঢ়ি উনাইছিল। ইয়াৰ মাথোঁ চাৰিটা ছন্দেহে ‘দৈনিক অসম’ত (১৫ আশ্বিন, ১৮৯১ শক) প্ৰকাশ হৈছিল।

। বাঁহে ।

বিকু বাঙা কলাতক, শিল্পীৰ “বাঁহে”

জুৰি হেনো অৱবালৈ গ’ল।

কিন্তু সৰী জানো নাই, “ জুৰি অসমৰ

‘চিভাইজি’ চিভাইজি হ’ল। ”

বাতাব্য-বাজব্য বস্ত কবি ভূমি
 বাহি জলা শিল্প সাধনা ।
 নট-বস-বাজব্য শিকানা সবাক
 স্মৰ্যব পূজা আবাহনা ॥
 মোহিনী অসম মোব ছুইয়া হলেও
 ভোমাব স্মৃতিতে মহাধনী ।
 সংস্কৃতিৰ পূজা ভূমি শুৱাই থাকিবা
 সন্মান শিল্পী শিবোমনি ॥
 ভোমাব নামকে লৈ শিল্পাশ্রয় পাতি
 শিল্পে কবিস প্ৰাণপাত ।
 বাথো ভূমি দিবা সন্ধি সপোনতে মোক
 “বাঁকৈ” বুলি একোবাৰি মাত ॥...

‘নট-বস-বাজব্য’ জগতক স্মৰ্যব আবাহনাৰ শিকা দি তেওঁ
 মথৰ দেহ ত্যাগ কৰি অমৰধামলৈ গতি কৰিলে । তেওঁৰ সবল-
 সূৰ্য্যম শবীৰ জীৱাতবলীৰ পাবত অলঙ্ক অগ্নিৰ হাইত পৰিণত হ’ল ।
 চাই থাকোঁতেই তেওঁ অদৃষ্ট হৈ পৰিল ; কিন্তু ‘দেহ বীৰ্যৰ তাঁৰ
 জোকাৰি’ তেওঁ বজোৱা তুৰন মোহন স্মৰ্যবৰ বৈ গ’ল পৃথিৱীৰ বুকুত ।

‘সন্ধিয়াৰ স্মৰ্যব কবি জীৱন্তী নজিনীবালা দেৱীয়ে অকাজলি
 জনালে মনোৰম কবিতাৰ এটি স্মৃতিস্বৰূপ চপয়েৰে :—

“স্মৰ্যব কেউলৰ স্মৰ্যব পূজাবী কবি
 জীৱন-মালক সজালা স্মৰ্দি স্মৰে,
 কপ সংস্কৃতিৰ সপোন আবেশ সানি
 অসমী-বুকুত চন্দন স্মৰতি উৰে ।
 শুৱনি সন্মানে জীৱনৰ ধূপ জলি
 আত্ম স্মৰত যি বীৰ সন্মানে কবি
 স্মৃতি প্ৰাণৰ ইন্দ্ৰধনু যতে
 জিহ্বিকৈ মোহন সন্মোদন কৰা হ’লি ।

যবনী অনবী যবত্ব পূজাবী তুমি
 সজালা খবাই মনোমোহা গানে-নীতে
 থাপনাত থাপি সোধ মুকুতাৰ মাল্য
 মণিকুটব জেউতি চৰালা নিতে ।
 জীৱন বুজত ৰাস্তা যদিও দেখা
 উৰ্দ্ধগামী চিত্ত অপবাজেয় মন
 সোণৰ সোলেং বিচাৰি আকুল চিত্ত
 সুবলোক ভ্ৰমে সুন্দৰ পিয়াসী প্ৰাণ ।
 অসীম দুখাই অসীম বিচাৰি কুবে
 ৰূপ-সাগৰত সাতুৰি বুৰ মাৰে ।
 সুবৰ বখত উৰি যায় সুৰ কবি
 অমৰ লোকৰ বিচাৰি কিয়নো সুৰ
 ৰূপ সাধনাৰ সাধনা নপৰে ওৰ
 সংক্ৰতিৰ ধূপে অসম আহোল-মোল
 যোৱা সুৰ কবি নন্দন বনত
 সুবতি বিচাৰি পাবা
 ধবণী বুকুত সুৰ দেউলত
 তুমি চিৰজীৱী হ'বা ।”

কলাগুৰুৰ বাল্যবন্ধু আৰু তেওঁৰ জীৱন-নাটৰ শেষ দৃষ্টবো অষ্টা
 ক্ৰীষেৰেন্দ্ৰনাথ চলিহাই তেজপুৰ সাহিত্য সভাৰ আৱাহনত অহুঠিত
 হোৱা আন্তৰ্জাতিক সভাত অক্ষসিক্ত নয়নেৰে বচনা কৰি স্মৃতি তৰ্পণ
 কৰিলে । শ্ৰোতাসকল নিষ্ঠল হৈ পৰিল আৰু অনেকবোৰেই হৈ পৰিল
 অক্ষ তৰ্পণ :

“তুমি হেনো শিল্পী ;
 অকল শিল্পীয়ে জানো ?
 মোৰ দৃষ্টিত তুমি কিন্তু বহু ভগবত
 হিয়াঙ্গৰ পিৰিদিবে উজ্জ্বল শিখৰত ।

কোনোবা কালত কোনোবা দেশত :

হয়তোবা আছিল। পৰ্ব্ব কিবা চিত্ৰকৰ
বজাই ছন্দুতি অথবা তুলিবে বহন সানি
আঁকিছিল। নানা চিত্ৰ-বিচিত্ৰ মনোহৰ ।

তাবেই আঁকব লৈ হয়তোবা শ্বভিকে সারাটি ধৰি
জনমিলা তুমি আহি ভাবত-ভুমিত ।

বিষ্ণু নামে জন্ম ধৰি সৰ্বগুণে শোভা কৰি
বিলালা সৌবত তুমি নানান স্থলত ।

ঈশদেবৰ আঁকি চিত্ৰ হল। সকলোবে মিত্ৰ
ধনুৰা গীতৰ তুমি কৰিলা বিকাশ,
সতী জয়মতী, বেউলা, শোণিত কুঁৱৰী
নাট বেকৰ্ভেৰে

জ্যোতিৰ আভাৰ বহন সানি
কৰিলা প্রকাশ ।

বান মঞ্চটি যেন তোমাবেই আঁৱৰু হিয়াৰ
ছন্দেৰে ডবা কত নৃত্য
কত গীত মাত ।

কত অভিনয় কত ৰূপসজা
ক'ত যে সকল নাট ।

সৌ সিদিনা মাখোন ৰাইজৰ বিহুতলি
আক সাহিত্যৰ বৰ সবাহত

কৰিছিল। খেদ তুমি ডালিমীৰ দেশখন
গুচি গ'ল বুমি ।

পৰ্বত তৈয়াসৰ সজ্যোতিৰ আগ্ৰহত প্রতীক ৰূপে
সহিব-জোৱাবি তুমি হল। সৰ্বাহত ।

তোমার অশেষ মনুষ্য কলমে
 গড়িলা চিত্র পিয়লী চিৰাজ
 আৰু প্ৰতিফলি নুব এবাৰাট ।
 অন্ধাবে বাইজলৈ আগবঢ়াই দিলা
 ডকুমেন্টৰী চিত্ৰ অমৰ লক্ষ্মীনাথ ।
 তোমার যত্নতে গঢ় ললে কাহিলিপাৰ
 জ্যোতি চিত্ৰবন
 তোমার দিহাতে গঢ়ি যে উঠিল—
 সঙ্গীত কলা পৰিষদ ববীন্দ্রভট্টন ।
 তোমার সবল বুকুত ধূপ খোৱা
 অশেষ মৰমৰ মিঠা মৌৰ বহুধৰা ।
 সেই মৌ-কোঁহ চেপি নিজেও অলপ খোৱা
 বাইজকো দিলা
 মৰমৰ কান্দোনেৰে অপোন-পাহৰা হৈ
 আনন্দত তোমার নাচে-বাগে হিয়া ।
 কিন্তু কি যে হ'ল হায় ! বিধাতাৰ কঠোৰ পৰিহাস
 কল্পতক ভাগি গ'ল
 মৌচাক খোহি গ'ল
 প্ৰবল ধুমুহা আহি লকলো কবিলে নাশ ॥
 হে মৃত্যুঞ্জয়ী ধীৰ,
 তুমি ধীৰ স্থিৰ,
 তোমাক জনালো নমস্কাৰ,
 হিয়া ভগ্না মৰমেৰে
 এটুপি চকুৰোৰে
 বিদায় প্ৰাৰ্থনা—
 অন্ধাবে আমাৰ ॥

ভেজপুৰৰ ঐশ্বৰী সিলি বাজৰপীঠে অসম শিল্পীজন্য বিয়োগত
লিখিলে (দৈনিক অসমৰ সেই একে সংখ্যাতেই) :

। এটি পোহৰৰ স্বত্ব্যত ।

...এটা বিৰাট সূৰ্য্য ভুব গৈছিল ।

পশ্চিমৰ আকাশত জমা,—

একুৰা বিস্তৃত জুয়ে

এখন চহৰৰ মানুহক সিলিব খুজিছিল ।

শীত আৰু উষ্ণতাত আমি কঁপিছিলোঁ ।

আৰু কঁপিছিল—

মন আৰু দৰব ছৰাবে ছৰাবে—

ওলমি পৰা এখোপা বেজাৰ ।

হতাশাত নিৰাশাত হয়তো—

হুঁজি হুঁজি এৰি দিয়াৰ

চৰম পৰাজয়ত !!

যোৰ তৰঙ্গ লাগিছিল

তথাপি সাৰে আছে।

আৰু সাৰে আছে—

এজাক জনতা ।

“এতিয়া কিমান বাতি ?”

তুমি জানো সাৰে আছে ?

কৰা জানো এতিয়া কিমান বাতি—

নকলেও আমি জানো ।

হেৰা শোণিতৰ সূত্ৰ !

তুমি স্বত্ব্যজয়ী !!

। বিহু বাতাব স্মৃতিত ।

সবভোগৰ ঐটি কেন নাথে বচিল :

মোৰ আইৰ চোভালৰ তুলসীভলত

এগছি বস্তি অলিছিল,

বস্তিৰ পোহৰত নিশাব এঙ্কাৰ

কঁপিছিল,

খাওণৰ পথাৰত বোকা খচি

তুই বোৱা, আঘোণৰ পথাৰত

ধান দাই কঁকাল বিৰোৱা

মোৰ আইৰ সেয়েকা মুখখনি

জিলিকি উঠিছিল—

পুৱাৰ পোহৰত

জিলিকা এগাহ মোলাপ কলৰ দৰে

নিশাব এঙ্কাৰ পুৰি ধেতিয়া

বস্তি গছি হুয়াল—

আইৰ হুচকুত বিবিঙিল

চকুৰো হুটোপাল ।

এনেদৰে অসংখ্য কবিতাৰ বাহিৰেও কেবাজনো বিশিষ্ট সাহিত্যিকে তেওঁৰ প্ৰতিভা আৰু অৱগীৰ্ণৰ কথাৰে সুললিত প্ৰবন্ধ-পাণ্ডিত্য লিখিছে। সেই সকলোবোৰ একত্ৰিত কৰিলে বাতাবৰ মহাকাব্যৰ নব্বৈ এখনি ভাগৰোহী এৰ হৈ পৰিব। চিন্তাশীল বাস্তবৈতিক সাহিত্যিক হেম কলতাকৈয়ে লিখিছে—“বিহুবাতা : এটি সৌন্দৰ্য” নামৰ চমু কিন্তু স্মৃতিস্তম্ভ প্ৰবন্ধ এটি।

...“বাভাই বাজনীতিত বোগ মিছিল কিয় ?—শাসনৰ মানত জনসমাজৰ ওপৰত অহুতিত অস্তায়-অবিচাৰ আদিয়ে শিল্পী পৰাকীৰ অন্তৰ গভীৰভাৱে স্পৰ্শ কৰিছিল। জনসমাজৰ দাবিজ্যাই মানুহজনক জিন্নমান কৰিছিল। সত্য আৰু জ্ঞানৰ অৰ্থে জনসমাজৰ কাৰণে বুজাব মানসেৰে বাভাই বাজনীতিৰ আশ্বয় গ্ৰহণ কৰিছিল। মন্ত্ৰী হবৰ কাৰণে নহয়। বাভাই বিচাৰি লোৱা বাজনীতিৰ পথ হৈছে কাঁইটীয়া। এনে বাজনীতিত আঁঠে ছুখ আৰু কষ্ট। পলাতক অৱস্থাত সমুখীন হব লগা বাভাব ছুখ-কষ্টৰ কথা আমি জানো।...

বাজনীতিৰ মৰুত সাময়িকভাবে খলকনি তোলা মানুহে মৰণৰ লগে লগেই মৃত্যুক আঁকোৱালি লয়। মানুহৰ অন্তৰাত্মক স্পৰ্শ কৰা সংস্কৃতিৰ পূজাৰীৰ বিষয়ে এইধাৰ কথা কব নোৱাৰি। সংস্কৃতিৰ পূজাৰীয়ে মৃত্যুক জয় কৰে। এইসকলৰ নখৰ দেখব অন্ত পৰিব পাৰে; সেইবুলি এইসকলে সিঁচি থৈ যোৱা পোহৰৰ কেতিয়াও অন্ত পৰিব নোৱাৰে। বাভা আজি আমাৰ মাজত নাই। তেওঁ সিঁচি থৈ যোৱা পোহৰ অবিদ্যৰ, অপৰাজেয়। পোহৰৰ মৃত্যু নাই। বাভা আজি জ্যোতিৰ দেশত।”

তেতিয়াৰ অসমৰ চৰকাৰী বাজধানী শিল্পৰ বিধান সভাতো অসম দেশপ্ৰেমিক, মানৱ-প্ৰেমিক শিল্পীজনালৈ ব্ৰহ্মজালি জনায়। কেবাজনো সভাই তেওঁৰ গুণ আৰু আদৰ্শৰ প্ৰশংসা কৰি তেওঁৰ প্ৰতি ব্ৰহ্ম নিবেদন কৰে।

তেতিয়াৰ মুখ্যমন্ত্ৰী বিমলাপ্ৰসাদ চলিহাই কলে: “আমাৰ বাজ্যখনৰ সংস্কৃতিৰ আকাশবৰষা এটা উজ্জল নক্ষত্ৰ অন্তৰ্ধান হ’ল।

...তেওঁ আছিল এজন অসাধাৰণ সঙ্গীতকাৰ, শিল্পকাৰ, গায়ক, অভিনেতা, নাট্যকাৰ, যন্ত্ৰশিল্পী, লেখক, বৰ্তক, ছবি-আঁকোতা, সন্মান কৰ্মী আৰু সাংস্কৃতিক নেতা। বাজ্যখনত যি মৰু-আন্দোলনৰ পুনৰ জাগৰণ ঘটিছে, সেই মৰু-আন্দোলনৰ তেওঁ বাটকটীয়া। অসমৰ চলচিত্ৰ উদ্যোগৰ ক্ষেত্ৰতো কৰ্মীৰ বাজ্য আছিল এজন বাটকটীয়া।

ডেউ'খলীয়া সাহিত্য আৰু সঙ্গীতকে নিজৰ ভৰীয়ে গীত বচনা কবি আৰু গল্প-কবিতা লিখি সন্মুখ কবি গৈছে।

স্বাৰ্দ্ধবাদত ডেউৰ অগাধ বিশ্বাস আছিল আৰু বাস্তবত্বত এজন উল্লেখযোগ্য বিপ্লৱী কৰ্মীৰ ভূমিকাত অৱতীৰ্ণ হৈছিল।”...

খ্যাতনামা নেতা গোবীন্দৰ ভট্টাচাৰ্য্যদেৱে কলে : “কলাকাৰ বিষ্ণু বাতাই স্পষ্টভাৱে বুজি পাইছিল যে যেতিয়ালৈকে নিষ্পেৰিত, নিৰ্ধাৰিত অৰ্দ্ধাহাৰী, অনাহাৰী জনসাধাৰণৰ দুখ-দুৰ্গতি আৰু ৰাষ্ট্ৰনাৰ লাখৰ কবিৰ পৰা নহয় যেতিয়ালৈকে প্ৰকৃত কলাৰ বিকাশ হ'ব নোৱাৰে।”...

...বাতা আছিল সৰ্বজন-অলঙ্কৃত। ডেউ আছিল নৃত্য-বিশাবদ, সঙ্গীতজ্ঞ, নীতিকাৰ, চিত্ৰ-বিশাবদ, কবি-সাহিত্যিক, অভিনেতা।”...

আন এজন খ্যাতনামা সভ্য ফণী বৰাই কলে, “বাতা আছিল এটি বহুযুগী প্ৰতিভা, স্বাধীনতা সংগ্ৰামৰ প্ৰথম শাৰীৰ সৈনিক, অলঙ্কৃত দেশ-প্ৰেমৰ নিৰ্গম, সংস্কৃতিৰ পূজাৰী। অসমৰ জাতি-উপজাতিক ঐক্যবদ্ধ কৰাৰ প্ৰচেষ্টাৰ প্ৰতীক। শোষণকাৰী পুঁজিবাদীৰ বিৰুদ্ধে বাতাই জনসাধাৰণক নাট্য-সঙ্গীত আৰু লেখনীৰ মাজেৰে জগাই তুলিবলৈ বিচাৰিছিল।”...

...জীৱিতকালৰ পিচত এনে বহুযুগী প্ৰতিভাসম্পন্ন ব্যক্তি স্বৰ্গীয় বাতাব বাহিৰে দ্বিতীয়জন এতিয়ালৈকে অসমত ওপজা নাই।”...

বিভিন্ন কাৰ্য্যসূচীৰে বিখ্যন কলিকতাত বিষ্ণুপ্ৰসাদ বাতাই এদিন উখল-মাখল লগাইছিল, সেই কলিকতা মহানগৰীতো মুক্তিযুদ্ধলক্ষণে (২৯ জুন, দেওবাৰে) ১০ নং হিন্দুস্থান পাৰ্কত প্ৰজ্জ্বলিত তৰ্পণৰ সভা বহে পশ্চিমবঙ্গৰ বিখ্যাত সাহিত্যিক অন্নদাশঙ্কৰ বাবুৰ সভাপতিত্বত। প্ৰধান অতিথিলক্ষণে ডক্টৰ সুনীতি কুমাৰ চট্টোপাধ্যায় মহোদয়ে মূল্যবান ভাষণ দিয়ে। এই গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰজ্জ্বলিত-নিবেদনৰ সভাখন আহ্বান কৰিছিল ‘সৰ্বভাৰতীয় কবি সন্মিলন’, ‘লোকসঙ্গীত

‘আক লোকগাঁথা’ ‘প্ৰবেশা’ ‘প্ৰতিষ্ঠান’ আৰু ‘অসম সাহিত্য-সংস্কৃতি চ’ৰা’ই বৃত্তীয়াভাৱে।

ডঃ চট্টোপাধ্যায়ে বাতাব্ধেয়ক ‘পূৰ্ণ মানৱ আৰু ছুৰী-কৰ্মৰ’ ইনচাৰ-এ-কাৰ্মিন’ বুলি অভিহিত কৰি তেওঁক প্ৰশিলাত জনায়। তেওঁ আৰু কৈছিল : “বিক্ৰমসাহ বাতাব সাংস্কৃতিক সৌভাগ্য মোৰ কোনোদিনেই হোৱা নাছিল। কিন্তু একেখনি কিতাপ পঢ়িয়েই মই বুদ্ধ হৈছিলোঁ। বড়ো কৃষ্টি সম্বন্ধে বাতাব বি বচনা ভাব মাধ্যমেৰে সাধোন কোব বোগাবোম। একালত মই বড়ো ভাষা আৰু সংস্কৃতিৰ অৱদান সম্পৰ্কে অল্পশীলন কৰিছিলোঁ। তেতিয়াই বাতাব বচনাৰ লগত পৰিচিত হওঁ। বড়ো নাম তুমুং বুখুৰ অৰ্থাৎ কল কল নাদিনীৰপৰা অক্ষসূত্ৰ নামৰ উৎপত্তি বুলি বাতাই বি মত প্ৰকাশ কৰিছিল, মই তাক গ্ৰহণ কৰিছিলোঁ।”...

কলাগুৰুজনৰ অন্তৰৰ আৰু গুপনুৎ বহু শিল্পী সাহিত্যিক হোৱাক বিশ্বাসে আবেগপূৰ্ণ ভাৱে তেওঁলৈ প্ৰশ্না দিবেদন কৰে। তেওঁ চমু ভাষণত কয় : “তেওঁৰ (বাতাব) দৰে সৰ্বভৌমত্ব সংগ্ৰামী ব্যক্তিত্বৰ লগত তুলনা দিয়াৰ লোক বাংলাদেশত (পশ্চিমবঙ্গ) নাই। বাতাই সমাজবাদ প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে বি হাতেৰে ঠেঁন-পান তুলি লৈছিল, সেই হাতেৰেই ছবি আঁকিছে। গাঠন কৃষকৰ লগত একেলগে নাচিছে, গাইছে। অসমৰ প্ৰতিভামূলক সত্ৰীয়া নাচ, ওজাপালি বহিৰ্ভাগতত সুখীসমাজৰ আগত পৰিবেশন কৰিছে। জীৱনৰ বহু কাল বি কাৰাগাৰৰ অন্তৰালত কটাইছে, তেওঁৰেই আকৌ কিল্ম টুভিঅ’ৰ বস্তিৰ পোহৰত কেমেৰাৰ আলত থাকি অভিনয় কৰিছে, কেমেৰাৰ পাচত থাকি চিত্ৰ পৰিচালনা কৰিছে। বাতাই আহিল পাহাৰ আৰু সমতলৰ সবাতোকৈ আলোন দ্ৰাহু—সময়ৰূপ সেহু।”

সভাপতিৰ ভাষণত বাদ মহাশয়ে কৈছিল : “হাতত অস্ত্ৰ লৈ, পান গাই, ছবি আঁকি, জীৱন সংগ্ৰামত আগুৱাই যোৱাৰ উদাহৰণ

ইটালীয় নৰতাসব যুগত আছিল বুলি জনা যায় ; কিন্তু এই বেনত এনে সবাসাচীৰ দৃষ্টান্ত বিৰল ।...

...অসম বহু জাতি-উপজাতি, ভাষা-উপভাষা, কৃষ্টি-সংস্কৃতিৰ ৰাজ্য হিচাপে ভাৰতত অনন্ত ক্ষুদ্ৰ সংস্কৰণৰ এখন ভাৰত ; বাতা আছিল সেই অসমৰ সমন্বয়ৰ প্ৰতীক ।”

কলিকতাৰ দৈনিক ইংৰাজী বাতৰিকাকত অমৃতবাজার পত্ৰিকাত বাতাদেৱৰ বৈকুণ্ঠ প্ৰয়াণৰ বাতৰি এনেদৰে প্ৰকাশ পাইছিল :

“Mr. Bishnu Rava, artist turned revolutionary and a legendary figure in Assamese folk song and drama died of Cancer at Tezpur at 2-25 early this morning. Mr. Rava was an independent left member of Assam Assembly. The death of Mr. Rava removed from the nationed Scene an unique personality of rare talent of a singing minisrtral, dancer, actor and gun—carrying revolutionary...”

...He died a pauper ...”

ডেব হাজাৰ বিঘা মাটিৰ মালিকৰ সন্তান হৈও, প্ৰাচুৰ্য্যৰে পৰিপূৰ্ণ এটি পৰিয়ালত উপজিও, তেওঁ হৈ পৰিছিল কপৰ্শকহীন। জীৱন-সংগ্ৰামত জীয়াই থাকিবলৈ লগা সকলো বস্তুবপবাই তেওঁ হৈ পৰিছিল বঞ্চিত—যেন জগতৰ সৰ্বহাৰাবেই এজন। তথাপি তেওঁ হৈছিল মুখত কোনোদিনেই বেজাৰৰ ভাব নাছিল, নোহোৱা সাংসাৰিক উপকৰণৰ বাবে কোনোদিনে অস্তাৱ অমৃতৰ কৰা নাছিল ; সংগ্ৰামী জীৱনত কোনো ক্ষণতেই স্তব্ধ হৈ উঠা নাছিল ; ব্যথিত হৈ পৰা নাছিল। সাধনা-সিদ্ধ কপ-তাত্ত্বিক ৰাষ্ট্ৰ-বিজয়ী, হিতপ্ৰসন্ন হৈ তেওঁ যুগে যুগে হৈ ব'ল সদানন্দ শিল্পী শিবোমণি। সৰ্বদেশৰ সৰ্বকালৰ সৰ্বহাৰাৰ সংগ্ৰামী শক্তি, সৰ্ব-সংস্কৃতি কলাৰ আঁকৰ।